

ISSN 1857-2294

Academia de Științe a Moldovei
Institutul de Cercetări Juridice și Politice

REVISTA

DE FILOSOFIE, SOCIOLOGIE ȘI ȘTIINȚE POLITICE

Revistă științifică, fondată în 1953
Actualizată în 1991

2 (171)
2016

Chișinău, 2016

COLEGIUL DE REDACȚIE

REDACTOR-ȘEF

Victor Moraru, doctor habilitat în științe politice

REDACTOR-ȘEF ADJUNCT

Victor Juc, doctor habilitat în științe politice

SECRETAR ȘTIINȚIFIC

Serghei Sprincean, doctor în științe politice

COLEGIUL DE REDACȚIE

Alexandru Roșca, academician al AȘM

Gheorghe Paladi, academician al AȘM

Arcadie Ursul, academician al AȘM (Rusia)

Andrei Timuș, membru corespondent al AȘM

Teodor Dima, academician al Academiei Române (România)

Philippe Claret, doctor în științe politice, Universitatea Montesquieu Bordeaux IV (Franța)

Gheorghe Bobână, doctor habilitat în filosofie

Valeriu Mîndru, doctor în sociologie

Olga Găgăuz, doctor habilitat în sociologie

Victor Mocanu, doctor în sociologie

Ana Pascaru, doctor habilitat în filosofie

Pantelimon Varzari, doctor habilitat în științe politice

Revista este aprobată și recomandată pentru editare de către Consiliul Științific al Institutului de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei

Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice este indexată în bazele de date: INFOBASE INDEX (factor de impact (IBI) 2.8); Directory of Research Journal Indexing licence type CC BY); JOURNALindex.net

Tipul de revistă: **categoria B**

Redactor: Tamara Osmochescu

Procesare computerizată: Elena Curmei

Toate materialele sunt recenzate.

Autorii poartă întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al textelor.

Adresa redacției:

Institutul de Cercetări Juridice și Politice

Academia de Științe a Moldovei

MD-2001, mun. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1

<http://www.iiesp.asm.md>

e-mail: iiesp.asm@gmail.com

tel./fax: (+373-22) 27-05-37, 27-14-69

© Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei, 2016

CUPRINS

STUDII EUROPENE ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE

Victor JUC Veaceslav UNGUREANU	Opțiuni de consolidare a securității militare a Republicii Moldova în contextul extinderii amenințărilor asimetrice și hibride	7
Галина РОГОВАЯ	Евроинтеграционный курс Республики Молдова и Украины: объективные стимулы процесса	27
Dumitru MÎNZĂRARI	Conflict technologies in post-soviet area: the challenges of hybrid war against Moldova	35

ȘTIINȚE POLITICE

Sergiu CORNEA	Descentralizarea – mecanism de realocare a autorității între nivelurile puterii publice (I)	56
Sergei SPRINCEAN	Unele incursiuni teoretice în studiul concepției securității umane	72
Людмила РУСТАНОВИЧ	Опыт Европейского Союза в предупреждении и решении экологических конфликтов: Молдова – Украина – Беларусь	86

SOCIOLOGIE ȘI DEMOGRAFIE

Victor MOCANU Andrei DUMBRĂVEANU	Constituirea clasei mijlocii în Republica Moldova în contextul reformelor social-economice	93
Татьяна СПАТАРЬ	Российский средний класс: реалии и тенденции	107
Marțian IOVAN Maria OPREA	Aspecte sociale ale vulnerabilității familiilor monoparentale. Cazul județului Arad	124

FILOSOFIE

Alexandru COSMESCU	Teoria percepției la A. Spir și E. Husserl: similitudini și diferențe	142
Михаил БОЙЧЕНКО Дмитрий МИРОШНИЧЕНКО	Интеллектуалы и студенчество: развитие взаимоотношений от теории к практике	152

MASS-MEDIA ȘI COMUNICARE

Victor MORARU Mihai LESCU	Impactul globalizării asupra activității mass-mediei	161
--	--	-----

MOȘTENIRE

Alina FELEA	O lucrare a lui Dimitrie Cantemir în colecția Bibliotecii Naționale a Republicii Belarus	169
--------------------	--	-----

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

- Irina NISTIRIUC** Aspecte generale privind cultura organizațională în cadrul administrației publice 177
- Mariana MARCU** Reflectarea radiofonică a realității politice: condiții de principiu 186
- Сергей ХОРОЗОВ** Опыт деятельности неправительственных организаций стран Европы в реализации социальной политики 192

CRITICĂ & BIBLIOGRAFIE

- Vasile ȚAPOC** *Recenzie:* Valoroase elaborări în domeniul filosofiei antice și medievale 201
- Victor SACA** *Recenzie:* Victor Juc, Maria Diacon. Prevederi de politică externă în documentele programatice și activitatea partidelor politice din Republica Moldova. Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2016. 256 p. 206
- Serghei SPRINCEAN** *Recenzie:* Igor Munteanu. Politici publice complexe. Tehnici și repere. Chișinău: Editura Cartier, 2016. 716 p. 208

ANIVERSĂRI

- Victor JUC**
- Ion RUSANDU** Doctorul habilitat Pantelimon Varzari la 70 de ani 210
- Victor JUC** Doctorul habilitat Gheorghe Bobâna la 70 de ani 212
- Теодор Н. ЦЫРДЯ** Академику Аркадию Урсул – 80 лет 214
- Lilia BRAGA** Doctorul Elena Balan la 75 de ani 218

CONTENTS

INTERNATIONAL RELATIONS AND EUROPEAN STUDIES

Victor JUC Veaceslav UNGUREANU	Options of strengthening the military security of the Republic of Moldova in the context of the expansion of the asymmetric and hybrid threats	7
Галина РОГОВАЯ	European integration course of Republic of Moldova and Ukraine: the objective incentives of the process	27
Dumitru MÎNZĂRARI	Conflict technologies in post-soviet area: the challenges of hybrid war against Moldova	35

POLITICAL SCIENCES

Sergiu CORNEA	Decentralization – mechanism for reallocation of the authority between levels of public power (I)	56
Serghei SPRINCEAN	Some theoretical incursions in the study of human security conception	72
Людмила РУСТАНОВИЧ	Experience of the European Union in the prevention and resolution of conflicts of environmental: Moldova-Ukraine-Belarus	86

SOCIOLOGY AND DEMOGRAPHY

Victor MOCANU Andrei DUMBRĂVEANU	Formation of the middle class in Republic of Moldova in the socio-economic reforms context	93
Татьяна СПАТАРЬ	Russian middle class: realities and tendencies	107
Marțian IOVAN Maria OPREA	Social aspects of the vulnerability of single parent families. Arad country case	124

PHILOSOPHY

Alexandru COSMESCU	The theory of perception in A. Spir and E. Husserl: similarities and differences	142
Михаил БОЙЧЕНКО Дмитрий МИРОШНИЧЕНКО	Intellectuals and students: the development of their relations from theory to practice	152

MASS-MEDIA AND COMMUNICATION

Victor MORARU Mihai LESCU	The impact of globalization on the media activity	161
--	---	-----

HERETIGE

Alina FELEA	A work of Dimitrie Cantemir in the collection of National Library of Republic of Belarus	169
--------------------	--	-----

RESEARCH PAPERS

Irina NISTIRIUC	General aspects of organization culture in the framework of public administration	177
Mariana MARCU	The radio representation of the political reality: basic conditions	186
Сергей ХОРОЗОВ	The experience of nongovernmental organizations from the European countries in realizations of social policie	192

CRITIQUE & BIBLIOGRAPHY

Vasile ȚAPOC	<i>Scientific review:</i> Valuable elaborations in ancient and medieval Philosophy	201
Victor SACA	<i>Scientific review:</i> Victor Juc, Maria Diacon. Prevederi de politică externă în documentele programatice și activitatea partidelor politice din Republica Moldova. Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2016. 256 p.	206
Sergiu SPRINCEAN	<i>Scientific review:</i> Igor Munteanu. Politici publice complexe. Tehnici și repere. Chișinău: Editura Cartier, 2016. 716 p.	208

ANNIVERSARY

Victor JUC		
Ion RUSANDU	Professor Pantelimon Varzari at 70 years old	210
Victor JUC	Professor Gheorghe Bobână at 70 years old	212
Teodor N. ȚÂRDEA	Academician Arcadie Ursul at 80 years old	214
Lilia BRAGA	Associated Professor Elena Balan at 75 years old	218

OPȚIUNI DE CONSOLIDARE A SECURITĂȚII MILITARE A REPUBLICII MOLDOVA ÎN CONTEXTUL EXTINDERII AMENINȚĂRILOR ASIMETRICE ȘI HIBRIDE

OPTIONS OF STRENGTHENING THE MILITARY SECURITY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA IN THE CONTEXT OF THE EXPANSION OF THE ASIMETRIC AND HYBRIDE THREATS

Victor JUC, *doctor habilitat în științe politice,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

Veaceslav UNGUREANU, *doctor în științe politice,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

Summary

In context of the enlargement of the North-Atlantic Alliance and European Union, the geopolitical position of the Republic of Moldova shows a decreased importance for European security, and the existence of the Transnistrian conflict and the institutional fragility prove to be substantial impediments on the way of EU and NATO increased political presence. Even if the insurance of the national security is the priority of the domestic factors, the potential of the Republic of Moldova is diminished, that is why the foreign assistance is quite appropriate in this case, pursuing both domestic and foreign objectives to do not allow instability proliferation. The Republic of Moldova is interested to materialize a wide and more developed relationship with the European and Euro-Atlantic structures that can be an institutional stabilization factor, as well as a key-tool for modernization, European integration and implementation of the updated IPAP provisions resuming the process of democratic reforms aimed at institutional capacities consolidation, including the security and defense sector.

Keywords: *regional security, national security, military security, asymmetric threats, hybrid war, conventional warfare, non-conventional warfare, armed conflict, military conflict, permanent neutrality status, buffer-zone, neutral state.*

După sfârșitul războiului rece puterea militară a căpătat noi sensuri și semnificații, nu se mai bazează primordial pe puterea nucleară, după cum a fost în condițiile bipolarității, dar nici din importanță nu și-a pierdut. Principalele forțe militare ale mapamondului acordă o relevanță mare componentelor economică și tehnologico-informațională ale puterii, cărora le revine un rol din ce în ce mai semnificativ, fiind determinante pentru puterea militară, care își păstrează importanța în calitate de instrument de promovare a intereselor geopolitice în sistemul relațiilor internaționale. Potrivit lui T. Frunzeti, în condițiile de tranziție spre un mediu de securitate stabil, puterea militară a devenit mai puțin importantă pentru soluționarea problemelor politice și de securitate cărora trebuie să le facă față și să le găsească rezolvare [1, p.66]. În opinia noastră, dimensiunea militară a puterii este utilizată în mod extensiv în

contextul apărării spațiilor geopolitice/geostrategice, dar și a intereselor securității naționale, acestea fiind serios puse în pericol de riscurile și amenințările regionale. T.Frunzeti susține că puterea militară nu este principalul factor în asigurarea securității internaționale, însă deținerea unui instrument militar credibil și eficient al puterii naționale oferă posibilitatea modelării corespunzătoare a intereselor geopolitice și obiectivelor naționale strategice în concordanță cu cele ale mediului internațional [1, p.68]. Această supozitie este contestată de C. Hlihor, considerînd că dimensiunea militară a potențialului de putere este cea care identifică locul și rolul unui actor în ecuația de putere din sistemul relațiilor internaționale [2, p.209].

B. Buzan menționează că folosirea și amenințarea cu folosirea forței militare sînt percepute, de către marile puteri, ca fiind o trăsătură adînc înrădăcinată în relațiile internaționale [3, p.274]. În sistemul internațional, punctează R. Osgood, „primul instrument al ordinii internaționale este forța armată, aceasta fiind și prima amenințare la adresa securității” [4, p.32]. Potrivit lui B. Buzan, acest paradox evidențiază punctul de vedere pe larg răspîndit că puterea militară constituie esența problemei securității naționale. În anarhie, statele au nevoie de putere militară atît pentru propria lor apărare, cît și pentru scopuri de securitate mai largi, de management al sistemului. Dar odată obținută, puterea militară generează dinamica proprie a contrasecurității, care amenință atît statele individuale, cît și ordinea sistemului în ansamblu [3, p.274]. R. Osgood susține că „forța trebuie să fie la fel de esențială în politica internațională ca și alegerile în politica internă, într-o democrație bine organizată” [4, p.13]. H. Bull acceptă acest punct de vedere dintr-un unghi diferit, afirmînd că „ordinea internațională este lipsită de mecanisme pentru schimbarea pașnică, fiind dependentă de război, ca agent al schimbării” [5, p.189]. M. Howard notează că „forța este un element ineluctabil în relațiile internaționale, nu din cauza tendinței inerente a oamenilor de a o folosi, ci din cauza că posibilitatea folosirii există. Astfel, ea trebuie descurajată, controlată, și dacă orice altceva dă greș, folosită cu reținere” [6, p.11], Cercetătorul a identificat aspectul fundamental al problemei militare în relațiile internaționale - „cei care renunță la folosirea forței se trezesc ei înșiși la mîina celor care nu au renunțat” [6, p.17]. În opinia lui B. Buzan, aplicarea în practică a instrumentelor militare de către state și deținerea armamentelor de către alți actori din sistem dă naștere la două tipuri de amenințări: prima este, în principal, una de distrugere, deși încorporează și un element semnificativ de costuri ale posibilității, chiar dacă armele nu sînt folosite, generînd *dilemei apărării*, exprimînd contradicțiile dintre asigurarea apărării militare și a securității naționale; cea de-a doua amenințare este înfrîngerea, manifestată prin *dilema postsecuritate*. Aceste două dileme, interacțiunea dintre ele, reprezintă esența dimensiunii militare a problemei securității naționale [3, p.275].

Existența și manifestarea puterii militare a stat la baza edificării primelor puteri cu vocație globală, a imperiilor, puterea militară constituind instrumentul prin care puterea politică a reușit să supună alte popoare sau civilizații. A. Dinicu susține că în prezent se prefigurează două curente de opinie referitoare la puterea militară a unui stat. Cel dintîi, potrivit căruia puterea economică a trecut pe prim plan, puterea militară pier-

zîndu-și din importanță, iar conform curentului al doilea, puterea militară este singurul și adevăratul determinant al puterii unui stat [7, p.66]. Cu toate că utilizarea puterii militare este tot mai intens contestată în politica internațională, în opinia noastră, ea continuă să fie folosită pentru deblocarea unor situații geostrategice, revenindu-i rolul major în configurarea relațiilor internaționale și a mediului global de securitate. Potrivit lui C. Zamfir și L. Vlăsceanu, puterea militară este capacitatea de acțiune armată a unui stat, asigurată de potențialul său militar (buget, personal, infrastructură, armament, logistică, industria de apărare și instituțiile de cercetare și dezvoltare militară), în scopul asigurării propriei securități și a aliaților, precum și realizării intereselor politico-militare [8, p.481]. Conform opiniei lui M. Orzeață, capacitatea unui stat de a-și folosi potențialul său militar, în conformitate cu politica de apărare și de promovare a intereselor naționale, atribuie puterii militare o dimensiune reală [9, p.37-38]. Referitor la puterea militară, ca parte importantă a teoriilor privind conceptul de putere, C. Băhnăreanu a remarcat faptul că la baza lor se află fundamentarea politică, factorul politic fiind cel care trasează direcțiile de realizare și manifestare a puterii militare, iar puterea militară vine în sprijinul celei politice prin apărarea intereselor naționale. Ea se află într-o puternică relație de interdependență cu celelalte componente: politică, economică, demografică, culturală, tehnologico-informațională [10, p.10]. Chiar dacă, în accepția lui G.Nicolaescu, ponderea aspectului militar se dovedește a fi mai redusă în contextul noii paradigme a securității internaționale multipolare, importanța ei nu s-a diminuat, datorită necesității abordării sistemice a noilor amenințări hibride și riscuri asimetrice. Pornind de la necesitatea anticipării și prevenirii crizelor, ca cele din Georgia în 2008 și din Ucraina în 2014 și a edificării unui mecanism eficient de management al riscurilor conflictelor înghețate din spațiul postsovietic, securitatea militară se găsește într-un proces de reconfigurare structurală privind funcționalitatea în cadrul sistemului internațional de securitate [11, p.78].

G. Alexandrescu exprimă supoziția că disproporția de potențiale militare existente este de natură să neliniștească serios unele state sau grupări de state importante. Canalizarea acumulărilor militare către rezolvarea problemelor istorice deschise dintre state explică accentul disproporționat pus pe componenta militară a securității, în pofida amenințărilor și riscurilor din alte sectoare ale securității naționale, care prezintă pericole mult mai mari decât cele militare. Cursele înarmărilor se dovedesc a fi surse de amenințare generate de competiția militară deschisă sau disimulată dintre state. Acestea pot acoperi un spectru de la *insesizabil* la *periculos* (așa cum a fost caracterizată pe timpul războiului rece). O cursă a înarmărilor de mică intensitate poate fi greu ruptă din contextul dorinței firești de menținere a unui statu-quo militar a fiecărui actor internațional. O asemenea concluzie poate fi formulată în situația în care din Produsul Intern Brut se alocă pentru cheltuieli militare, un procent moderat și constant. Când, dimpotrivă, Produsul Intern Brut este afectat de o alocare bugetară militară semnificativă și în creștere, putem aprecia că situația tinde să destabilizeze echilibrul strategic în arealul geopolitic respectiv, amenințând grav nu numai securitatea statelor din zonă, dar și pe cea internațională [12, p.16]. În susținerea acestei

ipoteze vin J. Morris și Ch. Morris, care abordează locul și rolul armelor nucleare în raport cu suprasofisticatele arme nonletale în dimensionarea potențialului de putere al unui stat. Ei consideră că în locul arsenalului militar clasic s-ar putea să apară un sistem de tehnologii noi, care să poată fi folosite pentru a învinge inamicul cu vărsări de sânge absolut minime. Acestea „pot anticipa, detecta, preîntîmpina sau bloca folosirea mijloacelor letale reducînd pînă la minim pierderile de vieți omenești” [13, p.154]. În același timp, unii specialiști consideră că armele nucleare vor continua să dețină un rol deosebit în potențialul de putere al unui stat și după încheierea războiului rece. M. Quinlan, cu referire la acest aspect, menționează că „absența războiului între marile puteri a fost cheia succesului. Trebuie să perpetuăm această stare. Armele sînt mijlocul, iar scopul este de a preveni un război. Mai bine o lume cu arme nucleare dar fără un război major, decît un război major dar fără arme nucleare” [14, p.66]. Pe aceeași poziție se situează J. Davis, Ch. Perry și A. Winner, care se opun cu vehemență minimalizării rolului armelor nucleare în descurajarea oricărei agresiuni [15, p.84]. În strategia națională de securitate a SUA se precizează că și în viitor „armele nucleare strategice vor rămîne elementul fundamental al strategiei de descurajare a SUA” [16, p.25]. În perioada postrăzboi rece insecuritatea geopolitică a Federației Ruse începea să capete proporții îngrijorătoare, datorită lipsei de influență asupra comportamentului nuclear american. F. Morar scrie că în această perioadă au avut loc degradări vertiginoase a relațiilor militare ruso-americane. Organizația pentru Cooperare de la Shanghai, fondată în 2001, avînd ca principalii protagoniști Federația Rusă și China, pe lîngă Kazahstan, Uzbekistan, Kîrgîzstan și Tadjikistan, capătă gradual o importanță tot mai mare pentru Federația Rusă. Conform lui F. Gîrz, se cunoaște că SUA, ca, de altfel, și Federația Rusă, mențin în stare permanentă de luptă o mare parte din arsenalul nuclear, domeniu reglementat, între aceste două state, prin Tratatul privind Reducerea Armamentului Nuclear (START): START-1 a fost semnat în 1991; START-2, negocierile nu s-au finalizat cu semnare din cauza retragerii SUA din Tratatul privind Neproliferarea Nucleară după evenimentele din 11 septembrie 2001 [17, p.64-65] și START-3, semnat la 8 aprilie 2010 la Praga în contextul resetării relațiilor dintre SUA și Federația Rusă, care stabilește plafoane pentru arsenalele nucleare ale părților - focoase nucleare cu rază lungă de acțiune desfășurate operațional la 1550 cu 30% mai puțin decît numărul de 2200 permis anterior, lansatoare instalate și neinstalate, bombardiere grele echipate pentru armamente nucleare la 800, în scădere față de 1600 și rachete balistice intercontinentale cu lansare de pe submarine la 700 [18]. În același context, părțile și-au asumat angajamente de a întreprinde acțiuni împotriva proliferării nucleare prin presiuni economice, politice sau combinate, după caz și cu unele concesii, precum și de a exercita controlul asupra vânzării de tehnologii nucleare statelor care ar persevera pe filiera introducerii armelor nucleare. Unele state s-au angajat în programe de înarmare nucleară, cum ar fi India, Egipt, Brazilia, Argentina, Indonezia, Pakistan, și din această perspectivă prevenirea proliferării nucleare va fi întîrziată și nu stopată. Există păreri că reducerile de către SUA și Federația Rusă din stocul nuclear nu sînt semnificative, deoarece micșorarea numărului de arme nucleare este efectuată prin scoaterea din înzestrare a mijloacelor de

lovire nucleară învechite și le opresc pe cele ultramoderne, mobile și de mare precizie [17,p.67]. Prin urmare, asistăm la un proces de diseminare de proporții a rachetelor și a altor vectori capabili să transporte arme nucleare la țintă, și nu la reducerea arsenalului nuclear propriu-zis.

A. Sarcinschi precizează că amenințările asimetrice pun în pericol stabilitatea și securitatea internațională. Unii actori statali și nonstatali au oportunitatea de a apela la mijloace asimetrice de atac. Amenințările asimetrice sînt favorizate de cîțiva factori, cum ar fi: absența, în multe state a guvernelor capabile și responsabile de stabilitatea politică și prosperitatea economică; progresul rapid al tehnologiilor militare; proliferarea armelor de distrugere în masă, determinînd, în actualul mediu de securitate, creșterea densității surselor și a impredictibilității locațiilor unor conflicte în viitor, precum și apariția unor noi arene pentru competiția militară [19, p.6].

Considerăm necesar de a întreprinde analiza amenințărilor asimetrice și a războiului hibrid, acestea fiind percepute ca pericol real pe dimensiunea militară a securității naționale a Republicii Moldova, în contextul existenței trupelor militare, armamentelor și munițiilor pe teritoriul său, fără acordul țării gazdă și declanșării unui război hibrid de către Federația Rusă pe teritoriul Ucrainei. Amenințările asimetrice, precum terorismul, proliferarea armelor de distrugere în masă, conflictele nesoluționate, regimurile autoritare, statele eșuate, migrația necontrolată, criminalitatea organizată transnațională, alături de fizionomia noilor conflicte, cum ar fi disputele etnice, războiul de gherilă și nu în ultimul rînd războiul hibrid, au determinat schimbări ale organizării și structurii forțelor militare, ale modului de acțiune, ale tehnicii și mijloacelor de luptă. Prin urmare, actorii majori își adaptează, modernizează și profesionalizează puterea militară, își revizuiesc strategiile de securitate și doctrinele militare, își dezvoltă noi tehnici și tehnologii. În această ordine de idei, Republica Moldova face primii pași în conștientizarea esenței riscurilor și amenințărilor în contextul transformărilor geopolitice regionale, realizînd necesitatea evaluării lor constante. Însă lipsa voinței politice și a culturii de securitate în societate tergiversează procesul de elaborare a documentelor strategice pertinente în domeniul securității naționale, plasînd Republica Moldova într-o zonă de incertitudine geopolitică, amplificînd vulnerabilitățile și susceptibilitatea la riscurile și amenințările de ordin extern.

Potrivit lui C.-C. Ioniță, în urma evoluției conflictelor militare ale începutului secolului XXI, care au tendința de a-și schimba frecvent fizionomia în ceea ce privește gradul de sofisticare și caracterul, numeroși experți militari acordă atenție sporită complexității și diluării tipurilor de război, precum și combinării frecvenței crescute cu letalitatea acțiunilor. Cunoscut la nivel teoretic drept război hibrid, acest nou tip de război cuprinde o combinație unică de amenințări hibride care permit exploatarea multitudinii de provocări rezultate prin utilizarea tuturor acțiunilor strategice și tactice, de cele mai multe ori simultan [20, p.64]. F. Hoffman și R. Glenn exprimă supoziția că războaiele hibride nu reprezintă o noutate, dar cele actuale sînt desfășurate altfel, mai diferit, prin amalgamarea și diversificarea nivelurilor de conducere cu metode noi și complicate de desfășurare a acțiunilor militare [21, p.5]. C.-C. Ioniță este de părere

că războiul hibrid, reprezentînd o nouă abordare a neconvenționalității împotriva unei tehnologii dezvoltate, în care actorii statali sau nestatali ar putea alege dintr-o multitudine de tactici și tehnologii pe care să le combine în proceduri inovative care să le satisfacă propriile aspirații culturale, bazate pe poziția geostrategică și ideologia geopolitică în confruntarea forțelor armate ale lumii civilizate occidentale. Perioada industrializării a secolului XX a adus confruntări armate simetrice și proporționale, cunoscute sub denumirea de „conflicte convenționale”. Perioada informațională actuală se caracterizează prin reducerea armatelor masive și printr-un potențial tehnologic ridicat al cîtorva state superdezvoltate, soldîndu-se cu decalaje tehnologice majore între state, concomitent cu reducerea substanțială a bugetelor militare și accesul restrictiv la resurse și la informații. Acest cumul de caracteristici a schimbat natura conflictelor armate, atribuindu-se un caracter neconvențional, fiind desfășurat de către o coaliție/alianță împotriva unui stat adversar sau asimetric, declanșat împotriva terorismului internațional, adăugînd latura de disproporționalitate nu numai în potențialul economic și tehnic angajat, dar și în tehnologia și profesionalismul personalului participant. Pentru a contracara astfel de discrepanțe, adversarul, fie de nivel statal, fie nestatal, a trebuit să mixeze acțiuni convenționale, neconvenționale și teroriste cu acțiuni specifice spațiului informațional. Ca urmare, tot mai mulți specialiști militari consideră, inclusiv și C.-C. Ioniță, că viitoarele conflicte militare vor manifesta trei tendințe, în special în funcție de capacitatea și posibilitatea combatanților de a face față noilor cerințe ale spațiului operațional contemporan: războiul convențional supertehnicizat, ultrarapid și extrem de costisitor, care poate fi susținut numai de un număr limitat de state superdezvoltate economic și militar; războiul hibrid în care va fi folosit un mixaj de tehnologii noi și doctrine vechi, combinarea inovativă cu diferite tipuri de tactici și tehnici a căror frecvență și letalitate vor crește; generalizarea conflictelor asimetrice în care vor fi folosite forțe convenționale și neconvenționale, mijloace atipice ca terorismul și crima organizată [20, p.65-66].

În opinia lui T. Frunzeti, în războiul convențional clasic nu se folosesc armele de nimicire în masă, ci numai mijloacele de luptă clasice, lupta desfășurîndu-se numai cu forțe armate regulate, deosebindu-se de războaiele duse cu forțe armate neregulate (miliții, gherile, partizani). Lupta se duce între două sau mai multe state într-o confruntare deschisă, forțele părților sînt bine definite, iar scopul general rezidă în a slăbi sau a distruge forța militară a inamicului și capacitatea de a se angaja în războiul convențional. Războiul neconvențional reprezintă forma de purtare a luptei politice cu mijloace nepolitice, dar și nonmilitare, transpunerea în practică, în mod planificat și coordonat, a măsurilor politice, economice, psihologice, propagandistice și militare împotriva unui stat pentru destabilizarea lui, înlocuirea puterii politice și aducerea ei în stare de dependență și de subordonare. Dezbateră pe marginea dihotomiei convențional/neconvențional în cadrul acțiunilor militare trebuie să țină cont de categoriile principale care le vizează: pe de o parte, războiul cu formele diverse - convențional, nuclear, de gherilă, bazat pe rețea, terorist, împotriva terorismului, informațional, civil, hibrid, în mijlocul populației; pe de alta, acțiunile militare altele decît războiul, cum ar fi operațiuni militare postconflict, de stabilizare, de impunere/menținere/susținere a păcii, umanitare sau psihologice

[22, p.7-8]. Conform lui J. Mc Cuen, războiul hibrid reprezintă exemplul cel mai elocvent pentru a demonstra imposibilitatea delimitării clare a dimensiunii convenționale a acțiunii militare de cea neconvențională, îmbinând războiul convențional cu cel neregulat și cu cel cibernetic. Mai mult, războiul hibrid este o combinație între războiul simetric și cel asimetric, în care forțele desfășoară operațiuni militare convenționale împotriva forțelor și țintelor inamice și, totodată, încearcă să obțină controlul populației indigene din zona de conflict prin securizare și stabilizare [23, p.108]. C. Popescu susține că războiul hibrid este derivat din paradigma războiului total, reprezentând o etapă mai complexă și extrem de eterogenă, în acord cu progresul tehnologic și informațional actual. Războiul hibrid nu este o totală noutate, tactici hibride au fost aplicate în trecut. Diferența este determinată de potențialul distructiv de mare amploare, de eterogenitatea mijloacelor, de extinderea fenomenului la scară planetară, subsecvent globalizării și interconectării sistemelor economico-financiare, de comunicații, de transport și de riscul declanșării conflagrației nucleare, fapt care limitează opțiunile de tip *hard power* în favoarea celor de tip *soft power* și *smart power* [24, p.126]. Războiul hibrid reprezintă cea mai recentă, mai complexă și, probabil, cea mai extinsă în viitor expresie a războiului contemporan, amalgamează elemente ale conflictului armat convențional cu cel neconvențional de tip psihologic, informațional, propagandistic, imagologic, îmbrăcînd forma clasică a confruntărilor armate și elementele specifice terorismului, războiului de gherilă, insurgenței și insurecției, ale conflictului armat simetric și asimetric [24, p.125].

Conform aserțiunii exprimate de F.-M. Barbu, viitoarele conflicte vor fi la fel de complexe ca și societatea umană, tendința fiind ca părțile combatante să desfășoare acțiuni militare specifice întregului spectru al operațiunilor atât convenționale cât și neconvenționale, cel mai probabil într-o manieră simultană. Această abordare este percepută ca un element relevant al războiului hibrid, subiectul care lansează agresiunea face uz de întreaga gamă de tehnici asimetrice pentru a exploata vulnerabilitățile adversarului [25, p.55]. În opinia sa, războiul hibrid este o combinație de strategii și tactici menite să combine metodele de luptă, să utilizeze succesul tactic pentru a obține efecte strategice prin exploatarea rapidă a avantajelor în domeniul cognitiv și moral. Un război nu poate fi hibrid doar prin capacitățile utilizate și efectele produse, dacă nu este abordat prin perspectiva teoretică și logică, în special pentru înțelegerea și combaterea lui. Apariția războiului hibrid nu reprezintă sfârșitul războiului tradițional sau convențional, dar va adăuga mai multă complexitate procesului de planificare a apărării în secolul XXI. Forțele militare capabile să gestioneze orice amenințări hibride trebuie să fie construite avînd la bază un sistem de instruire profesionistă în plan militar, care să pună accentul pe formarea abilităților cognitive necesare pentru a recunoaște situațiile anacronice și pentru a se adapta rapid la acestea [25, p.57]. F.Hoffman afirmă că cea mai mare provocare în viitor va fi determinată de capacitatea beligeranților de a identifica cu precizie liniile de demarcațiune între formele în care se poartă războiul, pericolul real fiind reprezentat de statele sau entitățile nonstatale care vor apela la utilizarea întregii panoplii de tactici și tehnologii în combinații inovatoare pentru a-și realiza obiectivele strategice stabilite în raport cu propria lor cultură și necesitățile impuse de spațiul

geopolitic în care dețin interese [26, p.35]. Potrivit opiniei sale, acțiunile de tip hibrid pot include o gamă largă și diversă de metode de luptă convenționale și, totodată, asimetrice, exercitate de forțe militare clasice și grupări combatante neregulate, care pot include, într-o abordare extremă, acte teroriste și propagarea violenței generalizate asupra populației, precum și acțiuni care să favorizeze dezordinea publică. Aceste activități trebuie să fie direcționate operațional și tactic, pentru a obține efecte sinergice atât în dimensiunea fizică, cât și în cea psihologică a conflictului [27, p.8].

În accepția lui C. Băhnăreanu, pe lângă acțiunile de luptă numite clasice, de regulă purtate de state, la începutul secolului XXI se manifestă insistent acțiuni asimetrice, neconvenționale și hibride exercitate de actori nonstatali [28, p.59]. În acest sens de idei vom nota supoziția exprimată de C. Clausewitz, care menționa că fiecare epocă are propriul tip de război, propriile limitări și propriile percepții și deci, pentru fiecare epocă conflictele și războaiele ar trebui analizate prin prisma particularităților sale [29, p.593]. F. Hoffman notează că deși actualmente nu este pe deplin acceptat de către experții militari, fiind un termen nedoctrinar, războiul hibrid reflectă cel mai bine particularitățile timpului, avînd în vedere că statele și actorii nonstatali angajați în această formă de conflict exploatează toate modalitățile: convenționale, neregulate, teroriste și criminale pentru a destabiliza ordinea existentă. C. Băhnăreanu afirmă că susținătorii conceptului de război hibrid folosesc sintagma pentru a descrie zona unde războiul regulat și războiul neregulat se intersectează și se combină, creîndu-se o nouă formă de război. Componentele, tacticile, tehnicile și procedurile specifice ambelor fațete ale războiului converg spre un nou tip de amenințare - hibridă [28,p.65]. F. Hoffman menționează că amenințarea hibridă poate încorpora toată paleta de moduri de purtare a războiului, incluzînd capacități convenționale, tactici și formațiuni neregulate, acte teroriste, alte forme de violență și crime [27, p.9]. T. Huber, M. Knox și W. Murray exprimă dezacordul privind conceptualizarea războiului hibrid sub aspectul existenței ca nou-tate în doctrinele militare și amenințare la adresa securității militare, considerînd că acest tip de război nu este ceva nou, doar instrumentele sale sînt mult mai sofisticate și mai distrugătoare, necesitînd un răspuns de aceeași natură. În opinia lor, războiul hibrid nu este nimic altceva decît o manifestare a unui tip de conflict întîlnit periodic în istorie, diferențele fiind că nu necesită două forțe distincte, una convențională și alta neconvențională, și nu implică existența a două tipuri de război, regulat și neregulat, ci o îmbinare eficientă a unor tactici specifice celor două fațete ale războiului [28, p.65].

T. Frunzeti realizează o conexiune între amenințările asimetrice și hibride, susținînd că războaiele din secolul XXI, la capitolul acțiuni asimetrice, sînt purtate, aproape în exclusivitate, de către actorii nonstatali, ca neoterorismul islamist, gherilele degenerate, organizațiile criminale transnaționale, narcoterorismul. Asimetria se manifestă la diferit nivel, strategic, operativ și tactic, însemnînd adaptarea la adversar sau la o amenințare de securitate. Parțial sau total, adaptarea poate să se integreze într-o formulă mai convențională de confruntare, deplasînd și lărgind cîmpul de conflictualitate de la un simplu cîmp de luptă la spațiul mediatic și politic [30, p.9]. În ordinea de idei reliefată se pronunță și E. Antoine, în a cărui opinie, acțiunile asimetrice acoperă un spectru

larg de moduri de operare, de la nonviolență la violență politică, de la terorism la diferite forme de război informațional, ultimul fiind facilitat de revoluția produsă în tehnologiile informațiilor și comunicațiilor, asigurând acces deopotrivă statele, dar și actorii nonstatali. Acțiunile asimetrice se definesc prin faptul că unul dintre actori nu respectă regulile comune stabilite. În cazul unui război, regulile sînt adesea stabilite în beneficiul unui dintre protagoniști, care astfel își găsește un mijloc de a-și asigura superioritatea. Este firesc ca după ce a încercat să respecte regulile jocului, fapt care nu la avantajat, adversarul să caute să le ocolească pentru a restabili echilibrul, reluîndu-și inițiativa, pentru a compensa o slăbiciune care i-ar fi fatală [31]. Conform aserțiunii lui T. Frunzeti, acțiunile hibride se vor include ca formă de manifestare a luptei armate, evoluția războiului tinde spre o hibridizare ce se va produce pe două niveluri: cel al modurilor de acțiune și cel al actorilor și al alianțelor lor. Acțiunile hibride combină capacități convenționale, asimetrice, teroriste, de tip crimă organizată pentru a desfășura acțiuni singulare și adesea inovatoare, acestea pot simultan să releve simetrie și asimetrie. Organizațiile de tip gherilă, teroriste sau de crimă organizată, urmăresc să dobîndească abilități, priceperi și deprinderi specifice armatelor naționale: război electronic și cibernetic, drone, rachete sol-aer cu radare asociate. Convergența tehnicilor și modurilor de acțiune constituie pertinenta unei dihotomii tot mai evazive între simetrie și asimetrie, fiind o combinație sistemică, hibridizarea alianțelor între actorii statali și nonstatali permițînd regruparea capacitățile simetrice și asimetrice. În viitor, adversarii cei mai capabili vor combina capacitățile distructive reale cu formele tradiționale, asimetrice sau catastrofice de război. În acest sens, mulți experți își exprimă previziunile referitor la complexitatea formelor de război prin combinarea frecvenței și letalității crescînde. Această construcție este descrisă drept un război hibrid, în care adversarul va prezenta foarte probabil amenințări hibride unice vizînd vulnerabilitățile statului. Acțiunile hibride vor fi un amestec simultan al tuturor formelor de război convențional, asimetric, terorist și tactici corespunzătoare. Actorii nonstatali care folosesc acțiunile hibride realizează un melanj inovator de strategii, tactici, tehnologii conforme culturii lor strategice, geografiei și obiectivelor vizate [30, p.11-12]. W. Nemeth subliniază că forțele hibride pot încorpora sisteme tehnologice avansate în structura lor și apoi să le utilizeze de maniere care sînt dincolo de parametrii prevăzuți inițial. Însă funcționalitatea forțelor militare hibride este superioară în raport cu forțelor occidentale în războiul hibrid pe care îl duc împotriva acestora [32, p.6].

În opinia noastră, asistăm la o nouă formă de amenințare la adresa securității militare, care se manifestă ca un război militar complex și multidimensional, înglobînd strategii, tactici și tehnici de ordin simetric, asimetric, convențional și neconvențional, subiecții participanți fiind atît actorii statali, cît și actorii nonstatali, utilizînd tehnologii informaționale și ale comunicațiilor. Sîntem de părere că astfel de amenințare poate fi catalogată ca război neoconvențional de tip hibrid, elementul central indispensabil rămînînd, totuși, componenta convențională, care în pofda diminuării rolului simetric și de aplicare clasică în cadrul unui război, nu și-a păstrat importanța militară. Ca urmare a evoluției tehnologiilor de purtare a conflictelor contemporane, constatăm extiderea

amenințării cu război neoconvențional de tip hibrid, generînd pericol sporit tuturor componentelor securității naționale, astfel că rolul fundamental de prevenire, combatere și acțiunilor postconflict revenindu-i dimensiunii militare a securității naționale. Am subliniat că Federația Rusă nu acceptă modelul de ordine mondială edificat după încheierea războiului rece, la a cărui construcție a luat parte nemijlocit, catalogîndu-l „instabil și amenințat de conflicte”, iar evenimentele din Ucraina, cu aplicarea pe larg metodelor de tip hibrid, au impact direct asupra securității militare a Republicii Moldova [34, p.193].

În opinia lui C. Manolache, actualitatea problemei asigurării securității naționale (militare) a Republicii Moldova este determinată, în primul rînd, de factori de natură obiectivă [35, p.239]. Iu. Pîntea precizează că „analiza situației politico-militare la nivel global și regional confirmă că pericolele de bază la adresa intereselor naționale ale Republicii Moldova în domeniul militar se mențin în continuare, devin dinamice, unele poartă un caracter asimetric, iar altă parte interferează cu alte pericole, care nu sînt propriu-zis militare” [36, p.21]. C. Manolache atribuie o importanță deosebită dimensiunii militare a securității naționale a Republicii Moldova, avînd drept obiectiv major asigurarea apărării militare a statului împotriva pericolelor militare externe și interne prin promovarea politicii de apărare, crearea forțelor armate capabile să respingă o eventuală agresiune armată. Securitatea militară are sarcina de a apăra statul împotriva agresiunii externe; să localizeze conflictele armate și să reprime violența militară ilegală la frontiera de stat și în interiorul țării; să apere frontierele aeriene; să sprijine organele securității de stat, ale afacerilor interne, protecției civile în timpul îndeplinirii misiunilor de asigurare a securității naționale. Securitatea militară se obține, specifică cercetătorul, prin aplicarea în complex a potențialului militar-politic, militar-economic, informațional, științifico-tehnologic, demografic și moral-psihologic al țării, în vederea realizării intereselor naționale în domeniul militar și reducerii nivelului pericolului militar. La estimarea nivelului de asigurare a securității militare se ține cont de indicatori care într-o măsură suficientă caracterizează starea organismului militar al statului (numărul, potențialul de luptă și de mobilizare, nivelul de dotare cu armament modern și cu tehnică militară, asigurarea cu resurse financiare și tehnico-materiale, nivelul pregătirii profesionale și moralul unităților militare), starea relațiilor internaționale (nivelul de tensionare a situației politico-militare, economico-militare, militar-informaționale și a celei militare), nivelul de stabilitate internă economică și social-politică, situația ecologică și demografică. El consideră că funcționarea sistemului de asigurare a securității militare a Republicii Moldova este legată de direcțiile interne și externe de activitate a statului: aspectul extern constă în stabilizarea situației politico-militare în regiune și în lume, în reducerea nivelului pericolului militar la adresa Republicii Moldova din partea altor state; activitatea internă cuprinde aspectele legate de menținerea la un nivel corespunzător a capacității de apărare a statului, inclusiv a potențialului organismului său militar, de soluționarea problemelor tehnice, economice, informaționale, ecologice și social-economice privind apărarea statului. Securitatea militară este o componentă esențială a securității naționale a Republicii Moldova, activitatea de asigurare și consoli-

dare constituind sarcina de bază a statului, necesitând monitorizare permanentă și analiză a situației interne și a situației externe, prognozarea apariției unor situații de criză și adoptarea de măsuri argumentate, cu luarea în considerare a realităților geopolitice, economice, demografice și sociale [35, p.265-268].

C. Manolache și Gh. Rusnac subliniază că securitatea militară constituie un criteriu de exercitare a politicii militare și caracterizează situația realizării intereselor naționale ale statului în domeniul militar și garanția apărării în fața pericolelor militare și agresiunii externe. Iată de ce asigurarea securității militare a Republicii Moldova este imposibilă fără consolidarea stabilității globale și regionale, precum și fără menținerea capacității de apărare la un nivel care să asigure neadmiterea declanșării de conflicte militare și riposta la orice forme de agresiune externă [37].

Notăm că analiza problemelor ce țin de asigurarea securității militare a Republicii Moldova nu poate fi înscrisă în cadrul unui model metodologic universal. O serie de factori geopolitici și de variabile specifice, ca statutul de neutralitate permanentă și prezența trupelor militare ale Federației Ruse pe teritoriul Republicii Moldova fără acordul său, subminează securitatea militară, atribuindu-le particularități și trăsături deosebite, care solicită a fi supuse analize pertinente de ordin științific. Am subliniat că a fost elaborat și adoptat un set de acte legislative care reglementează statutul de neutralitate permanentă a Republicii Moldova, iar la 23 martie 2015 Consiliul Suprem de Securitate aprobă decizia de a fi elaborată o nouă Strategie a securității naționale, textul fiind acceptat la 21 iunie 2016. Documentele stabilesc neutralitatea permanentă a Republicii Moldova, care presupune că nu poate fi parte și nici nu va intra în blocuri militare, nu va participa la acțiuni militare și nu va admite prezența pe teritoriul său a trupelor militare și armamentelor străine, neutralitatea fiind principiul de bază și piatra de temelie a asigurării funcționalității sistemului de securitate națională a Republicii Moldova [34, p.186-187]. V. Lupan susține că Republica Moldova a inclus neutralitatea în documentele care fundamentează și instituționalizează securitatea națională avînd drept scop retragerea trupelor rusești din raioanele de est, iar Federația Rusă insistă consecvent pe neutralitatea Republicii Moldova, urmărind obiectivul ca aceasta să nu devină stat membru al NATO, diminuîndu-i capacitatea de apărare. Expertul susține că asigurarea securității militare a Republicii Moldova trebuie abordată prin prisma relațiilor de cooperare cu Alianța Nord-Atlantică. Deși se declară că relațiile dintre Republica Moldova și Alianța Atlanticului de Nord se bazează pe statutul de neutralitate permanentă, acest statut, de fapt, presupune și responsabilități majore, în sensul asigurării securității atît naționale, cît și regionale. Republica Moldova, dacă își dorește un viitor european, care îi este oferit de UE sau chiar de NATO, egal cu cel al altor state membre, nu poate fi doar un consumator al securității. Fiind deja o sursă de insecuritate pentru Organizația Nord-Atlantică, Republica Moldova va trebui să-și asume un rol mai serios și să înceapă să devină și furnizor de securitate. În aceste circumstanțe a fost adoptat IPAP-ul, care intensifică acțiunile de colaborare cu Organizația Nord-Atlantică și creează premise pentru fortificarea dimensiunii militare a securității naționale a Republicii Moldova [38].

Considerăm că staționarea neautorizată a forțelor militare ale Federației Ruse în raioanele din stînga Nistrului și oportunitatea retragerii lor au condiționat decretarea unilaterală a statutului, inițial, de zonă demilitarizată, mai tîrziu – de neutralitate permanentă, stări care sînt incompatibile cu „dislocarea de trupe ale altor state pe teritoriul său” și reprezintă componentă a securității naționale. Neutralitatea la început a fost gîndită ca instituție de drept internațional public, în sensul că Federația Rusă trebuia în regim automat să evacueze forțele sale militare de pe teritoriul suveran al Republicii Moldova [39, p.206]. În aceeași ordine de idei, N. Osmochescu subliniază că gradul de eficiență a neutralității autoproclamate este depreciat în totalitate de faptul că n-a fost obiect al recunoașterii și garantării prin acorduri internaționale sau alte aranjamente, ca și în cazurile statelor neutre din spațiul european [40,p.182]. Sîntem de părere că neutralitatea permanentă proclamată unilateral și menținută prin propria voință n-a contribuit pînă la moment la valorificarea obiectului strategic urmărit, practic fiind sfidată și depreciată de prezența forțelor militare străine pe o parte din teritoriul său chiar dacă provizoriu aflat sub controlul autorităților secesioniste. Deși a încălcat permanent statutul Republicii Moldova de stat neutru, Federația Rusă încurajează menținerea acestei calități, dar urmărind obiectivele sale geopolitice/geostrategice în condițiile conflictului militar din estul și sud-estul Ucrainei, precum și apropierii euroatlantice a Georgiei [39, p.206-207]. Potrivit lui D.Mînzărari, conflictele „înghețate” din spațiul postsovietic, dar și crearea unor conflicte noi, utilizînd armament convențional, reprezintă un instrument de influență și presiune externă folosită de Federația Rusă pentru a preveni aderarea statelor din vecinătatea sa imediată la structurile euroatlantice [41, p.12]. Actualmente conceptul de neutralitate, susține J. Sherr, nu mai are nici o componentă utilitară. Neutralitatea a fost utilizată pentru a ține statele departe de război, pe parcursul perioadei în care războiul era „un instrument principal” în politica europeană. Acum, locuind într-o Europă total diferită, neutralitatea nu oferă o protecție în fața principalei amenințări pentru securitatea unui stat, ca exploatarea slăbiciunilor interne ale unui stat prin intermediul unor mijloace mai sofisticate decît războiul. În același timp, neutralitatea limitează unele oportunități, „fiind un statut stabilit prin tratat și garantat de terțe părți, pe cînd un statut de neutralitate adoptat și susținut unilateral doar te blochează” [42].

Subiectul „neutralitate permanentă” generează constant instabilitate multidimensională și inconsecvență strategică privind viziunea asigurării securității militare. Neînduse pînă la bun sfîrșit, reformele în domeniul securității naționale și statutul de neutralitate permanentă reprezintă nu altceva decît o provocare la adresa securității militare și un impediment pentru dezvoltarea și modernizarea sistemului forțelor armate și pentru transformarea armatei naționale într-o instituție profesionistă [34, p.188-189]. V. Pleșca afirmă că fiecare țară cu statut de neutralitate permanentă trebuie să-și propună o formă proprie a neutralității, care să răspundă necesităților de ordin intern și extern ale statului și să poată să se modifice în timp. În opinia sa, Concepția securității naționale a Republicii Moldova reflectă în mod explicit evaluarea generală a mediului de securitate pe plan național și internațional în care operează Republica Moldova [43]. Această părere este împărtășită și de N. Osmochescu, care consideră că neutralitatea permanentă a

Republicii Moldova constituie un element esențial al securității naționale, precum și un element al securității colective în Europa [40, p.183]. V. Lupan nu este de acord cu aceste supoziții, neutralitatea Republicii Moldova nu a produs rezultatul scontat de retragere a trupelor ruse și de soluționare a conflictului din raioanele de est ale Republicii Moldova, pornind de la faptul că ar trebui să urmărim evoluțiile internaționale și să fim pregătiți pentru riscurile și amenințările în schimbare [38]. Potrivit opiniei lui A. Rácz, prevederile Concepției securității naționale a Republicii Moldova nu sînt capabile să răspundă adecvat la situația de securitate cu care actualmente se confruntă Republica Moldova, acceptarea statutului de neutralitate permanentă exclude prin definiție chiar și posibilitatea unei cooperări mai strînse cu Alianța Nord-Atlantică, limitînd instrumentele de interacțiune și finalitatea cooperării propriu-zise [44]. În opinia lui S. Troebst, care întreprinde o analogie între situațiile de securitate ale Georgiei și Republicii Moldova, în termenii militari Republica Moldova nu poate face față capacităților militare ale Federației Ruse. Deși un scenariu maximal negativ nu amenință direct Republica Moldova, necesitatea integrării țării într-un sistem stabil de alianță militară este condiția esențială pentru protejarea contra unor riscuri potențiale și curente legate de securitatea sa [45]. J. Bugajski susține că neutralitatea nu mai emite un semnal de independență și libertate în acțiuni, ci presupune mai degrabă vulnerabilitate deosebită față de presiunile exercitate de Federația Rusă, izolare și pierderea suveranității [46]. G. Istvan este de părere că în condițiile geopolitice actuale neutralitatea nu asigură securitatea statului la parametri înalți, neutralitatea nu mai este percepută ca un concept valid și aplicabil, care ar totaliza interesele unei națiuni într-o lume în care competiția ideologică a războiului rece a luat sfîrșit [47]. L. Movchanyuk afirmă că proclamarea neutralității poate intensifica potențialele aspirații ale statelor vecine vizavi de teritoriul acestui stat, deoarece în caz de conflict, acesta nu va fi apărat de nimeni [48]. În reflecțiile sale J. Sherr pune la îndoială presupusele merite pentru care Republica Moldova ar fi dispusă atît de ușor să renunțe la forțele sale armate, care întotdeauna au constituit un atribut de bază al unui stat suveran [42]. I. Chifu este sceptic privind posibilității statului care se află la periferie sau în *zona-tampon* între două blocuri să-și poată asigura securitatea prin sine însuși și prin garanții de neutralitate [49]. I. Mastac exprimă opinia că statutul de neutralitate permanentă prevede abținerea statului de la aderarea la blocuri sau alianțe militare. Totodată, fiecare stat, și mic și mare, poartă anumită responsabilitate cu privire la menținerea stabilității și securității atît proprii, cît și regionale/internaționale. Avînd în vedere faptul că armata este elementul de bază în menținerea stabilității și securității statelor, cu atît mai mult crește responsabilitatea statelor neutre pentru întreținerea trupelor militare proprii în scopul asigurării statutului lor de neutralitate [50, p.8]. R. Gorincioi pune la îndoială ideile promotorilor neutralității, care se ancorează pe compararea situației Republicii Moldova cu situația geopolitică și geostrategică a altor state neutre din Europa, menționînd că nici un stat neutru din Europa nu se confruntă cu problema secesionismului, a instabilității politice, economice și puternicii presiuni din partea Federației Ruse [51].

În același context de idei, A. Olaru exprimă opinia că neutralitatea Republicii Moldova și staționarea trupelor ruse pe teritoriul ei reprezintă cele două interese importante ale Federației Ruse pe care va încerca să le implementeze pe cât este posibil, completându-le reciproc pentru promovare concomitentă. Aceste supoziii sînt confirmate de politologi ruși, care susțin că strategia Federației Ruse rezidă în a forma un cordon din state neutre în jurul său, protejîndu-și în asemenea manieră hotarele de impactul direct cu Organizația Nord-Atlantică și legiferarea staționării trupelor sale pe teritoriul Republicii Moldova pe termen nedefinit. Argumentele în favoarea neutralității Republicii Moldova, cu referință la statele neutre, Elveția, Austria și Finlanda, care au profitat de stabilitate și dezvoltare economico-financiară, puțin se dovedesc a fi relevante pentru Republica Moldova. Neutralitatea elvețiană, spre exemplu, este înțeleasă diferit de moldoveni decît de elvețieni, astfel de scăpare fiind de așteptat, deoarece Republica Moldova nu a pornit de la ideea neutralității ca o soluție garantată pentru asigurarea securității naționale, ci de la o idee provizorie avînd menire să asigure eliberarea teritoriului și deschiderea altor opțiuni abia după retragere. Moldovenii încearcă să adapteze neutralitatea elvețiană, austriacă, finlandeză la condițiile Republicii Moldova, fără să analizeze implicațiile de durată pentru țară.

Plus la toate, spre deosebire de statele sus menționate, Republica Moldova nu și-a asigurat neutralitate garantată, condițiile istorice pentru Republica Moldova din perioada anilor 1991-1992 fiind diferite de cele elvețiene, ca și motivele declarării neutralității. Axiomatică este supozitia că neutralitatea Republicii Moldova este una declarată (de ea însăși) și nu este garantată de nimeni în cazul unei evoluții militare. Alt argument important pe care foarte puțină lume îl menționează în Republica Moldova vizează că neutralitatea Austriei și Finlandei au fost negociate între URSS și Occident, neutralitatea lor a fost schimbată pe susținere economică occidentală și prezența acestor două state în sfera de influență occidentală. În cazul neutralității pe care o propune Federația Rusă, Republicii Moldova îi revine rolul unei *zone-tampon* din sfera de influență rusească, respinsă de Republica Moldova. Enunțarea de către A. Olaru a argumentului economic, care este determinant în plan militar, se dovedește a fi relevant în cazul Republicii Moldova. Astfel, cheltuielile militare în statele neutre este de la aproximativ 0,9% (Austria) pînă la 1,7% (Suedia) din PIB, adică între trei și șase miliarde de euro. Republica Moldova se află în imposibilitate să asigure nici un miliard de euro anual pentru apărare, argumentul că poate să-și asigure neutralitatea și, implicit, securitatea națională, singură de asemenea nu se dovedește a fi valabil. A. Olaru este de acord cu V. Lupan, în a cărui opinie, conceptele de neutralitate adoptate de către statele europene nu sînt considerate actuale. Astfel, Finlanda a demarat discuții despre statutul său de neutralitate, examinează opțiunea de a se integra în Alianța Nord-Atlantică sau de a aștepta crearea unui mecanism viabil de apărare comună a Uniunii Europene la care să poată adera [52]. A. Rácz împărtășește ideea că neutralitatea permanentă a Republicii Moldova nu este reală și viabilă, ar fi o opțiune doar atît timp cît un stat ar fi în stare să-și asigure securitatea națională la un preț rezonabil. Acesta nu este cazul Republicii Moldova, luînd în considerație situația economică din prezent, unde orice creștere semnificativă a cheltu-

ielilor pentru apărare, care constituie în mediu 0,5% din bugetul statului, nu este deloc reală. Spre exemplu, Finlanda cheltuiește 1,5% din PIB pentru apărare, acest indice fiind mult mai înalt decât cheltuielile Republicii Moldova, deși pe teritoriul Finlandei nu există conflict separatist [44]. E. Țugui a acceptat ideile lui A. Olaru privind asigurarea neutralității statelor prin prisma nivelului de finanțare a securității naționale. În opinia sa, Republica Moldova a neglijat securitatea militaro-strategică, așteptând ca Federația Rusă și restul lumii să țină cont de intenția de a construi o Elveție sud-est europeană, în timp ce cheltuielile militare au scăzut constant începând cu anul 1997. Suedia și Elveția sînt printre puținele state europene care au angajamente istorice privind neutralitatea și de multe ori sînt invocate ca repere de urmat pentru Republica Moldova. Însă Suedia are planuri comune de apărare cu Organizația Nord-Atlantică din timpul războiului rece și este deja membră a Forței de Răspuns a NATO, în timp ce Elveția, unul dintre cele mai militarizate state din Europa, este înconjurată de state NATO. Totodată, aceste două exemple ale neutralității, de altfel greu de comparat cu neutralitatea unilateral asumată a Republicii Moldova, au cheltuieli militare de 1,2% și 0,8% din PIB. Cheltuielile militare în Republica Moldova au scăzut pînă la 0,3% în ultimii ani și doar din anul 2014 au crescut pînă la 0,4% din PIB [53, p.3].

C. Manolache abordează neutralitatea ca fiind un fenomen exprimat conjunctural, susținînd că recunoașterea statutului de neutralitate al oricărui stat a fost inițiată nu de țara în cauză, ci de un grup de țări aflate în conflict. Elveția este primul exemplu practic al politicii de neutralitate, ea a căpătat recunoașterea legală pentru prima dată în Pactul de la Paris din 20 noiembrie 1815, în care marile puteri europene au recunoscut neutralitatea permanentă a Elveției, garantîndu-i integritatea teritorială. De atunci au fost recunoscute două tipuri de neutralitate: temporară pe timp de război, pentru perioada de desfășurare a unui conflict armat și permanentă. În condițiile războiului rece sistemul ONU nu a fost capabil să prevină războaiele, SUA și URSS fiind implicate în luptă pentru extinderea influenței la nivel global: datorită tensiunilor geopolitice dintre Est și Vest, unele state europene au decis să adopte o poziție de neutralitate - Austria, Finlanda și Suedia. După încheierea războiului rece situația s-a schimbat, în anii '90 statele neutre din Europa au început să participe în sistemul de dezvoltare a cooperării politico-militare și de securitate a Uniunii Europene și să sprijine acțiunile NATO în cadrul PpP, incluzîndu-se acțiunile umanitare, de salvare, de menținere a păcii și acțiunile forțelor combatante în managementul crizelor, în principal, de impunere a păcii (pacificare). Pornind de la evoluțiile moderne ale fenomenului politic numit neutralitate esența acestui statut este subînțeleasă ca de „nealinere”, mai precis, de neparticipare la alianțe politico-militare. Sensul clasic al neutralității se pierde cînd discutăm despre situația reală, care se datorează faptului că toate statele neutre din lume și-au luat angajamentul de a sprijini scopurile și rezoluțiile Națiunilor Unite, inclusiv cele militare [54, p.136-137].

I. Chifu abordează neutralitatea statelor europene susținînd că aceasta, de fapt, nu are nimic de a face cu imaginea teoretică a neutralității permanente, nici cu nealinieră. Cel puțin în cazul Austriei, Suediei, Finlandei și Irlandei, state europene care s-au dovedit a fi aliniate, au renunțat la neutralitatea politică, și-au acomodat politicile externe

de securitate și apărare cu statele Uniunii Europene, au relații cu statele Alianței Nord-Atlantice și acceptă sprijinul reciproc în caz de atac și clauza de solidaritate a Tratatului de la Lisabona prevăzută în PESAC. În relație cu Organizația Atlanticului de Nord, doar calitatea de membru lipsește, dar e lăsată deschisă ușa intrării în Alianță (nu explicit în cazul Irlandei), se acceptă neutralitatea în război doar ca o opțiune și, în două cazuri, pentru Austria și Irlanda se menționează explicit nevoia referendumului pentru aderare. Aceste state au reușit să conserve doar imaginea de state neutre și nonapartenența formală la Organizația Nord-Atlantică. În cazul Elveției, neutralitatea, pe de o parte, are conținut simbolic de identitate națională, deși conținutul este mult alterat, rațiunea având rădăcini și semnificații domestice din perspectiva coeziunii statale. Conceptul nu a exclus tentative de apropiere de Uniunea Europeană prin aderarea la zona Schengen: având o armată puternică, adoptă cheltuieli bugetare militare similare tuturor celorlalte state, neutre sau membri majori ai NATO, inclusiv SUA. Creșterea amenințărilor neconvenționale, dar și celor convenționale, riscă să determine o creștere a proporției de buget alocat apărării și elementelor complementare de securitate [55, p.106-107].

I. Chifu analizează tipul de politică de neutralitate propusă de Republica Moldova, bazată pe concepția și soluția de securitate imaginată și modul în care se încadrează această realitate în prevederile și normele ce consacră neutralitatea permanentă, aplicând concepțiile a două școli: *normativistă*, fiind una riguroasă, exactă, tradițională, care judecă regulile și legile în litera și spiritul lor și *funcționalistă*, pune în prim-plan modul real de funcționare în practică a normelor, a raportului de forțe politice și a echilibrului de context, a unei libertăți de interpretare a normelor și de nuanțare a interpretărilor pe realitățile curente. Expertul este de părere că Republica Moldova și-a propus două modele de neutralitate, cea elvețiană și cea finlandeză, în contextul unei politici bivectoriale, cu echilibru între Est și Vest. În primul caz, motivația vine de la simbolistica de imagine a Elveției, stat prosper și bine pregătit militar, situat în centrul Europei, acceptat drept negociator internațional, care și-a consacrat această neutralitate ca valoare adăugată pentru unitatea statului. În cel de-al doilea caz, modelul Finlandei, devenită neutră în 1955 pentru a-și prezerva independența față de URSS, balansînd între Tratatul cu Uniunea Sovietică, plasînd-o în sfera de influență sovietică și legea neutralității, nerecunoscută de către Uniunea Sovietică pînă în 1989. În opinia sa, dificultatea majoră a poziției vine din opțiunea afirmată, lansată programatic și normată prin lege, a integrării europene. Deși la nivelul acțiunii lucrurile sînt departe de o situație coerentă care să justifice opțiunea, la nivel normativ și declarativ integrarea în Uniunea Europeană ca obiectiv este evident incompatibilă cu neutralitatea permanentă, proclamată constituțional. La data adoptării neutralității, Republica Moldova practic nu a fost în situația de a reprezenta o neutralitate permanentă și nu a fost consacrată ca atare niciodată, și nici statul nu a denunțat, schimbat sau amendat cadrul juridic care blochează consacrarea neutralității, așa cum prevede articolul 11 din Constituție, ce reglementează tipul de neutralitate promovat, care este o permanență nedefinită presupus tradițională. Mențiunea faptului că nu permite dislocarea de trupe militare ale altor state este o referință directă la neutralitatea militară, dar acest lucru nu exclude conținutul din primul alineat care

se referă la neutralitatea politică. Republica Moldova, în acest sens de idei, prin neutralitatea sa permanentă neargumentată, nedezbătută public, proclamată constituțional și nesancționată internațional, nu este și nu a fost niciodată un stat neutru permanent și nici un stat neutru militar, ci, la limită, un stat nealiniat [56, p.15-16].

Subliniem că pentru a asigura respectarea neutralității Republicii Moldova, se impune, mai întâi de toate, dar nu numai, ca Federația Rusă să-și onoreze angajamentele asumate și să evacueze trupele, armamentele, munițiile și echipamentul neîntârziat, ordonat și complet de pe teritoriul său suveran. În același timp, efectele benefice așteptate din realizarea neutralității autoproclamate s-au dovedit a fi iluzorii, dat fiind că însuși proiectul a fost conceput și dezvoltat ca un model ideal și autosuficient, pe motivul că această calitate nici nu reprezintă o formulă consacrată internațional, nici nu are o explicație concretă. Statutul de neutralitate consfințit constituțional nu asigură în regim automat securitatea națională a Republicii Moldova, iar rezultatul cel mai important se dovedește a fi neparticiparea la procesele de cooperare militară din cadrul CSI [39,p.207]. I. Chifu precizează că un stat neutru este obligat să-și asigure singur securitatea națională și apărarea teritoriului. Din acest punct de vedere, chiar admitând că neutralitatea autoproclamată a Republicii Moldova ar fi recunoscută, însă între obligațiile statelor care recunosc neutralitatea (sau garanțiile neutralității) nu intră garanții privind apărarea suveranității, integrității teritoriale a statului dacă este amenințat, garanții privind securitatea statului respectiv sau sprijin pentru recuperarea unor asemenea drepturi pierdute de statul în sine. Neutralitatea nu este nici soluție de securitate și nici angajament pentru rezolvarea de către comunitatea internațională sau de către garanți a unor probleme ale statului Republica Moldova, cum ar fi staționarea trupelor străine pe teritoriul său și secesionismul. De fapt, neutralitatea nu scutește statul neutru de obligațiunile de a-și respecta angajamentele asumate privind neadmiterea de trupe străine pe teritoriul său și nu reprezintă transferul lor către eventualii garanți. Oficial, Republica Moldova nu a reușit să formuleze o soluție de securitate credibilă, din contra, formula demilitarizării teritoriului și păstrării doar a unui contingent pentru participarea la misiuni internaționale nu numai contrazice neutralitatea permanentă, consacrată juridic, dar nici nu oferă comunității internaționale soluții credibile de securitate pentru ca neutralitatea proclamată să fie credibilă. În cazul Elveției și Finlandei, luate drept modele în declarația despre neutralitatea Republicii Moldova, ambele au armate puternice și soluții de securitate credibile. Demilitarizarea, în sensul eliminării complete a trupelor militare, înseamnă incapacitatea de a asigura de unul singur apărarea statului. În cazul Republicii Moldova acest lucru face necredibilă neutralitatea proclamată și presupune că în timp de conflict armat sau în caz de agresiune cineva trebuie să intervină, fiind, totodată, generată și o vulnerabilitate care se poate transforma în risc sau chiar amenințare la adresa statelor vecine, obligate, în consecință, să planifice și să aloce resurse și forțe pentru a contracara această amenințare a unui stat lipsit de capacități credibile de apărare la hotarele statelor vecine. Adoptarea neutralității permanente de către Republica Moldova nu este consecința unei strategii sau a unei argumentări solide,

urmărindu-se, de fapt, cedarea responsabilității apărării și asigurării securității statului în exterior și neasumarea costurilor acestei obligații a statului [56, p.17].

În accepția noastră, securitatea națională a Republicii Moldova ar putea fi asigurată cel mai eficient în condițiile integrării euroatlantice. Fără îndoială, amendarea prevederilor constituționale ce vizează statutul de neutralitate permanentă, articolele 11 (1) și 142 (1), prezintă în sine un proces complex, anevoios și de lungă durată, solicitând voință politică, eforturi de caracter internațional, transformări esențiale la nivel conceptual, menținerea dialogului permanent cu partenerii europeni, realizarea studiilor de fezabilitate privind beneficii și costuri de integrare, activități care s-ar solda cu elaborarea și implementarea unei strategii de integrare euroatlantică. În același timp, abrogarea neutralității permanente nu presupune expres integrarea euroatlantică a Republicii Moldova, însă calitatea de stat membru al NATO este în măsură cel mai eficient să-i asigure securitatea națională, în contextul că Organizația Nord-Atlantică s-a dovedit a fi cea mai viabilă organizație în materie de asigurare a securității și se asociază nu numai cu dimensiunea politico-militară, dar și cu faptul că o pondere semnificativă revine politicilor investiționale, în domeniul ecologiei și al cercetărilor științifice [39, p.207-208]. D. Dungaciu este de părere că la Summitul NATO din 4-5 septembrie 2014 din Țara Galilor, în contextul securității regionale din Europa de Sud-Est, au fost adoptate decizii care se vor materializa, inclusiv pentru Republica Moldova, astfel beneficiind de statut de partener privilegiat al Alianței Nord-Atlantice, fiind respectat statutul de neutralitate și afirmând susținerea eforturilor pentru integrarea euroatlantică. Actualmente Republica Moldova nu poate să-și asigure securitatea națională, dat fiind faptul că statutul de neutralitate nu determină calitatea capacităților militare necesare, care sînt la un nivel aproape inutilizabil. Statul care și-a asumat statutul de neutralitate trebuie să cheltuiască mai multe resurse financiare decît statul membru NATO. Neutralitatea costă extrem de mult, iar Republica Moldova este un stat neutru, care nu a cheltuit suficiente mijloace financiare pentru reforma armatei naționale [57].

Considerăm că modelele de neutralitate elvețiană, austriacă, suedeză sau finlandeză, la care deseori se face referință, nu sînt actuale, Republicii Moldova declarîndu-se stat neutru, este parte a sistemului internațional de securitate colectivă, beneficiază de pachetul de asistență al Tratatului Nord-Atlantic privind consolidarea capacității de apărare și securitate, participă cu contingente militare la operațiunile realizate sub egida ONU în vederea menținerii păcii și securității în „zonele fierbinți”, alături de alte state neutre europene, care, în consecință, nu sînt neutre în probleme ce țin de pacea mondială, contribuind efectiv la fortificarea securității internaționale [34, p.197].

Prin urmare, poziționarea geopolitică a Republicii Moldova în contextul extinderii Alianței Nord-Atlantice și Uniunii Europene denotă că importanța pentru securitatea europeană este redusă, iar existența conflictului transnistrean și fragilitatea instituțională se dovedesc a fi impedimente substanțiale în calea prezenței politice sporite a Organizației Nord-Atlantice și Uniunii Europene. Chiar dacă prioritar asigurarea securității naționale revine factorilor interni, potențialul Republicii Moldova este redus, fiind oportună asistența externă, urmărind obiective de factură atît internă, cît și

externă, pentru a nu permite proliferarea instabilității. Republica Moldova este interesată în materializarea unui cadru amplu de relații mult mai dezvoltat cu structurile de securitate europene și euroatlantice, care ar constitui nu doar un factor de stabilizare instituțională, dar și un instrument-cheie de modernizare, integrare europeană și de implementare a prevederilor IPAP-ului actualizat, reluând procesul reformelor democratice îndreptate spre consolidarea capacităților instituționale, inclusiv din sectorul de apărare și securitate.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Frunzeti T. Rolul puterii militare în asigurarea securității internaționale. În: *Impact Strategic*, 2003, nr.1-2, p.66-70.
2. Hlihor C. Geopolitica și geostrategia în analiza relațiilor internaționale contemporane. București: Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, 2005. 330 p.
3. Buzan B. Popoarele, statele și frica. O agendă pentru studii de securitate internațională în epoca de după Războiul Rece. Chișinău: Cartier, 2014. 386 p.
4. Osgood R. Tucker R. Force, order and justice. Baltimore: Ed. Johns Hopkins University Press, 1967. 350 p.
5. Bull H. The anarchical society. Londra: Ed. Macmillan, 1977. 329 p.
6. Howard M. Studies in war and peace. Londra: Ed. Temple Smith, 1970. 160 p.
7. Dinicu A. Puterea pe plan internațional și factorii care o condiționează. În: *Revista Academiei Forțelor Terestre*, 2003, nr.4(32), p.62-69.
8. Zamfir C. Vlăsceanu L. Dicționar de sociologie. București: Babel, 1998. 753 p.
9. Orzeață M. Securitatea și continua transformare în secolul XXI. Eseuri. București: Editura Militară, 2004. 186 p.
10. Băhnăreanu C. Puterea militară în secolul XXI. Modalități de realizare și manifestare a puterii militare în societatea democratică românească. București: Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, 2005. 48 p.
11. Nicolaescu Gh. Implicații ale dinamicii surselor de insecuritate asupra siguranței militare. În: *Surse de instabilitate la nivel global și regional. Implicații pentru România*. București: Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, 2004. 576 p.
12. Alexandrescu G. Amenințări la adresa securității. București: Universitatea Națională de Apărare „Carol I”, 2004. 24 p.
13. Toffler A. Puterea în mișcare. București: Antet, 1995. 478 p.
14. Hagiber E. Strategie Forces for Deterrence. În: *Joint Force Quarterly*, 1996-1997, p.54-86.
15. Davis J. Perry Ch. Winner A. The Looming Alliance Debate over Nuclear Weapons. În: *Joint Force Quarterly*, 1997, p.80-86.
16. The National Military Strategy of the United States of America 2015. În: http://www.jcs.mil/.../2015_National_Military_Strateg (vizitat 15.02.2016).
17. Gîrz F. NATO: Globalizare sau dispariție? De la războiul rece la pacea pierdută. București: Odeon, 1995. 364 p.
18. CID NATO – Moldova: SUA și Rusia anunță un nou pact privind armele nucleare. În: <http://www.nato.md> (vizitat 15.02.2016).
19. Sarcinschi A. Elemente noi în studiul securității naționale și internaționale. În: *Studii de Securitate și Apărare*, 2005, vol.2, p.7-52.
20. Ioniță C. Este războiul hibrid ceva nou? În: *Impact Strategic*, 2014, nr.4(52), p.64-76.
21. Hoffman F. Further thoughts on hybrid threats. În: <http://www.smallwarsjournal.com> (vizitat 15.02.2016).
22. Frunzeti T. Convențional și neconvențional în acțiunile militare. În: *Impact Strategic*, 2012, nr.4, p.6-14.
23. McCuen J. Hybrid wars. În: *Military Review*, 2008, vol.88, nr.2, p.107-113.
24. Popescu C. Observații privind actualitatea războiului hibrid. Studiu de caz: Ucraina. În: *Impact Strategic*, 2014, nr.4, p.124-138.
25. Barbu F. Considerații privind războiul hibrid. În: *Impact Strategic*, 2015, nr.2, p.52-58.
26. Hoffman F. Hybrid warfare and challenges. În: *Joint Force Quarterly*, 2009, nr.52, p.34-39.
27. Hoffman F. Conflict in the 21st century: the rise of hybrid wars. Arlington: Ed. Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.

28. Băhnăreanu C. Evoluția războiului de la acțiunile clasice la cele hibride. În: *Impact Strategic*, 2015, nr.2, p.59-68.
29. Clawsewitz von C. *On war*. New Jersey: Ed: Princeton University Press, 1989. 732 p.
30. Frunzeti T. Acțiuni asimetrice, neconvenționale și hibride în războiul secolului al XXI-lea. În: *Impact Strategic*, 2013, nr.1, p.6-15.
31. Antoine E. Le concept de conflit asymetrique a-t-il un sens? În: <http://www.alliancegeostrategique.org/2011/05/06/le-concept-de-conflit-asymetrique-a-t-il-un-sens-i/> (vizitat 15.02.2016).
32. Nemeth W. *Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare*. Monterey: Ed. Kindle, 2012. 88 p.
33. Chifu I. Modelarea opțiunilor de securitate ale Republicii Moldova. În: *Infosfera*, 2009, nr.2, p.31-36.
34. Ungureanu V. Perimarea statutului de neutralitate permanentă a Republicii Moldova în condițiile noilor replieri geopolitice din Europa de Sud-Est. În: *Moldoscopia*, 2015, nr.4 (LXXI), p.183-201.
35. Manolache C. Organismul militar al Republicii Moldova. Construcția militară și securitatea statului. Chișinău: F.E.-P. Tipografia Centrală, 2015. 386 p.
36. Pîntea Iu. Identificarea pericolelor existente și probabile pentru interesele naționale de bază ale Moldovei. În: *Apărarea și securitatea națională a Moldovei anul 2001*. Chișinău: IPP, 2001. 66 p.
37. Manolache C. Rusnac Gh. *Securitatea statului în sfera ecologică: aspectul politico-militar*. Chișinău: USM, 2000. 112 p.
38. Lupan V. Peste un deceniu de neutralitate, mai mult de zece ani de cooperare cu NATO. În: <http://www.ape.md> (vizitat 15.02.2016).
39. Juc V. Edificarea relațiilor internaționale postrăzboi rece: aspecte teoretico-metodologice și replieri geostrategice. Chișinău: Tipografia-Sirius, 2011. 248 p.
40. Osmochescu N. Neutralitatea permanentă a Republicii Moldova în contextul relațiilor internaționale contemporane. În: *Academia de Administrare Publică – 15 ani de modernizare a serviciului public din Republica Moldova. Materialele conferinței internaționale științifico-practice. Vol.2*. Chișinău: AAP, 2008, p.182-183.
41. Mînzări D., Ioniță V. De ce avem nevoie de NATO? Sau de ce existența Moldovei ca stat suveran depinde de aderarea la NATO. În: *Discussion Paper*, octombrie 2008 – martie 2009, nr.3. 90 p.
42. Sherr J. Moscova și Tiraspolul văd procesul de integrare europeană al Republicii Moldova ca o contradicție cu statutul de neutralitate. În: <http://www.ape.md> (vizitat 16.02.2016).
43. Pleșca V. Neutralitate permanentă, un pas înainte pentru integrarea europeană. În: http://www.prisa.md/rom/comments_csn_plesca (vizitat 16 februarie 2016).
44. Rácz A. Securitatea Republicii Moldova. În: <http://www.viitorul.org> (vizitat 16.02.2016).
45. Troebst S. Securitatea Republicii Moldova. În: <http://www.viitorul.org> (vizitat 16.02.2016).
46. Bugajski J. Securitatea Republicii Moldova. În: <http://www.viitorul.org> (vizitat 16.02.2016).
47. Istvan G. Securitatea Republicii Moldova. În: <http://www.viitorul.org> (vizitat 16.02.2016).
48. Movchanyuk L. Securitatea Republicii Moldova. În: <http://www.viitorul.org> (vizitat 17.02.2016).
49. Chifu I. Securitatea regională în spațiul Ucraina – Republica Moldova – România. Trilogia reușitei: reforme, securitate și construirea bunăstării. În: <http://www.docs.moldova.org> (vizitat 16.02.2016).
50. Mastac I. Conceptul securității naționale a Moldovei pentru noul mileniu. În: *Apărarea și securitatea națională a Moldovei anul 2001*. Chișinău: IPP, 2001. 22 p.
51. Gorincioi R. Comentarii privind Concepția Securității Naționale a Republicii Moldova. În: <http://www.nato.md> (vizitat 16 februarie 2016).
52. Olaru A. Analiză: Moldova neutră și neutralizată. În: <http://www.moldova.org/analiza-moldova-neutras-neutralizata-45830-rom/> (vizitat 16.02.2016).
53. Țugui E. Finanțele și securitatea: Republica Moldova în context regional. În: *Buletin de Politică Externă al Moldovei*, 2015, nr.85. 7 p.
54. Manolache C. Securitatea militară – element esențial al securității naționale. În: *Akademios*, 2014, nr.4(35), p.134-140.
55. Chifu I. Decizia de securitate în Republica Moldova. București: Editura Curtea Veche, 2009. 220 p.
56. Chifu I. Neutralitatea între mit, imagine și realitate. În: *Infosfera*, 2009, nr.4, p.9-17.
57. Dungaci D. Securitatea Republicii Moldova. Neutralitatea costă extrem de mult. În: <http://www.digi24.ro> (vizitat 16.02.2016).

**ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫЙ КУРС
РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА И УКРАИНЫ:
ОБЪЕКТИВНЫЕ СТИМУЛЫ ПРОЦЕССА**

**EUROPEAN INTEGRATION COURSE
OF REPUBLIC OF MOLDOVA AND UKRAINE:
THE OBJECTIVE INCENTIVES OF THE PROCESS**

**Галина РОГОВАЯ, доктор философии,
Институт Юридических и Политических Исследований АНМ**

Summary

This article examines the factors that stimulating the Republic of Moldova and Ukraine actively involved in the process of integration into the European Union. Data related factors: the achievement of an efficient economy, national security, regulation of employment, the development of social standards of the EU and the necessary reforms of domestic.

Keywords: *European integration, factors and incentives of the integration process, internally- state reforms, legalization of the labor migration, national security, social protection*

Среди стран постсоветского пространства именно Молдова и Украина обладают рядом черт сходства, как в своем социально-политическом развитии, так и в выборе внешнеполитических приоритетов. Два соседних государства, почти одновременно обрели независимость и суверенитет и оказались на сходных позициях в построении демократического общества. Располагаясь на геополитическом перепутье, Молдова и Украина, испокон веков были полиэтническим и поликонфессиональным социальным пространством, где в состоянии относительного устойчивого мира и согласия проживали представители самых разных народов. В этих государствах исторически сложилась значительная диаспора – молдован в Украине, украинцев в Молдове, - которая принимает активное участие в социально-экономической жизни государств, и, также как титульное население, направляют свои усилия на решение проблем национальной самоидентификации и культурно-языкового развития [1]. На пути к завоеванию реальной независимости и к победе демократии оба молодых государства встретились со схожими проблемами и, прежде всего, с проблемой выбора пути. Данный выбор состоял в решении: оставаться в рамках прежнего геополитического притяжения с его восточным, евроазиатским вектором или двигаться в сторону государств с развитой демократией - с европейским вектором. Логика данного выбора вызревала непросто.

Уже с первых шагов их развития молодые демократические государства Молдова и Украина одинаково ощутили на себе политическое давление, выразившееся, в конечном результате, в виде военного конфликта и сепаратизма на своей территории. Республика Молдова столкнулась с этим явлением намного раньше – в 90-х годах XX века, с созданием ПМР. Украина – уже в начале XXI века, - с возникновением ДНР, ЛНР, аннексии Крыма и затяжным военным вмешательством Российской Федерации. Временной расклад составил единственное различие в ситуации, однако, одинаково стал причиной и следствием окончательного выбора

обоими государствами пути европейской интеграции. Выбранный обеими странами курс на евроинтеграцию выявил еще ряд схожих проблем, требующих своего разрешения на пути в Евросоюз (ЕС). Среди схожих проблем, в Молдове и Украине можно выделить сложившиеся подобные экономические и социальные проблемы, необходимость реформирования государственного устройства в соответствии с европейскими образцами, низкую эффективность деятельности системы государственного управления, высокий уровень коррупции. Эти явления порождают, соответственно, значительную социальную и ценностную поляризацию общества, жесткие конфликты в среде политических элит и приводят к высокому уровню недоверия граждан к институтам власти и их представителям. Урегулирование данных явлений также лежит в плоскости европейской интеграции. Из полувекового опыта европейского объединения, страны, стремящиеся в ЕС, убеждаются на собственном опыте, что применение базовых ценностей ЕС - прав человека, верховенства закона, добросовестного правления, демократии и функциональной рыночной экономики, обеспечивающей равные условия для всех, также является наилучшей гарантией благосостояния и стабильности. Таким образом, в пользу избранного Республикой Молдова и Украиной стратегического пути к объединенной Европе свидетельствуют не только жесткие вызовы и объективная необходимость государственного развития, но и многочисленные стимулы экономико-социальных приобретений, формирующие феномен привлекательности ЕС.

Экономическая привлекательность Евросоюза для Республики Молдова и Украины заключается, прежде всего, в возможности приобщиться к высокой культуре эффективного рыночного хозяйствования и поднять на такой же уровень собственную экономику. Европа представляет собой один из масштабных платежеспособных и инновационных рынков, освоить и заполнить который пытаются многие страны мира, в т.ч. США, Япония, Китай, Индия, Бразилия, Россия. Инновационность производства в ЕС превышает 75%. Такого потенциала евроинтеграционной привлекательности не может достичь никто. ЕС — это территория высокоэффективной инновационной экономики. Средний показатель Валового Внутреннего Продукт (ВВП) на жителя в ЕС почти в восемь раз выше, чем в Украине[2], и в десять раз - чем в Молдове[3]. По сравнению с ведущими странами ЕС, уровень экономического развития еще выше. Самым характерным показателем эффективности экономики традиционно считается производительность труда. По этому показателю ЕС, особенно его ведущие страны, занимает первые позиции в мире. Производительность труда в еврозоне в 4-5 раз выше, чем в Молдове и Украине[4].

Социальная привлекательность евроинтеграции для Молдовы и Украины состоит в возможности достижения высоких социальных стандартов европейских стран. Среднемесячная заработная плата в ЕС сегодня почти в девять раз выше, чем в Украине, и в восемь выше, чем в Молдове. В отдельных странах ЕС уровень оплаты труда еще выше. Такая же динамика характерна и для пенсионного обеспечения. Европейская система пенсионного обеспечения давно сформировалась как рыночная, трехуровневая. Она давно тесно привязана к доходам населения

и не вызывает нареканий по поводу неадекватного распределения средств пенсионных фондов. Это очень важно для пенсионной системы, существующей в Молдове и Украине, которая пока весьма слабо привязана к доходам населения, а больше — к возрасту и стажу, что вызывает недовольство пенсионеров и создает социальные проблемы[5].

Наконец, как для Молдовы, так и для Украины очень важен такой аспект евроинтеграции как реальный прогресс в проведении реформ и модернизации, приведение условий для бизнеса и предпринимательства к европейским стандартам. Данный потенциал в составе Евросоюза успешно реализовали Словения, Польша, Словакия и Страны Балтии, особенно в сфере малого и среднего бизнеса, в налоговой, инвестиционной, финансовой, бюджетной, судебной и административной сферах. В общем, показатели реформ и модернизации общества в ЕС — одни из самых высоких в мире. В рейтингах экономической свободы, легкости ведения бизнеса, конкурентоспособности экономики, эффективности власти, восприятия коррупции Молдова, как и Украина, значительно отстает от стран ЕС (и «старых», и «новых»), нередко почти на 100 позиций (среди 170–180 исследованных стран мира- Г.Р.) [6, с.22]. Так что для исследуемых государств – Молдовы и Украины – чрезвычайно большое значение имеет внешняя среда влияния, способная удерживать ее в параметрах положительной экономической и социальной динамики, и такой средой может быть только Евросоюз.

Нельзя не учитывать также фактор безопасности, в чем оба государства успели убедиться на имеющемся уже опыте затяжных конфликтов на своих восточных границах. Процесс европейской интеграции Республики Молдова и Украины предоставляет им основной инструмент для защиты и продвижения национальных интересов государства. Национальная безопасность Республики Молдова немыслима вне контекста европейской безопасности. Принимая во внимание тот факт, что Европейский Союз является стабилизационным фактором, важным для системы национальной безопасности, Республика Молдова предпримет усилия для продвижения по пути европейской интеграции. В Постановлении Парламента Республики Молдова об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Молдова красноречиво говорится: «Вступление в перспективе в Европейский Союз укрепит безопасность страны, сделает Республику Молдова потребителем и источником стабильности и безопасности. Определение в результате переговоров рамок сотрудничества, которые бы отражали недвусмысленную перспективу вступления в ЕС, остается стратегической целью Республики Молдова» [7]. Исходя из событий последних лет, Стратегия национальной безопасности Республики Молдова пересматривается в сторону углубления сотрудничества с Евросоюзом и НАТО. Как вытекает из содержания обсуждаемого проекта стратегии, Молдова выступает за активизацию сотрудничества с НАТО и намерена продвигать активную внешнюю политику в качестве инструмента укрепления госбезопасности. Вследствие кризиса в Украине так же особое внимание планируется уделять различным аспектам региональной безопасности[8].

Решение вопросов безопасности обычно предшествует инвестированию и экономическому развитию на пути к процветанию. Надежды на присоединение к ЕС без четкого решения вопросов безопасности выглядят утопией, что может рассматриваться попыткой избежать выполнения европейских обязательств. Две волны расширения НАТО после «холодной войны» базировались на однозначном евроатлантическом выборе политических элит, подкрепленном широкой общественной поддержкой, однако, в случае Молдовы и Украины это на данный момент не очевидно. Таким образом, на практике, руководство НАТО если в ближайшее время и не начнет направленную на членство деятельность для Киева и Кишинева, то непременно пригласит и Молдову, и Украину к интерактивному сотрудничеству, направленному на реструктуризацию наиболее важных секторов государства, следя за внутренним движением реформ в стране. Успех Европейского Союза, высокий уровень развития его государств-членов, льготы и преимущества, которые он предлагает, делает эту структуру привлекательной с многих точек зрения. Таким образом, идея интеграции в Европейский Союз становится одним из приоритетов внешней политики большинства постсоциалистических государств, тем более, что западный вектор проявляется как жизнеспособный политический вариант в контексте формирования нового мирового порядка.

Существенным признаком привлекательности курса на евроинтеграцию для Республики Молдова и Украины является легализация трудовой миграции, что наиболее ожидаемо со стороны населения обоих государств и особенно питает его надежды. Ведь известно, что и в Республике Молдова, и в Украине весьма высок уровень трудовой миграции. Касаемо Молдовы, то, по оценке экспертов Международного валютного фонда, трудовые мигранты, работающие за рубежом на постоянной или временной основе, составляют примерно 17% от общей численности населения государства, а объем перечисляемых ими на родину средств достиг к концу 2004 года 700 млн долларов США, что составляет 27% ВВП, при этом миграция рабочей силы продолжает расти количественно. Социологи определили три основных сектора, в которых работают мигранты из Молдовы за рубежом. Лидирует сектор строительства, в него вовлечены 57% мигрантов. Далее следует работа в домохозяйствах – 20% и в торговом секторе – 15%. Исследователи определили и три основных сектора деятельности в Молдове, которые теряют от миграции трудовой силы. Они представили сравнение между сферой занятости мигранта до его отъезда за границу и после. И оказалось, что до миграции большая часть молдавских граждан работали в сельском хозяйстве (43%). В том же секторе за рубежом смогли трудоустроиться только 3%. В сферах администрации, здравоохранения и образования в республике были заняты 11% молдавских граждан, за границей – эквивалентную специальность нашли только 1%. В промышленном секторе в Молдове работали 8% будущих гастарбайтеров, за границей — только 3%. Проработав в своей стране в этих трех секторах, люди, отправившиеся на заработки за границу, по большей части не нашли применения в своей специальности и переквалифицировались, нанявшись либо в сферу строительства, либо в домохозяйства. И вот неутешительная статистика - 45%

мигрантов не работали до того, как уехать за границу. Из остальных только 11-12% сохраняют профиль занятости за рубежом. В целом, как пришли к выводу социологи Молдовы, образование и опыт, полученные на родине, не влияют на профиль занятости за границей. Образ трудового мигранта в страны ЕС такой: это женщина с высшим образованием, старшего возраста, в основном работающая в домохозяйствах. А среднестатистический мигрант из Молдовы, отправившийся на заработки в страны СНГ, следующий: это мужчина с низким уровнем образования, средних лет, который работает в сфере строительства. [9] Данные по Республике Молдова распределяются следующим образом: большая часть миграционного потока - 60% - направлена на страны СНГ, из них на Россию приходится 97%. На страны ЕС и другие страны приходится порядка 40% миграционного потока, в т.ч. на Италию - около 55%. Потребности рынка труда принимающих стран и возможности трудоустройства мигрантов определили сферу их занятости для каждой из стран и особенности состава мигрантов. Так, основная доля молдавских мигрантов в странах СНГ занята в строительном секторе и торговле, тогда как в странах ЕС и других странах преобладает занятость в частном секторе. В страны СНГ выезжают в основном мужчины (77%), тогда как в странах ЕС их доля составляет порядка 34,2%. В общем потоке мигрантов, как в направлении стран СНГ (70,3%), так и стран ЕС (62,0%), преобладают выходцы из сельской местности. На заработки в Российскую Федерацию выезжают более молодые мигранты, тогда как в страны ЕС - более старшие возрастные группы. В ЕС в основном едут женщины с высшим образованием (медицинским или педагогическим). В странах пребывания (Италия, Греция, Португалия, Турция, Израиль) женщины заняты домашним трудом (уход за детьми, престарелыми и больными), а также в секторе услуг (торговля, гостиничный бизнес), реже - в строительстве. Исследователи отмечают, что миграция, безусловно, способствует росту уровня жизни семей мигрантов в Республике Молдова, хотя в то же время имеет ряд отрицательных экономических аспектов, и в первую очередь, тот, что национальный рынок труда испытывает ощутимый недостаток квалифицированной рабочей силы [10].

По данным Государственного комитета статистики Украины в 2012 году трудоспособное население Украины составляло 22,5 млн человек, из которых официально трудоустроены были только 12,5 млн. По информации Всемирного банка и Международной организации по миграции, за границей работает около 6,5-8 млн украинцев. Получается, что на заработках каждый третий гражданин Украины. По данным Европейской комиссии по вопросам миграции и беженцев, украинцы - самая большая группа легальных трудовых мигрантов в странах Евросоюза. Реальный объем инвестиций украинских трудовых мигрантов и новых эмигрантов в отечественную экономику ежегодно достигает суммы от 16,8 до 19 млрд долларов и значительно превышает прямые иностранные инвестиции, которые за 2012 год составляли всего лишь 6,5 млрд долларов. В 2014 году только официальные частные денежные переводы в страну составили \$6,5 млрд, а это 4,9% Валового Внутреннего Продукта страны. По данным Национального Форума Профсоюзов Украины (НФПУ), наибольшей популярностью у украинских

трудоустройства пользуются Россия – 42%, за ней идет Польша – 14%, Италия – 13% и Чехия – 12%. Большая часть трудовых мигрантов – жители Западной Украины – 71,6% от общего количества. 65% трудовых мигрантов – мужчины. Треть украинских трудовых мигрантов имеют высшее образование. Большинство украинцев за границей работают на строительстве – 45%. На работу домашней прислуги (няни, горничные, сиделки) согласились 18%. В сельском хозяйстве заняты 11%. 80% трудовых мигрантов главной причиной работы за границей считают низкий уровень доходов в Украине. Из-за ощущения бесперспективности уехали 36%. Политическая нестабильность смущает 29%, а низкий уровень социальных стандартов – 25%, – сообщил в интервью Независимому Бюро Новостей (НБН) председатель Национального форума профсоюзов Украины Мирослав Якибчук. Миграционные потоки из Украины после Евромайдана стремительно активизировались, при этом в западном направлении. В одной только Польше право на постоянное или временное проживание в 2014 году получили 247 тыс. украинцев – на 60% больше, чем годом ранее. В среднем же по странам ЕС этот показатель вырос на 30%. Напомним, 13 мая 2013 года Совет министров Европейского Союза утвердил одобренное Европарламентом соглашение об упрощении порядка выдачи виз для граждан Украины. Значителен вклад трудовых мигрантов в экономику Украины. В частности, только украинские трудовые мигранты, работающие в странах ЕС, за 2007 год переслали на Украину 27 млрд евро, что составило 8 % от ВВП Украины [11]. Наблюдаются отличия в направлениях внешних трудовых миграций мужчин и женщин. Преимущественно женский характер имеет трудовая миграция в Италию, Турцию, Грецию, а преимущественно мужская миграция с Украины происходит в Россию, Португалию и Чехию. Мужчины занимаются преимущественно строительными работами; в России наблюдается повышенная доля занятых на транспорте и в связи, в Польше – в сельском хозяйстве; много украинских моряков работают также на иностранных судах [12, с.12]. Среди женщин, работающих в России, крупнейшими являются контингенты занятых в торговле и строительстве, в Чехии – в общественном питании и в промышленности (лёгкой и пищевой), в Польше – в сельском хозяйстве и в качестве домашней прислуги, в Италии – также домашняя прислуга. 25% иностранцев в Польше – украинцы. 65 тысяч граждан Украины в 2015 году получили вид на жительство, 2298 украинцев просили о присвоении статуса беженца. Во время IX форума «Европа - Украина» министр иностранных дел Польши сделал сенсационное заявление о сумме средств, которые украинские «заробитчане» отправляют за границу. По его словам, 2,5 млрд евро (10 млрд злотых – Г.Р.) украинцы, которые работают в Польше, передали в Украину путем банковских переводов, а другие 2,5 млрд евро – перевезли через границу в виде наличных. Получается солидная сумма в 5 млрд евро [11].

Выбор и реализация возможностей, открываемых ЕС перед Молдовой и Украиной – за простыми людьми. Это выбор права на труд, лучшие заработки, лучшую жизнь и благосостояние, что составляет основную цивилизационную ценность для людей. Этот выбор очевиден, и он – европейский. Прежде всего, открывающиеся перспективы легализации трудовой миграции в ЕС обуславливают выбор

значительного процента населения в Молдове и Украине в пользу евроинтеграции. В значительной степени надежды на личное благополучие формируют основу общественной поддержки европейскому выбору двух стран, закладывают фундамент гражданской консолидации молдавского и украинского обществ, побуждают их к формированию зрелых политических наций. По данным общественного мнения осенью 2014 года в Республике Молдова 44% опрошенных высказались за вступление в Европейский Союз (в 2010 году – 61,4%) [13]. Весной 2016 года в Украине 55,2% опрошенных высказались за интеграцию в Евросоюз (зимой 2015 года – 62,2% [14]). Подвижность данных показателей зависит от событий в политической сфере как внутри государств, состоящих в процессе евроинтеграции, так и в самом ЕС. На величины показателей общественных опросов в пользу евроинтеграции влияют также политические решения, принимаемые элитами Республики Молдова и Украины. Примером может быть понижение уровня безопасности в государствах ЕС, связанное с усилившейся миграцией из стран Востока и с активизацией террористической деятельности на территории стран ЕС. В сфере внутривнутриполитической это могут быть непопулярные меры правящей элиты, с которой население связывает евроинтеграционный выбор, затрагивающие интересы населения, влекущее за собой понижение благосостояния, ущемление прав и т.п. Эти показатели, как было отмечено выше, являются подвижными, так как решение проблем, детерминирующих их, лежит в сфере политических решений. Следует учитывать, что Европа, даже несмотря на все свои нынешние потрясения, остается примером успеха для многих стран мира, поэтому евроинтеграционная политика Молдовы и Украины должна сохранить свой приоритетный статус, но стать более продуманной и гибкой. Из наиболее важных, объективно-определяющих евроинтеграционный курс обеих стран, мер следует назвать, пожалуй, важность проработки всеобъемлющей концепции политик со стороны стран-основателей ЕС относительно стран-претендентов. Яснее всего эту сторону политики ЕС относительно стран, вступивших в Союз и стремящихся к интеграции в него, выразил румынский политический консультант Козмин Гушэ: «Государства-основатели ЕС не должны рассматривать государства Восточной Европы только в качестве рынков сбыта собственных товаров и услуг, но и разработать четкую концепцию органичной интеграции и перспективного развития новых стран» [15].

Все приведенные данные объясняют мотивацию все еще значительного числа населения Республики Молдова и Украины в пользу ориентации на Евросоюз. Ведь одновременно с процессом европейской интеграции, особенно для исследуемых стран, возникает мотивация проведения внутривнутригосударственных комплексных реформ и изменений, необходимых для достижения и утверждения модели стабильной демократии и функциональной рыночной экономики. К стимулам евроинтеграции следует также отнести оптимизацию внешнеполитического курса Республики Молдова и Украины, направленного на развитие взаимопонимания, взаимопомощи и конструктивного взаимодействия на пути в Евросоюз. Выбор Украины и Молдовы в пользу европейской интеграции и укрепление государственного суверенитета предполагает необходимость все более тесного и

разностороннего сотрудничества двух стран, взаимодействия их политического руководства, центральных и региональных элит, институтов гражданского общества[16]. Речь здесь не должна идти о некоем соперничестве, какая из рассматриваемых стран ближе продвинулась к осуществлению поставленных перед собою целей и задач в рамках заявленного ими евроинтеграционного курса. Но вполне понятно, что на самом обобщенном уровне успех данной политики зависит от двух определяющих составляющих. Первое: проведение системных реформ, которые приведут Молдову и Украину к выполнению Копенгагенских критериев. Второе: формирование позитивного восприятия в ЕС и странах-членах Союза Молдовы и Украины, как стран, заслуживающих статуса полноценных участников ЕС. Выполнение данных задач еще в процессе, хотя уже сейчас Молдова явно опережает соседнее государство. Со вступлением в силу Соглашения об Ассоциации с ЕС завершается процедура ратификации документа, заключенного в 2014 году в Брюсселе Молдовой и Евросоюзом, и, соответственно, начинается применение всех положений данного документа в полном объеме. Согласно положениям статьи 456 Соглашения об ассоциации, начиная с 1 июля 2016 года, оно полностью заменяет Соглашение о партнерстве и сотрудничестве между Европейским сообществом и государствами, являющимися его членами, и Республикой Молдова, подписанное в Люксембурге 28 ноября 1994 года и вступившее в силу 1 июля 1998 года [17].

На фоне последних политических событий Молдова и Украина, двигаясь к «европейской перспективе», могут быть в целом полезны друг для друга своим тесным сотрудничеством, политическим диалогом и накопленным инструментарием добрососедства. Однако, на данном этапе можно заметить, что, невзирая на все имеющиеся и существенные стимулы к более тесному взаимодействию, как на двустороннем, региональном, так и на общеевропейском уровне, достигнутые результаты сотрудничества обеих исследуемых стран пока не отвечают их потенциалу.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Ucrainenii din Moldova, moldovenii din Ucraina: procese etnosociale. Materialele Conferinței Stiințifice Internaționale. Chișinău, 9 octombrie 2008. Chișinău: Elan Poligraf, 2009. 308 p.
2. <http://gazeta.zn.ua>
3. all.moldova.com/ru/news/vvp/moldova
4. www.be5.biz/moldova
5. pan-sapunov.lifejournal.com
6. Шіммельфенніг Ф., Зедельмаєр У. Європеїзація Центральної та Східної Європи / Ф.Шіммельфенніг, У.Зедельмаєр // Наук. видання. Київ: Юніверс. 2010. 280 с.
7. Monitorul oficial №170-175 ст.499, 14.10.2011
8. www.noi.md/ru/print/news_id/80986
9. Vocea poporului.md / 6 mai 2016
10. Бучучану-Врабие М. Трудовые мигранты из Молдавии и их дети. В: Демоскоп-Weekly № 515-516, 18 июня-31 июля 2012
11. <http://nbnews.com.ua>
12. Позняк А.В. Трудовая эмиграция в Украине как фактор развития рынка труда. В: Демоскоп-Weekly № 405-406, 1-24 января 2010.
13. www.Liga.net/новости 11.03.2016
14. Barometrul Opiniei Publice /Institutul de Politici Publice, aprilie 2014/
15. Market3@ukrinform.ua 27.06/2016
16. <https://ava.md/2011/11/20>
17. www.jurnal.md/ru/

CONFLICT TECHNOLOGIES IN POST-SOVIET AREA: THE CHALLENGES OF HYBRID WAR AGAINST MOLDOVA¹

TEHNOLOGII DE CONFLICT ÎN SPAȚIUL POSTSOVIETIC: PROVOCĂRILE RĂZBOIULUI HIBRID PENTRU REPUBLICA MOLDOVA

Dumitru MÎNZĂRARI, *PhD Candidate,*
Department of Political Science, University of Michigan-Ann Arbor, USA

Rezumat

Înțelegerea dinamicii războiului hibrid este o condiție esențială pentru elaborarea unor strategii de contracarare eficiente. Experiența Ucrainei cu războiul hibrid declanșat de Rusia este folosită pentru clarificarea acestei dinamici. Articolul propune o macrotehnologie a conflictului hibrid, care oferă un model simplificat și util pentru identificarea vulnerabilităților lui, pentru a le adresa ulterior prin intervenții de politici și strategii. Dinamica războiului modern este la fel explorată, pentru a scoate în evidență diferențele corespunzătoare ale războiului convențional și ale celui hibrid.

Cuvinte-cheie: război hibrid, agresiune indirectă, tehnologie de conflict, dinamica războiului modern, politica de securitate și apărare, strategia militară a Rusiei, securitate națională, conflicte înghețate, conflictul din Republica Moldova.

The threat of hybrid wars

The Russian Federation's annexation of Ukrainian Crimea and the consequent proxy war that Russia fuelled and is sustaining in Ukraine's eastern regions have caught European Union and NATO by surprise. The resulting debate involving policymakers, policy experts, and academic researchers revealed agreement that this was an act of interstate aggression. However, along with this shared view, it also indicated that there is very little consensus on the nature of this aggression. This disagreement has powerful policy effects, as it does not allow the elaboration of comprehensive, coordinated and effective policy responses to these types of foreign aggression. It also prevents pre-emptive policy actions, given the lack of understanding of the exact nature of this emerging security threat.

Some policy experts claimed it was an instance of „hybrid” [1] warfare, combining military, economic, diplomatic, informational, and other tools, and that NATO was totally unprepared to deal with it [2]. Others, instead, viewed it as an adapted version of the indirect (proxy) wars conducted regularly during the Cold War and even earlier [3]. Finally, there were also influential voices, such as that of the Russian Chief of General Staff V. Gerasimov, insisting it was a manifestation of the changing rules of warfare [4]. This latter opinion found strong support among some leading military analysts from the United States. They insist that future warfare will combine access to and use of modern military capabilities characteristic to conventional warfare, with the resilient and fanatical character of irregular wars [5].

These important debates have profound policy implications, especially for smaller and thus militarily weaker states, like Moldova. In fact, provided that non-state actors

---

¹ A part of the research for this article was conducted with the support of the Moldovan Foreign Policy Association.

seem to be empowered by proliferation and accessibility of small arms and light weapons, and that the hybrid war tactics allow them to bridge the capabilities gap with state actors, by forcing them to put boots on the ground, the emergence of hybrid approaches to war give the small states both advantages and disadvantages.

The advantages stem from the fact that they actually stand a higher chance fighting against a more powerful state. In fact, there is compelling evidence indicating that superior military contenders have won since 1990 no more than 57% of their wars [6]. Even though their opponent was, as a rule, a non-state actor, these statistics strongly suggest that factors diminishing the importance of superior military capabilities are emerging in the modern war.

The disadvantage generated by the hybrid wars for small states is due to the fact that this would likely increase their military targeting by more powerful contenders, since waging „hybrid” types of wars becomes less politically costly for the perpetrators. For instance, James Sherr of Chatham House claimed that one important difference to consider is this type of war „lower threshold of perception and reaction”, which might prevent NATO from enacting its Article 5 on collective self-defense [7]. Its lower threshold of detection also makes it more difficult for small states to invoke an act of foreign aggression, in accordance to the international law, and thus failing to create political costs for the aggressor. This particular aspect is of key importance for small states, and especially for the Republic of Moldova, who in their defense and security strategies, for the protection of their territorial sovereignty, rely predominantly on international institutions and organizations.

The hybrid war confronted by Ukraine demands the consideration of the scenario in which the Republic of Moldova could be exposed to a similar security challenge. There are a number of objective risk factors that could contribute to the spillover of the social instability and the armed violence that go with it, from Ukraine into Republic of Moldova’s territory. These include the continuous fueling of the Transnistrian conflict by the Russian Federation, its comparatively considerable military presence in Transnistrian region, as well as the attempts by the Russian decision-makers in 2014 to facilitate a questionable referendum in Moldova’s region of Gagauzia [8].

The nature of the armed conflict in Ukraine is also challenging the logic and suitability of the current national security model that Moldova implemented to preserve its sovereignty and territorial integrity. The existing defense and national security doctrinal documents of Moldova seem to ignore the emerging threat of hybrid wars, and therefore are inappropriate to guide its defense and security planning and policies. For instance, one of the most recent 2013 Military Strategy drafts, reflecting the current military and political thinking in the Republic of Moldova on national security, suggested that the risk of an interstate military conflict in Europe is minimal [9]. This conclusion would look natural in a state of the world before the 2008 Russian-Georgian war. It is not surprising then that the same military strategy document prescribes, as a solution against foreign military aggression, the appeal to and engagement of the international community [9, p. 9].

The hope of international engagement and assistance in case of a foreign aggression has been dominating political thought in the Republic of Moldova since its independence from the Soviet Union. This belief was so powerful that was explored to justify the drastic reduction, during the last two decades, of the combat potential of Moldova's National Army. It was done in disregard of the considerable foreign military presence in its Transnistrian region [10]. And it continues to be considered as a viable policy option, ignoring the baleful experience of Ukraine, but also that of Georgia that revealed the inability of the international community to stop foreign military aggression in post-Soviet area. Considering this skepticism of political leadership in the Republic of Moldova, how feasible is for Moldova to improve its indigenous capabilities to successfully confront the threat of hybrid war?

The strategic advantages of hybrid war

The political science scholarship suggests that war is more likely to be chosen as a policy option in contrast to diplomacy when it is viewed as a better alternative [11]. This could happen when it is perceived to offer quicker results and to be less costly in terms of the owned factors of production, which could be natural resources, human resources, or different types of capital (economic or political). In the contemporary world wars tend to generate higher costs than in the past. For instance, in the past political leaders were not excessively restrained by internal or foreign audiences. The destruction of resources in fighting is another reason why war is perceived to be a suboptimal tool of foreign policy [12]. In fact, while war used to be glorified and legitimized in the past [13, 14], it is condemned at the global level, which is formalized in the article 51 of the UN Charter that only allows the use of military tool for self-defense. As a consequence, the number of interstate wars dropped to a historical minimum, similarly to the directly inflicted human casualties by wars [15].

However, when the costs of waging war can be reduced or minimized, the military tool of foreign policy can become an attractive option. For instance, the proxy wars, in which the country initiating and supporting them can avoid direct blame, and which may not require involving in fighting its own military, are generating much less costs for the perpetrator. The armed conflict in eastern regions of Ukraine, which in the view of many observers was triggered and is being fueled by Russia, is of a proxy type. Formally, in accordance with existing international law provisions, Russia cannot be labeled as aggressor. Russia neither declared war on Ukraine, nor it recognizes its direct involvement in fighting, presenting herself as a mediator instead. This is regardless of the fact that most of the anti-governmental fighters actively participating in combat in eastern Ukraine are not locals, and apparently have arrived from the Russian Federation [16]. Moreover, Russia promotes vigorously the idea that it is the indigenous population from the eastern regions of Ukraine that is opposing the incumbent government in Kiev, which it also claims it was created as a result of a coup [17].

As a matter of fact, Russia replaced the classical conventional war that was explored to acquire new territories, resources or influence through a different conflict technology, which generates smaller costs. It substituted the interstate war tool by the tool of

domestic rebellion, which is externally controlled through a number of diffuse mechanisms. This, first of all, allows Moscow to deny its involvement in the conflict, as it is quite difficult to gather solid evidence that would clearly incriminate Russia's direct participation in war and the management of this indirect aggression [18]. The phenomenon of indirect aggression is very similar to a genuine domestic rebellion that is just verbally supported by the non-governmental actors of another country. It is the government's involvement that is more difficult to prove, both due to the diplomatic challenges involving the accusation when a country refuses to accept the blame, but also because the international law is unable to cope with such denial cases. In a way, given that war is universally condemned, apart from the self-defense purposes, we largely live in an era of undeclared wars.

This approach to war allows Russia to diminish a host of related costs, including domestic audience costs (lack of knowledge about casualties among Russian soldiers) and those related to its international image. As a consequence, the response of the international community is much weaker than it would be if Russia was widely seen as an open aggressor. Then, one reason why a hybrid war is more likely to be waged is specifically because it is perceived by the perpetrator to generate acceptable costs in contrast to the expected outcome. Knowing the dynamics of hybrid war, one can build institutional and material obstacles that would increase its costs, would make its success more difficult to achieve and thus decrease the likelihood of its employment.

There are multiple policy examples of the validity of the war cost-benefit logic. For instance, over the few decades after the end of the Cold War the conventional fighting has aimed to explore targeted strikes using artillery and air bombing, in order to avoid collateral damage like casualties among civilians and damage to civilian infrastructure. Exploring the provisions of the International Humanitarian Law, the human rights watchdogs often time exerted pressure on those combatants who used discriminating fire in populated areas, thus generating significant political costs, particularly for democratic countries.

One of the well-known examples is the NATO airstrike in the Logan province of Afghanistan on 6 June 2012. After coming under fire from the Taliban militants, a NATO commander from the area called for an airstrike, which reportedly killed 18 people, among which some women and children [19]. The incident triggered the decision by the then-Commander of ISAF troops US General John Allen to cease the use of close air support in residential areas. A similar in purpose tactical directive was issued earlier in July 2009 by the US General Stanley McChrystal, which among others stated that „the use of air-to-ground munitions and indirect fire against residential compounds is authorized under very limited and prescribed conditions” [20]. Not only had this decision led to somewhat of a level playing field between the Taliban militants and the NATO forces, but also put pressure on military commanders in the field to avoid using effective weapons systems that would capitalize on the technological advantage the NATO troops had. In turn, the conflict became comparatively less costly for Taliban fighters and more costly for the Western coalition of troops.

In a similar example, in December 2013, a German court ruled to clear German Colonel Georg Klein of the accusations related to his order on 4 September 2009 to bomb two tanker trucks full of fuel, which had been hijacked by the Taliban shortly before [21]. The incident, notoriously known as „Kunduz airstrike”, killed over a hundred people. Beside Taliban fighters, lots of civilians become victims of the strike, even though local Afghan authorities claimed many of them were Taliban supporters and sympathizers [22]. The incident had considerable political repercussions in Germany. A number of top military officials, including the military chief of staff and an assistant defense secretary resigned as a result. A day after the airstrike the European Union foreign ministers harshly criticized the use of force by the German military contingent, while the French Foreign Minister Bernard Kouchner stated to the media that the West „should work with the Afghan people, not to bomb them” [23].

The analytic approach

As this study will claim, there is hope even for smaller actors to increase their chances of successfully resisting the hybrid types of wars, and even avoid the quagmire that Ukraine has been facing in its eastern regions of Luhansk and Donetsk for over two years now. Given that the instances of organized violence, of which war is just one example, are nothing else but social processes with complex dynamics, they are susceptible to policy interventions. In order to prepare efficient interventions one has to understand well the dynamics of the social phenomenon of interest, in this case of the hybrid type wars. Among others, this would imply knowledge of the exact mechanism of the hybrid warfare and those constituent elements, which supposedly make it different from the better known conventional warfare.

This article has the unambitious goal of presenting a succinct examination of the hybrid armed conflict that Ukraine has been facing since the beginning of the Crimean peninsula crisis in February 2014. It will offer a mapping of the conflict’s mechanism and its dynamics, including the forces that put this mechanism into the social motion. For illustrative purposes, it will occasionally contrast it to the conventional war, which will allow identifying the similarities and differences among these potentially different conflict technologies. Consequently, it will serve as a starting point for deriving policy responses that are optimal in addressing the type of armed conflict Ukraine is confronted with. The logical assumption behind the whole procedure is that by understanding the hybrid warfare dynamics, along with both its strong and weak elements, one could design policy interventions that would explore these weaknesses and thus hinder the functioning of this conflict technology.

In order to understand the dynamics of hybrid warfare, the article will explore the analytic approach that the economist J. Hirshleifer referred to as the macrotechnology of conflict, which is examined through the elaboration of specific conflict success functions [24]. The conflict success function (CSF) is an analytical device that Hirshleifer used analogously to the economic production function. It is supposed to take the contenders’ fighting efforts as inputs and generate their respective degrees of success achieved in fighting as the outputs. Using this logic, the article will attempt to detect

what elements of the hybrid conflict technology can be disrupted by political interventions in order to make it both costly for the perpetrator and less effective in achieving its desired goals.

The mainstream political science research tends to view combat and war dynamics as a black box, perceiving it as something that belongs to the interest of military analysts. The field is generally biased towards using static force comparisons and with some small exceptions [25, 26] is ignoring the internal dynamics of combat interactions. The strategic interaction literature that most closely approaches the goal of thorough investigation of war dynamics uses a type of contest success functions through which it assigns a higher probability of victory to the side with stronger military [27]. This is not sufficient though. In order to make an analytically accurate comparison among different conflict technologies we need to be able to understand their dynamics and develop metrics. Besides, this is essential for improving the internal validity of the research on armed conflicts, either of interstate or intrastate type.

The underlying theoretical assumption that quantity dominates quality in armed conflicts is neither greatly useful from a policy intervention perspective, nor is it empirically accurate [28]. Nevertheless it has been one of the most influential logic in international relations research, which heavily relied on the distribution of power (capabilities) principle. Preponderance of force has long been believed to be useful for maintaining the status quo - a minimum goal for any great power [29]. This logic has been employed as a key variable in most theories explaining the war onset, including the balance of power [30], power preponderance [31], offense-defense theories [32], and the rationalist research on war [12].

A way to address the preponderance of force bias is to open the black box of war. Besides other advantages, this would allow better understanding and exploring such obscure and little understood concepts in crisis bargaining like resolve [33] and risk [34]. It is also necessary to integrate the very important concepts from the operations research, such as the attrition of forces [35], concentration and targeting [36], and spatial considerations [37]. This approach is also going to partially address the information uncertainty problem that inspired the analysis of strategic interaction in crisis bargaining, and even determined its specific approaches to problem-solving. If the combat environment matters, and its effects on actor's behavior can be observed and formalized, then by exploring these effects we can narrow down the set of possible actions that actors may prefer in one scenario or another.

Most research on war tends to accept the famous statement of Clausewitz that war is a continuation of policy by other means [38]. The idea suggests that the use of military forces is a tool of foreign policy explored by states when it is perceived less costly than other similar tools [39] such as diplomacy or intelligence agencies. While quite obvious at first sight, this suggestion helps to reach a number of conclusions that are very useful for understanding the escalation mechanism transforming a political crisis into armed violence.

To logically illustrate it, let us imagine a country A that would like to take over some good (g), which belongs to country B. This can be territory, control over some resource,

a diplomatic favor or political influence among other things. Country A first proposes a remuneration (r) to country B in exchange for the good – it can be money, economic goods, or threats to inflict some costs. In the latter case the remuneration would be considered negative, and would force the country B to think not in terms of profit maximization but instead focus on minimization of potential losses. If B refuses A's offer, this would necessarily be due to a host of reasons that are quite well researched in the bargaining literature. The literature is quite voluminous, but some of the most influential explanations include the lack of incentive for countries to share private information and thus agree on the probability of winning a war [12], the issue of commitment when the weaker side is hesitant to believe that the stronger can commit not to ask for more in case the former gives up [12, 40], or the indivisibility of the good bargained over [12]. A more intuitive and more widely accepted reason in the policy circles include the disagreement between the conflicting sides on who has higher chances of winning [41].

However, all these explanations would mostly imply the conventional type of war, when the conflicting sides expect to have considerable losses, and have militaries that largely are perceived quite similar in their combat potential. This is one of the reasons that the sides don't clearly see which one is more likely to win. Even the commitment explanation, which may at first seem to involve contestants of asymmetric military capabilities, should not reflect a large military gap. If one side is considerably weaker than the other, it does not make sense for that side to fight for the fear of commitment problem, because it believes it is very likely to lose anyways. The probability of success in a hybrid war is also quite questionable for the more powerful contender, which then only makes it an attractive foreign policy if the costs associated with this tool are small in comparison with perceived benefits [11].

To again illustrate this, let us do the logical exercise we conducted earlier. Country A would rationally choose war against B if it perceives the gains from war g to exceed the expected losses c . It also believes it would win with probability p and lose with probability $1-p$, while suffering the war costs that any war would generate. The utility function of A from going to war would then be represented by the logical representation $p(g-c)+(1-p)(0-c)$ where the second part is the probability of losing and therefore it receives zero gains while still paying the costs of fighting the war [42].

Besides the relationship we see between g and c a less explored variable in the literature is the value of p . This is not very accurate though, because we have considerable empirical evidence that a country superior in military capabilities does not necessarily wins a war, even though it may be successful in fighting its individual battles. Given this is realized and accepted by contestants, the probability of victory is a very subjective variable that countries pay much attention to when deciding whether to embark upon war or not. One more factor that the literature does not explore sufficiently is the substitutability nature of the contested good, which leads to heterogeneous preferences of the contenders over it. Having explored the key variables of the macrotechnology of war, it is the moment to examine how they affect the hybrid type of war, based on the example of the Russia's proxy war against Ukraine.

The Russian technology of conflict

By examining the political turmoil and crisis in Ukraine starting 2013, it is possible to notice an important factor. Even though there were attempts in many regions of Ukraine to launch rebellions, similar to the annexation of Crimea, only those in Luhansk and Donetsk were successful. There were attempts to take over the local administration buildings of Kiev-backed authorities in other regions, such as Harkov, Zaporojie and Odessa. This would suggest that apart from the readiness of a foreign actor to support a proxy rebellion, the success of those would also depend on a host of other factors, such as favorable conditions of the political environment. The examples of rebellion failure along with the cases of Luhansk and Donetsk resemble in a way the conditions of a natural experiment, as it allows us to observe similar cases which generated different outcomes. This also permits us to attempt seeing what has mostly likely determined a specific outcome.

Assessing the Russia's strategic approach to hybrid warfare, and considering the ideas that its military thinkers have been voicing [4], it is possible to distinguish a number of policy interventions that either paved the way for a smooth start of the hybrid war, or for its successful implementation. This includes three steps, in the listed order: i) the delegitimization of the target government using its access to the local mass-media market; ii) the political subversion of the target country's social and political environment by manipulating elements of its democratic system; and as a final step iii) the capturing of political power and control over specific regions by violently taking over the governmental buildings and replacing local authorities through loyal followers. In the next sections the article will explain both the mechanism and the logic of these three proposed elements of hybrid warfare.

Delegitimization of local authorities through mass media

Any delegitimization campaign would require a powerful motive. In Ukraine, the motive used by Russia to spearhead its delegitimization campaign was one of the most powerful possible cases. Namely, this was the supposed illegality of the new government in Ukraine, installed after the toppling by „Maidan” political forces of the Yanukovich regime that came to power as a result of elections. This motive was continuously broadcasted through all Russian media outlets operating in Ukrainian territory. Given the quality of the Russian media was often higher than that of the Ukrainian one and it attracted more audience, this message found powerful resonance among many Ukrainian citizens that were not present in Kiev and were unaware of the events that led to the dismissal of Yanukovich administration.

Even though this idea is less attractive among many analysts and researchers in the West, but the Party of Regions led by Yanukovich was in fact the most popular political force in Ukraine [43] and its voters were susceptible to this kind of Russian propaganda. In the perception of a large segment of the population that voted for Yanukovich-led party, the dismissal of the incumbent regime in 2014 was hardly legitimate. Some circumstantial evidence supporting this perception includes multiple examples in Ukraine of people opposing military mobilization, but also examples of support for the pro-

Russian rebels. A catalyzing factor was the propagation through both Russian media and pro-Russian one in Ukraine of the idea that Ukrainian nationalists that toppled Yanukovich were even an existential threat for the sympathizers of Yanukovich [44].

In fact, in one instance a few members of parliament, representing a radical party, physically abused the director of a public TV channel that they believed was pro-Russian and forced him to sign a resignation letter [45]. Reportedly, one of the attackers was the deputy head of the Ukraine's parliamentary committee on the freedom of speech. The worst thing was that they filmed the scene and then posted it on the Internet, making the whole scene publicly available. The message was largely popularized by media, consolidating the insecurity perceptions among the Yanukovich supporters. This toxic mix, in which the message about menacing Ukrainian nationalists was accompanied by powerful images and real examples of violence, had a profound effect on many of the (former) sympathizers of Yanukovich.

In order to acquire a better understanding of this stage of indirect aggression, it is useful to examine the mechanism of how mass media influences the preferences of the population. The literature on political preference formation indicate that these are strongly affected by the individual believes [46]. Believes, in turn, depend on the accessible information that is produced by the interaction among the brain, the body, and the surrounding environment. Druckman and Lupia reach the conclusion that human preferences are affected by the way believes and attitudes of the individual emerge as a result of a mutual interaction between human observation and senses [46, p. 7]. These authors did not explore though one logical gap in their proposed preference formation mechanism.

The bridge that connects the human body with the world around us is represented by material and non-material needs of the individual. These include food, physical security, the need to reproduce, or the need to be appreciated by peers, among other things. This would mean that by manipulating the environment in which an individual lives, we can manipulate her needs, and as a result we can influence her preferences. It is very important to realize that the effect of the environment on human preferences is not necessarily direct, but is implemented through human expectations or subjective perceptions about the evolving environment. Therefore, the manipulative mass media can influence the human expectations and their perceived changes in the environment, thus being able to even generate false needs in peoples' perceptions. And when an individual believes she needs a specific good or service, she has the urge to modify behavior, through which she tries to satisfy that recently perceived need.

Maslow suggested a hierarchy of human needs, inspiring the idea that they can trigger perceptions of different intensity. He indicated that the satisfaction of human needs takes place in a hierarchical fashion, where the biological (physiological) needs take the top priority, followed by the physical security needs or protection, by the social needs, the needs of self-esteem and self-actualization [47]. According to him, the transition from one level of needs to another would take place after the current needs are fulfilled to a great extent. For instance, as long as an individual is facing biological needs, it would attach a much less importance to the social needs. The biological needs, followed

by those of physical protection, have the most powerful effect in influencing the human behavior. In the context of this paper, the media is explored not only to generate expectations and false perceptions about the environment, in order to alter the people's preferences. The manipulation of media also aims at increasing the intensity of human preferences, in order to trigger excessive responses that would increase the risk of social protests and violence.

The propaganda campaign aiming to influence the public opinion in Ukraine would have been much less efficient, if there did not exist both online and offline social networks that magnified the propaganda effect by distributing it and strengthened its messages. These networks were created during the years preceding the foreign aggression, by employing techniques that some analysts labeled as political subversion. This label is not very popular in the West, as it carries also a negative connotation that has its roots in the times of the Cold War. This notion then was widely associated with „rampant political paranoia, repression, and the relentless hunt for internal enemies”, which also was presented in an „overheated language that bordered on the comical” [48, p. 1-2].

Taking a step back, we can notice that the delegitimization campaign targeting the incumbent authorities allows the perpetrator of hybrid war to soften the environment for the next step of its intervention. It creates confusion among the population about the existing political class, and thus decrease its resistance to attempts to install a new ruling structure. In a way, this is a social engineering of elections but from outside, and by substituting the law enforcement structures.

The elements of political subversion

After preparing the ground through delegitimization campaigns, which could be launched for years before the active part of the hybrid war, the perpetrator would initiate the first stage of political subversion. This would include, according to Rosenau, the creation of front groups, which would be expected to bolster (international) public credibility, increase one's supporter base, and generate resources. To achieve this the perpetrator of the hybrid war would send its local supporters to penetrate and exploit local political movements and parties, labor unions, community organizations, and even charitable groups [48, p. 6].

In the modern era of globalization and diminished restrictions posed by borders, of the liberalization of the public space, but also the more active participation of the civil society in the governance process, the effects of a foreign hybrid intervention are extremely powerful. Prohibiting this kind of foreign intervention is increasingly difficult, as it often times may take the form of borderline violation of citizens' rights. Under these conditions, countries like Russia, who exerts a considerable domestic control over its own citizens, is practically exploiting the particularities of the democratic system in other countries in order to advance its political subversion element of the hybrid war. It is very alarming that in the Republic of Moldova, according to its Director of the Security and Information Service, there are over one hundred civic organizations that are suspected to conduct political subversive activities, with potential to affect the national security of Moldova [49].

Following the creation of front groups, the second stage of political subversion is the infiltration of armed forces, police and other governmental agencies, but also non-governmental institutions such as universities [48, p. 6]. For instance, a very large part of the Ukrainian military forces that were stationed in Crimea, and especially commanding officers, switched sides and joined the military forces of the Russian Federation in 2014 [50, 51]. Similar cases though at much lower scale took place in Luhansk and Donetsk later on [52]. Rosenau indicated that through these infiltrations the foreign actors can obtain a large range of benefits. These includes collecting intelligence or identifying internal vulnerabilities, disinformation of the incumbent government and the initiation of costly and suboptimal policies and strategies, taking over the economic resources of the target country and building conditions for blackmail and manipulation of its civil servants – which all should lead to the weakening of the incumbent government and its continuous delegitimization.

The third element, essential for the effective political subversion, according to Rosenau [48, p. 7-8], is inciting public protests. By organizing riots, strikes, staging demonstrations and provoking civic disobedience, the perpetrator aims at eroding the power and stability of the state, as well as diminishing its presence in the rebel-contested territory. Among other things, the challenge for the incumbent authorities is to distinguish between real and peaceful demonstrations on one hand and those that were either organized or infiltrated by the subversive elements on the other. Both good intelligence services work and support of international community is paramount to successfully deal with the challenges of the third element of political subversion. The dilemma faced by the government is extremely challenging. If it does not react promptly and stop the attacks against its authority, the government is being discredited through its inability to provide for public order [53]. If it overreacts to public unrest, then, as Rosenau correctly observes, it risks to be accused of excessive violence against the protesters, further fueling the anti-governmental protests and sentiments. This is of course much more likely to happen under the political subversion scenario, because of the provocations staged by the foreign aggressor's supporters that would preliminarily infiltrate the public demonstrations.

Capturing the political power

In the final stage of the hybrid war, the perpetrator intends to take over the political power in the regions it aims to control. This is done by substituting the local administration and local law enforcement, as well as by taking physical control over their governmental buildings. The last move is of key importance, as the governmental buildings in many politically transitioning societies represent a symbol of power by itself. The popular masses are used to the idea that the change of power is observed when some individuals, who used to control the governmental buildings, are replaced by others. This is done either as a result of the exercise of elections or through the appointment by the central government. In a way, the governing authority is associated for many segments of the society not that much with specific individuals, but with those who are in control of the state symbols such as governmental buildings and administrative resources. This kind of associations that to a large extent are possible due to low political culture, are

unfortunately facilitating the efforts of self-proclaimed leaders and rebels to be accepted by the population, at least at the initial stages of the hybrid war.

In those regions where a considerable part of the population is sympathizing the proxy actors (rebels) and is supporting their goals, it takes smaller efforts and groups of rebels to successfully confront the legitimate law enforcement forces and take over the local power. The governmental agencies would have limited local support in such areas, even though the local population would not be very likely to get directly involved in violent confrontations. For instance, a majority of the local population in Luhansk and Donetsk regions of Ukraine did not oppose the pro-Russian rebels, though did not render them active support either [16]. Unlike in these two eastern regions of Ukraine, the situation in Crimea was much more favorable to the rebels, who enjoyed a more significant support from the local population [54].

Massive support of the population is a very rare phenomenon as it requires a lengthy psychological intervention through media manipulation and political subversion. Very often, though, the hybrid war situations involve an inert population, who in long-term creates some difficulties for the rebels. The latter need to attract in the long term the active support of the masses, required to consolidate their armed forces and resist the pressure or military offensive of the central government. This implies recruiting new fighters among the local population, but also re-launching the work of the public administration in the areas controlled by rebels. A local government put in place by rebels would have higher chances to succeed if it can positively react to civilian requests for communal services, social protection, and maintenance of public order. Therefore, a rebellion against a functional central government would survive most of the time only if it has considerable local support, necessary to start generating local resources, after those provided by their foreign patron would be consumed or restricted. The foreign support for the rebels is usually one of the most important factors. Thus, one of the governmental responses of key importance in a successful counter-hybrid war strategy is stopping the flow of foreign support. For instance, the territories in Luhansk and Donetsk that are under the pro-Russian rebels control have been frequently receiving „humanitarian” convoys from the Russian Federation [55]. Similar cases have been observed in the Transnistrian region of the Republic of Moldova, where Russia, among others, has even been providing the pensions for the local population [56].

It is in the first stages of the active period of hybrid war that the foreign perpetrator needs active local supporters, both for taking control over state institutions in the contested regions, but also for preparing the armed resistance against central government's efforts to recover the territories controlled by the rebels. However, since most locals may be passive in expressing their political preferences or because they might have insufficient military training, the vanguard forces of the rebels are frequently offered by the foreign patron of the rebellion. These troops are, as a rule, composed of special forces units and agents from secret services, skilled in political subversion techniques and intelligence collection. For instance, Russian Federation used in Crimea its elite units from marine infantry, along with the special forces from the Main Directorate of Intel-

ligence under the Ministry of Defense [57]. In Luhansk and Donetsk, as evidence shows, Russia used its airborne forces as well as the reconnaissance groups of its motorized infantry units [58]. The reason for this specific choice of troops is because at the initial stage of the hybrid war the perpetrator needs soldiers highly trained in assault tactics, in order to quickly take over the civilian and military installations of interest.

The tactical approach widely practiced in the Russia's hybrid war in Ukraine was as follows: at the very initial stages, assault groups formed of Russian elite troops with no identification insignia would take over the Ukrainian governmental buildings; following this, the control over these buildings was covertly transferred to the local pro-Russian paramilitary rebels, who were augmented by recruits from the ranks of nationalists and Cossacks that crossed into Ukraine from Russia shortly before that. These groups of Russian nationalists and Cossacks also provided combat support, which included blocking access on roads and to targeted buildings, intimidating local law enforcement, protecting the captured buildings and conducting traffic control on access roads towards the inhabited areas of interest for the rebels [59].

The local pro-Russian rebels, supported by the Russian para-military augmentation groups, would consequently play the key role in defending the military and political objects and installations captured by the Russian special forces groups. The Russian military units would receive secondary roles then, and would stay in the „shadows”. They would be ready to intervene if the paramilitary groups of locals and Russian recruits, exposed to the public and media, would not be able to defend their positions. This need can emerge when the governmental forces become more effective in their operations against the rebels, thus pushing the Russian active military forces to intervene in order to thus tip the balance back in the rebels' favor. Both in Luhansk and Donetsk regions of Ukraine these activities were visible to an extent or another [60]. It was specifically the massive intervention of the Russian active military forces that stopped the September 2014 offensive of Ukrainian troops, threatened Ukraine with the loss of Mariupol and forced the President Poroshenko to accept the ceasefire conditions imposed on him in Minsk, Belarus.

It is nevertheless very important to emphasize that Russian Federation has never recognized its participation in the combat activities in the eastern regions of Ukraine. A few instances of Russian citizens being observed in Luhansk or Donetsk were justified either by them getting lost during training or by their individual choice to help compatriots in Ukraine. Thus, Russia has avoided the repercussions that the international law generates for interstate military aggressors. In fact, Russia explores the loopholes in the international law and the fact that a military response by other international actors against her is very costly. In a way, Russia has outsourced the task of capturing for her foreign resources to a proxy that can credibly claim to have Ukrainian origin, and thus is presenting an interstate aggression as a civil conflict.

The replacement by Russia of conventional interstate war strategy by more modern subversive and covert strategies of war, similar to the model described by Rosenau, was revealed by Valeriy Gerasimov, the Chief of the Russian General Staff of the Armed

Forces, who wrote about a year before the Russian operation in Crimea: The „rules of war” have substantially changed. The role of non-military measures in achieving political and strategic goals has increased, to the extent that in some instances those proved to be significantly more efficient than the military instrument. We observe a replacement of methods of [interstate, - D.M.] confrontation with the extensive use of political, economic, informational, humanitarian and other non-military approaches, which are implemented through the exploitation of protest potential of the local population. All these activities are complemented by covert military measures, including the use of informational warfare and special forces. The open use military forces, frequently under the disguise of peace-keeping or crisis management actions, is only used at the more advanced stages, when it is necessary to consolidate the complete success in conflict [4, p. 2].

It becomes obvious that the key to success in a hybrid war is the ability to identify and separate the covert military elements of a foreign indirect aggression, since the subversive element in itself is hardly able to achieve success without the active military component. Therefore, in order to considerably diminish the risk of a successful hybrid war against herself, a target country would specifically have to build obstacles for the involvement of foreign military forces.

The dynamics of warfare

The article has examined so far a number of logical building blocks, necessary to understand the hybrid war and both its advantages and weaknesses in comparison to the conventional war. What was not sufficiently addressed was the logic of interwar dynamics. It is a very useful exercise, especially since it sheds light on the war cost variable, which is able to influence the choice between war and diplomacy. It should also allow us to understand why the preponderance of force is not always enough for a country to win in war.

In its essence, the war dynamics is a process of mutual attrition of combat resources owned by belligerents. It is not surprising that professional military operations research used as a traditional measure of combat the dynamics of attrition [35]. For simplification, let us imagine two opposing armies. As they fight, we observe that their combat resources, including military personnel, hardware, munitions, and other logistic support, are decreasing in time, which is described by the term of attrition. What is important to consider is the speed of combat attrition of each combatant forces, which is influenced by factors like superiority of resources [61, 29, 32, 11, 40, 62], strategy [26, 25], resolve [33], technology [63], but also the combat interaction space [64].

When combatants have similar military capabilities and comparable combat attrition speed, their war combat resources would decrease in a very alike fashion and would go together towards zero. Maintaining this dynamic of attrition would result in both contenders exhausting their combat potential during a similar period of time. In reality though, when we observe this examples of mutual attrition and close engagement of troops, the belligerents, as a rule, would retreat before destroying each other [37]. This intense mutual attrition dynamic would well describe a conventional war when army faces army. Obviously, in this confrontation the country with a more advanced military

technology is going to win with a higher probability, even if it faces a numerically larger army. The United States military demonstrated this during the Gulf War in 1990. However, when the technology factor is equal and thus does not carry a differential effect, all other factors being equal, the more numerous force is going to win, based on attrition logic that was discussed above.

We don't have this kind of confrontations in hybrid wars, as the foreign patron wants to hide its participation and thus avoid to massively using its conventional forces. It will instead, most frequently employ lightly equipped special forces, or arm the rebels of the proxy actor inside the target country. Under these conditions the governmental military is usually both more numerous, but also has less disadvantage in terms of military technology. As it is often the case, it is rarely able to use its potential air superiority though, as the rebels are equipped by the patron state with effective air defense capabilities, both portable and of longer range.

The effects of the military asymmetry in combat have been quite well researched, based on the US intervention in Vietnam, USSR intervention in Afghanistan, French intervention in Algeria, and other cases. The military superior contender faces a higher risk to be defeated in such kind of wars, though historically this has been different. Arreguin-Toft illustrates that since 1800, when the more powerful belligerent used to win in 88% of the cases, the rate of victory for the traditional underdog increased considerably, reaching 45-55% during 1950-1988 [28, p. 97]. There are plenty of explanation for this effect, in addition to a few used previously to explain the conventional war dynamics. Some authors indicate that the weaker actor has higher chances for victory if is able to explore the difficult terrain, such as mountains or jungle, or if fighting in a highly populated area [65]. Sullivan argues that perceived cost factors play an important role, leading to the more powerful contender limiting its military involvement, due to smaller cost tolerance, and thus not using all its military potential [66]. Some other interesting and useful considerations include Wagner [67], suggesting that combatants are able to control the duration of fighting time, and thus regulate the inflicted mutual costs.

A very key argument that plays an essential role in all previous explanations, is one used by military analysts in operations research, indicating that the side, which can generate a higher intensity of violence against the opponent, is more likely to either win or significantly reduce the opponent's capacity to resist [35]. The question of combat then remains how to inflict upon the opponent a higher intensity of violence and as a result of attrition, while minimizing own exposure to these? This is done through employing various strategic alignment and deployment of troops, to maximally explore combat advantages and adversary weaknesses. The insurgents usually do this by exposing the counterinsurgent to their fire while being outside of the latter's firing focus.

One final factor that was not explored by the article is the effect of the International Humanitarian Law (IHL) on armed conflicts. Also known as the Law of Armed Conflict, it imposes a number of restrictions on the use of very destructive armaments, such as artillery and aviation. The restrictions particularly apply to inhabited areas or areas where it is not possible for the combatants to discriminate between armed opponents

and civilians [68]. As a result, and as a few examples presented in the text showed, the sides carrying such powerful armaments may impose self-restrictions on themselves, leading to them losing combat advantage. They do this because often time the political costs generated by the international condemnation of the indiscriminate targeting of civilians, along with the combatants, is much higher than the possible benefits of using the weapons. This is one of the reasons why urban guerilla becomes quite a widely-spread phenomenon during the last several decades. It is useful to mention though, that the provisions of IHL are not always successful in restricting indiscriminate use of force of powerful weapons, such as cluster munitions or artillery fire in inhabited areas. For instance, both sides in the armed conflict in the eastern regions of Ukraine have been severely using indiscriminate fire [69], including multiple rocket launch systems. Both sides seem to be insulated from the human rights watchdog criticism, since influential states like US and Russia step in. Under these conditions, the pro-Russian rebels have less advantage, and in the case of renewed confrontations with the Ukrainian military they will lose, unless Russian Federation military units won't step in. This, though, would be risky for Russia, as it would portray it as an aggressor, feeding the already existing similar criticism.

Risk factors for the Republic of Moldova

The previous sections elaborated on the building blocks necessary for a better understanding of the dynamics of the hybrid war, and therefore useful for an effective policy response against this security challenge. What can Moldova learn from this and from the Ukrainian experience of facing a Russia-led hybrid war in its eastern regions? One of the key conclusions is that the risk of hybrid war has tremendously increased, particularly due to permissive costs of the hybrid war for a state with strong military capabilities and a revisionist foreign policy. A second conclusion is that the difference in capabilities between governmental forces and the rebel forces that are supported by a potential foreign aggressor is usually favoring the rebels even if they are overall weaker militarily. In case of Moldova this is not something new, because Moldovan military have been reduced so significantly over the years that the pro-Russian separatist forces in Transnistria have numerical superiority both in personnel and hardware. However, the hybrid war perpetrators would inevitably face a number of challenges, which a country like Moldova can explore effectively to secure a high chance of victory success, especially in deterring the war and somewhat less in responding to it.

A considerable risk factor is the unsolved dispute with pro-Russian rebels in its eastern region of Transnistria. Territory has been one of the highest risk factors in escalating political conflicts into wars [70, 71, 72, 73, 74]. The case of Ukraine, along with the frozen conflicts in the former soviet states, has offered support to this statement. In addition to its Transnistrian region, controlled by pro-Russian proxy actors, Moldova has a number of other potentially hot spots on its territory. For instance, in 2014, while the conflict in Ukraine was escalating, the Russian Institute for Strategic Studies (RISI) posted a video presenting the discussion between the RISI director Leonid Reshetnikov and its expert on Moldova, Vasily Kashirin. The two pointed out

to Moldova's region of Gagauzia, Taraclia, and Bălți as being very vulnerable to conflicts similar to that in Ukraine [75]. Reshetnikov and Kashirin explored the conflict potential between the central government in Moldova and these regions, inhabited by Russian-speaking national minorities, claiming the conflict could be easily explored to escalate it into violent confrontations.

It would be difficult not to look into a traditional risk that transitioning countries face – namely the weak ability of political institutions to peacefully regulate the relationship between political forces and parties in a country, without forcing them outside the legal space and into criminal activities or violence. For instance, the Constitutional Court can play a great stabilizing factor in internal disputes between political forces in Moldova, and therefore its credibility should be safeguarded. When this is not possible, the efficiency of state institutions to fulfill their duties and goals will be diminished, the citizens' trust into these institutions will erode, the civic apathy towards political participation will raise [76], and the survival of political leadership of the country will be under question. An illustrative example in Ukraine, which is very relevant for Moldova, is the ongoing confrontation between Ukraine's oligarchs [77], involving even the President Poroshenko [78].

The risk of hybrid war in Moldova after Ukraine was exposed to this external aggression is not diminished. In fact, Russia has learned the lessons of its failures or errors and would be able to avoid them. The manifestation of hybrid war is continuously evolving, because Russia is not after territorial conquest, but after political influence over weaker sovereign states. A well-known description of Russia's hybrid war strategies points out to the exploration of links with local criminal groups, the manipulation of the interests of economic and political elites, spreading of disinformation in local mass media with particular purpose to demonize the West and antagonize internal actors [79]. The effects of these elements of the hybrid war, along with others, can be diminished by strengthening the Moldova's human and technical intelligence collection capabilities, and by devising effective strategies for closing the conflict-affected areas of the country and the border, in order to restrict potential movement of fighters and armaments.

Developing strong democratic institutions will help tremendously, however, in short and medium term this is less feasible. Unfortunately Moldova cannot rely on international support after the hybrid aggression is waged against her, and therefore it would have to invest considerable efforts in supporting its defense efforts in advance. Given the mechanism of the hybrid war, and Ukraine's experience, Moldova has considerable chances to respond effectively to a hybrid aggression, only if it develops anticipatory strategies and measures, addressing the vulnerable elements of the hybrid war mechanism.

One of the most vulnerable elements of the hybrid war remains the inability of the perpetrator to sustain the rebellion for a long term, in case the flow of resource and fighters are restricted to enter the region of conflict. Even if this flow is slow, the target country still can try to win by increasing the speed of attrition of the hybrid opponent's resources, so that they deplete quicker than are replenished. In combat, the tempo and speed of armed strikes should be quick and short, generating an asymmetric attrition

of war resources in Moldova's favor. Other elements of a successful strategy would include denying the hybrid war perpetrator to explore local resources, by separating active conflict participants from the passive civilians, and by monitoring the media space for inflammatory messages.

BIBLIOGRAPHY

1. I will use the term „hybrid” further in the text to describe the proxy type of war fought in eastern Ukraine and which has been incorporating a range of policy tools, including economic pressure, triggering social tensions, exploiting domestic political turmoil and using targeted media disinformation.
2. Heidi Reisinger and Aleksandr Golts. Russia's Hybrid Warfare: Waging War below the Radar of Traditional Collective Defense. In: NATO Research Paper, No. 105, November 2014. <http://americasurvival.org/wp-content/uploads/2014/11/NATO-Report-on-Russian-Hybrid-Warfare.pdf> (accessed 07.07.2015).
3. NATO Review. Hybrid War - Hybrid Response?, 1 July 2014. <http://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Russia-Ukraine-crisis-war/EN/index.htm>, accessed on 4 July 2015. See also Damien Van Puyvelde, Hybrid War – Does it Even Exist? In: NATO Review, 6 May 2015.
4. Valery Gerasimov. Tsennost Nauki v Predvidenii. In: Voenno-Promyshlennyi Kuryer, 8(476), 27 February 2013. <http://www.vpk-news.ru/articles/14632> (accessed 07.07.2015).
5. Frank G. Hoffman. Hybrid Warfare and Challenges. In: Joint Force Quarterly, Issue 52 (January 2009), p. 34-39.
6. Arreguin-Toft, Ivan. How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict. In: International Security, Vol. 26, No. 1 (Summer, 2001), p. 93-128.
7. AFP. NATO Allies Come to Grips with Russia's 'Hybrid Warfare', 18 March 2015.
8. Dumitru Mînzărari. The Gagauz Referendum in Moldova: A Russian Political Weapon? In: Eurasia Daily Monitor, Vol.11, No. 23 (5 February 2014). http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=41922&no_cache=1 (accessed 05.09.2016).
9. The Military Strategy of the Republic of Moldova (draft), 20 December 2013, p. 8. http://www.particip.gov.md/public/documente/133/ro_1318_Strategia-militara-a-RM-20-12-2013.pdf (accessed 05.09.2016).
10. For an assessment of the Russian military mobilization potential in Transnistria see D. Mînzărari: Ukraine Taking Drastic Measures to Diminish the Risk of an 'Odessa Peoples' Republic'. In: Eurasia Daily Monitor, Vol.11, No.150 (14 August 2014). http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=42752&no_cache=1 (accessed 05.09.2016).
11. Bueno de Mesquita, Bruce. The War Trap. New Haven: Yale University Press, 1981.
12. Fearon, James D. Rationalist Explanations for War. In: International Organization, Vol.49, No.3 (Summer, 1995), p. 379-414.
13. Schelling, Thomas C. Arms and Influence. New Haven: Yale University Press, 1966.
14. Grotius, Hugo. On the Law of War and Peace. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
15. Lacina, Bethany, N.P. Gleditsch, B. Russett. The Declining Risk of Death in Battle. In: International Studies Quarterly, Vol.50, Issue 3(2006), p. 673-680.
16. Irek Murtazin. Ekspert Vojny. In: Ekho Moskv, 3 June 2014. <http://echo.msk.ru/blog/irekmurtazin/1333248-echo/> (accessed 05.09.2016).
17. TV Zastavljajet Verit' Rossijan v Gosudarstvennyi Perevorot na Ukraine? Levada-Center, 3 February 2014. <http://www.levada.ru/03-02-2014/tv-zastavljajet-verit-rossijan-v-gosudarstvennyi-perevorot-na-ukraine> (accessed 04.09.2016).
18. This term was used by analysts during the Cold War, to describe the type of foreign interventions that had an intensity of violence smaller than the conventional wars, displayed a less obvious presence of the aggressor who operated through local proxies, and thus made it difficult to classify this military intervention from a legal point of view in order to apply the UN Charter. See O'Brien, William V. The Rule of Law in Small Wars. In: Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol.5(41), Small Wars (Sept., 1995), p. 36-46. The expression of „hybrid war” which I am using in the text interchangeably with that of indirect aggression, is politically more neutral and it is the label of choice for NATO experts - Stars

- and Stripes: SACEUR: Allies Must Prepare for Russia 'Hybrid War', 4 September 2014. <http://www.stripes.com/news/saceur-allies-must-prepare-for-russia-hybrid-war-1.301464> (accessed 04.09.2016).
19. BBC. NATO in Deadly Afghan Airstrike in Logan Province, 6 June 2012. <http://www.bbc.co.uk/news/worldasia-18340140> (accessed 12.07.2016).
  20. ISAF Tactical Directive, 6 July 2009. www.nato.int/isaf/docu/official_texts/Tactical_Directive_090706.pdf, accessed on July 14, 2016.
  21. Thomas Ruttig. The Incident at Coordinate 42S VF 8934 5219: German Court Rejects Claim from Kunduz Air Strike Victims, Afghanistan Analysts Network. <http://www.afghanistan-analysts.org/the-incident-at-coordinate-42svf-8934-5219-german-court-rejects-claim-from-kunduz-air-strike-victims> (accessed 11.07.2016).
  22. Washington Post. Decision on Airstrike in Afghanistan Was Based Largely on Sole Informant's Assessment, 5 September 2009. http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/09/05/AR2009090502832_3.html (accessed 10.10.2016).
  23. EUBusiness. EU Nations Slam NATO Strike in Afghanistan, 5 September 2009. <http://www.eubusiness.com/news-eu/afghanistan-unrest.ca> (accessed 10.10.2016).
  24. Jack Hirshleifer. The Macrotechnology of Conflict. In: *Journal of Conflict Resolution*, Vol.44, No.6 (December 2000), p. 773-792.
  25. Biddle, Stephen. *Military Power: Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*. Princeton: Princeton University Press, 2004.
  26. Stam, Allan C., *Win, Lose, or Draw. Domestic Politics and the Crucible of War*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996.
  27. Sanchez-Pages, Santiago. Bargaining and Conflict with Incomplete Information. In: M. Garfinkel and S. Skaperdas *The Oxford Handbook of the Economics of Peace and Conflict*. New York: Oxford University Press, 2008, p. 59-90.
  28. Arreguin-Toft, Ivan. *How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict*. New York: Cambridge University Press, 2005.
  29. Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*. Boston: McGraw-Hill, 1979.
  30. Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: A. Knopf, 1948. Also see John J. Mearsheimer. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton, 2001.
  31. Organski, A. F. K., and Jacek Kugler. *The War Ledger*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
  32. Van Evera, Stephen. Offense, Defense, and the Causes of War. In: *International Security*, Vol. 22, No. 4 (Spring 1998), p. 5-43.
  33. Maoz, Zeev. Resolve, Capabilities, and the Outcomes of Interstate Disputes, 1816-1976. In: *Journal of Conflict Resolution*, Vol.27, No.2 (June 1983), p. 195-229.
  34. Morrow, James D. On the Theoretical Basis of a Measure of National Risk Attitudes. In: *International Studies Quarterly*, Vol. 31, No. 4 (Dec., 1987), p. 423-438.
  35. Perry, W., and J. Moffat. Measuring the Effect of Knowledge in Military Campaigns. In: *Journal of the Operational Research Society (UK)*, Vol. 48, No. 10 (October 1997), p. 965-972.
  36. Ancker, C.J. A Proposed Foundation for a Theory of Combat. In: *Naval Research Logistics*, Vol.42, Issue 3 (1995), p. 311-343.
  37. Epstein, Joshua M. *The Calculus of Conventional War: Dynamic Analysis without Lanchester Theory*, Washington, D.C.: Brookings Institution, 1987.
  38. Clausewitz, Carl von, *On War*. Princeton: Princeton University Press, 1976.
  39. Freeman, Charles W. *Arts of Power: Statecraft and Diplomacy*. US Institute of Peace, 1997.
  40. Powell, Robert. War as a Commitment Problem. In: *International Organization*, Vol.60, No.1 (Winter, 2006), p. 169-203.
  41. Blainey, Geoffrey. *The Causes of War*. New York: The Free Press, 1988.
  42. It is also clear that in order to willingly choose war, the country A would have to perceive the option of war to be superior in contrast to the option when it buys g by paying the resource r, or $p(g-c)+(1-p)(0-c)>r$. It is accepted that r is the value of g represented by some non-violent payment, like money or other factor of production. In the case that A believes it has very high chances to win (i.e. $p=0.8$) then the utility will be $0.8g>r+c$ and that makes war attractive.

43. The OSCE ODIHR 2014 elections report on Ukraine suggested that the elections were largely in accordance with internationally accepted standards and the observed violations did not affect substantially the elections outcomes. This included equal conditions for electoral contenders and the liberty of voters to express their preferences. In fact, this report legitimized the elections, where Yanukovich won the presidential elections by getting 48.95% votes in contrast with its contender Yulia Tymoshenko who received 45.47% votes. See the OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report, Ukraine Presidential Election 17 January and 7 February 2010. <http://www.osce.org/odihr/elections/ukraine/67844?download=true> (accessed 20.08.2016).
44. A representative article of this media campaign is Itar-Tass. V Kievskoj Oblasti Sozhgli Dom Lidera Kommunistov Ukrainy, 25 February 2014. <http://itar-tass.com/mezhdunarodnaya-panorama/1001311> (accessed 20.08.2016).
45. Euronews, Ukrainian TV Boss Assaulted and Forced to Resign by Far-Right Svoboda MP, 19 September 2014. <http://www.euronews.com/2014/03/19/ukrainian-tv-boss-assaulted-and-forced-to-resign-by-far-right-svoboda-mps> (accessed 25.08.2016).
46. Druckman, James N. and Arthur Lupia. Preference Formation. In: Annual Review of Political Science, Vol.3 (June 2000), p. 1-24.
47. Maslow, Abraham. A Theory of Human Motivation. In: Psychological Review, Vol. 50(4), 1943, p. 370-396.
48. Rosenau, William. Subversion and Insurgency, RAND Counterinsurgency Study: Paper 2. Santa Monica: RAND Corporation, 2007.
49. Europa Liberă. Interviu cu directorul SIS Mihai Balan, 8 September 2014. <http://www.europalibera.org/content/article/26572688.html> (accessed 02.09.2016).
50. Tsenzor.net. Oni predali Krym: Spisok kommandirov krymskih voinskih chastey zaverbovannyh na sluzhbu v Rossii, 14 November 2014. http://censor.net.ua/resonance/311995/oni_predali_krym_spisok_komandirov_krymskih_voinskih_chasteyi_zaverbovannyh_na_slujbu_v_rossiyu (accessed 28.08.2016).
51. Vedomosti. Byvshiy Komandujushiy VMS Ukrainy Stal Zamestitelem Komandujushego Chernomorskim Flotom Rossii, 21 April 2014. <http://www.vedomosti.ru/politics/news/25606651/byvshij-komanduyuschij-vms-ukrainy-stal-zamestitelem> (accessed 02.09.2016).
52. Novaya Gazeta. Rossiiskoy Armii Pochti ne Vidno, 15 April 2014. <http://www.novayagazeta.ru/politics/63203.html> (accessed 02.09.2016).
53. Clutterbuck, Richard. Protest and the Urban Guerrilla. New York: Abelard-Schuman, 1973.
54. Gazeta.ru. Krym Vybral Rossiju, 15 March 2014. http://www.gazeta.ru/politics/2014/03/15_a_5951217.shtml (accessed 01.09.2016).
55. BBC Russian. Kamazy Gumanitarnogo Konvoja Vozvrashajutsja v Rossiju, 23 August 2014. http://www.bbc.co.uk/russian/international/2014/08/140823_russian_convoy_ukraine_return (accessed 07.09.2016).
56. Noi.md. Rossija Vydela Pridnestroviju 300 Millionov Rubley dlya Vyplat Nadbavok Pensioneram, 15 July 2014. http://www.noi.md/ru/news_id/43985 (accessed 02.09.2016).
57. RBK. V Voennyh v Krymu Razgleadeli Chechenskiy Batalion i Uljanovskih Desantnikov, 6 March 2014. <http://top.rbc.ru/politics/06/03/2014/909718.shtml> (accessed 25.08.2016).
58. RBK. Rassledovanie RBK: Otkuda na Uraine Rossiiskie Soldaty, 2 October 2014. <http://top.rbc.ru/politics/02/10/2014/542c0dcfcbb20f5d06c1d87a> (accessed 10.08.2016).
59. Youtube. Russkie Vojska Shturmovali Voennyj Aerodrom 'Bel'bek', 22 March 2014. <http://www.youtube.com/watch?v=jUjLRHWaxx4> (accessed 05.09.2016). In this video one can see that some Russian sympathizers that follow the assault group are dressed in Cossack equipment and carry respective insignia. The images of the same assault operation but filmed from a different perspective can be accessed on <http://www.youtube.com/watch?v=Flbwqweo4wl> (accessed 02.09.2016). It offers a higher clarity of details on Cossack participation at the moment of 1:06 minutes.
60. Tsenzor.net. Reportazh s Pozitsiy Rossiiskih 'Gradov', Bjushih po Ukraine, 6 August 2014. http://censor.net.ua/resonance/296860/reportaj_s_pozitsiyi_rossiyskih_gradov_byuschih_po_ukraine (accessed 08.09.2016).
61. Organski, A.F.K., and Jacek Kugler. The War Ledger. Chicago: University of Chicago Press, 1980.

62. Slantchev, Branislav L. *Military Threats: The Costs of Coercion and the Price of Peace*. New York: Cambridge University Press, 2011.
63. Van Evera, Stephen. *Causes of War: Power and the Roots of Conflict*. Ithaca: Cornell University Press, 1999.
64. Mînzărari, Dumitru. Risk-Taking and Conflict Escalation in International Crisis. In: Paper presented at the annual meeting of the Peace Science Society (International), 2013, University of Tennessee, Knoxville, TN.
65. Fearon, James D., and David D. Laitin. Ethnicity, Insurgency, and Civil War. In: *American Political Science Review*, Vol.91, No.1 (February 2003), p. 75-90.
66. Sullivan, Patricia L. War Aims and War Outcomes: Why Powerful States Lose Limited Wars. In: *Journal of Conflict Resolution*, Vol.51, No.3 (June 2007), p. 496-524.
67. Wagner, R. Harrison. Bargaining and War. In: *American Journal of Political Science*, Vol.44, No. 3 (July 2000), p. 469-484.
68. Solis, Gary D. *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*. New York: Cambridge University Press, 2010.
69. See the report of the UN Human Rights Council (ref.: A-HRC-27-75). http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session27/Documents/A-HRC-27-75_en.pdf (accessed 01.09.2016).
70. Gochman, Charles, and Russell Leng. Realpolitik and the road to war: An analysis of attributes and behavior. In: *International Studies Quarterly*, Vol.27, No.1 (March, 1983), p. 97-120.
71. Hensel, Paul. Charting a course to conflict: Territorial issues and interstate conflict, 1816- 1990. In: *Conflict Management and Peace Science*, Vol.15, No.1 (Spring 1996), p. 43-74.
72. Vasquez, John A. *The War Puzzle Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
73. Vasquez, John A., and Marie Hennehan. Territorial disputes and the probability of war, 1819-1992. In: *Journal of Peace Research*, Vol.38, No.2 (March, 2001), p. 123-138.
74. Braithwaite, Alex and Douglas Lemke. Unpacking Escalation. In: *Conflict Management and Peace Science*, Vol.28:2 (April 2011), p. 111-123.
75. Russian Institute for Strategic Studies. *Moldaviya i Ukraina pod Peatoi Evrokomissarov*, 17 February 2014. <http://risstsv.ru/2014/02/17/молдавия-и-украина-под-пятой-еврокомми/> (accessed 10.09.2016).
76. Mînzărari, Dumitru. East or West - Moldova Wavers Between the EU and Russia. In: *Jane's Intelligence Review*, 8 October 2014 (online version).
77. Leshchenko, Sergii. Ukraine's Oligarchs are Still Calling the Shots. In: *Foreign Policy*, 14 August 2014. http://www.foreignpolicy.com/articles/2014/08/14/ukraines_oligarchs_are_still_calling_the_shots_0 (accessed 12.09.2016).
78. OnlineTV. *Ukraina: Vzglead iz Kieva. Interviu cu directorul Centrului Kievlean pentru cercetări politice și conflictologie, Mihail Pogrebisnkiy*, 6 October 2014. <http://www.analitik.org.ua/publications/pogrebinsky/5423c14b91bd1-20141007112018/> (accessed 12.09.2016).
79. Pomerantsev, Peter. How Putin is Reinventing Warfare. In: *Foreign Policy*, 5 May 2014. http://www.foreignpolicy.com/articles/2014/05/05/how_putin_is_reinventing_warfare (accessed 10.09.2016).

DESCENTRALIZAREA – MECANISM DE REALOCARE A AUTORITĂȚII ÎNTRE NIVELURILE PUTERII PUBLICE (I)

DECENTRALIZATION – MECHANISM FOR REALLOCATION OF THE AUTHORITY BETWEEN LEVELS OF PUBLIC POWER (I)

Sergiu CORNEA, *doctor în științe politice,*
Universitatea de Stat „B.P.Hasdeu” din Cahul

Summary

Territorial organization of sub-national public power in contemporary states is unthinkable without decentralization and judicious distribution of responsibilities between levels of power achievement. These are the essential conditions of any process of territorial organization of public power. Decentralization of public power is a very current subject for Republic of Moldova. Power deconcentration, which was highlighted in the last two decades, is not enough for optimal functioning of public power and, also, for democratization of Moldovan society. It must take place concurrently with an extensive process of decentralization of public power. Decentralization is not an action of the moment, but one lasting over time and may be defined as a process associated with redistribution of functions and responsibilities between the public power authorities at different levels in order to achieve the most optimal results. Decentralization is important for strengthening of the local power as such, but equally it is particularly important to give up the practice of exercising the power on vertical line which is typical to post-Soviet bureaucracies which is still persisting in the public power system in Republic of Moldova.

Keywords: *decentralization, centralization, territorial organization of public power*

Organizarea teritorială a puterii publice subnaționale în statele contemporane este de neconceput fără descentralizarea și distribuirea judicioasă a responsabilităților între nivelurile de realizare a puterii. Acestea sunt condițiile indispensabile oricărui proces de organizare teritorială a puterii publice. Decentralizarea puterii publice este un subiect foarte actual și pentru Republica Moldova. Deconcentrarea puterii, pe care s-a pus accentul în ultimele două decenii, nu este suficientă pentru funcționarea optimă a puterii publice și nici pentru democratizarea societății Republicii Moldova. Ea trebuie să se desfășoare concomitent cu un amplu proces de descentralizare a puterii publice.

Problemele și diversele aspecte ale descentralizării puterii publice din Republica Moldova sunt analizate în literatura de specialitate [1], publicațiile și analizele organizațiilor neguvernamentale [2], dar și în mass-media [3]. Opinia publică, după cum menționa academicianul A.Zub, „a prins a conștientiza, sub biciul nevoii, carențele centralismului statal, adoptat în secolul trecut după modelul francez și ajustat balcanic în procesul unei modernizări mereu contrazise de circumstanțe” [4, p.27]. Pentru perioada actuală de dezvoltare a Moldovei este important să se studieze bazele guvernării descentralizate, să se elaboreze fundamentele sale conceptuale și să fie creat un model teoretic de descentralizare care ar fi cel mai acceptabil pentru realitățile existente

și ar produce efectele scontate în urma introducerii consecvente în practica cotidiană. Notăm, pentru realizarea unei descentralizări eficiente a puterii publice în Republica Moldova este esențială studierea nu doar a evoluției conceptelor privind descentralizarea, dar și a experienței acumulate de statele contemporane care au realizat reforme de descentralizare a puterii publice. Implementarea în practica administrativă națională a celor mai de succes modele de descentralizare sau a anumitor componente ale acestor modele pot îmbunătăți în mod semnificativ sistemul puterii publice din țară. Cu toate acestea, trebuie înțeles faptul că implementarea în practica autohtonă a experienței străine ar trebui să fie modelată și prognozată la nivel teoretic și empiric; de pus pe un fundament științific solid și, doar în acest caz, „împrumutul” de instituții și practici străine vor avea efecte pozitive, nu vor genera o nouă rundă de provocări, întrebări fără răspuns și probleme irezolvabile. Studierea bogatei experiențe internaționale în materie de descentralizare oferă posibilitatea de a scoate în evidență aspectele esențiale ale descentralizării puterii publice, care permit înțelegerea acestui fenomen și facilitează elaborarea propriilor viziuni privind descentralizarea. În identificarea unui model optim de descentralizare a puterii publice din Republica Moldova trebuie de pornit de la premisa că fundamentul descentralizării este unul politic, fapt recunoscut și de *Carta europeană a autonomiei locale*, în *Preambulul* căreia este indicat că descentralizarea face parte din principiile democratice comune ale Europei.

Descentralizarea nu este o acțiune de moment, ci una de durată în timp și poate fi definită ca un proces asociat cu redistribuirea funcțiilor și competențelor între autoritățile puterii publice la diferite niveluri, în scopul de a atinge cele mai optime rezultate. Și legiuitorul autohton recunoaște faptul că „descentralizarea administrativă reprezintă un proces continuu, progresiv, care evoluează odată cu extinderea capacității administrative a unităților administrativ-teritoriale, în vederea gestionării eficiente a serviciilor publice aflate în responsabilitatea acestora” [5]. Descentralizarea este un proces complex, menționa M. Illner, ale cărui dimensiuni și condiții prealabile nu sunt doar politice, juridice și administrative, dar, de asemenea, economice, sociale și culturale. Mai mult decât atât, nu există nici un model unic de guvernare descentralizată care poate fi prescris tuturor țărilor și care ar fi aplicabil în toate circumstanțele. Abordări pragmatice ale procesului de descentralizare sunt, într-o oarecare măsură, specifice fiecărei țări și depind în mare măsură de timp și de context [6, p.23]. Descentralizarea este importantă pentru consolidarea puterii locale ca atare, însă în egală măsură este deosebit de important să se renunțe la practica exercitării puterii pe linie verticală, care este tipică birocrațiilor postsovietice și care mai persistă în sistemul puterii publice din Republica Moldova. Din această perspectivă, descentralizarea este un element dintr-un șir mai amplu de reforme care au scopul de a consolida și de a promova valorile unei bune guvernări la toate nivelurile de exercitare a puterii publice [7].

Dihotomia centralizare-descentralizare în organizarea teritorială a puterii publice. Dihotomia centralizare/descentralizare este universală și este aplicabilă tuturor țărilor [8, p.19]. Mulți cercetători s-au concentrat asupra elaborării unor criterii de identificare a modalităților de organizare a puterii publice în statele contemporane și de

a le atribui la una din cele două categorii: centralizat ori descentralizat. De exemplu, Cr.Iftene înainta drept criteriu de departajare a sistemelor centralizate de cele descentralizate „gradul de dependență a administrației publice locale de administrația centrală” [9, p.465], iar L.R.Basta menționa că măsura în care un stat unitar dat este centralizat sau descentralizat depinde de două elemente esențiale ale modelului său instituțional: a) de modul în care repartizarea competențelor între nivelurile centrale și locale a fost operaționalizată legal, precum și b) de faptul cum au fost repartizate responsabilitățile între autoritățile centrale importante (sistemul de putere) [10]. E.D.Tarangul era de părere că criteriul după care se deosebesc organele descentralizate de organele centralizate trebuie căutat nu în originea prerogativelor, ci în modul de executare a acestor prerogative. În ceea ce privește modul de executare a prerogativelor organelor descentralizate, autorul considera că singura caracteristică a descentralizării administrative este principiul autonomiei autorităților descentralizate: „...pe când autoritățile administrative centralizate își exercită prerogativele sub direcția și puterea ierarhică a superiorilor ierarhici, autoritățile descentralizate le exercită, bucurându-se de o oarecare independență față de autoritățile centrale” [11, p.225-226]. P. Negulescu considera că expresiile de centralizare și descentralizare trebuiesc întrebuițate numai când vorbim de organizarea administrativă a unui stat, și anume în ceea ce privește raporturile dintre puterea centrală și autoritățile administrative locale. În viziunea sa, raporturi politice sunt numai acelea care interesează unitatea unui grup de oameni care formează un tot întreg, având o viață socială autonomă. În cazul descentralizării nu trebuie să se înțeleagă că subdiviziunile teritoriale ale statului au o autonomie completă, ele nu au decât dreptul de a-și rezolva unele chestiuni de interes local. Prin centralizare politica unui stat nu s-ar putea înțelege decât un stat unitar, iar printr-un stat descentralizat politică a unui stat federal. În același timp, menționa P.Negulescu, trebuie de recunoscut faptul că un stat unitar poate fi descentralizat, iar într-un stat federal serviciile fiecărui stat pot fi centralizate sau descentralizate. Cu alte cuvinte, nu există nici o legătură între unitatea statului și centralizare, între stat federativ și descentralizare [12, p.131].

În literatură au fost avansate și păreri că dihotomia centralizare/descentralizare este una care nu oferă posibilitatea de a studia fenomenul în diversitatea sa, mai ales a dimensiunilor sale economice și fiscale. De exemplu, R.Prud'homme considera că a trata lucrurile prin prisma dihotomiei centralizare/descentralizare este o abordare simplistă [13, p.213]. Pe parcursul dezvoltării istorice, tentativele descentralizatoare s-au izbit mereu de argumentul „unității naționale”, ... centralismul statal a tins în genere la diminuarea specificului local, în ideea de a asigura „unitatea națiunii”, constata A.Zub [14, p.50]. În cazul sistemului centralizat de organizare a puterii publice, toate competențele îi revin puterii statale, care le asigură printr-un sistem uniform, ierarhizat și unificat în care doar puterea statală adoptă decizii, iar agenții ei teritoriale le execută. Modelul de stat centralizat se bazează în principal pe ideea că statul reprezintă singura modalitate de a defini interesul public și unicul mediator al relațiilor dintre el și interesele particulare. Statul are rolul exclusiv în structurarea și coordonarea activităților societății. Din această concepție a rolului statului urmează puterea de control *a priori*

care trebuie să fie exercitat cu privire la orice inițiative cu scopul de a se asigura că sunt conforme cu interesul public și acțiunea uniformă ale acestora asupra întregului teritoriu. Rezultă de la aceasta și puterea de arbitraj pentru a se asigura egalitatea între cetățeni, și puterea de expert în administrarea teritorială exercitată de stat. Centralizarea perturbază echilibrul rezonabil dintre nivelurile de putere publică, ce nu contribuie deloc la sporirea eficienței activității autorităților publice, a transparenței și accesibilității acestora pentru cetățeni. În condițiile centralizării excesive autoritățile locale sunt private de stimulentele și pârghiile de acțiune în teritoriu, iar populația – de motivarea de a participa activ la înfăptuirea autoadministrării locale.

Marea majoritate a autorilor sunt de acord că centralizarea aduce după sine o multitudine de dezavantaje. În același timp, centralizarea are și unele avantaje, cum ar fi: a) exercitarea controlului de către mai multe grade ierarhice poate constitui o garanție pentru apărarea intereselor cetățenilor și b) serviciile publice naționale organizate pe baza principiului centralizării pot fi girate în condiții mai bune [15]. Datorită acestora, în statele democratice care au promovat reforme de descentralizare a puterii publice întâlnim și unele elemente de centralizare, cele două forme de organizare a puterii publice coabitând cu succes în multe state contemporane. Analizând cele două variabile, cunoscutul jurist francez G.Vedel a exprimat o concluzie în favoarea coexistenței lor, care nu și-a pierdut actualitatea până în prezent: „Centralizarea asigură avantajele administrării unitare, liberă de disputele politice locale și care preîntâmpină abuzul de putere ... permite de a obține eficiență maximă cu eforturi minime ... în schimb, administrarea descentralizată este mult mai apropiată de populație și cunoaște mai bine necesitățile și aspirațiile ... descentralizarea are avantaje cu caracter democratic, democratismul fiind mai real la scară locală decât la nivel național ... administrarea descentralizată, dacă pentru asta sunt asigurate mijloacele și condițiile necesare, este mai suplă și mai pragmatică decât administrarea centralizată” [16, p. 397-400].

Una din problemele care suscită interesul teoreticienilor, dar și al practicienilor ar fi următoarea: constituie oare descentralizarea și centralizarea două tendințe opozante sau ele se deplasează de-a lungul aceluiași continuum? Din perspectiva opoziției celor două tendințe, descentralizarea și centralizarea ar trebui să se elimine una pe alta, existând doar o singură opțiune disponibilă, fie de descentralizare sau de centralizare. În același timp, în cazul aceluiași continuum, descentralizarea și centralizarea se completează reciproc. Analiza literaturii de specialitate îmi permite să constat că cercetătorii care au studiat problema optează pentru cea de-a doua opțiune. În prezent, menționa A.Zub, centralizarea și descentralizarea nu se mai pot trata ca realități absolute, ci ca nuanțe în cadrul unor „tipuri ideale” de expresie a puterii [14, p.49]. Organizarea administrativă nu exprimă niciodată numai centralizare sau descentralizare, existând totdeauna un dozaj între una și alta, diferența dintre o țară și alta constând în partea recunoscută descentralizării, ceea ce determină originalitatea administrației din fiecare țară. În toate cazurile însă, relatează prof. I.Vida, raporturile dintre autoritățile centrale și cele teritoriale se caracterizează prin grade diferite de dependență față de centru, respectiv, fie centrali-

zare (concentrare), fie prin desconcentrare sau descentralizare administrativă, principii care domină organizarea administrației publice [17, p.16]. Încă în 1928 Iu.Pascu afirma că „întărirea administrației locale nu înseamnă deloc slăbirea administrației centrale, ci numai adaptarea ei problemelor de care ține întărirea administrației locale” [18, p.9].

După cum menționa și D.Rondinelli, centralizarea și descentralizarea nu se exclud reciproc [19]. În majoritatea țărilor, stabilirea unui echilibru rezonabil al centralizării și descentralizării este esențial pentru funcționarea eficientă a puterii publice. Nu toate responsabilitățile pot sau ar trebui să fie finanțate și gestionate într-un mod descentralizat. Chiar și atunci când autoritățile puterii statale descentralizează responsabilități, adesea păstrează sarcinile strategice sau de importanță națională și rolurile de supraveghere. Ele trebuie să creeze sau să mențină condiții care permit unităților locale ale administrației sau organizațiilor non-guvernamentale să-și asume mai multe responsabilități. Ministerele centrale au un rol crucial în promovarea și susținerea descentralizării prin elaborarea politicilor naționale potrivite și eficiente și a reglementărilor pentru descentralizare și în întărirea capacității instituționale locale care le ajută să-și asume responsabilități pentru funcții noi. Din aceste considerente, un loc aparte în studierea fenomenului descentralizării ar trebui să fie rezervat analizei relației dintre cele două forme de organizare a puterii publice: centralizare și descentralizare. Din moment ce aceste fenomene pot fi considerate ca fiind un continuum, conceptualizarea științifică și experimentarea în scopul determinării raportului optim centralizare – descentralizare în diferite sectoare ale vieții și a efectelor pe care le produc vor contribui la identificarea celor mai eficiente soluții pentru rezolvarea problemelor cu care se confruntă societatea. Aici este important de menționat necesitatea studierii particularităților de manifestare a celor două modalități de realizare a puterii publice în condițiile unui stat concret. Lucru valabil mai ales pentru Republica Moldova, care în perioada trecutului său sovietic a fost parte a unui sistem centralizat.

Un cadru foarte eficient de analiză a proceselor descentralizare/centralizare a fost propus de Paul D. Hutchcroft. Autorul insistă asupra depășirii „diviziunii muncii” privind dimensiunea politică și cea administrativă a procesului de descentralizare și insistă asupra definirii conceptuale privind analiza complexității centralizării și descentralizării în ambele aspecte: politic și administrativ. El le analizează pe ambele în aceeași matrice, scopul său fiind nu elaborarea unui ghid sau analiza impactului descentralizării asupra dezvoltării și a democrației, ci elaborarea unui vocabular conceptual pentru a descrie și a analiza complexitățile centralizării și a descentralizării în ambele dimensiuni: politic și administrativ [20, p. 23–24]. P.D. Hutchcroft și-a propus examinarea tipurilor de structuri politice din perspectiva asocierii lor cu centralizarea sau descentralizarea. Face acest lucru oferind o serie de întrebări utile atât în analiza organizării statale a țărilor lumii contemporane, cât și în mișcarea spre obiectivul comparativ al plasării politicilor într-o continuitate de la cele mai centralizate la cele mai descentralizate. Finalitatea acestui exercițiu a constat în elaborarea unui cadru inițial de analiză care necesită a fi testat și perfecționat prin intermediul cercetărilor comparative.

Astfel, analiza centralizării versus descentralizarea unui anumit sistem politic necesită examinarea unei serii de factori locali și naționali. Acești factori, în viziunea lui Paul D. Hutchcroft, pot fi elucidați răspunzând la următoarele întrebări:

1. Executivii locali sunt numiți de către centru sau aleși prin vot popular?
  2. Există mecanisme eficiente pentru participarea publică la nivel local?
  3. Există organe legislative municipale, provinciale, de stat și/sau regionale cu o autoritate substanțială de luare a deciziei?
  4. Există o concentrare a puterii socioeconomice și/sau coercitive la patronii și șefii locali și cum acești deținători de putere afectează caracterul instituțiilor aparent democratice?
  5. Există un legislativ național cu o autoritate semnificativă de luare a deciziilor?
  6. Dacă există organe legislative eficiente, funcționează ele în cadrul unui sistem parlamentar sau prezidențial?
  7. Legislatorii naționali sunt aleși sau numiți?
  8. În ce măsură, sistemul electoral asigură reprezentarea intereselor locale sau regionale în legislativul național?
  9. Partidele politice sunt organizate pe considerente naționale sau locale/regionale și care este nivelul lor de coeziune internă?
  10. În ce măsură, structurile administrative sunt izolate de patronajul partidist?
- [20, p. 33–36].

Utilizând acest cadru, se pot examina caracteristicile speciale ale unui anumit sistem politic și determina, aproximativ, amplasarea acestuia pe o continuitate relativ mai centralizată versus relativ mai descentralizată. Desigur, o astfel de abordare necesită o analiză comparativă și istorică minuțioasă. În același timp, Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare consideră că descentralizarea nu trebuie tratată ca pe o alternativă a centralizării, ambele fiind necesare pentru organizarea rațională a sistemului puterii publice. Rolurile complementare ale actorilor naționali și subnaționali ar trebui să fie stabilite în urma analizei celor mai eficiente căi și mijloace de realizare a obiectivelor stabilite. De exemplu, un sistem rutier național ar trebui să fie proiectat cu luarea în considerare a necesităților locale coordonate cu cele naționale. Politica externă ar trebui să fie o funcție națională bazată pe punctele de vedere ale cetățenilor. Managementul deșeurilor solide ar trebui să fie tratate prin mecanisme locale. În proiectarea unei strategii de descentralizare este imperios necesar ca să fie făcută o astfel de analiză [21].

Aplicarea dozată a celor două modalități de organizare a sistemului puterii publice trebuie corelată cu factorii și condițiile care favorizează soluționarea problemelor concrete existente. Posibilitatea alegerii între metodele centralizate și cele descentralizate trebuie să asigure, mai întâi de toate, administrarea rațională a treburilor publice care ar permite, pe de o parte, realizarea intereselor generale, de nivel național, iar pe de altă parte, să contribuie la realizarea drepturilor, libertăților și intereselor individuale sau colective. Cel mai important lucru în gestionarea relației dintre puterea statală și cea locală într-o anumită țară este crearea unui echilibru durabil între centralizare și descentralizare. În fiecare țară există întotdeauna forțe centripete care tind spre centra-

lizare și forțe centrifuge care tind spre periferie. Toate țările, centralizate sau descentralizate, încearcă să găsească o combinație adecvată a acestor tipuri, întrebarea centrală este în ceea ce privește cât de mult puterea de luare a deciziilor este transferată către autoritățile puterii locale. Descentralizarea este, fără îndoială, esențială pentru a promova o bună guvernare și democrația, dar descentralizarea reușește cel mai bine în situațiile în care există un guvern central puternic din punctul de vedere al legitimității și al capacității. Interacțiunea dintre forțele centripete și centrifuge poate duce la unitate totală (stat puternic centralizat, unitar) sau dezintegrare totală, însă aceasta poate duce și la un punct de mijloc, de echilibru al guvernantei descentralizate cu exercitarea în comun a puterii [22].

Stabilirea unui anumit echilibru al raportului centralizare-descentralizare reprezintă o problemă de o mare actualitate și, în același timp, dificilă de rezolvat pentru Republica Moldova, mai ales din cauza influențelor politice. De aceea, alegerea între centralizare și descentralizare pentru stabilirea unui model optim trebuie să fie eliberată de interesele și presiunile politice. Numai în cazul în care relația centralizare - descentralizare este tratată ca un mecanism de distribuire a responsabilităților între nivelurile puterii publice își poate atinge scopurile și produce efectele scontate – atingerea unei eficiențe maxime în materie de administrare a treburilor publice.

Contextul conceptual privind descentralizarea puterii publice. Dezvoltarea statului și a societății depinde, în mare măsură, de eficiența funcționării puterii publice. Unul din elementele determinante ale funcționării eficiente a puterii publice este descentralizarea. În contextul organizării teritoriale a puterii publice, descentralizare înseamnă transferul vertical de autoritate sau responsabilități de la puterea statală către autoritățile puterii publice locale. În sens larg, descentralizarea reprezintă un sistem în care o colectivitate umană sau un serviciu public este autorizat să se autoadministreze respectând legile [23]. Pentru a implementa reforma descentralizării puterii publice este important de a înțelege semnificațiile și conținuturile noțiunii, modalitățile de realizare în practică a particularităților, avantajelor, dezavantajelor și a limitelor descentralizării. Analizând literatura de specialitate care abordează fenomenul descentralizării, am ajuns la concluzia că noțiunea „descentralizare” este una complexă după structură și conținut, include un spectru larg de idei referitor la organizarea structural-funcțională rațională a sistemului puterii publice și la logica și mecanismele de elaborare a politicilor publice. Putem constata, cu certitudine, faptul că nu există definiții „omogenizate” și unanim acceptate a noțiunii „descentralizare”, existând zeci de definiții și abordări ale noțiunii. Tocmai de aceea conceptul de descentralizare fiind unul foarte larg și care include mai multe părți componente, menționa D. A. Rondinelli, necesită, pentru a fi elucidat, elaborarea de definiții și clasificări [24, p. 13]. Academicianul A. Zub constata că complexitatea fenomenului descentralizării comportă o perspectivă diacronică [14, p.49].

Descentralizarea este un subiect care a suscitât atenția unui mare număr de cercetători, politicieni și practicieni. De la finele anilor '40 ai secolului XX și până în prezent, cei care au abordat acest subiect, potrivit opiniilor cercetătorilor J.M.Cohen și S.B.Peterson, pot fi divizați în trei perioade, fiecare din ele având o abordare distinctă asupra fenomenului [25]. Prima perioadă datează de la începutul anilor '60 ai secolului

trecut, când accentul a fost pus, în primul rând, pe abordarea administrativă a descentralizării și care avea în vizor administrarea la nivel local, în perioada post-colonială. Pe parcursul acestei perioade au fost abordate aspectele administrative ale descentralizării, cu o preocupare deosebită pentru organizarea juridică a relațiilor centru-local și rolul autorităților locale sau a colectivităților locale în cadrul unui guvern gestionat la nivel central. A doua perioadă cuprinde începutul anilor '80 ai secolului trecut, când diferite agenții și organizații internaționale au chemat guvernele să ia în considerare strategiile de descentralizare atât pentru diminuarea sărăciei rurale și urbane, cât și necesitatea de a spori participarea colectivităților locale în procesul de dezvoltare a țării. Cea de-a treia perioadă, care se derulează și în prezent, a început în anii '90 ai secolului trecut. Autorii acestei perioade s-au concentrat, în principal, pe aspectele politice ale descentralizării, încercând să înțeleagă dacă descentralizarea, sub orice formă sau tip de manifestare, poate stimula apariția unei bune guvernări, diminua conflictul etnic subnațional, promova practicile democratice, facilita creșterea societății civile și de a amplifica privatizarea sarcinilor din sectorul public.

Deschiderea actuală pentru descentralizare, conform opiniei lui A.Schneider, a început în anii '80 ai secolului trecut. Economii stagnante și birocrațiile centrale ineficiente au condus pe cercetători să ia în considerare descentralizarea ca o soluție la problemele țărilor în curs de dezvoltare, iar diverse instituții au început să includă componente de descentralizare în multe dintre programele lor. De asemenea, au existat și presiuni interne pentru descentralizare din partea politicianilor locali și a actorilor societății civile, care au încercat să preia puterea de la administrațiile centrale, dar și din partea liderilor naționali care au văzut în descentralizare un mijloc de a obține sprijin din partea aliaților locali în demersul lor pentru democratizare. Sprijinul ideologic a venit, deși din motive diferite, atât de la dreapta, cât și de la stânga scenei politice, ambele legate de tendința pentru sporirea eficienței actului de guvernare, care ar fi avut drept efect o distribuție diferențiată a puterii. În plus, liberalizarea comerțului, tratatele internaționale și condițiile impuse pentru a beneficia de împrumuturi au forțat guvernele centrale să aleagă sau să fie obligate să renunțe la rolurile lor tradiționale, cedând din competențele și funcțiile sale autorităților non-centrale [26, p.34-35].

Potrivit evaluărilor realizate de PNUD, descentralizarea poate fi abordată din mai multe perspective: a) ca o tendință, b) ca un proces, c) ca un contrapunct la globalizare, d) ca un mixaj a patru dimensiuni (colectiv/exterior – forme și proceduri instituționale/legale; colectiv/interior – cultura societală, de multe ori latentă; individual/exterior – comportamentul exterior observabil al indivizilor în cadrul diferitelor instituții sociale; individual/interior – mentalități, valori, construcții mentale, emoții ale indivizilor din cadrul instituțiilor sociale), e) ca o abordare sistemică și holistică, f) descentralizare limitată și descentralizare exhaustivă și g) descentralizare și managementul de la nivel local al programelor de dezvoltare [21]. În spațiul românesc interesul pentru descentralizare a fost unul constant, mai ales în perioadele de accentuare a tendințelor centralizatoare ale statului. La începutul sec. XX, P.Negulescu trata descentralizarea ca fiind „dreptul acordat autorităților locale sau speciale de a rezolva interesele de

ordin local sau special” [12, p.135]. Câteva decenii mai târziu, E.D.Tarangul menționa că „potrivit cu doctrina tradițională, descentralizarea administrativă consistă în aceea că unor autorități administrative li se acordă oarecare independență față de autoritățile centrale sau locale ale statului [11, p.221]. În accepțiunea lui E.D.Tarangul, descentralizarea „este un mod de organizare administrativă în care serviciile publice cu caracter regional, local sau special sunt girate de autoritățile administrative autonome, adică de autoritățile administrative care sunt în afară de ierarhia autorităților statului” [27, p.48]. Un alt jurist celebru - T. Drăganu, deja în condițiile regimului politic comunist, definea descentralizarea ca „un sistem în care guvernul dirijează numai serviciile publice cu caracter general, în timp ce serviciile publice locale sau speciale se exercită de organe alese de populația circumscripțiilor respective” [29, p.270]. Printre cercetătorii autohtoni ai fenomenului s-au făcut remarcăți V.Juc și L.Patlis, care consideră că descentralizarea trebuie privită ca un proces complex, care include în sine probleme precum capacitatea structurilor administrației publice centrale de a transmite, iar structurilor locale – de a prelua și gestiona eficient competențele de conducere, determinarea volumului de competențe care trebuie transmis; mecanismul de transfer al puterii legale; mecanismul de interacțiune a centrului cu periferia, problemele de reformare etc [29, p.101].

Analiza diverselor concepte, abordări și viziuni asupra fenomenului descentralizării denotă existența unei confuzii conceptuale în tratarea descentralizării. Cercetătorii fenomenului au încercat să fie atenți referitor la modul în care aceștia definesc descentralizarea și contextele în care îl studiază, dar cu toate acestea, lupta cu diferența de tipuri și grade de descentralizare a produs o harababură conceptuală. Cercetătorii au multiplicat conceptualizările privind descentralizarea; au asociat concepte variate cu sensuri diferite; le-au îmbibat cu valoare normativă pozitivă; omogenizat cu alte concepte; și au ignorat pluridimensionalitatea ei. Un studiu al literaturii voluminoase referitor la descentralizare sugerează că descentralizarea a fost abordată printr-o varietate de tradiții intelectuale, diferențele disciplinare și chiar cele lingvistice au dus la variații în aplicarea conceptului [26, p.34].

Soluția pentru depășirea confuziilor conceptuale privind descentralizarea ar putea fi identificată prin diferențierea între multiplele dimensiuni ale descentralizării, concentrarea pe studierea cauzelor, condițiilor, particularităților și efectelor pentru fiecare dimensiune. În continuare vom face o trecere în revistă a diverselor dimensiuni ale descentralizării scoase în evidență de către cercetătorii fenomenului :

a) Descentralizarea - transfer de putere / autoritate / responsabilități. D.Rondinelli și colaboratorii săi definesc descentralizarea ca un transfer de responsabilitate sau de planificare, gestionare, atragere și alocare a resurselor din partea guvernului central și agențiile sale către: (a) unitățile din teritoriu ale ministerelor guvernamentale centrale sau agenții, (b) unitățile subordonate sau nivelurilor de guvernare, (c) autorităților publice semiautonome sau corporațiilor, (d) autorităților extinse regionale sau funcționale, sau (e) organizațiilor private non-guvernamentale sau voluntare. [30] Cu toate că există un dezacord cu privire la sensul descentralizării, menționa A.Schneider, majoritatea ar fi de acord că transferul de putere și resurse către guvernele naționale nu este descentra-

lizare. Cu toate acestea, toți împărtășesc ipoteza că descentralizarea include transferul de putere și resurse de la guvernul central. [26, p. 33]. O bună parte din lucrările cu privire la descentralizare s-au concentrat asupra descentralizării ca un transfer al puterii de la autoritățile statale către alte entități [31].

b) Descentralizarea – transfer al puterii de decizie. Într-un sens mai îngust, consideră J.G. Vargas-Hernández, descentralizarea se reduce la transferul puterii de decizie de la autoritățile centrale către autoritățile puterii publice locale. Logica descentralizării constă în teritorializarea politicilor publice. Diferitele niveluri de putere publică în sistemele democratice contribuie la echilibrarea intereselor potrivit exigențelor unei societăți pluraliste cu centre de putere și influență, care impune ca o condiție prealabilă descentralizarea deciziilor politice în care guvernele locale exercită controlul asupra politicii publice locale [32, p. 67, 77-78].

c) Descentralizarea - transfer de atribuții. Unii autori examinează descentralizarea în termeni distributivi. Astfel, C.Chiriac consideră că în sensul cel mai larg, descentralizarea înseamnă transferarea unor atribuții de la nivel central la nivel regional/local, acestea realizându-se fie prin transferul de la nivelul central către unitățile administrative fie prin detașarea unor servicii publice de sub autoritatea centrală sau locală și acordarea personalității juridice în îndeplinirea atribuțiilor. Sistemul descentralizării înlocuiește puterea ierarhică, care este specifică centralizării, cu puterea distribuită [33, p.14]. În aceeași linie conceptuală se înscrie și J. C. Ribot, care vede în descentralizare „orice act prin care guvernul central a cedat în mod formal competențe către actori și instituții la niveluri inferioare într-o ierarhie politico-administrativă și teritorială” [34, p.8].

d) Descentralizarea - metodă de distribuire a puterii între nivelurile puterii publice. N. Dantonel-Cor tratează descentralizarea ca pe o metodă de delimitare a puterii într-un stat unitar. Aceasta este necesară întrucât ea înseamnă apropierea deciziei de cetățean și favorizează democrația locală [35, p.13]. Pentru K.M.Bakke descentralizarea înseamnă distribuirea puterii între nivelurile de guvernare și că unitățile de nivel inferior, cum ar fi regiunile, exercită o anumită formă de autoguvernare. Statele decentralizate au, de obicei, trei niveluri de guvernare: nivel național, regional și local [36, p.11]. G.Vrabie menționa că „descentralizarea nu constituie un scop în sine, ci un mijloc care facilitează apropierea „nivelului” la care se ia decizia de cel ce urmează a suporta consecințele ei. Acest principiu de organizare etatică permite – dacă nu rămâne numai de domeniul normativității – realizarea cerințelor altor principii ce constituie valori fundamentale ale societății, precum cel al echității, al asigurării libertății și egalității cetățenilor etc., descentralizarea apare astfel ca un proces complementar al democrației” [37, p.32].

e) Descentralizarea - proces de reformare a statului. T.G.Falleti percepe descentralizarea ca pe un proces de reformare a statului care include un set de politici publice prin care se transferă responsabilitățile, resursele ori autoritatea de la nivelul administrativ superior la cel inferior în contextul unui anumit tip de stat. Abordarea aceasta prezintă patru restricții importante. În primul rând, descentralizarea este concepută ca un proces de reforme a politicilor publice și nu ca o descriere a stării de a fi a sistemelor politice sau fiscale la un anumit moment concret. În al doilea rând, beneficiarii

responsabilităților, resurselor sau a autorității transferate sunt nivelurile inferioare de guvernare. Reformele, cum ar fi privatizarea sau dereglementarea, care vizează actori non-statali, nu sunt incluse în această definiție. În al treilea rând, pentru că descentralizarea este un proces de reformă a statului, o tranziție la un alt tip de stat implică în mod necesar începerea unei noi secvențe de descentralizare. Conținutul politicilor de descentralizare și interacțiunea lor cu sistemele politice și economice sunt determinate de tipul de stat care urmăresc să fie reformat [38, p.328-329]. Definită astfel, politica de descentralizare nu include transmiterea unor competențe sau resurse subiecților nestatali, nu presupune privatizarea.

Ch. Haldenwang lărgeste aria de aplicare a proceselor de descentralizare optând pentru un concept „larg” de descentralizare, incluzând aici și privatizarea întreprinderilor de stat și a serviciilor publice. Includerea privatizării în conceptul de descentralizare este explicată în felul următor: aparatul de stat cedează anumite competențe prin privatizare care, de obicei, are drept consecință sporirea numărului actorilor implicați în procesele de luare a deciziilor. Transferul deciziilor sistemului puterii publice la sistemul economic provoacă schimbări ale sistemului instituțional al statului, fapt ce se încadrează într-un anumit model de modernizare. Statul, în multe cazuri, păstrează un grad ridicat de control asupra alocării resurselor și de stabilire a prețurilor sau tarifelor a companiilor privatizate, astfel încât există, cel puțin parțial, relații dintre actorii implicați în procesul de privatizare. Anume în acest fel privatizarea întreprinderilor și a serviciilor publice este o modalitate de descentralizare a reglementării de stat [39, p.63]. În opoziție față de abordarea prezentată *supra*, I.V.Ponkin consideră că noțiunea „descentralizare” înseamnă redistribuirea atribuțiilor, responsabilităților și a resurselor doar în interiorul sistemului autorităților puterii publice, fără a implica organizații din sectorul privat, cât și între autoritățile puterii publice și organizațiile autonome din sectorul privat. Această redistribuire poate fi însoțită și de transferul resurselor necesare, ori fără. Potrivit autorului, descentralizarea trebuie abordată sub trei aspecte: a) ca principiu de organizare și funcționare a puterii publice, b) ca o metodă de administrare a treburilor publice și c) ca proces [40, p. 64].

f) Descentralizarea - proces de sporire a responsabilităților autorităților subnaționale. A.D.Selee propune o abordare oarecum diferită a definirii descentralizării, una care nu se bazează exclusiv pe conceptul de transferuri de la guvernul național autorităților subnaționale, ci mai degrabă subliniază sporirea funcțiilor, competenței și a resurselor administrațiilor subnaționale vizavi de guvernul național. În conformitate cu această viziune, descentralizarea este „extinderea puterii autorităților subnaționale asupra funcțiilor, competenței, resurselor și a autonomiei decizionale a acestora în raport cu guvernul național”. Acest lucru schimbă în mod esențial poziția guvernului central, pentru că și alte niveluri de guvernare pot fi implicate în descentralizare. Astfel, descentralizarea poate fi realizată și prin consolidarea autorităților subnaționale vizavi de administrația centrală. De exemplu, încercările autorităților locale de a dezvolta propria bază de impozitare sau de a-și asuma noi funcții, crescând astfel importanța lor relativă față de guvernul central, poate fi o descentralizare profundă, fără a necesita transferuri

din partea guvernului național. Mai mult decât atât, în unele cazuri reformele de descentralizare implică transferul de resurse de la niveluri intermediare de administrare către autoritățile locale mai degrabă decât între guvernele centrale și autoritățile locale [41, p.11-12].

O atare de abordare reprezintă mai bine tipurile de descentralizare, care sunt incluse în cele mai multe lucrări științifice și în dezbaterile politice contemporane pe acest subiect. Lucrări privind descentralizarea apărute în ultima perioadă includ forme de descentralizare care nu sunt neapărat transferuri de la guvernul central. Tipurile de descentralizare care nu implică transferuri directe includ măsuri de clarificare a cadrului juridic și a responsabilităților autorităților subnaționale pentru a spori puterile lor fiscale, capacitățile și responsabilitățile acestora [42]. Privită din perspectiva consolidării autorităților puterii locale prin transferul de putere și resurse de la guvernul central, descentralizarea nu ar trebui să fie văzută ca o relație câștigător-perdant sau ca o relație unilaterală. Consolidarea autorităților puterii locale nu ar trebui să fie percepută ca deteriorarea capacității statului. Cel mai important lucru pe care trebuie amintit este faptul că scopul descentralizării nu este de a consolida puterile locale sau pentru a conserva puterea statală, dar și în mod exclusiv pentru a asigura cele mai bune servicii pentru cetățeni, servicii care sunt mai aproape, mai ușor de realizat și mai puțin costisitoare [22]. În contrast cu cele relatate, pornind de la situația că cele mai frecvente abordări ale descentralizării în literatura de specialitate s-au concentrat asupra acelor instituții „care au primit putere sau resurse”, A. Schneider propune măsurarea dimensiunilor descentralizării în dependență de gradul în care puterea și resursele sunt îndepărtate de administrațiile centrale, deoarece toate formele de descentralizare, indiferent de beneficiar, implică transferul puterii și a resurselor de la guvernul central [26, p.36].

g) Descentralizarea – regim juridic opus centralizării. În unele publicații descentralizarea a fost analizată ca fiind opoziția centralizării [43]. O astfel de abordare este frecventă și în spațiul românesc. P.Negulescu scoate în evidență avantajele descentralizării în contrast cu centralizarea. Considerăm foarte util acest exercițiu și în continuare vom prezenta aceste raționamente ale ilustrului jurist și profesor: „a) descentralizarea dă posibilitate ca interesele pur locale să se dezvolte în mod natural, adică conform moravurilor localnicilor și în măsura trebuințelor lor; b) descentralizarea face să se nască spiritul de inițiativă individuală, pe câtă vreme centralizarea transformă pe cetățeni în administrați incapabili de orice viață politică sau, cum zice Tocqueville, centralizarea întreține în corpul social o somnolență administrativă; ea face să se nască spiritul de clientelă, de protecțiune, inamic al oricărei idei de independență; c) centralizarea face să nască funcționarismul. Într-un sistem de centralizare, puterea centrală are nenumărați agenți în toate unghiurile țării. Administrațiile așteaptă totul de la acești funcționari; acțiunea statului se întinde din ce în ce mai mult în toate sferele de activitate și la această continuă întindere de atribuțiuni corespunde o dezvoltare a funcționarismului; d) descentralizarea face să se nască în cetățeni spiritul de libertate și interesul pentru binele obștesc, pe câtă vreme într-un stat centralizat cetățenii, deși își aleg singuri guvernul, cu toate acestea fiindcă șeful statului dispune de o autoritate considerabilă, întinzându-se la toate manifestațiunile vieții publice, se poate zice că libertatea într-un asemenea stat

aproape nu există sau există foarte puțin, manifestându-se numai în zilele de alegeri și încă și atunci influența guvernului e covârșitoare; e) ca consecință a unei asemenea stări de lucruri, într-un stat centralizat vedem mai totdeauna dezvoltându-se militarismul” [12, p.135]. Printre autorii contemporani îi menționăm pe Cr.Dumitrescu și H.Sărăcăcianu, care tratează descentralizarea drept un regim juridic opus centralizării și formelor prin care aceasta se manifestă, „în care rezolvarea problemelor locale nu se mai face de funcționari numiți de la centru, ci de către cei aleși de corpul electoral sau desemnați de aceștia”. Într-un astfel de regim juridic autoritățile locale nu mai sunt subordonate celor centrale, iar actele lor nu mai pot fi anulate de acestea din urmă, ci de către autorități din sfera altei puteri – a puterii judecătorești, ori în cadrul unui sistem jurisdicțional special constituit [44, p.9].

h) Descentralizarea – metodă de a furniza servicii publice mai eficiente. Unii autori tratează descentralizarea ca pe o metodă de a furniza servicii publice mai eficiente, în corespundere cu cerințele și preferințele beneficiarilor [45].

i) Descentralizarea – metodă de guvernare. L.R. Basta tratează descentralizarea ca un concept specific de organizare statală și metodă de guvernare, incluzând problemele majore ale descentralizării economice și fiscale, dat fiind că acest aspect a fost în principal înțeles ca descentralizare *stricto sensu* [46].

La definirea conceptului de descentralizare au contribuit și organismele suprastatale, unele dintre care le prezintă în continuare: Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare al ONU preferă să folosească noțiunea „guvernare descentralizată”. PNUD pornește de la premisa că descentralizarea este mult mai mult decât sectorul public, serviciul public sau reforma administrativă. Ea implică rolurile și relațiile tuturor actorilor sociali, indiferent cărui sector aparțin: guvernamental, privat sau societății civile. Design-ul programelor de descentralizare trebuie să ia în considerare acest lucru. Acesta este motivul pentru care PNUD preferă utilizarea noțiunii „guvernare descentralizată” celei de „guvernare descentralizare” [21]. Banca Mondială consideră că descentralizarea furnizării serviciilor se bazează pe un concept simplu, și anume acela al alocării resurselor acolo unde este nevoie de ele [47]. Comitetului Regiunilor înțelege prin descentralizare suma tuturor măsurilor luate la nivel politic pentru a consolida rolul autorităților subnaționale în procesul de luare a deciziilor la nivel național și european și pentru a realiza un transfer al competențelor de la nivelul administrației centrale către instituții aflate la nivel local și regional [48, p.40]. Și Curtea Constituțională a Republicii Moldova și-a adus aportul la definirea noțiunii „descentralizare”, pe care o tratează în strânsă legătură cu „autonomia locală”. Astfel, în Decizia sa din 06 noiembrie 1995, Curtea Constituțională stabilea că „autonomia autorităților publice locale constă în dreptul unităților administrativ-teritoriale de a-și satisface interesele proprii fără amestecul autorităților centrale, ceea ce atrage după sine descentralizarea administrativă, autonomia fiind un drept, iar descentralizarea – un sistem, care implică autonomia. Descentralizarea se prezintă ca un sistem care cuprinde descentralizarea teritorială – raioane, orașe (municipii), sate (comune), – având caracterul persoanei de drept public, cu toate atribuțiile acesteia. Autoritățile acestei persoane de drept public, descentralizate, nu sunt supuse puterii ierarhice a autorităților centrale, ele fiind independente de acestea” [49].

Autoritățile administrației publice locale nu pot fi numite și destituite de către autoritățile centrale, ci să fie alese și revocate de cetățenii unităților administrativ-teritoriale. Alegerile sunt criteriul descentralizării, care se fundamentează pe liberul exercițiu al drepturilor și libertăților cetățenilor la nivel local, considerat de Curtea Constituțională ca un aspect esențial al statului bazat pe drept. Decentralizarea, în viziunea Curtii, este asigurată de cetățeni prin participarea lor activă la treburile publice locale, la alegerea și revocarea, în caz de necesitate, a reprezentanților care constituie autoritățile administrației publice locale și la controlul deciziilor acestora [50].

După această succintă trecere în revistă a diverselor abordări ale descentralizării, propunem următoarea definiție pentru noțiunea analizată: descentralizarea este un fenomen politico-administrativ care constă în distribuirea responsabilităților între nivelurile puterii publice. În logica definiției propuse, delimitarea și realizarea responsabilităților între nivelurile puterii publice este modalitatea concretă de manifestare a descentralizării. În funcție de volumul și amploarea atribuțiilor repartizate depinde și gradul de descentralizare. Scopul final al unei astfel de distribuirii a responsabilităților este posibilitatea de a adopta deciziile optime la nivel național, regional și local în toate domeniile vitale pentru colectivitățile teritoriale respective. Definiția propusă nu pretinde a fi una exhaustivă. Mai ales că, după cum am demonstrat *supra*, diferite țări, teorii științifice și concepte, sisteme juridice nu au opinii identice privind problema examinată, deși toate abordările examinează descentralizarea în strânsă legătură cu sistemul de realizare a puterii publice și a delimitării sferelor de acțiune între entitățile abilitate. Într-o astfel de abordare, descentralizarea este un sistem ce include un anumit număr de elemente care, în mod consecvent, sunt aplicate în sistemul puterii publice. Astfel, descentralizarea puterii publice se poate manifesta ca: a) principiu de organizare teritorială a puterii publice; b) metodă de realizare a puterii publice; c) proces de distribuire și realizare a competențelor între nivelurile de realizare a puterii publice; d) o formă de organizare a puterii publice; f) element al structurii organizatorice a puterii publice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Cf. POPA V. Cadrul general al descentralizării în Republica Moldova. În: Decentralizarea: elementele unui model. Chișinău: TISH, 2006, p.15-25; JUC V., PATLIS L. Fenomenul devoluției: repere teoretico-metodologice de investigație. În: Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice, 2012, nr.3, p.98-113; CUJBĂ V. Etape ale reformei de descentralizare și premise pentru asigurarea autonomiei locale. În: Studia Universitatis Moldaviae, 2013, nr.8(68); POPOVICI A. Consolidarea capacității instituționale a administrației publice locale în condițiile descentralizării administrative. În: Administrarea Publică, 2015, nr. 3; PATLIS L. Assymetrical devolution: what does it mean? In: History and Politics, 2013, Anul VI, nr.1(11); ALBU M. Corelarea principiilor subsidiarității și autonomiei locale. Teoria și practica administrării publice. În: Materiale ale conferinței științifico-practice cu participare internațională 23 mai 2014. Chișinău: AAP, 2014, c.32-35; CAZAN R. Aspecte juridice ale descentralizării unităților administrativ-teritoriale în Republica Moldova. În: În: Revista moldovenească de drept internațional și relații internaționale, 2008, nr.1, p.99-102.
2. Cf. Decentralizare și Autonomie Locală: Modele europene pentru Republica Moldova / M.Roscovan, M.Balici, C.Moisei [et al.]. Chișinău: Epigraf, 2012; Procesul de descentralizare și noul rol al autorităților publice locale și societății civile. Ungheni, 2013.
3. Cf. Despre descentralizarea puterii și asigurarea autonomiei locale. <http://www.europalibera.org/content/article/25038161.html> (accesat la 16.05.2016); http://calm.md/public/files/audio/LOC_DE_DIALOG_

- din_3_iunie_2016_Stiri_Moldova_video_stiri_.mp3 (accesat la 15.07.2016); http://www.realitatea.net/jocuri-de-putere-primari-din-r-moldova-toti-cerem-descentralizare-vrem-autonomie-locala_1921563.html (accesat la 15.07.2016); <https://trm.md/ro/politic/reforma-de-descentralizare-discutata-de-primarii-din-republica-moldova/> (accesat la 15.07.2016).
4. ZUB A. Un imperativ: descentralizarea statală. În: *Convorbiri literare*, 2008, nr.3.
  5. A se vedea prevederile art. 9 (alin.1) al Legii privind descentralizarea administrativă nr.435-XVI din 28.12.2006. În: *Monitorul Oficial*, nr. 29-31/91 din 02.03.2007.
  6. ILLNER M. Decentralization Reforms in Central and Eastern Europe and the CIS after 1989: Aims, Problems and Solutions. In: *Decentralization: Conditions for Success Lessons from Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*. New York: United Nations, 2000.
  7. Exercițiu de evaluare inter pares cu privire la reforma de descentralizare în Republica Moldova. http://www.descentralizare.gov.md/doc.php?l=ro&idc=394&id=1203&t=/CE-ESTE_DESCENTRALIZAREA/Biblioteca-descentralizarii/Publicatii-informative/Exercitiu-de-evaluare-inter-pares-cu-privire-la-reforma-de-descentralizare-in-Republica-Moldova-martie-iunie-2014 (accesat 08.05.2016).
  8. BULPITT J. *Territory and Power in the United Kingdom: an interpretation*. Manchester: Manchester University Press, 1983.
  9. IFTENE Cr. Descentralizarea în administrație: căsătorie sau divorț? În: *Caietul științific*, 2009, nr.11.
  10. BASTA L.R. Decentralization – Key Issues, Major Trends and Future Developments. http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/SDC_keyissues.pdf (accesat 17.05.2016).
  11. TARANGUL E.D. Descentralizarea administrativă în statele totalitare și autoritare. În: *Arhiva de drept public*. Anul II. Iași, 1940.
  12. NEGULESCU P. *Tratat de drept administrativ român*. București: Tipografia Gutenberg, 1903-1904.
  13. PRUD'HOMME R. The Dangers of Decentralization. In: *The World Bank Research Observer*, vol. 10, no. 2, 1995.
  14. ZUB A. Etatism modern și descentralizare. În: *Convorbiri literare*, nr.6, 2014.
  15. GHIOLȚAN C. Descentralizarea. În: *Descentralizare. Dezvoltare urbană*. http://www.apubb.ro/wp-content/uploads/2011/03/Descentralizare_Dezvoltare_urbana.pdf (accesat 04.06.16).
  16. ВЕДЕЛЬ Ж. *Административное право Франции*. Москва: Прогресс, 1973.
  17. VIDA I. *Puterea executivă și administrația publică*. București: Monitorul Oficial, 1994.
  18. PASCU Iu. *Organizarea puterii executive*. Iași: Viața Românească, 1928.
  19. RONDINELLI D. What is Decentralization? In: *Decentralization Briefing Notes*, WBI Working Papers, 1999, p.4-5. <http://www.frp2.org/english/Portals/0/Library/Inter-Governmental/What%20is%20Decentralization.pdf>
  20. HUTCHCROFT P.D. Centralization and Decentralization in Administration and Politics: Assessing Territorial Dimensions of Authority and Power. In: *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, Vol. 14, No. 1, January 2001.
  21. Decentralization: a sampling of definitions. UNDP, 1999, p.3. http://web.undp.org/evaluation/documents/decentralization_working_report.PDF
  22. UTOMO T.W. Balancing Decentralization and Deconcentration: Emerging Need for Asymmetric Decentralization in the Unitary States, p.8-9. <http://www.gsid.nagoyau.ac.jp/bpub/research/public/paper/article/174.pdf> (accesat la 17.07.2016).
  23. OBERDORFF H. *Les institutions administratives*. 5e edition. SIREY, 2006.
  24. RONDINELLI D.A., NELLIS J.R., CHEEMA Sh.G. *Decentralization in Developing Countries: A Review of Recent Experience*. Washington, D.C.: World Bank, Staff Working Paper No. 581, 1984.
  25. COHEN, J. M., PETERSON, S. B., *Methodological Issues in the Analysis of Decentralization*. <http://web.iaincirebon.ac.id/ebook/moon/PoliticalScience/lisu%20metodologi%20desentralisasi.pdf> (accesat la 14.06.2015).
  26. SCHNEIDER A. Decentralization: Conceptualization and Measurement. In: *Studies in Comparative International Development*, Fall 2003, Vol. 38, No. 3.
  27. TARANGUL E.D. *Curs de drept administrativ (litografiat)*.
  28. DRĂGANU T. *Drept constituțional*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1972.
  29. JUC V., PATLIS L. Fenomenul revoluției: repere teoretico-metodologice de investigație. În: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*, 2012, nr.3.
  30. Cf. RONDINELLI, D.A., CHEEMA Sh. Implementing Decentralization Policies: an Introduction. In: *Decentralization and Development: Policy Implementation in Developing Countries*, (Cheema and Rondinelli, eds.). Beverly Hills: Sage Publications, 1983, p. 18; RONDINELLI D.A., NELLIS J.R., CHEEMA

- Sh.G. Decentralization in Developing Countries: A Review of Recent Experience. Washington, D.C.: World Bank, Staff Working Paper No. 581, 1984, p.13; RONDINELLI D.A. Overview of Decentralization in Developing Countries. Washington. D.C., 1986, p.2.
31. Cf. ILLNER M. Op. cit., p.23; NEMEC J. Decentralization, the Main Tool of the Public Administration Reform in Slovakia? NISPAcee, Vol.IX, nr.1, 2002, p.2; PROFIROIU A., PROFIROIU M., PRADEILLES A.A. Considerații privind procesul de descentralizare în România. În: Administrație și Management Public 2006, nr.7, p.33; VOICAN M. Cum facem descentralizarea. În: Caietul științific, 2009, nr.11, p.565; VARGAS-HERNÁNDEZ J.G. Descentralización política y administrativa como mecanismos de gobernabilidad. In: Revista Brasileira de Pós-Graduação em Ciências Sociais, 2011, nr.10, p.67.
  32. VARGAS-HERNÁNDEZ J.G. Descentralización política y administrativa como mecanismos de gobernabilidad. In: Revista Brasileira de Pós-Graduação em Ciências Sociais, nr.10, 2011.
  33. CHIRIAC C. Emergența modelului guvernantei multi-level în România. În: Revista Transilvană de Științe Administrative, nr.1 (23), 2009.
  34. RIBOT J.C. Waiting for Democracy: The Politics of Choice in Natural Resource Decentralization, Washington, DC: World Resources Institute, 2004.
  35. DANTONEL-COR, N. Droit des collectivites territoriales. Breal, 2003.
  36. BAKKE K.M. Decentralization and intrastate struggles: Chechnya, Punjab, and Québec. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
  37. VRABIE G. Organizarea politico-etatică a României. Vol.2. Iași: Institutul European, 2004.
  38. FALLETI T.G. A Sequential Theory of Decentralization: Latin American Cases in Comparative Perspective. In: American Political Science Review, 2005, Vol. 99, No.3.
  39. HALDENWANG Ch. Hacia un concepto politologico de la descentralización del estado en America Latina. In: Revista EURE, 1990, nr.50.
  40. ПОНКИН И.В. Общая теория публичного управления. Избранные лекции. Москва: РАНХиГС, 2013.
  41. SELEE A. D. The Paradox of Local Empowerment: Decentralization and Democratic Governance in Mexico. Dissertation. University of Maryland, 2006.
  42. Printre cercetătorii care tratează descentralizarea nu numai ca transfer de competențe, ci și ca dezvoltare a capacității fiscale și fizice la nivel local, pot fi numiți următorii: LITVACK J., AHMAD J., BIRD R. Rethinking Decentralization in Developing Countries. Washington, DC: World Bank, 1998; RIBOT J. C. Waiting for Democracy: The Politics of Choice in Natural Resource Decentralization, Washington, DC: World Resources Institute, 2004; PETERSON G.E. Decentralization in Latin America: Learning through Experience. Washington, DC: The World Bank 1997.
  43. Cf. CUMMINGS St. Centralization and Decentralization: the Neverending Story of Separation and Betrayal. In: Scandinavian Journal of Management, Vol. 11, No. 2, 1995, pp.103-117; HUTCHCROFT P.D. Op. cit, p. 23–53; DICKOVICK J.T. Centralism and „Decentralization” In Unitary States: A Comparative Analysis of Peru and Senegal. In: Journal of Public and International Affairs, Volume 14, 2003. <https://www.princeton.edu/jpia/past-issues-1/2003/3.pdf> (accesat la 18.07.2016).
  44. DUMITRESCU Cr., SĂRĂCĂCIANU H. Descentralizarea în administrația publică. Craiova: Editura SITECH, 2010.
  45. Cf. UTOMO T.W. Op. cit.; Procesul de descentralizare și noul rol al autorităților publice locale și societății civile. Ungheni, 2013, p.4.
  46. BASTA L.R. Decentralization – Key Issues, Major Trends and Future Developments. http://www.ciesin.org/decentralization/English/General/SDC_keyissues.pdf (accesat 17.05.2016).
  47. World Bank: Decentralization and Governance: Does Decentralization Improve Public Service Delivery? In: PremNotes No. 55, 2001. <http://www1.worldbank.org/prem/PREMNotes/premnote55.pdf> (accesat la 11.07.2016).
  48. Avizul Comitetului Regiunilor privind descentralizarea în Uniunea Europeană și rolul autonomiei locale și regionale în elaborarea și punerea în aplicare a politicilor UE. În: Jurnalul Oficial al Uniunii Europene C139, 17.05.2013.
  49. Hotărârea Curții Constituționale cu privire la controlul constituționalității unor prevederi ale Legii cu privire la alegerile locale și Legii privind administrația publică locală (nr. 750 din 06.11.95). În: Monitorul Oficial, nr.65-66 din 24.11.1995.
  50. Hotărârea Curții Constituționale nr.750 din 06.11.95 cu privire la controlul constituționalității unor prevederi ale Legii cu privire la alegerile locale și Legii privind administrația publică locală. În: Monitorul Oficial, nr. 65-66/750, din 24.11.1995.

**UNELE INCURSIUNI TEORETICE
ÎN STUDIUL CONCEPȚIEI SECURITĂȚII UMANE**

**SOME THEORETICAL INCURSIONS
IN THE STUDY OF HUMAN SECURITY CONCEPTION**

**Serghei SPRINCEAN, doctor în științe politice,
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM**

Summary

In the article is analyzed the conception of human security in the context of main global menaces and dangers for humankind. Several approaches are stressed in the work such as the perspective of UN on human security, Canadian or Japanese approaches on the conceptualization of human security category. Also, the European Union's strategy of human security is studied in this article, being compared as applied impact on the state of human security with other human security policies from worldwide regions.

Keywords: *human security, United Nations, globalization, Copenhagen school, human security policy.*

 Asigurarea securității persoanei umane, securizarea dezvoltării omenirii, aprofundarea proceselor democratice și soluționarea pozitivă a dilemelor democrației prin depășirea problemelor globale, ridicarea nivelului de trai al populației Terrei și oferirea unei perspective sustenabile de dezvoltare pe termen lung, promovarea intereselor fundamentale ale societății de azi și a generațiilor de mâine nu pot fi realizate în afara unui cadru legal adecvat și a unei concepții bine elaborate și cu succes implementate în domeniile securității umane.

Se consideră că scopul esențial al strategiilor și politicilor în sferile securității umane, al activității instituțiilor din aceste sectoare nu constă în conferirea unui sentiment abstract și fals de confort și siguranță atât pentru individul uman, cât și pentru colectivitate, ci în crearea și menținerea unor condiții favorabile pentru soluționarea celor mai stringente dileme securitare, politice, economice, sociale, demografice, tehnologice, ci a dilemelor și crizei morale ale omenirii care continuă să fie supusă impactului distructiv al amenințărilor și pericolelor globale la nivelul fiecărei persoane luate în parte. Din acest motiv, cercetarea minuțioasă a problematicii securității umane în context sistemic și politologic, dar și sociocivilizațional, interdisciplinar și comparativ reprezintă o soluție viabilă, de rând cu alte pârghii, și o posibilă ieșire din criza mondială multispectuală ce marchează civilizația umană pe parcursul ultimelor secole, mai cu seamă în perioada recentă a istoriei omenirii.

Provocările de ordin practic la adresa securității umane, a omenirii în genere și a viitorului acesteia au fost dublate de cele teoretico-metodologice. Comunitatea științifică a reacționat prompt la aceste provocări și a făcut eforturi importante pentru a se adapta la prioritățile momentului de ordin practic.

Amploarea crescândă a provocărilor globale, precum necesitatea ameliorării situației privind drepturile omului, a teoriei și practicii dezvoltării durabile a generat apariția concepției securității umane care a schimbat accentele și în paradigma

securității naționale, înlocuind statul ca obiect al activităților de securizare prin aplicarea forței militare, cu individul uman, protejat multilateral. Pentru prima dată conceptul de securitate umană a fost propus în anul 1994 în Raportul asupra dezvoltării umane a Organizației Națiunilor Unite.

Evoluția securității umane în plan teoretic și practic a fost destul de anevoioasă în ultimii douăzeci de ani după lansarea sintagmei de către PNUD. Totuși, concepția dată a făcut un progres vizibil prin acceptarea ei, în mare parte prin efortul deosebit al ONU (Boutros Boutros-Ghali, Kofi A. Annan, Sadako Ogata, Amartya Sen etc.), de către comunitatea științifică mondială, dar și de către practicienii din domeniul securității prin includerea pleneră a ei în strategiile de securitate ale celor mai importante state de pe glob și a celor mai influente structuri internaționale de securitate. O rezonanță deosebită a avut concepția securității umane în rândurile comunității academice mondiale, prin lansarea a numeroase lucrări despre dezvoltarea metodologică a conceptului și a valențelor sale aplicative în soluționarea unor probleme stringente de pe glob prin restabilirea echității, a demnității umane prin apărarea și asigurarea oamenilor contra diverselor suferințe și amenințări. Și în Republica Moldova se atestă un interes anumit pentru problematica securității umane, dar mai mult în corelație cu alte subiecte, cum ar fi dezvoltarea durabilă sau procesul globalizării din diverse perspective: filosofică, bioetică, securitară, politologică, militară, juridică. În acest context merită menționat cercetătorul T.N. Țirdea, care subliniază importanța principiului biosferocentrist și a paradigmei noosferice pentru o conceptualizare amplă a noțiunii de securitate umană [1, p. 9].

Odată cu încheierea războiului rece și căderea ”Cortinei de fier”, a devenit clar faptul că goana înarmărilor și simpla deținere a armelor nucleare nu mai poate garanta securitatea statului și, cu atât mai mult, a cetățenilor din statele ce posedă acest tip de armament, fiind supuși la o presiune psihologică semnificativă, conștientizând că pot fi ținta directă a unor atacuri cu arme asemănătoare din partea statelor rivale. În acest context, securitatea a fost necesar să fie conceptualizată în limite mult mai largi, iar dimensiunile non-militare a securității, cele ecologice, economice, de bunăstare și dezvoltare durabilă și altele au devenit din ce în ce mai importante pentru perceperea securității de către individul uman. În acest fel, persoana umană devine atât subiect, cât și obiect de referință al procesului de asigurare a securității, iar starea de securitate a persoanei devine punctul de pornire al oricărui studiu din acest domeniu, inclusiv la nivel comunitar, național, regional sau global. Prin urmare, extrapolând concepția Școlii de la Copenhaga cu privire la securitate, în cel mai general sens posibil, putem să afirmăm că securitatea umană exprimă percepția individuală și a societății referitor la absența riscurilor, pericolelor și amenințărilor în adresa persoanei umane.

Un impact determinant pentru configurarea teoretico-metodologică a concepției securității umane a fost exercitat de către Organizația Națiunilor Unite, experții căreia au reușit să sistematizeze materialul teoretic și concepțiile novatoare ale oamenilor de știință elaborate în perioada căderii ”Cortinei de fier” și reconfigurării realităților geopolitice de la sfârșitul deceniului 9 al sec. XX. Este incontestabil faptul importanței cruciale a ONU în elaborarea conceptului de securitate umană, la fel și a conceptelor adiacente

acestui, precum drepturile omului sau dezvoltarea umană, dezvoltate de ONU începând încă de la apariția acestei organizații internaționale în perioada imediat postbelică.

Contribuția Organizației Națiunilor Unite în elaborarea, perfecționarea și sistematizarea concepției securității umane au fost enorme pe parcursul ultimilor două decenii. Totuși, în afara elaborărilor conceptului securității umane sub egida ONU, au fost propuse în șir de contribuții adiționale de către comunitatea academică. La fel, ar fi corect să afirmăm că acest concept al securității umane a fost elaborat pentru prima dată în cadrul societății științifice mondiale și preluat de experții ONU în calitate de suport metodologico-teoretic pentru a implementa aceste idei novatoare. La fel de adevărat este faptul că comunitatea academică mereu a asistat ONU în efortul său susținut, mai cu seamă după căderea ”Cortinei de fier” de a moderniza paradigma dominantă cu referință la securitatea societății umane, prin diverse studii și elaborări teoretice expuse la sute de conferințe și simpozioane comune dintre savanți și politicieni, precum și cu expertiză și participări în comisiile de lucru ale ONU.

Pe lângă contribuția fundamentală a ONU la elaborarea și promovarea concepției securității umane este de remarcat și aportul Uniunii Europene, prin activitatea grupului de lucru specializat, format în 2003 din numeroși savanți și personalități în domeniul studiilor de securitate, studiilor de pace, relațiilor internaționale, dreptului etc., precum Mary Kaldor, Ulrich Albrecht, Christine Chinkin, Genevieve Schmeder și alții.

Raportul Barcelona referitor la capacitățile de securitate ale Europei, intitulat ”Doctrina de securitate umană a Europei”, a fost prezentat în fața Secretarului General al UE Javier Solana de către grupul de lucru în domeniul securității umane pe 15 septembrie 2004. Și UE se aliază în 2004 efortului condus de ONU pentru elaborarea și promovarea concepției securității umane. Potrivit ”Doctrinei de securitate umană pentru Europa”, promovarea securității umane se presupune a fi executată prin fortificarea cadrului legal și a aplicării ocazionale a forței nu doar în limitele geografice ale Europei. Astfel, Uniunea Europeană se declară obligată în acest document să-și elaboreze politicile comunitare de securitate în conformitate cu această concepție a securității umane și pe viitor să dezvolte și să instruiască adecvat un efectiv civil-militar de 15000 de persoane (din care cel puțin o treime specialiști civili în managementul de criză) cu capacitatea de a interveni în zonele de conflict și în regiunile cu situații de criză acută pentru populație [2, p. 18].

Aportul Uniunii Europene la dezvoltarea conceptului securității umane a continuat cu publicarea pe 8 noiembrie 2007 a Raportului de la Madrid al grupului de lucru, ținând cont de toate propunerile de îmbunătățire a raportului precedent [3]. În acest raport se remarcă rolul UE ca actor global, iar securitatea umană reprezintă o concepție ce poate aduce o plusvaloare de coerență și coeziune politicilor europene de securitate, stabilindu-se șase principii ale viziunii UE asupra securității umane: supremația drepturilor omului, legitimizarea autorității politice, abordare la nivelul persoanei și comunității locale, abordare multilaterală și eficientă, abordare regională integrată și direcționare strategică clară și transparentă [3, p. 5]. Una dintre concluziile Raportului de la Madrid subliniază că UE va trata securitatea umană ca pe o concepție de bază în managementul

crizelor, prevenirea conflictelor și cooperarea civil-militară cu scopul asigurării celor șase principii, stabilind ca fiind optimală o misiune permanentă în domeniu în număr de 700 specialiști [3, p. 12].

În anul 2008, în contextul regândirii relațiilor dintre UE și Federația Rusă, la inițiativa președintelui rus de atunci D. Medvedev și a Înaltului reprezentant al UE pentru afaceri externe și politica de securitate Javier Solana, grupul de lucru în domeniul securității umane a purces la elaborarea unui nou raport "Helsinki Plus: Towards a Human Security Architecture for Europe", publicat în mai 2010 [4]. O bună parte din acest raport se referă la definirea amenințărilor din perspectiva celor doi parteneri, din perspectiva managementului conflictelor și crizelor, sub aspect energetic, economic și al controlului armamentului, dar sensul său fiind găsirea tangențelor dintre Rusia și UE pentru o dezvoltare viitoare și modernizare a spațiului comun. Date fiind schimbările geopolitice din anii 2014-2016 în relațiile dintre UE și Federația Rusă, vectorul dialogului academic și civil în spațiul european în problematica securității umane s-a direcționat asupra conlucrării dintre savanții din UE cu cei din SUA, potrivit cercetătorilor britanici [5].

Pe lângă eforturile deosebite făcute de ONU și, în mai mică măsură, de Uniunea Europeană de a dezvolta concepția securității umane în cadrul unor acte și norme proprii, se remarcă și aportul unor state, precum Canada și Japonia, de a defini în legislația proprie națională termenul de securitate umană și de a dezvolta proiecte și programe de aplicare a acestui concept și de fortificare a domeniului nu doar pe teritoriul și jurisdicția națională, dar și în cele mai vulnerabile regiuni ale lumii din punctul de vedere al securității umane. Acest deziderat a fost posibil prin dezvoltarea de către cele două state a diverselor substructuri specializate în cadrul sistemului ONU și prin implicarea activă, spre exemplu, în activitatea Rețelei de Securitate Umană (Human Security Network - HSN), înființată în anul 1999 la propunerea Canadei și altor state.

De exemplu, în legislația canadiană, dezvoltată de Canadian Consortium on Human Security (CCHS), înființat în 2001, ce reprezintă o rețea formată din reprezentanți ai societății civile și ai comunității academice, securitatea umană înseamnă lipsa amenințărilor persuasive la adresa drepturilor, siguranței și vieții oamenilor și reprezintă un deziderat și prioritate a politicii externe canadiene prin sprijinirea eforturilor ONU de menținere a păcii în regiunile de conflict armat, de protecție a civililor, securitate publică, prevenire a conflictelor, combatere a crimelor transnaționale, de fortificare a mecanismelor și instituțiilor democratice și de promovare a drepturilor omului pe mapamond [6].

Pe când în Japonia, concepția cu privire la securitatea umană, dezvoltată la fel la început de mileniu prin contribuția decisivă a ilustrei cercetătoare și diplomate Sadako Ogata, fostă co-președintă a Comisiei ONU pe probleme de securitate umană, poziție expusă de către Ministerul Afacerilor Externe al acestui stat, însemna soluționarea și diminuarea amenințărilor și riscurilor la adresa vieții umane și demnității omului, cum ar fi sărăcia, degradarea mediului, crima transnațională organizată, răspândirea pandemică a maladiilor (de exemplu HIV/SIDA), minele anti-personal, fluxurile necontrolabile de refugiați etc. care pot fi depășite numai prin eforturi comune ale organizațiilor internaționale, ale celor guvernamentale și cu sprijinul activ al societății civile [7].

La studiul academic temeinic al problematicii securității în cel mai vast sens al noțiunii în coraport cu riscurile umane și sociale, și în mod special al domeniului securității umane, au contribuit decisiv prin lucrările lor un șir de personalități din comunitatea științifică mondială

În acest context, se remarcă un șir de precursori ai apariției teoriei date încă până la lansarea conceptului cu privire la securitatea umană în rapoartele și documentele oficiale ale Organizației Națiunilor Unite.

Astfel, este important de remarcat aportul psihologului și pedagogului canadian William Ernest Blatz, un important cercetător din perioada interbelică a necesităților și nevoilor umane, adept al dezvoltării domeniului asistenței sociale în Canada, în 1966 utilizează sintagma de "*Securitate umană*" și o introduce în circuitul academic [8, p. 18]. În viziunea sa, dimensiunea umană și preocuparea pentru securitatea persoanei la toate etapele dezvoltării sale trebuie să fie centrale în strategiile naționale ale statelor de educare a unor cetățeni sănătoși. Omul, în opinia lui William Ernest Blatz, este factorul determinant al schimbării oricărei societăți, și necesită o protecție deosebită din partea statului prin politici și strategii speciale. Cu tot meritul incontestabil, abordarea lui Blatz referitor la securitatea umană comportă un caracter psihologic și psihosociologic mai mult decât politicologic, nefiind interesat de aspecte și implicații ale utilizării acestui termen în relațiile internaționale.

Zece ani mai târziu, la mijlocul anilor 70 ai sec. XX, cercetătorii americani Patricia Mische și Gerald Mische încearcă să diversifice agenda de securitate în contextul încălzirii relațiilor internaționale dintre SUA și URSS [9, p. 31]. În condițiile când șefii de stat devin tot mai puțin influenți într-o lume tot mai deschisă se propunea de către acești autori de a redimensiona politica internațională de securitate către apărarea libertăților persoanei și de a depăși conflictele civilizaționale și religioase prin instituirea unor valori comune pentru toate statele lumii care vor sta la baza noii ordini mondiale. Evenimentele politice care au urmat în deceniul următor au demonstrat că securitatea internațională încă se mai bazează pe forța brută, iar apărarea libertăților și drepturilor fundamentale ale omului necesită și o protecție militară adecvată.

Un precursor de o importanță fundamentală al concepției securității umane, un important teoretician al fenomenului social este Michel Foucault, care și-a lăsat amprenta în elaborarea concepției postmoderne și structuraliste a securității centrate pe individ [10, p. 178]. Autorul subliniază necesitatea conceptualizării securității exclusiv în concordanță cu factorul puterii politice și factorul biologic - uman, elaborând și teoria sa referitoare la bioputere [11, p. 209]. Cu toate acestea, se impunea o extindere a teoriilor lui Michel Foucault către aspectele etico-normative ale concepției securității umane pentru o mai importantă rezonanță socială a teoriei date.

Securitatea umană în calitate de concepție teoretică a fost elaborată în strânsă legătură cu evoluția teoriei societății riscului, în cadrul căreia un rol deosebit se acordă securizării persoanei umane. În acest sens, sunt binecunoscute contribuțiile lui Francis Fukuyama, care a atenționat omenirea de nenumărate ori privitor la pericolul pentru om a dezvoltării tehnologiilor, amplificând riscurile și amenințările de securi-

tate [12, p. 104] Un alt important cercetător din a doua jumătate a sec. XX, precursor al concepției securității umane, a fost Daniel Bell, care aborda această problemă prin prisma transformării societății umane contemporane în una postindustrială cu multiple pericole pentru individul uman [13, p. 318]. În cohorta precursorilor concepției securității umane se înscrie și sociologul german Ulrich Beck, considerând că securitatea persoanei umane poate fi asigurată într-o societate a riscului numai prin diminuarea efectelor violente nocive ale amenințărilor civilizaționale și tehnologice [14, p. 9]. Antony Giddens s-a remarcat ca un cercetător care a ridicat importante probleme la sfârșitul sec. XX referitoare la securitatea omului și a comunității umane în contextul aprofundării riscurilor multiple în contextul crizelor moderne identitare și profesionale, dar și a relațiilor dintre societate și individ [15, p. 129].

Este de remarcat faptul că și cercetători din Republica Moldova, preponderent din domeniul filosofiei sociale, spre exemplu acad. A.D. Ursul, și-au adus contribuția deosebită în calitate de precursori ai concepției securității umane în perioada sfârșitului războiului rece prin sublinierea caracterului sistemic al schimbărilor din proximitatea vieții umane, precum și privitor la conexiunea și interdependența pericolelor și riscurilor de mediu cu cele din sfera socială [16, p. 37]. Cu toate meritele remarcate, primele încercări de conceptualizare a sferei securității umane în contextul intensificării proceselor sociopolitice în epoca postindustrială, a riscurilor și amenințărilor complexe pentru individul uman, suferă de o oarecare superficialitate și utopie în perspectiva insuficienței elaborării setului de acțiuni pentru o sustenabilă și deplină aplicare practică a acestor concepții prin construcția și edificarea unor sisteme viabile de securizare a persoanei umane într-un mediu social, natural și economic extrem de instabil și ostil unei dezvoltări graduale și predictibile a omului.

Printre cei mai importanți precursori ai concepției securității umane se regăsește fondatorul Școlii de la Copenhaga în domeniul studiilor de securitate – Barry Buzan, care a conceptualizat securitatea în perioada de după finisarea războiului rece, a desființării tuturor clișeelelor și miturilor din acest domeniu [17, p. 107]. Împreună cu alți reprezentanți ai acestei Școli – Ole Wæver și Jaap de Wilde, a combinat în teoriile sale cu privire la securitate diverse elemente specifice concepțiilor realismului, idealismului, dar mai cu seamă constructivismului, în efortul său de a redefini securitatea ca o preocupare complexă a fiecărui individ, a societății și a statului, de a asigura respectarea drepturilor persoanei și dezvoltarea umană în locul conceptului vechi al securității centrat pe inviolabilitatea statului în fața amenințărilor externe și aspectul său militar [18, p. 62].

Danezul Bjørn Møller, fostul secretar general al Asociației de Cercetări a Păcii Internaționale (IPRA) și director de programe din 1985 în cadrul Institutului de Studiu al Păcii din Copenhaga (COPRI), se remarcă ca un analist fin al proceselor de transformare a paradigmei de securitate la începutul ultimului deceniu al sec. XX, specificând, dar din perspectivă neorealistă, că securitatea internațională nu poate fi asigurată decât în comun, dar ținând cont de interesele și aspirațiile individului și colectivității umane

[19, p. 51]. Către începutul sec. XXI, Bjørn Møller cercetează îndeaproape, utilizând tehnica studiilor de caz, corelația dintre securitatea umană și securitatea societală și națională în cadrul unui șir de situații și regiuni conflictuale de pe glob, din perspectivă proprie, având o poziție disonantă și de alternativă față de metodologia specifică Școlii de la Copenhaga în domeniul studiilor de securitate [20, p. 2]. Astfel, acesta se oprește îndeaproape asupra problematicii asigurării securității umane în numeroasele conflicte interetnice și interconfesionale din regiunea Balcanilor [21, p. 39]. La fel, este interesat de abordarea conflictului dintre Israel și Palestina din perspectiva neorealistică a paradigmei securității umane, remarcând că aceasta, din punctul său de vedere, este o componentă de bază a securității globale și internaționale și trebuie tratată ca atare [22, p. 282].

Dintre cei mai proeminenți teoreticieni ai concepției securității umane, unii din aceștia stând la baza a numeroase direcții distincte și bine conturate în domeniu, se fac remarcăți o serie de cercetători încă din anii 90 ai sec. XX, printre care se numără și Lincoln C. Chen. Acest autor dezvoltă conceptul securității umane bazat pe specificul civilizațional de percepție a bunăstării în diverse regiuni ale Terrei [23, p. 141]. Mai târziu, fiind medic de profesie și președinte al China Medical Board Inc., un ONG care promovează educația, cercetarea și cultura în domeniul sănătății în universitățile cu profil medical din China și Asia de Sud-Est, contribuie la elucidarea conexiunilor și interdependențelor dintre problematica securității umane și politicile în domeniul sănătății publice [24, p. 93]. Aportul lui Lincoln C. Chen la dezvoltarea conceptului securității umane rămâne a fi incontestabil de important, cu toate că în abordarea sa aspectele ce țin de cooperarea comunității internaționale în problema prevenirii instabilității sociopolitice, militare și conflictelor regionale în vederea fortificării securității umane pe mapamond sunt insuficient de amplu expuse, în comparație cu aspectele de politici și strategii naționale de combatere a subdezvoltării și sănătății precare a comunităților și persoanelor.

Unul dintre cercetătorii fenomenului dat care a inițiat o nouă abordare asupra securității umane și care a devenit una oficială în politicile din domeniu în Canada este Lloyd Axworthy, fost ministru al Afacerilor Externe al acestui stat [25, p. 185]. În viziunea sa, securitatea umană trebuia să devină în perioada post-război rece un subiect de o importanță fundamentală pentru politica externă a celor mai prospere state din lume, printre care se numără și Canada, care au obligația morală să intervină în regiunile cele mai vulnerabile de pe mapamond pentru restabilirea și fortificarea securității persoanelor, asumându-și în așa mod rolul de lideri pe plan mondial în problema păstrării păcii mondiale și a amplificării bunăstării la scară globală.

Ramesh Thakur, un cercetător de origine indusă și formațiune academică canadiană, fost vicerector al United Nations University, introduce în circuitul academic propunerea de a redirecționa securitatea umană către protecția comunităților, și nu a indivizilor umani, pe motiv că anume comunitățile umane sunt structurile cele mai vulnerabile, purtătoare de cultură și modele civilizaționale și în mai puțină măsură

indivizii [26, p. 53]. La fel, cercetătorul elaborează conceptul responsabilității de a proteja și a interveni pe cont propriu în regiunile și în contextul geopolitic în care securitatea umană este încălcată flagrant [27, p. 47]. Cu toate acestea, evenimentele din cele mai fierbinți puncte de pe glob din ultimul deceniu (Ucraina, Siria, Irak, Sudan, Afganistan etc.) oferă suficiente argumente pentru a considera că mecanismele internaționale de intervenție de urgență în astfel de regiuni pentru restabilirea păcii, a drepturilor fundamentale ale omului etc. sunt încă deficiente la capitele: logistică, eficientă, sustenabilitate de durată a acțiunilor întreprinse etc.

Un impact major asupra concepției teoretice a securității umane a avut-o Astri Suhrke - o cercetătoare norvegiană în domeniul relațiilor internaționale și soluționării conflictelor violente [28, p. 271], care propune abordarea conceptului în cauză prin prisma intereselor statelor lumii și a potențialului lor de intervenție umanitară. Mai recent, Astri Suhrke se concentrează pe investigarea politicilor umanitare și de restabilire a păcii în cadrul sistemului Națiunilor Unite a căștilor albastre, un loc important printre lucrările sale fiind acordat problemei securității umane în Afganistan. Însă, pe lângă cazurile de insecuritate umană menționate (interesele concurențiale dintre state), se remarcă și un șir de motive umane și naturale ale diminuării securității persoanelor, precum: dezastrele naturale, clima neprielnică, rebeliunile, revoltele și conflictele violente - toate cu impact dezastruos pentru bunăstare și stabilitate.

Edward Neuman, un alt autor de referință în studiul securității umane de la începutul sec. XXI, adoptă, într-un șir de lucrări, o poziție constructivistă asupra noțiunii date [29, p. 243]. Autorul constată că concepția securității umane nu este o elaborare a unei singure școli din sfera studiilor de securitate, ci reprezintă o teorie de consens, influențată de condițiile noi de viață ale omului, determinate de cele mai importante amenințări și pericole globale, teorie în care s-au întrunit cele mai influente tradiții științifice din sfera studiilor de securitate [29, p. 242]. În altă ordine de idei, Edward Neuman amintește despre ambiguitatea noțiunii de securitate umană condiționată de imposibilitatea conceptualizării exhaustive a realității postmoderne, a amplorii și consecințelor pericolelor și amenințărilor de securitate în acest context [30, p. 28]. Acest cercetător englez, prin studiile sale, se implică în disputa academică pe tema definirii noțiunii, totuși pierzând oarecum din vizor scopul final, în termeni practici, al promovării și dezvoltării concepției date, cum ar fi edificarea unui climat global de bunăstare, respect pentru persoana umană, pentru nevoile și interesele sale, reducând disputa dată la o confruntare teoretică de idei, la o conceptualizare abstractă în contextul teoriei relațiilor internaționale.

Jennifer Leaning, profesor în domeniul sănătății publice internaționale la Harvard, operează cu necesitatea persoanei umane de a dispune de suficiente resurse de ordin material și psihosocial în vederea asigurării unui nivel minim al securității sale umane [31, p. 6]. În așa fel, se presupune că acest minim al securității personale poate fi asigurat doar în condițiile vieții în comunitate, iar epidemiile și maladiile ca amenințări comunitare devin la fel de grave pentru securitatea umană.

Un alt important teoretician al fenomenului securității umane se manifestă a fi Kanti P. Bajpai, un cercetător indus din cadrul Centrului de Studii Internaționale a Universității Jawaharlal Nehru din New Delhi [32, p. 12]. Acesta se impune prin studiile legate de elaborarea și perfecționarea metodologiei de măsurare a securității umane, propunând și o procedură standardizată de audit pentru statele și regiunile lumii [33, p. 2]. Abordarea sa referitor la securitatea umană se centrează pe două valori de bază: siguranța personală și libertate, iar amenințările de securitate țin în principal de violență și se împart în două categorii: violența directă (discriminare, dominare, aplicare a forței etc.) și indirectă (dezastre naturale, maladii, subdezvoltare, migrație etc.) [34, p. 198]. În acest context se impune formarea unei rețele de organizații și instituții de combatere a acestor tipuri de amenințări: de la ONG-uri și asociații cetățenești până la corporații internaționale cu implicarea resurselor logistice ale statelor.

O cercetătoare de referință în domeniul definirii ariei de cuprindere a concepției securității umane rămâne a fi cercetătoarea norvegiană Anne Hammerstad. În lucrările sale este evocată problematica extinderii concepției date către domeniile politicii, de mediu, economic și social, ca condiții optime de viață a omului în libertate și cu respectarea demnității sale [35, p. 395]. Abordarea critică specifică cercetătoarei trebuie fortificată prin cooptarea elementului coordonării eforturilor de asigurare și menținere a securității umane prin eforturi conjugate a comunității internaționale cu comunitățile locale. În acest context, autoarea pune un accent deosebit pe impactul asupra securității persoanei a unei astfel de instituții internaționale precum Înalțul Comisariat al Națiunilor Unite pentru Refugiați (UNHCR) și implicarea sa în cele mai fierbinți conflicte din ultimele trei decenii: Irak (1991), Bosnia (1991-95), Zairul de Est (1994-96), Kosovo (1998-99), Afganistan (din 2001) și Irak (din 2003) [36, p. 24]. Astfel, se impune o abordare cooperantă dintre acest fel de instituții internaționale cu comunitățile locale în beneficiul securității cetățeanului.

La începutul sec. XXI, cercetătorii britanici David T. Graham (Nottingham Trent University), Nana K. Poku, Neil Renwick și John Glenn (Southampton University) tratează securitatea umană în strânsă corelație cu procesul mondial al globalizării și în directă proporționalitate cu procesele demografice mondiale, precum migrația [37, p. 104]. Ca un element definitoriu al abordării problematicii în cauză de către acești autori se face remarcată noțiunea de recunoaștere și acceptare socială a persoanei în mediul social ca parte componentă a securității sale, ce vine să fortifice și să completeze conceptul de protecție, drepturi ale omului sau nevoi fundamentale ca elemente structurale intrinseci ale securității umane.

Noțiunea de securitate umană a fost completată conceptual de către cercetătorii americani Gary King și Christopher Murray, prin inducerea necesității combaterii sărăciei generalizate printr-un set de măsuri ale bunăstării: creșterea veniturilor, fortificarea sănătății, aprofundarea educației, amplificarea democrației și libertăților politice [38, p. 596]. Este de remarcat faptul că în viziunea acestor teoreticieni, sărăcia generalizată ca sursă a insecurității umane capătă noi valențe non-economice, fiind

extinsă către sfera spiritualității, vieții publice și politice. Însă extensiunea și progresul – elemente obligatorii ale securității umane în concepția lui Gary King și Christopher Murray, pe lângă faptul că pot fi parametrizate și cuantificate obiectiv și impersonal, sunt stări de fapt care se află în directă dependență de percepția umană subiectivă și individuală, lucru ce merită neapărat luat în calcul în contextul prognozelor evoluției nivelului de asigurare a securității.

Eforturile ONU de promovare a conceptului de securitate umană au fost susținute de un important reprezentant al cercurilor academice, cercetătorul canadian Jorge Nef, prin a elabora cât mai realist și de a promova teoria securității umane reușind să conceptualizeze noțiunea dată în contextul dihotomiei dezvoltare - subdezvoltare [39, p. 37]. Însă viziunile sale au fost direcționate asupra unor fenomene globale și regionale referitoare la dezvoltare, care venea să asigure securitatea umană fără să acorde prea multă importanță nivelului personal al percepției stării de securitate de către individul uman vizat nemijlocit în cadrul concepției în cauză. Un alt reprezentant al Canadei, stat care continuă să stea în avangarda promovării securității umane, dezvoltându-și propria abordare în acest sens, Paul Heinbecker, a teoretizat conceptul securității umane punând accentul pe aspectul individual și personal de protecție contra pericolelor de mediu, tehnologice sau economice paralel cu asigurarea securității de stat [40, p. 5]. În acest fel, dezvoltând opinia lui Paul Heinbecker, se conturează necesitatea ajustării acestei viziuni în vederea determinării cooperării și întrepătrunderii securității de stat cu cea umană prin canalizarea eforturilor comune către amplificarea securității sociumului.

La adoptarea și dezvoltarea politicii în domeniul securității umane a contribuit decisiv George MacLean, un cercetător de referință în domeniul dat din Canada [41, p. 270]. În abordarea sa asupra securității umane, autorul operează cu noțiunea de "violente nestructurate" ca surse de amenințări, ce se referă la insuficiența informației despre anumite pericole ipotetice care ar permite o mai bună cunoaștere a cauzei, originii, naturii și efectelor amenințărilor posibile la adresa securității umane. În contextul dat se impune necesitatea coordonării eforturilor întregii societăți, mai ales prin implicarea activă a comunității științifice la depășirea pericolelor de securitate.

La intersecția dintre milenii, Caroline Thomas, reprezentând comunitatea științifică americană, în încercarea sa de a defini cât mai exact conceptul securității umane, trata acest subiect în acord nu doar cu variabila dezvoltării sociale, dar și în dependență de calitatea guvernării, subliniind necesitatea impunerii unui control guvernamental global în perspectiva de implementare sustenabilă a principiilor concepției date [42, p. 51]. În viziunea sa "securitatea umană nu este un joc cu sumă zero, ci, din contra, componentele sale sunt interdependente" [42, p. 6.]. În acest fel Caroline Thomas sublinia caracterul sistemic și sintetic al conceptului securității umane.

Fără dubii, la începutul primului deceniu al sec. XXI securitatea umană era tratată ca un subiect provenit și ancorat intrinsec în teoria și practica relațiilor internaționale, mai ales în mediul academic nord-american. În acest context se înscrie și culegerea colectivă apărută sub redacția cercetătorilor canadieni Rob McCrae și Don Hubert [43, p. 30]. În

lucrarea dată securitatea umană e prezentată ca un subiect prioritar pentru diplomația mondială în condițiile necesității promovării păcii mondiale, cu toate că această abordare globalistă reduce la minim importanța percepției securității în mod subiectiv, atât în conștientul colectiv, cât și la nivel de individ, tratând problematica securității umane exclusiv prin prisma bunăstării materiale și lipsei pericolelor fizice, ceea ce se apropie încă prea mult de abordarea neorealistă a securității.

Tot în contextul analizei profunzimii schimbărilor paradigmatică, în studiile de securitate se remarcă cercetătorul american Roland Paris de la Universitatea din Colorado [44, p. 53]. Preocupările sale la începutul deceniului întâi al sec. XXI sunt axate pe definirea unui obiect specific de interes al securității umane în comparație cu alte tipuri de securitate: națională, internațională, interstatală etc., dar diminuând întrucâtva importanța naturii și specificului pericolelor, riscurilor și amenințărilor în procesul de stabilire exactă a ariilor de extensiune a acestor tipuri de securitate.

O altă personalitate proeminentă de referință implicată în disputa academică europeană care a promovat concepția securității umane este Mary Kaldor, profesor la London School of Economics and Political Science. Cercetătoarea continuă să facă parte din grupul de lucru al UE asupra problematicii securității umane care a elaborat Raportul Barcelona referitor la capacitățile de securitate ale Europei, publicat în septembrie 2004 sub egida UE, intitulat "Doctrina de securitate umană a Europei", Raportul de la Madrid din noiembrie 2007 și Raportul "Helsinki Plus: Towards a Human Security Architecture for Europe" publicat în mai 2010, fiind primul de acest gen al grupului mixt de lucru dintre UE și Federația Rusă în domeniul securității umane. Una dintre operele sale de referință care ilustrează concepția referitoare la securitatea umană este lucrarea *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, publicată în trei ediții (începând din 1999). Mary Kaldor subliniază necesitatea identificării unor noi forme de intervenție umanitară în condițiile atacurilor NATO în Balcani de la sfârșitul sec. XX. La fel, pledează pentru prevenirea substituirii metodelor războiului rece cu noi metode violente de promovare a politicilor de stat. Însă subiectul ce o preocupă în mod constant este insecuritatea persoanei și a comunităților, noile forme de conflicte în epoca globalizării în care se utilizează tactici de teroare și destabilizare socială, cărora se pot contrapune numai norme cosmopolite și transnaționale de edificare a păcii [45, p. 141]. Cu toate acestea, abordarea autoarei se îndepărtează de concepția în sens larg a securității umane adoptată de ONU.

Mary Kaldor este unul dintre cei mai activi teoreticieni europeni care a stat la baza elaborării conceptelor și abordărilor UE cu privire la securitatea umană, reieșind din situația și prioritățile de securitate din Europa, coagulând în jurul său cercurile academice cele mai avizate din regiune [46, p. 82]. Astfel, au fost identificate cele mai importante principii instrumentale care ar permite o abordare eficientă a problemelor de securitate în Europa, printre care: conflictele înghețate din Est, corupția, lipsa statului de drept la hotarele UE etc. [47, p. 276]. La fel, Mary Kaldor deconstruiește și analizează cele mai importante pericole cu care se confruntă Europa azi și poate să se confrunte

mâine: migrația din regiunile cu noi conflicte militare, frica de violență, riscuri globale, sărăcie, dezastre naturale, boli sau amenințarea teroristă [48, p. 25]. În majoritatea analizelor sale este prezentă o doză de idealizare a relațiilor interstatale din Europa, inclusiv cu Federația Rusă, credința că rațiunea va domina ambițiile politice și cu eforturi comune, în Europa se va instaura pacea și vor fi lichidate toate sursele potențiale de conflict și violență armată, iar UE va deveni un factor de stabilizare globală în lume, dar evenimentele din Ucraina din 2014-2016 au contrazis acest optimism exagerat.

În rezultat, putem conchide referitor la conceptul securității umane că a fost promovat încă de la primele încercări de teoretizare, ca o viziune nouă, mai largă, asupra securității în comparație cu cea dominantă în perioada războiului rece, concept ce pune accentul pe individul uman, plasat în centrul tuturor eforturilor de asigurare a securității. Diversele aspecte ale securității umane, abordate fie în interconexiune, fie în parte, se dovedesc uneori a fi mai puțin reliefate în literatura politologică de specialitate, mai cu seamă în cea din Republica Moldova. Situația dată se poate explica, în special, prin insuficiența atenției acordate de către comunitatea științifică fenomenului securității umane, direcție de cercetare care a primit consistență numai în ultimele decenii.

În concluzie, în procesul de elaborare teoretică a problematicii securității umane se constată numeroase lacune în viața de zi cu zi, în plan practic, cum ar fi o lipsă evidentă, atât la nivel internațional, cât și în Republica Moldova, a unui cadru normativ și legislativ adecvat gravității situației create în ceea ce privește nivelul actual scăzut al securității umane, aspect ce poate fi ameliorat prin contracararea celor mai grave amenințări de securitate la adresa persoanei umane și societății contemporane. Lipsa a unui cadru normativ adecvat în domeniul securității umane a dus la instaurarea unor practici sociale și politice nocive pentru stabilitatea, prosperitatea, progresul și coeziunea societății, inclusiv a celei din Republica Moldova, mai ales cele legate de acceptarea tacită în societatea autohtonă a unor forme de corupție, nepotism sau cumetrism, a toleranței excesive a populației față de proasta guvernare și devierea de la normele morale a clasei politice și elitei sociale, indiferența și dezamăgirea electoratului, în majoritatea cazurilor față de necesitatea implicării personale, în calitate de societate civilă, în chestiuni de interes public sau național. În consecință, se cere identificarea unor perspective clare pentru îmbunătățirea cadrului normativ intern și internațional în vederea fortificării securității umane. În același timp, promovarea și înrădăcinarea unor deprinderi și obișnuințe sociale, foarte des degradante pentru ființa umană și descurajatoare pentru cetățeanul simplu, în raport cu funcționarul public, cu organele de stat și de ocrotire a ordinii publice și constituționale, precum cele menționate, au apărut ca rezultat al nivelului scăzut al culturii sociopolitice și securitare atât a majorității populației Republicii Moldova, cât și a clasei politice și elitelor. Această situație se datorează crizei morale și identitare în societatea din Republica Moldova și lipsei unui nivel adecvat de competență a funcționarilor publici și al reprezentanților statului în domeniul securității umane, a drepturilor omului, precum și a necunoașterii în măsură acceptabilă de către aceștia a normelor internaționale referitoare la reglementarea domeniilor date.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Țirdea T.N. Problema asigurării securității umane din perspectiva principiului biosferocentrist și paradigmei noosferice: analiza teoretico-metodologică. On: Bioetica, Filosofia și Medicina în strategia de asigurare a securității / Materialele Conf. a XIII-a Științ. Internaț., USMF, 26-27 martie 2008. / Red. resp. T.N.Țirdea. Chișinău: CEP Medicina, 2008, p. 8-13.
2. A Human Security Doctrine for Europe. The Barcelona Report of the Study Group on Europe's Security Capabilities. 15 September 2004. 26 p. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/solana/040915CapBar.pdf (accesat 02.05.2016).
3. The Madrid Report of the Human Security Study Group comprising a Proposal and Background Report. Madrid, 8th November, 2007. 31 p. <http://www.lse.ac.uk/internationalDevelopment/research/CSHS/humanSecurity/madridReport.pdf> (accesat 02.05.2016).
4. Helsinki Plus: Towards a Human Security Architecture for Europe. The First Report of the EU-Russia Human Security Study Group. May 2010. 27 p. <http://www.lse.ac.uk/internationalDevelopment/research/CSHS/humanSecurity/HelsinkiPlusEnglish.pdf> (accesat 02.05.2016).
5. A Human Security Doctrine for Europe. <http://www.lse.ac.uk/internationalDevelopment/research/CSHS/humanSecurity/doctrineForEurope.aspx> (accesat 04.05.2016).
6. Canadian Consortium on Human Security. http://www.international.gc.ca/about-a_propos/oig-big/2007/evaluation/cchs-ccsh07.aspx?lang=eng (accesat 02.05.2016).
7. Government of Japan, Ministry of Foreign Affairs. Diplomatic Bluebook 1999, Chapter 2, Section 3. <http://www.mofa.go.jp> (accesat 02.05.2016).
8. Blatz W. E. Human Security: Some Reflections. Toronto: University of Toronto Press, 1966. 132 p.
9. Mische P., Mische G. Toward a Human World Order: Beyond the National Security Straitjacket. New York: Paulist Press, 1977. 399 p.
10. Фуко М. Безопасность, территория, население. Курс лекций, прочитанный в Коллеж де Франс в 1977–1978 учебном году / Пер. с фр. В. Ю. Быстрова, Н. В. Сулова, А. В. Шестакова. Санкт-Петербург <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D1%82-%D0%9F%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B1%D1%83%D1%80%D0%B3>: Наука. 2011. 544 с.
11. Foucault M. The Birth of Biopolitics. Lectures at the Collège de France, 1978-1979. London: Palgrave Macmillan UK. 2008. 346 p.
12. Fukuyama Fr. Viitorul nostru postuman: consecințele revoluției biotehnologice. București: Editura Humanitas. 2004. 304 p.
13. Bell D. The coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. 2nd ed. N. Y.: Basic Books. 1976. 507 p.
14. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 383 с.
15. Giddens A. Fate, Risk and Security. In: A. Giddens. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Stanford University Press, 1991. 264 p.
16. Урсул А. Д. Ускорение, интенсификация, экология (Филос. методол. аспекты) / АН МССР, Отд-ние философии и права. Кишинев: Штиинца, 1988. 279 с.
17. Buzan B. Popoarele, statele și teama – o agendă pentru studii de securitate internațională de după războiul rece. Chișinău: Cartier, 2000. 386 p.
18. Buzan B., Wæver O., de Wilde J. Securitatea. Un nou cadru de analiză. Cluj-Napoca: CA Publishing, 2011. 306 p.
19. Møller B. Common Security and Non-Offensive Defense. A Neorealist Perspective. Boulder Lynne Rienner and London: UCL Press, 1992. 285 p.
20. Møller B. The Concept of Security: the Pros and Cons of Expansion and Contraction. COPRI Working Papers, 2000, Nr. 26. 25 p.
21. Møller B. National, Societal And Human Security. A General Discussion with a Case Study from the Balkans. In: What Agenda for Human Security in the Twenty-first Century. Paris: UNESCO, 2001, p. 36-57.
22. Møller B. National, Societal and Human Security: Discussion. Case Study of the Israel-Palestine Conflict. In: Hans Günter Brauch, Peter H. Liotta, Antonio Marquina, Paul Rogers & Mohammed Selim (eds): Secu-

- ity and Environment in the Mediterranean. *Conceptualising Security and Environmental Conflicts*. New York: Springer, 2003, p. 277-288.
23. Chen L. C. *Human Security: Concepts and Approaches*. In: *Common Security in Asia New Concepts of Human Security*. Eds. Tatsuro Matsumae and Lincoln C. Chen. Tokyo: Tokai University Press, 1995, p.137-147.
  24. *Global Health Challenges for Human Security (Studies in Global Equity)* / Eds. Lincoln C. Chen, Jennifer Leaning et al. Harvard: Global Equity Initiative, Harvard University, 2004. 338 p.
  25. Axworthy L. *Canada and Human Security: The Need for Leadership*. In: *International Journal*, vol. LII, 1997, p. 183-196.
  26. Thakur R. *From National to Human Security. On: Asia-Pacific Security: The Economics-Politics Nexus.* / Eds. Stuart Harris, and Andrew Mack. Sydney: Allen & Unwin, 1997, p. 53-54.
  27. Thakur R. *The United Nations, Peace and Security: From Collective Security to the Responsibility to Protect*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 257.
  28. Suhrke A. *Human Security and the Interests of States*. In: *Security Dialogue*, vol. 30, no. 3, 1999, p. 265-276.
  29. Newman E. *Human Security and Constructivism*. In: *International Studies Perspectives*. Vol. 2, Issue 3, August 2001, p. 239-251.
  30. Newman E. *Human Security: Mainstreamed Despite the Conceptual Ambiguity?* In: *St. Antony's International Review. Special Issue on Human Security*. Nr. 1 (2), November 2005, p. 24-37.
  31. Leaning J., Arie S. *Human Security in Crisis and Transition: A Background Document of Definition and Application*. In: *Working Draft, Prepared for US AID / Tulane CERTI*. September 2000, p. 1-12.
  32. Bajpai K.P. *Human security: concept and measurement*. In: *Occasional Paper of Joan B. Kroc Institute for International Peace Studies, University of Notre Dame*. Nr. 19: OP:1, August 2000, p. 1-64
  33. Bajpai K.P. *The Idea of a Human Security Audit*. In: *Joan B. Kroc Institute Report*, No. 19. Fall 2000, p. 1-4.
  34. Bajpai K. P. *The Idea of Human Security*. In: *International Studies*. August 2003, vol. 40, p. 195-228.
  35. Hammerstad A. *Whose Security? UNHCR, Refugee Protection and State Security after the Cold War*. In: *Security Dialogue*. Nr. 31(4), December 2000, p. 391-403.
  36. Hammerstad A. *The Rise and Decline of a Global Security Actor: UNHCR, Refugee Protection and Security*. Oxford: Oxford University Press, 2014. 368 p.
  37. *Migration, Globalisation and Human Security.* / Eds. Graham D.T., Poku N. K. London: Routledge, 2000, 222 p.
  38. King G., Murray Ch. *Rethinking Human Security*. In: *Political Science Quarterly*. Nr. 116. Winter 2002, p. 585-610.
  39. Nef J. *Human Security and Mutual Vulnerability: The Global Political Economy of Development and Underdevelopment*. Second Edition. Ottawa: International Development Research Centre, 1999.123 p.
  40. Heinbecker P. *Human Security*. In: *Canadian Institute of International Affairs, Behind the Headlines Magazine*. January-March issue, vol. 56, nr. 2. 1999, p. 4-9.
  41. MacLean G. *Instituting and Projecting Human Security: a Canadian Perspective*. In: *Australian Journal of International Affairs*, 2000, Nr. 54 (3), p 269-275.
  42. Thomas C. *Global Governance, Development and Human Security*. Sterling, VA: Pluto Press, 2000. 149 p.
  43. *Human Security and the New Diplomacy: Protecting People, Promoting Peace.* / Rob McCrae and Don Hubert, eds. Montreal: McGill-Queens University Press, 2001. 279 p.
  44. Paris R. *Human Security: Paradigm Shift or Hot Air?* In: *International Security*, 2001, Nr. 26, p. 51-60.
  45. Kaldor M. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge: Polity Press. 3rd Edition edition. 2012, 224 p.
  46. *The European Union and Human Security. External Interventions and Missions.* / eds. Mary Martin, Mary Kaldor. Oxford: Routledge, 2010. 194 p.
  47. Kaldor M., Martin M., Selchow S. *Human security: a new strategic narrative for Europe*. In: *International Affairs*. Volume 83, Issue 2, March 2007, p. 273-288.
  48. Kaldor M. *Human Security: Reflections on Globalization and Intervention*. Cambridge: Polity Press, 2007. 240 p.

ОПЫТ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ
И РЕШЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ:
МОЛДОВА – УКРАИНА - БЕЛАРУСЬ

EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION IN THE PREVENTION
AND RESOLUTION OF CONFLICTS OF ENVIRONMENTAL:
MOLDOVA- UKRAINA- BELARUS

Людмила РУСТАНОВИЧ, *научный сотрудник,
Институт Юридических и Политических Исследований АНМ*

Summary

In this article the author draws attention to the very important aspect of the environmental problem: the emergence of inter-state conflicts and mutual claims in the field of ecology. Similar conflicts are neighboring countries, such as Moldova, Ukraine and Belarus. To resolve such conflicts come to the aid tolerant inter-state relations. An example of finding a solution to the environmental conflicts are the European Union countries. The EU also provides assistance to countries and falling into a situation of environmental conflict.

Keywords: *European Union, Republic of Moldova, Ukraine, Republic of Belarus, environmental policy, environmental conflicts, interstate claims, standards and practices of the European Union.*

Экологическая проблематика все чаще выдвигается на передний план в международных отношениях. Неравномерность размещения природных ресурсов по территории Земли и стремление восполнить их недостаток являлось во все времена причиной формирования различного рода отношений между народами и государствами: от торговли до войны. Большинство используемых природных ресурсов имеют пределы и, к сожалению, невозможны. Поэтому проблемы, связанные с их потреблением, с течением времени будут только обостряться. На современном этапе разведка, рациональная добыча и использование не возобновляемых ресурсов, охрана и воспроизводство возобновляемых ресурсов по мере их истощения и загрязнения превращаются из внутреннего дела каждой страны в острейшие проблемы межгосударственных отношений. В то же время, приходит понимание, что без соответствующего решения проблем, связанных с потреблением природных ресурсов, на международном уровне современному человечеству сложно будет обеспечить себе необходимые условия выживаемости.

Природный комплекс каждой страны, и, в особенности стран, небольших по размеру занимаемой территории, неразрывно связан с природным комплексом соседних стран, или даже является их составной частью. Движение воздушных и водных масс, миграция животных не подчиняются государственным границам. Даже почвы могут перемещаться в результате пыльных бурь, безусловно, несколько не считаясь с установленными государственными границами. Трансграничный перенос приводит к распространению с территории одной страны на территорию другой биологического, химического, радиационного загрязнения. К примеру, выбросы предприятий, расположенных в соседних с Республикой Молдова государствах, могут серьезно ухудшать экологическую обстановку в нашей стране. И наоборот,

предприятия Республики Молдова, которые не находят нужным считаться в разворачиваемой ими деятельности с международными требованиями экологической безопасности, могут порождать справедливые претензии со стороны соседних стран.

Единство и взаимосвязь биосферных процессов, а также условность государственных границ приводят к тому, что ни одна самая образцовая страна в смысле бережного обращения к природе, с самым разумным природоохранным законодательством и законопослушными гражданами не может быть ограждена от ухудшения качества воды, воздуха, почвы, гибели животного и растительного мира. Поэтому мало совершенствовать законодательство и систему природопользования только в отдельно взятой стране. Необходимо всячески способствовать развитию международного сотрудничества и международного законодательства, регулирующего совместные усилия всех стран в деле охраны природы. К налаживанию и расширению международного сотрудничества в особенности побуждают острые ситуации, обусловленные экологическими конфликтами, которые требуют многоуровневого решения. Экологические конфликты должны решаться, прежде всего, в пользу окружающей среды и природных объектов как таковых, а не просто в пользу одной из конфликтующих сторон. А это требует большого профессионализма, глубокого научного изучения, правового регулирования и экологического мониторинга. Необходимый уровень решения экологических проблем может быть достигнут лишь при условии плодотворного международного сотрудничества, солидарности участвующих в диалоге сторон, выраженной в принятии общепризнанных стандартов, авторитетов и принципов [1, с. 264].

Государства на современном этапе не остаются наедине со своими бедами и проблемами. На помощь им приходит международное сообщество. Такое положение складывается и в отношении проблем восстановления и защиты окружающей среды. Все государства, в различной мере, сталкиваются с экологическими проблемами. Однако в государствах постсоветского пространства, таких как Республика Молдова, Республика Беларусь и Украина, необходимость решения экологических проблем является особенно злободневной. Молодым независимым государствам досталось от прежних времен тяжелое наследие в виде подорванной экологии. В числе наиболее тяжелых экологических издержек следует отметить ухудшение плодородности почвы в результате нерационального использования пестицидов и губительных технологий глубокой вспашки земли, а также необдуманного осушения почв. Помимо этого, указанные государства сильно пострадали вследствие аварии на Чернобыльской АЭС, территории которых оказались загрязнены радионуклидами. Однако в 1990-е годы экологическая проблематика оказалась вытесненной на периферию государственной политики молодых независимых государств вследствие разразившегося здесь экономического кризиса. Тем не менее, проблемы экологии не переставали привлекать серьезного внимания широкой общественности, что побудило государственные структуры к более активным действиям в этой сфере. Перед государствами молодой демократии встала необходимость поиска позитивных примеров в области сохранения биоценоза, в разработке законодательной

базы регулирования природозащитной сферы функционирования общества, в решении экологических споров. Молодые независимые государства, безусловно, крайне нуждались в данной ситуации в помощи международного сообщества. И эту помощь молодым демократиям оказали страны Европейского Союза. Европейские стандарты и модели легли в основу разработки государственной политики новых независимых государств в области охраны окружающей среды.

Международное сотрудничество Республики Молдова, Украины и Республики Беларусь в области экологии началось сразу после провозглашения ими независимости. Первая международная конференция «Экология Европы», будучи посвященной разработке долгосрочных экологических стратегий, была проведена в партнерстве с Экономической комиссией Организации Объединенных Наций по Европе. Начиная с 2000 по 2012 годы европейским сообществом было инициировано свыше 30 проектов, направленных на оказание помощи молодым демократическим государствам в разработке правовых рамок и в создании условий по предупреждению загрязнения окружающей среды и обеспечению гражданам качественных условий жизни. Полезным оказался наработанный Советом Европы опыт и в решении межгосударственных конфликтов. Стандарты ЕС стали применяться к мониторингу конфликтов, которые время от времени возникают в соседствующих странах.

Первый экологический конфликт разразился между молодыми независимыми государствами - Республикой Молдова и Украиной уже в 1992 году, когда стало известно о планах Украины на строительство сети водохранилищ с сооружением энергоблоков на плотинах, в которых предполагалось аккумулирование части стока Днестра (Новоднестровской ГЭС). Молдавские экологи осознали нависшую над окружающей средой страны угрозу, вызванную тем, что украинские аккумулирующие гидроузлы могут заблокировать огромное количество воды. А это в совокупности с климатическим фактором (в частности, систематические засухи последних лет) может привести к «обезвоживанию» реки Днестр. Из-за дефицита воды в реке может произойти нарушение водообмена с прирусловыми грунтовыми водами. Водозаборы и артезианские скважины не смогут качать воду в достаточном количестве. Кроме того, заиление снизит способность реки Днестр к самоочищению и вода в ней станет более загрязненной. В результате «обезвоживания» Днестра пострадают плавни, что приведет к резкому сокращению численности птиц, животных и рыб. Потеря воды также поставит под угрозу работу оросительных систем и ощутимо ударит по агрокомплексу. Представители научного сообщества Республики Молдова заявили о том, что если проект строительства шести украинских ГЭС будет реализован, то Молдова превратится в пустыню, а её жители останутся без питьевой воды [2, с.149].

Существенно также то, что строительство Украиной гидросооружений противоречит Конвенции о трансграничном воздействии на окружающую среду (1991 г., Экспо). Другой документ – Водно-рамочная Директива ЕС от 2000 г. обязывает страны, которые разделяют трансграничный водоток, заключить соглашения, чтобы совместно разрабатывать планы и управлять данным водотоком. В

1995 г. Международная ассоциация хранителей реки Днестр «*Eco-Tiras*» лоббировала подписание соответствующего документа между Молдовой и Украиной относительно эксплуатации данной водной артерии, однако в Киеве заявили, что не заинтересованы в таком соглашении. И только в результате оказанного ОБСЕ и Европейской экономической комиссией давления на украинскую сторону в 2012 году, наконец, был подписан Договор между Правительством Республики Молдова и Кабинетом министров Украины об устойчивом управлении бассейном реки Днестр (Италия, Рим). Молдова ратифицировала соглашение в январе 2013 г. В то же время, Верховная Рада Украины до сих пор все еще не приступила к рассмотрению вопроса о ратификации данного документа. Сегодня Украина продолжает уходить от обсуждения этой проблемы, ссылаясь на сложную обстановку в стране, которая, к слову не помешала украинским властям запустить третью очередь Новоднестровской ГЭС.

В свою очередь Украина выступает против функционирования в Джурджулештах нефтеналивного терминала. Его строительство было начато 1996 году и завершено к 2006 году. Терминал включает в себя причал для приёма нефтяных танкеров, 8 резервуаров общей ёмкостью 52 тыс. тонн, комплексную систему закачки нефтепродуктов из морских цистерн в резервуары. Нефтепродукты будут доставляться на терминал в танкерах и далее поставляться потребителям автомобильным и железнодорожным транспортом. В 2007 году в Джурджулештах началось строительство грузового и пассажирского порта, которые были сданы в эксплуатацию в 2009 году. В 2010 году грузооборот терминала достиг 375 тыс. тонн, а в 2011 г. запущено регулярное морское грузовое сообщение с г. Стамбул. Претензии Украины таковы: Республика Молдова не предоставила информацию о предполагаемом вредном влиянии терминала на экосистему реки Дунай. Однако молдавские власти эти заявления опровергают, заявляя, что данные экологической экспертизы были предоставлены украинской стороне еще 12 лет назад.

Самый беспристрастный арбитр в этом споре – независимые экологи и наблюдатели со стороны Евросоюза. Эксперты Евросоюза приходят к выводу о том, что обе стороны ведут себя нецивилизованно. Вместо того, чтобы договариваться о взаимной экономической пользе и о пользе для экосистемы, Молдова и Украина множат взаимные претензии. Молдова, в частности, выдвигает встречные экологические претензии к соседней стране. Речь идет уже о загрязнении реки Днестр химическими отходами предприятия ОАО «Ориана». Сложившиеся тенденции во взаимодействиях двух стран в области решения экологических проблем, основанные на предъявлении взаимных претензий, продолжают доминировать и сегодня. Однако наблюдатели ЕС не сдаются. Международные эксперты все же надеются минимизировать вредное влияние тех экономических факторов, которые наносят вред окружающей среде, предлагая решение экологического спора между Молдовой и Украиной с учетом европейских стандартов [3, с. 100-104].

Пока Всемирный банк не принял решение о финансировании Новоднестровской ГЭС суммой в 500 млн. долларов, существует возможность выдвинуть украинской стороне условие разработать такую модель работы предприятия, которая

сможет существенно снизить негативный экологический эффект. В дальнейшем независимые эксперты надеются, что споры об окружающей среде между Молдовой и Украиной будут решаться цивилизованно. В обеих странах сейчас разрабатывается проект двустороннего соглашения о сотрудничестве, касающегося бассейна общих рек Днестра и Дуная. Республика Молдова в реализации этих планов намерена следовать примеру европейских государств. В частности, Республика Молдова и Украина, руководствуясь европейскими нормами, заключили в 2012 году соглашение о совместной охране реки Днестр. Данную инициативу молдавские экологи продвигали, начиная с 1995 года. Но лишь многим позднее было, наконец, достигнуто межправительственное соглашение, которое предусматривает сотрудничество сторон в области охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов, проведение совместной работы по совершенствованию законодательства двух стран в области охраны окружающей среды и его гармонизации с нормами Евросоюза.

Одним из направлений деятельности экспертов со стороны Совета Европы является также мониторинг соблюдения условий совершенствования экологической ситуации в странах молодой демократии, тесно сотрудничающих с Евросоюзом, и формирование предпосылок реализации европейских моделей и стандартов в сфере защиты окружающей среды. Одновременно наблюдатели ЕС стремятся благоприятствовать созданию единого правового поля, в котором экологические конфликты могут получить свое адекватное разрешение. Дело в том, что в основании государственной политики соседствующих стран в области экологии должно лежать четкое представление о том, что такое экологическая конфликтность, а для этого следует определить объекты наблюдения. Следует также понимать, что многие вопросы из сферы охраны окружающей среды следует решать с использованием возможностей юридической социологии, в частности криминологии и социологии отклоняющегося поведения. Это, в частности, означает, что любой, и прежде всего регулятивный, подход к экологическим конфликтам, особенно в сфере их правового регулирования, должен быть основан на эмпирических данных, полученных и обработанных в ходе отдельных конкретно-социологических исследований и постоянного осуществления экологического мониторинга.

Республика Беларусь, равно как и Республика Молдова, стремится усваивать европейские принципы плодотворного сотрудничества, идеологию солидарности, что помогает государству эффективно решать проблемы из сферы экологии и с пониманием относиться к проблемам соседних стран. Уже около восьми лет отношения между Молдовой и Беларусью в области охраны окружающей среды и устойчивого использования природных ресурсов регулируются на основе соглашения, подписанного Министерством природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь и Министерством экологии и природных ресурсов Республики Молдова (Минск, 2008). Соглашение разработано с учетом положений плана действий на 2008 г. о реализации программы экономического сотрудничества между Беларусью и Молдовой, будучи направленным на сохранение и укрепление

двустороннего сотрудничества в области защиты окружающей среды и рационального использования природных ресурсов [4]. Документ предполагает реализацию белорусской и молдавской сторонами новых проектов по сохранению биоразнообразия, изучению проблемы изменения климата, исследованию состояния водных объектов, совершенствованию сферы информационных технологий в области охраны окружающей среды. Стороны также планируют обмениваться специалистами, организовывать совместные научные конференции, семинары и круглые столы по проблемам экологии.

Непросто развиваются в рассматриваемой области и белорусско-украинские межгосударственные отношения, порой грозящие разрастись в полномасштабный экологический конфликт. Обе страны время от времени выдвигают друг другу претензии, поскольку распространению загрязненных воздушных масс, выбросам химических отходов в реки, влиянию радиации не так просто положить границы в пределах одного государства. Так, тема возможного загрязнения Шацких озер в последнее время активно обсуждается в украинских СМИ. И, хотя Украина официально не выставляла претензий к Беларуси по поводу возможного загрязнения Шацких озер в результате работ на Хотиславском месторождения мела, правительство Беларуси уже проявляет озабоченность по поводу опасений украинской стороны и старается учесть и минимизировать все риски от добычи мела в ареале. Для этого создана специальная украинско-белорусская комиссия. Украинские ученые считают, что в результате разработки белорусского карьера озера могут обмелеть и вовсе исчезнуть. Ответственные лица, представляющие украинскую сторону, заявляют, что Украина пока не намерена обращаться в международные инстанции для решения этой проблемы в его правовом аспекте, но может обратиться в институты ЕС для проведения независимой экспертизы [5].

Объектом международного разбирательства является также проект строительства Островецкой АЭС. В марте 2015 года Комитет по осуществлению Конвенции Эспо об оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте на своем очередном заседании рассмотрел жалобу Литвы на Беларуси о нарушениях Конвенции при строительстве белорусской АЭС и, похоже, страны Конвенции Эспо могут вынудить Беларусь приостановить строительство Островецкой атомной электростанции. Для решения возникшего конфликта существует соответствующий европейским стандартам механизм, и об этом говорят не только независимые эксперты из ЕС, но и представитель Минприроды Беларуси. Важно, что Беларусь с пониманием относится к подобным претензиям. Население страны хорошо осознает, что такое угроза радиационного загрязнения и осознанно ищет пути выхода из конфликтной ситуации, руководствуясь стандартами и принципами экологической политики Европейского Союза [1, с. 156].

Разработанные Европейским Союзом принципы урегулирования экологических проблем, призванные способствовать сохранению природного богатства, сводятся к ряду положений, которые должны быть положены в основу принимаемых в данной сфере государственных решений. В их числе такие принципы, как принцип

упреждающего действия, согласно которому деятельность сообщества направлена на предупреждение, профилактику загрязнения или иного ущерба окружающей среде, угроза нанесения которого должна быть учтена заранее до принятия решений; принцип предосторожности, в соответствии с которым недостаток результатов научных исследований по конкретной проблеме не может являться причиной отмены или отсрочки мероприятий ЕС по профилактике загрязнения окружающей среды; не всегда можно с большой точностью предсказать негативное влияние на окружающую среду, но даже и в таких случаях при наличии гипотетической возможности экологического нарушения необходимо применять соответствующие природоохранные меры; принцип ликвидации последствий и возмещение ущерба окружающей среде, который обязывает в случаях невозможности избежать ущерба - минимизировать его, ограничить масштаб его распространения и затем устранить его в кратчайшие сроки; принцип, согласно которому виновник ущерба оплачивает его возмещение, то есть расходы на превентивные меры, очистку и компенсацию за загрязнения ложатся на его виновников; этот принцип отражает тенденцию предпочтения методов финансового стимулирования, разработанных на рыночной основе, более эффективных, чем методы административного характера или запреты.

Следование демократически модернизирующимися странами указанным принципам обеспечит более успешное решение межгосударственных конфликтов, возникающих в экологической сфере. Учет европейского опыта призван способствовать усовершенствованию экологической ситуации в рамках всего мира в целом, а значит и улучшению качества жизни людей, созданию экологических образовательных программ, совершенствованию законодательства в этой области, продвижению целого ряда целевых проектов по защите памятников природы, благоустройству территории и т.д.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Бекашев К.А. Международное публичное право: учебник / Л.П. Ануфриева, Д.К. Бекашев, К.А. Бекашев, В.В. Устинов [и др.]. Москва: Проспект, 2005. - 784 с.
2. Маглене А. Предотвратить экологическую катастрофу в центре Европе. В: Сохранение биоразнообразия в бассейне Днестра. Кишинев: Tipografia Centrală, 1999, с.148-149.
3. Ciocirta L. Same consider of environmental protection and ecological monitoring in river Dnister's basin. În: Сохранение биоразнообразия в бассейне Днестра. Кишинев: Tipografia Centrală. 1999, с.100-104.
4. Соглашение между Министерством природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь и Министерством экологии и природных ресурсов Республики Молдова о сотрудничестве в области охраны окружающей среды и устойчивого использования природных ресурсов от 3 декабря 2008 года.
5. www.belta.by. 10 января 2015 № 1270651

CONSTITUIREA CLASEI MIJLOCII ÎN REPUBLICA MOLDOVA ÎN CONTEXTUL REFORMELOR SOCIAL-ECONOMICE

FORMATION OF THE MIDDLE CLASS IN REPUBLIC OF MOLDOVA IN THE SOCIO-ECONOMIC REFORMS CONTEXT

Victor MOCANU, *doctor în sociologie,*
Institutul de Cercetări Politice și Juridice al AȘM

Andrei DUMBRĂVEANU, *doctor în sociologie,*
Institutul de Cercetări Politice și Juridice al AȘM

Summary

The socio-economic and political changes manifested in the new independent state Republic of Moldova led to the creation of new groups, social strata, new professional structures and modified the society structure in general. During the 25 years of economic freedom, the spheres of paramount importance from rural and urban areas, economics, ecology, culture, medicine, science, received at least once in five years concepts, strategies and development programs. These elaborated programs and strategies are mean to produce positive qualitative changes in people lives. The citizens of Moldova perceive the reforms in base of their capacity to provide access to daily consumer goods, their physical security and the security of their families, tranquillity and peace in relationships, health, the right to work, to rest, to education, to cultural goods. The identification with a certain social class is influenced both by the characteristics of a personal lifestyle and the general perception of social stratification. In Republic of Moldova is emerging a new social stratification, where about 2% of respondents self-identify with the social group/layer uppermost (the very rich who have everything they need, with unrestricted consumption) while 15% of subjects consider to belong to the poorest social group, 40% of respondents in the social group placed themselves closer to the middle. Analysing the quantitative indicators of perception of socio-economic changes by the citizens in correlation with their self-positioning in social groups, we find that the conditions of formation of the middle class is influenced primarily by economic factors, followed by social, political, cultural, professional and legal elements.

Keywords: *reforms, changes, middle class, state, health, city, poverty, goods, allocation, economic factors, social, political, cultural, legal.*

Un sfert de veac de suveranitate și independență a Republicii Moldova nu a condiționat doar schimbări importante în viața economică și politică a cetățenilor ei, ci profunde și dureroase transformări, în sensul costului social pe care-l implică acestea. Sunt mutații care afectează structura socială, condițiile de viață, comportamentul și mentalitatea populației. Schimbarea socială produce modificări în structurile de bază ale societății, treceri calitative și cantitative în starea sistemului social.

Transformările socioeconomice și politice ce se manifestă în noul stat independent Republica Moldova au condus la formarea de noi grupuri, straturi sociale, noi structuri profesionale, au modificat structura societății în ansamblu. Constatăm că grupurile,

straturile sociale noi nu apar în baza principiilor clasice de stratificare, ci au la temelie particularități specifice naționale, legate de procesele de privatizare, de formare a economiei și a relațiilor de piață [1, 36].

În lucrarea prezentă autorii și-au propus să estimeze influența reformelor social-economice implementate asupra formării clasei mijlocii în Republica Moldova.

Aspecte metodologice ale cercetării. Investigația s-a desfășurat în aprilie 2016 pe un eșantion stratificat, probabilist, multistadial de 1189 persoane cu vârsta de la 18 ani. Eșantionul este reprezentativ pentru populația adultă a Republicii Moldova, exclusiv regiunea transnistreană, cu o eroare maximală de $\pm 3,0\%$. Criteriile de stratificare ale localităților: 13 regiuni geografice, mediu rezidențial urban-rural, mărimea localităților urbane (3 dimensiuni), tipul localităților rurale (3 categorii). Volumele straturilor au fost calculate proporțional cu numărul de alegători din fiecare strat în baza datelor oferite de Biroul Național de Statistică. În cadrul straturilor ajustate au fost selectate 75 de localități în baza unui tabel cu numere aleatorii. Fiecare localitate selectată a fost împărțită în subdiviziuni aproximativ egale. Pentru fiecare din aceste localități s-a stabilit un număr al punctelor de eșantionare, extrase tot pe baza unui tabel cu numere aleatorii. Numărul maxim de interviuri efectuate într-un punct de eșantionare a fost de 6. Familiile în care s-au realizat interviurile au fost selectate prin metoda rutei aleatorii, cu un pas statistic prestabilit. În cazurile în care în gospodăriile selectate existau mai multe persoane adulte s-a solicitat spre interviu persoana care și-a sărbătorit ultima ziua de naștere. În cadrul cercetării au fost investigați 54 de experți, care și-au expus părerile privind reforma în sistemul de sănătate și factorii care pot contribui la formarea clasei mijlocii în Republica Moldova. Culegerea de date de teren prin anchetă a fost însoțită de cercetarea de documente de dezvoltare socioeconomică.

Strategii și programe ale reformelor, planuri de dezvoltare socioeconomice

Pe parcursul a 25 de ani domeniile de importanță covârșitoare din mediul rural și urban din economie, ecologie, cultură, medicină, știință au primit cel puțin o dată la cinci ani concepții, strategii și programe de dezvoltare. Pentru a ne convinge, este suficient să accesăm paginile de web ale ministerelor și agențiilor. Vom găsi loturi de programe și strategii cu termeni de implementare expirați și altele noi, elaborate în 2015 și 2016 pentru următorii 10-15 ani. Vom prezenta mai jos doar câteva documente magistrale și mențiuni ale echipelor de experți guvernamentali privind rezultatele implementării lor.

Strategia Națională pentru Dezvoltarea Durabilă a Complexului Agroalimentar (2008- 2015) a avut un impact redus asupra dezvoltării sectorului. Cauze: în principal-instrumente slabe și lipsa unor măsuri detaliate asociate cu bugetul și planul de implementare. Măsurile nu urmează principiul de formulare SMRRT (specifice, măsurabile, realizabile, realiste, definite în timp) și nici nu cuprind probleme legate de agricultură, mediu și regiuni rurale. Majoritatea estimărilor de cost s-au dovedit a fi neviabile, contextul său juridic a fost prost gândit.

Strategia de Siguranță Alimentară pentru perioada 2011-2015. În anul 2012 a fost înființată Agenția Națională pentru Siguranța Alimentară. Cu toate acestea, unul

dintre punctele slabe ale acestui document strategic, care ar putea duce la probleme pe termen mai lung, este gradul insuficient de măsurare și realizare a obiectivelor [2].

În 2011, Guvernul a aprobat **Strategia de dezvoltare a sectorului de lapte în Republica Moldova pentru anii 2012 – 2027**. Documentul menționează : „După reformele din agricultură și implementarea Programului „Pământ” o mare parte a fermelor zootehnice au fost demolate. În fermele zootehnice nu s-a investit nimic, acestea fiind uzate moral și fizic. Costurile la resursele energetice, furaje, tehnică și utilaje au crescut atrăgând după ele și prețul laptelui și al cărnii de bovină. În condițiile de piață liberă prețurile mici de achiziție a laptelui și a cărnii conduc la falimentarea deținătorilor de bovine. Diminuarea efectivelor de animale, iar prin urmare și a produsului animalier creează motive pentru importul excesiv al laptelui și produselor lactate, cărnii și produselor din carne, punând sub pericol securitatea alimentară a țării. Efectivele de vaci s-au redus de la 402 mii capete în anul 1990 până la 154,4 mii capete în anul 2010, sau cu 60%.

La 4 iunie 2012, într-un articol din ziarul “ Timpul” se preciza că strategia poate „fi considerată doar una teoretică, având în vedere propunerile ambițioase de dezvoltare a acestui sector cu o precizare vagă a surselor financiare care vor acoperi cheltuielile” [3].

Strategia de dezvoltare durabilă a turismului în Republica Moldova în anii 2003-2015, după ce și-a pus drept scop dezvoltarea turismului rural, ecologic, de sănătate și frumusețe, de interes specific, vitivinicol, constată și recomandă Departamentului Dezvoltarea Turismului următoarele: a elabora planuri de marketing și a întreprinde măsuri de promovare a imaginii turistice. Însă, deoarece lipsa de resurse financiare nu permite desfășurarea unei campanii de marketing extensiv, se recomandă a acorda Departamentului Dezvoltarea Turismului resurse financiare necesare pentru implementarea unor programe integrate de marketing pe piețele turistice-țintă. Pentru promovarea imaginii turistice a Republicii Moldova, activitățile de marketing trebuie să aibă un caracter continuu.

În 2013, experții guvernului consideră că **Strategia de dezvoltare durabilă a turismului în Republica Moldova (2003-2015)** este depășită de timp și nu contribuie la promovarea turismului. Planul de acțiuni a fost lipsit de obiective și termeni limită, etape bine determinate. Este elaborată o nouă strategie „ Turism 2020”, unde se menționează : „Programul Național în domeniul turismului „Drumul Vinului în Moldova” este învechit. Este necesară o nouă abordare a dezvoltării turismului vitivinicol; documentul Unic de Program pentru anii 2013 – 2015 nu are acoperire financiară în totalitate; la moment, nu există o strategie (concepție) a statului cu privire la dezvoltarea turismului, aprobată printr-un document de politici” [4].

Cetățenii percep reformele după felul cum acestea le asigură accesul la mărfuri de consum cotidian, securitatea lor fizică, a familiilor lor, liniștea și pacea în relațiile interumane, starea de sănătate, dreptul la muncă, la odihnă, la învățătură, la bunurile culturale. După modul în care sunt implementate reformele, cetățenii apreciază vectorul și eficiența guvernării. La întrebarea: „În general, Dumneavoastră credeți că în țara noastră lucrurile merg într-o direcție bună sau într-o direcție greșită?”, marea majoritate a respondenților (85%) consideră că evenimentele din interiorul țării se desfășoară într-o direcție greșită, doar 9 la sută – într-o direcție bună, alte 6% – nu știu. O asemenea

distribuire a răspunsurilor denotă mai degrabă o atitudine negativă privind vectorul dezvoltării socio-economice pentru care pledează autoritățile Republicii Moldova.

La întrebarea: „Care sunt lucrurile care Vă îngrijorează cel mai mult în prezent?”, răspunsurile au împărțit respondenții în grupuri după cum urmează: pericolul sărăciei – cei mai mulți cetățeni, după care urmează creșterea prețurilor, corupția, șomajul, viitorul copiilor și situația economico-bancară, ca pe ultimul loc să fie criza politică. Nevoile cotidiene ale cetățenilor eclipsează luptele politicianilor pentru putere. Mai detaliat prezentăm repartizarea răspunsurilor în *Tabelul 1*.

Tabelul 1. Faptele de îngrijorare a cetățenilor

		I	II	III	Total	Rangul
1	Sărăcia. Salarii mici atât în sectorul de stat, cât și în cel privat, pensii, indemnizații mici, nivelul scăzut de trai.	27,7	12,2	8,0	47,9	I
2	Creșterea prețurilor. Prețuri mari la produse alimentare, servicii comunale și resurse energetice. Dificultăți la încălzirea locuinței pe timp de iarnă.	17,6	19,9	7,8	44,3	II
3	Corupția. Criminalitatea, infracțiunile, nu funcționează justiția.	9,9	15,3	16,7	41,9	III
4	Șomajul. Lipsa locurilor de muncă.	15,6	15,5	8,7	39,8	IV
5	Viitorul copiilor	11,6	9,4	9,2	30,2	V
6	Criza, situația economico-financiară dificilă. Furtul miliardului. Căderea leului. Situația din sistemul bancar, taxele, impozitele mari. Instabilitatea economică.	6,4	7,4	10,3	24,1	VI
7	Calamitățile naturale, seceta	4,3	3,5	8,9	16,7	VII
8	Criza politică. Calitatea guvernării. Posibilitatea pierderii independenței Republicii Moldova. Tensionarea relațiilor interetnice. Pericolul unui război în zonă și a instaurării unei dictaturi. Posibilitatea ca protestele să se transforme în haos, dezordine. Lupta pentru putere. Pericolul schimbării vectorului european. Mișcarea unionistă.	3,9	5,3	6,4	15,6	VIII
9	Altele (posibile epidemii, sănătatea, alegerile anticipate, nepotismul, cumetrismul, situația din învățământ, problemele securității, terorismul, starea sanitară a localităților ș.a.)	0,9	1,6	7,6	10,1	IX

Sursa: ASDM, Vox Populi, aprilie 2016.

Îngrijorările populației sunt provocate de: sărăcie, salariile și pensiile mici – 48% din respondenți, creșterea prețurilor la produsele alimentare și la serviciile comunale – 44%, corupția funcționarilor de toate nivelurile, ineficiența justiției – 42%. Aceste subiecte s-au plasat pe primele trei poziții, conform răspunsurilor intervievaților. Pe poziția a patra, potrivit clasificării problemelor populației, se află șomajul, lipsa locurilor de muncă – 40%. Acest grup numeros de respondenți este preocupat de dificultățile găsirii unui loc de muncă sau de riscul pierderii acestuia. Problema șomajului este mai

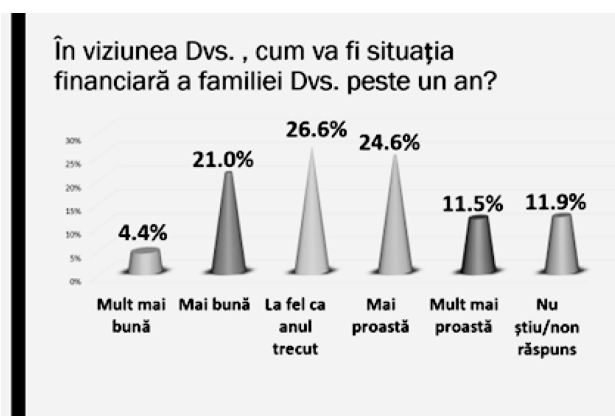
actuală în rândul bărbaților decât în cel al femeilor. La fel, viitorul copiilor – o problemă foarte importantă – este evidențiată de 30% de respondenți. Pentru 12% dintre ei problema respectivă se află pe locul întâi. Toate celelalte subiecte au fost menționate mai rar. 24% din populație este îngrijorată de situația economico-financiară dificilă, furtul miliardului, căderea leului, taxele și impozitele mari, 17% – de calamitățile naturale, secetă, 16% – de criza politică și calitatea guvernării.

Situația economică a Republicii Moldova a devenit mai rea comparativ cu cea de acum un an, 71% dintre intervievați susțin și doar 5 la sută o apreciază mai bună, iar fiecare a cincea persoană (20%) nu sesizează nici un fel de schimbări.

Respondenților li s-a propus o întrebare de pronostic cu privire la schimbarea situației economice în Republica Moldova peste un an. 19% dintre ei speră că situația se va îmbunătăți, iar o jumătate este de părere că ea se va înrăutăți. Fiecare al patrulea respondent nu s-a putut pronunța în acest sens.

Aproape jumătate (48 la sută) dintre respondenți susțin că situația financiară a propriei familii a devenit mai modestă comparativ cu cea de acum un an, doar 5% o apreciază mai bună în prezent, iar 44% n-au sesizat nici un fel de schimbări.

Respondenților li s-a propus, de asemenea, o întrebare de pronostic cu privire la caracterul modificărilor situației economice a propriei familii peste un an. Fiecare a cincea persoană interviuată consideră că peste un an familia sa va trăi mai bine, 4% – mult mai bine. Fiecare al patrulea respondent este de părerea că familia lui o va duce mai rău, 12% – foarte rău. Deși circa 40 la sută dintre respondenți n-au fost în stare să răspundă clar la întrebarea „cum se va schimba viața familiilor lor peste un an”, totuși în rândul celor care au răspuns cu certitudine se observă o parte impunătoare de persoane optimiste. Speranțele pentru o viață mai bună a familiilor lor sunt caracteristice mai mult bărbaților, persoanelor cu studii superioare, tinerilor și, celor a căror situație materială este bună deja astăzi. Observăm că respondenții nu sunt destul de coerenti în gândirea lor: o mare parte dintre aceștia consideră că țara se dezvoltă pe un făgaș greșit, dar speră la un viitor mai bun. În diagrama din Fig.1 prezentăm repartizarea răspunsurilor la întrebarea: *Cum va fi situația financiară a familiei Dumneavoastră peste un an?*

Fig. 1. Repartizarea răspunsurilor la situația financiară în familie peste un an

Sursa: ASDM, Vox Populi, aprilie 2016.

Fiecare al cincilea dintre cei intervievați se află în dificultate de a se pronunța dacă sunt sau nu sunt mulțumiți de modul de viață. Prevalează acei care nu sunt satisfăcuți de viața lor, mai mult de jumătate (58%), și doar 18 dintr-o sută au notat că sunt mai mult sau mai puțin mulțumiți de felul cum trăiesc. Persoanele tinere și instruite, cele cu o situație materială bună manifestă stări de mulțumire de modul lor de viață.

Am încercat să aflăm cum respondenții apreciază nivelul lor de trai în comparație cu anii precedenți. Răspunsurile sunt ilustrate în diagrama din Fig. 2. Nivelul de trai în 2016 în comparație cu 1991.

Doar 8% dintre persoanele intervievate consideră că nivelul lor de trai din prezent (2016) comparativ cu nivelul de trai de până la 1991, este mai bun, 3% – mult mai bun. Totodată, 2/3 din respondenți recunosc că trăiesc mai rău sau cu mult mai rău în raport cu perioada comparată. Fiecare al cincilea interviuat consideră că trăiește aproximativ la fel, iar 3% n-au știut ce să răspundă. Marea majoritate a cetățenilor cu studii general obligatorii, cei cu studii primare sau fără de studii, dar și cei care se identifică cu stratul social inferior sunt nesatisfăcuți de nivelul lor de trai din prezent (2016), comparativ cu cel de până la 1991. Mult mai satisfăcuți de viață sunt respondenții cu studii avansate și cei care se autoidentifică cu grupul social superior.

Este cert că reformele au impact asupra tuturor cetățenilor. Cât de efective din punct de vedere social și economic sunt reformele în Republica Moldova? Cum le înțeleg și le simt cetățenii? Reformele social-economice în perceperea cetățenilor s-au repartizat după cum urmează: ¼ din populație consideră că reformele din țara noastră nu sunt eficiente și doar 13 la sută le apreciază pozitiv. Este destul de mare procentul celor care n-au fost în stare să dea un răspuns concret (11%). O asemenea distribuție a răspunsurilor denotă mai degrabă o atitudine negativă față de modul cum se implementează reformele în Republica Moldova.

Referitor la reforme și procesele democratizării, 4 din 10 cetățeni consideră că reformele efectuate contribuie într-o măsură mare sau foarte mare la dezvoltarea democrației. Mai mult de jumătate (56%) sunt de părere că reformele nu înlesnesc democratizarea, iar 6 dintr-o sută din respondenți nu au nici un punct de vedere la subiectul respectiv. Diagrama din Fig. 3 – Influența reformelor asupra dezvoltării democrației, ilustrează această situație.

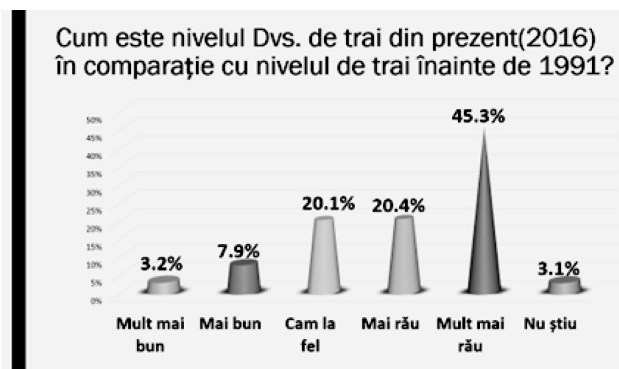

Fig. 2. Nivelul de trai în 2016 în comparație cu 1991

Sursa: ASDM, Vox Populi, aprilie 2016.

Fig. 3. Influența reformelor asupra dezvoltării democrației

Sursa: ASDM, Vox Populi, aprilie 2016.

În Tabelul 2 prezentăm răspunsurile respondenților la întrebarea: *Cum apreciați schimbările care s-au produs în viața societății pe parcursul ultimilor cinci ani?* Este o întrebare meniu la care respondenții au ales câte un singur răspuns pentru fiecare domeniu.

Tabelul 2. Schimbările care s-au produs în viața societății în ultimii cinci ani

	Foarte bune	Bune	Nici bune, nici rele	Rele	Foarte rele	Nu știu	Total aprec. pozitive	Rangul
1. În știință	5,1	34,3	19,8	15,7	7,9	17,2	39,4	I
2. În învățământ	7,1	30,7	33,3	11,4	6,5	11,0	37,8	II
3. În cultură	4,3	30,9	32,4	10,9	5,8	15,7	35,2	III
4. În politica externă	6,1	23,6	32,9	14,9	9,1	13,4	29,7	IV
5. În medicină	5,6	23,1	19,8	20,9	14,6	16,0	28,7	V
6. În sfera economică a orașului	2,1	18,0	29,0	22,7	19,3	8,9	20,1	VI
7. În sfera politicii interne	1,5	14,9	33,7	22,8	17,5	9,6	16,4	VII
8. În sfera economică a satului	1,1	13,6	29,8	27,9	19,2	8,4	14,7	VIII
9. Soluționarea conflictului transnistrean	0,9	9,2	13,6	28,4	37,5	10,4	10,1	IX
10. Combaterea corupției	0,0	7,8	7,4	28,1	40,2	16,5	7,8	X

Sursa: ASDM, Vox Populi, aprilie 2016.

68% dintre respondenți apreciază negativ schimbările care s-au produs pe parcursul ultimilor cinci ani în combaterea corupției, 66% – în soluționarea conflictului transnistrean, 47% – în sfera economică a satului, 42% – în sfera economică a orașului, 40% – în domeniul politicii interne. Cele mai vizibile schimbări au fost sesizate în domeniul științei – 39%, educației – 38%, culturii – 35%, politicii externe – 30% și în medicină – 29%.

Reformele în domeniul medicinei prezintă un interes deosebit din partea opiniei publice

Respondenților li s-a propus să-și autoaprecieze starea sănătății. Au fost obținute următoarele estimări: foarte bună – 4%, bună – 25%, medie – 33%, proastă – 29%, foarte proastă – 7%, nu știu/nu răspund – 1,2%. Din datele respective constatăm că un număr mare de persoane (peste 1/3 din populația republicii) consideră că sănătatea lor este rea sau foarte rea, au în permanență probleme de sănătate. Potrivit estimărilor obținute, doar 29 la sută dintre cei chestionați sunt sănătoși. Datele obținute de noi constituie un argument solid, că starea sănătății populației este descurajantă.

În context, vom sublinia că cercetările sociologice cu privire la starea sănătății populației efectuate în țările avansate tehnologic ne demonstrează că procentul cetățenilor care se consideră practic sănătoși constituie majoritatea covârșitoare. Astfel, conform unei investigații sociologice efectuate în Olanda, 81% din persoanele chestionate se consideră sănătoase [5, p. 185].

Diagrama din Fig. 4 – Autoestimarea modului de viață al cetățenilor, ne prezintă felul cum se autopozitionează respondenții față de lucrurile ce le determină starea de sănătate și starea lor psihosomatică

O parte importantă din cei intervievați caracterizează modul lor de viață drept unul nesănătos și numai 16% îl apreciază ca pe un mod de viață sănătos. 1/3 din respondenți - mai mult sau mai puțin sănătos, 30% - nu prea sănătos, și 19% -

total nesănătos. Este clar că oamenii care duc un mod de viață sănătos au mai multe oportunități de a participa activ în muncă și în viața publică. Persoanele mai instruite și cu un nivel de viață mai ridicat înțeleg semnificația modului sănătos de viață, au posibilitatea de a se alimenta corect și de a avea condiții locative mai avansate.

Rezultatele anchetării de teren consemnează că circa $\frac{3}{4}$ dintre respondenți dispun de poliță de asigurare medicală obligatorie (78%). Acceptarea poliței depinde de nivelul de instruire. Persoanele cu studii superioare sunt angajate mai des în cadrul serviciilor de stat, unde administrația manifestă disciplină în asigurarea cu polițe a angajaților lor.

Aproximativ fiecare al patrulea respondent (21%) susține ideea potrivit căreia ar fi bine ca medicii să privatizeze, să procure clădirile ce aparțin sistemului de sănătate (să devină proprietari); 15% dintre ei nu și-au format o opinie clară în acest sens. Un număr important de intervievați, circa $\frac{2}{3}$ (63%), n-au susținut această idee, deoarece au temeri că, odată cu demararea proceselor de privatizare în domeniu, imediat se vor scumpi serviciile medicale (medicii, respectiv: 70%, 8%, 21%, și experții, respectiv: 55%, 4%, 40%).

În cadrul studiului s-a constatat că doar $\frac{3}{4}$ dintre medicii din Republica Moldova sunt informați cu privire la proiectul de regionalizare a serviciilor spitalicești (populația, respectiv: 6%, și experții, respectiv: 90%).

Reforma de reorganizare a serviciilor spitalicești nu este susținută de majoritatea medicilor dintre respondenți, în schimb este susținută de experți. Împotriva reformei s-au pronunțat $\frac{2}{3}$ dintre medici și doar 19% de experți.

Identificarea cu o clasă socială sau alta este influențată atât de caracteristicile personale ale stilului de viață, cât și de percepția mai generală a stratificării din societate. Relevanța autopozitionării în funcție de reperele de clasă socială derivă tocmai din conotațiile simbolice și politice ale conceptului, astfel polarizarea socială reală se traduce în acțiune politică și prin intermediul polarizării sociale percepute, pe care o putem analiza din perspectiva faptului ce cred cetățenii despre propria apartenență de clasă și cum se distribuie aceste autopozitionări.

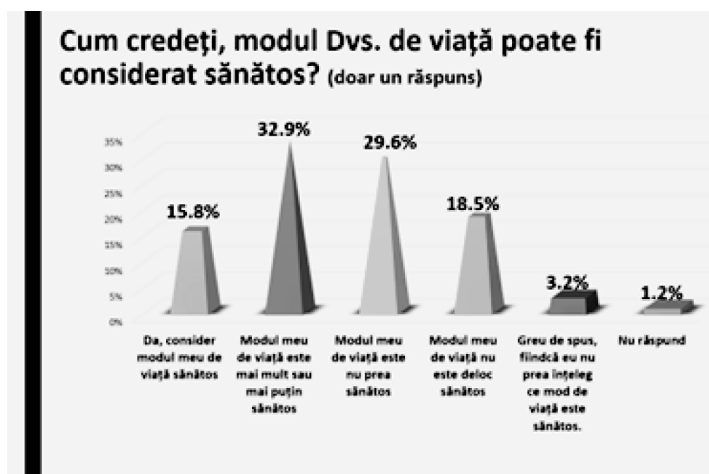

Fig. 4. Autoestimarea modului de viață al cetățenilor

Sursa: ASDM, Vox Populi, aprilie 2016.

În cercetarea noastră doar 3,5% dintre intervievați s-au autoidentificat cu grupul/stratul social superior și înalt, 13% - cu grupul/stratul social mediu, 40% - cu grupul/stratul social mai aproape de mediu, 29% - cu grupul/stratul social scăzut, 15% - cu grupul/stratul social foarte scăzut, care se află la limita supraviețuirii. Aceste date ilustrează tendințele procesului de stratificare socială aflat în curs de afirmare, dar care evoluează într-un spațiu social slab conturat. Cercetările de profil scot în evidență importanța clasei sociale mijlocii, „actor care creează dezvoltare socială, prin investiția în educație și într-o etică a muncii de calitate” [6, p. 27].

După două decenii de tranziție în Republica Moldova se conturează o nouă stratificare socială, unde 3% din cei chestionați se autoidentifică cu grupul / stratul social cel mai de sus (cei foarte bogați, care au tot ce le trebuie, fără restricții de consum), în timp ce 15% dintre subiecți consideră că aparțin grupului social cel mai sărac. Cei mai mulți dintre oameni (40%) se plasează în grupul social mai aproape de mijloc.

În studiul de față am încercat să folosim datele cantitative pentru a identifica factorii care determină variația răspunsurilor și i-am întrebat pe respondenți: *Cum apreciați veniturile actuale ale familiei Dumneavoastră?* Distribuirea răspunsurilor subiecților o prezentăm în *Tabelul 3 - Aprecierea veniturilor actuale ale familiei*.

Tabelul 3. Aprecierea veniturilor actuale ale familiei

1	Nu ne ajung nici pentru strictul necesar	31,4
2	Ne ajung numai pentru strictul necesar	43,7
3	Ne ajung pentru un trai decent, dar nu ne permitem cumpărarea unor bunuri mai scumpe	14,1
4	Reușim să cumpărăm și unele bunuri mai scumpe, dar cu restrângeri în alte domenii	7,8
5	Reușim să avem tot ce ne trebuie, fără să ne limităm la ceva	1,7

Sursa: ASDM, Vox Populi, aprilie 2016.

Observăm că, pentru circa 1/3 din populație veniturile disponibile nu sunt suficiente nici pentru strictul necesar, reușesc să se descurce în situația respectivă doar 44 la sută. 14 % consideră că veniturile obținute le ajung pentru un trai decent, dar nu le permit cumpărarea unor bunuri mai scumpe, iar 8 dintr-o sută de intervievați reușesc să procure și bunuri costisitoare, dar cu anumite sacrificii pentru alte domenii. Doar 2% dintre respondenți își permit să cumpere tot de ce au nevoie, fără să se limiteze în ceva.

Analizând rezultatele cercetării, conchidem că marea majoritate dintre respondenții care s-au identificat cu stratul social „mai aproape de mediu” dispun de venituri care nu le ajung nici pentru strictul necesar, sau le ajung numai pentru strictul necesar, adică trăiesc la limita supraviețuirii. Deci, cu certitudine putem să atribuim acest grup social clasei de jos și nicidecum clasei de mijloc.

Aceste rezultate confirmă încă o dată faptul că în lipsa unei clase de mijloc consistente, societatea moldovenească rămâne a fi una instabilă.

În cercetările realizate la Institutul de Cercetare a Calității Vieții a Academiei Române, autoidentificarea cu clasa mijlocie se situează la o valoare de circa 1/3 din popu-

lație, în timp ce 2/3 se autoidentifică drept țărani sau muncitori și doar 1% consideră că aparțin clasei de sus. Percepția despre locul în societate este dependentă de educație și ocupație: cu cât numărul de ani de școală formală absolviți crește, iar ocupația necesită aptitudini și cunoștințe mai complexe, cu atât este mai probabilă autopозиționarea în straturi sociale mai înalte [1, p. 15-16].

În studiile asupra claselor sociale, sociologii români consideră că delimitarea și definirea „frontierelor” și a conținutului fiecărei clase sociale în parte este un proces dificil. Dacă la nivelul societăților occidentale situația este relativ simplă, deoarece există o relație puternică între educație, ocupație, venituri, proprietate, mod și stil de viață etc., care facilitează identificarea claselor sociale, în societățile Europei Centrale și de Est această relație nu mai este foarte clară. Spre exemplu, raportându-ne strict la societatea românească, multe dintre ocupațiile intelectuale nu se asociază cu venituri ridicate, după cum un nivel de educație scăzut sau ocupații manuale nu înseamnă neapărat venituri modeste. De asemenea, venituri foarte ridicate, deținerea unor bunuri și proprietăți de mare valoare, un nivel de educație cel mult mediu nu te situează în elita societății [1, p. 161]. Din studiul recent desfășurat de către Asociația Sociologilor și Demografilor reiese că această tendință este specifică și pentru Republica Moldova.

Cu scopul de a afla cum percep oamenii componența clasei mijlocii, care categorii sociale ar putea forma clasa mijlocie, le-am adresat o întrebare - meniu: *În care domenii de activitate, după părerea Dumneavoastră, sunt mai mulți reprezentanți ai „clasei mijlocii”?*

Tablul 4. Constituirea clasei mijlocii în Republica Moldova după domenii de activitate

		Resp.	Exp.
1	Politic	9,6	16,2
2	Funcționarilor de diverse ranguri ale puterii executive, ai organelor de forță etc.	9,7	28,2
3	Oamenilor de afaceri (businessul mare și mijlociu)	13,2	29,9
4	Specialiștilor înalt calificați și conducătorilor din veriga superioară a întreprinderilor de stat	10,0	14,5
5	Specialiștilor înalt calificați din întreprinderile private	14,1	20,5
6	Oamenilor de știință, juriștilor, jurnaliștilor	22,9	35,0
7	Specialiștilor de înaltă calificare din sfera neproducătoare (medici, manageri, oameni de creație, specialiști în domeniul IT)	34,1	33,0
8	Slujbașilor, lucrătorilor din instituțiile de învățământ, cultură	57,0	47,9
9	Altceva (argumentați în scris)	3,8	2,6

Sursa: ASDM, Vox Populi, aprilie 2016.

Repartizarea răspunsurilor ne dovedește o percepere stratificată a clasei mijlocii. Atât experții, cât și respondenții văd o clasă mijlocie constituită din oameni ai muncilor curate – slujbași, profesori, învățători, oameni de cultură: 57% respondenți, 48% experți. Tot aici sunt medicii, managerii, specialiști în domeniul IT, scriitorii, pictorii – 34% respondenți, 33% experți, urmează oamenii de știință, jurnaliștii, juriștii, managerii de înaltă calificare. Oamenii de afaceri, politicienii, autoritățile puterii, în perceperea respondenților, dar și a experților, sunt oameni cu stare financiară și materială bună, puțin

13% - 9% din respondenți și 14% - 29% din experți consideră că ei ar putea constitui clasa mijlocie din Republica Moldova. Formarea clasei mijlocii se produce în condiții economice ce determină nivelul de salarizare, angajarea în câmpul muncii, dezvoltarea afacerilor, asigurarea dreptului și protecția businessului, a investițiilor, a drepturilor salariaților, protecția drepturilor cetățenești, democratice, calitatea vieții, sănătatea, odihna, locuința, timpul liber, cultura etc. În ce măsură s-au format atare condiții în Republica Moldova? Răspunsurile obținute la întrebarea: *Cum sunt, după părerea Dumneavoastră, condițiile de formare a clasei mijlocii în Republica Moldova?* ne permit să obținem indicatori relevanți pentru perceperea socială a condițiilor de formare a clasei mijlocii în Republica Moldova. În Tabelul 5 prezentăm repartizarea răspunsurilor de apreciere a condițiilor formării clasei mijlocii în Republica Moldova.

Tabelul 5. Condițiile formării clasei mijlocii în Republica Moldova

	Foarte bune		Bune		Satisfăcătoare		Rele		Foarte rele	
	Res	Exp.	Res	Exp.	Res	Exp.	Res	Exp.	Res	Exp.
Sfera economică (nivelul de salarizare, existența locurilor de muncă, condițiile de dezvoltare a afacerilor ș.a.)	4,8	1,1	20,1	13,7	43,2	29,9	26,7	34,2	5,1	11,1
Justiție (nivelul de protecție a antreprenorilor/investitorilor și a drepturilor angajaților)	4,6	9,4	23,4	10,3	43,1	31,6	24,1	38,5	4,8	10,3
Politică (protecția drepturilor și a libertăților cetățenești)	4,0	9,4	19,1	16,2	42,4	38,6	26,0	29,1	8,5	8,5
Socială (condițiile și calitatea vieții, locuința, comerțul etc.)	3,7	7,7	19,2	11,1	43,8	35,0	26,6	37,6	6,7	8,5
Culturală (odihna, timpul liber)	4,6	4,3	24,0	18,8	42,2	37,6	21,8	30,8	7,4	8,5

Sursa: ASDM, Vox Populi, aprilie 2016.

Analizând indicatorii din *Tabelul 5*, constatăm că 45% dintre experții consideră că în Republica Moldova condițiile economice de constituire a clasei mijlocii sunt rele și foarte rele, 30% le apreciază drept satisfăcătoare și numai 25% le socot bune și foarte bune.

Nici domeniul juridic, în opinia experților, nu asigură condiții de formare a clasei mijlocii. Circa o jumătate (48%) dintre experți consideră condițiile juridice de formare a clasei mijlocii rele și foarte rele, 1/3 le socot satisfăcătoare și doar douăzeci la sută le apreciază drept bune și foarte bune.

Cât ține de mediul politic, de asigurarea drepturilor și a libertăților cetățenești pentru formarea clasei mijlocii, circa 38% dintre experți consideră condițiile rele și foarte rele; 39% le socot satisfăcătoare și 23% bune și foarte bune.

Cât ține de condițiile sociale (calitatea vieții, locuința, comerțul) – 46% dintre experți le consideră rele și foarte rele; 35% - satisfăcătoare, și 18% - bune și foarte bune.

La fel și condițiile de cultură (odihnă, timpul liber): 39% dintre experți - rele și foarte rele, 38% - satisfăcătoare, și 23% - bune și foarte bune.

Cei mai mulți respondenți consideră condițiile economice satisfăcătoare - 43%, la fel și în sfera justiției - 43% satisfăcătoare. Aceleași aprecieri ale respondenților sunt acordate și condițiilor din domeniile politicului, socialului și culturii. Întrebarea de concretizare: *Dacă considerați condițiile de formare a „clasei mijlocii” rele/foarte rele, atunci argumentați de ce?* a solicitat și un răspuns calitativ, explicit. Analiza argumentelor obținute ne-a făcut să le grupăm în factori de impact ai formării condițiilor de constituire a clasei mijlocii. Astfel, au fost evidențiați factorii: economici, sociali, politici, culturali, juridici, psihologici, demografici, migraționali etc.

În *Tabelul 6* prezentăm aprecierile cantitative și calitative prin argumente ale condițiilor rele și foarte rele ale formării clasei mijlocii în Republica Moldova.

Tabelul 6. Factorii de impact și argumentarea condițiilor rele și foarte rele de formare a clasei mijlocii în Republica Moldova

Nr	Factorii	Resp %	Exper. %	Enunțuri
1	Factori economici	40,5	33,9	Tărăgănarea reformelor în sectorul economic. Nu este susținut businessul mic și mijlociu. Economia națională nu este diversificată. Management public eficient. Condițiile economice conduc la divizarea extremă a societății. Lipsa locurilor de muncă. Lipsa de afaceri, nu este dezvoltată economia și sfera de producție a bunurilor. Nivelul insuficient a activităților de antreprenoriat. Inflația este foarte mare. Competitivitate, condițiile de dezvoltare a afacerilor, corupția.
2	Factori sociali	35,9	48,7	Nu sunt condiții reale de formare a clasei mijlocii. Clasa de mijloc trebuie susținută prin toate mijloacele pozitive. Corupție, înșelăciunea, insuficiența locurilor de muncă. Salarii mici, insuficiente pentru a te clasa în "clasa mijlocie". Taxe și impozite prea mari. Nivelul scăzut de viață, protecția socială insuficientă a categoriilor social vulnerabile. Sărăcia populației, pensii mizerabile. Condiții inadecvate de lucru. Lipsa garanțiilor sociale. Prestarea serviciilor necalitative și cu costuri ridicate fără a da posibilitate de a alege. Pătura socială mijlocie trebuie formată reieșind din condițiile economice, educaționale, sociale. Șomajul, emigrația, salarii mai mici decât coșul de consum. Lipsă de venituri, sărăcirea populației, impozite exagerat de mari, condiții "sovietice" de lucru învechite. Medicamente și servicii medicale scumpe. Servicii comunale extrem de scumpe.
3	Factori politici	26,6	51,4	Factorul politic este determinant. Pluralitatea partidelor. Orientări diverse în politică, dependența politică. Nu știi ce să te aștepti de la PLDM, deoarece PSRM și PL sunt imprevizibili. Nu există voință politică de a forma clasa de mijloc. Politizarea, divizarea pe criterii politice nu permite formarea clasei mijlocii. Apar mai mulți oameni cu putere financiară și politică în comparație cu dictatura unui om sau partid. Populația n-are susținere de la stat. Corupție politică înaltă, repartizarea neuniformă a produsului intern brut, povara fiscală inechitabilă. Discriminarea din motive de apartenență politică Clasa mijlocie se formează doar în condiții social-economice benefice ce asigură independența politică a acesteia de structurile politice și de stat centrale și raionale. Lipsa de independență în acțiune. Indiferența totală a Guvernului față de oameni (sănătate, muncă, servicii comunale). Instabilitatea pe plan politic și social. Amestecul statului în domeniul privat.

4	Factori culturali	22,4	42,1	Cultura civică și cea politică joasă.
5	Factori profesio-nali	19,1	22,3	Nivelul de profesionalism insuficient. Lipsă de concurs public a administratorului.
6	Factori juridici	11,7	18,0	Corupția în toate sferele vieții, practica ”contabilității duble”. Justiție ineficientă. Nu sunt apărate drepturile și libertățile cetățeanului. De asigurat respectarea Constituției – suveranitatea poporului. Justiție coruptă, politicieni corupți, pensii mizere, plăți comunale mari, posibilități limitate. Corupția la nivel mare. Atacuri raider asupra businessului mic. Nu sunt condiții pentru a susține clasa mijlocie. De modificat modul de investire în funcție a președintelui țării și de alegere a Parlamentului. Reforma justiției, înlăturarea de la conducere a oligarhilor. Justiție nefuncțională. O legislație onestă, când persoana nu va fi persecutată, amendată și urmărită ilegal și garantează activitatea persoanelor fidele legii. Legislația RM și practica antisocială a conducerii ei. Activitatea ineficientă a justiției. Nu există echitate socială și aplicarea legislației. Din cauza nerespectării drepturilor omului, corupției (cine are bani, are și dreptate). Condițiile de formare a „clasei mijlocii” sunt rele: problema în justiție și în politică. Legislația națională nu corespunde realităților create. Statul de drept este doar un concept nematerializat. Salariile mici și lipsa încrederii în justiție.
7	Factori psihologici	9,3	32,6	Nesiguranța în ziua de mâine. Lipsa unei idei naționale și a unui program consecvent de dezvoltare socio-economică pe termen mediu și lung a RM. Salariile foarte mici a funcționarilor publici care provoacă corupție. Salarizarea proastă a bugetarilor (medicii, profesorii, poliția etc.). Implicarea ne semnificativă în diverse proiecte de asistență.
8	Alți factori	3,0	1,4	Factorii demografici- migrația mare, natalitatea joasă.
9	Nu știu	18,5	0,7	

Sursa: ASDM, Vox Populi, aprilie 2016.

* * *

Cercetările cantitative și calitative ce stau la baza studiului efectuat în condițiile libertăților de expresie și informare dobândite de populația Moldovei pe parcursul a 25 de ani de construire a statului nou, independent, ne permit să elaborăm unele concluzii pornind de la datele empirice obținute și de la analizele opiniilor cetățenilor expuse în interviuri individuale și discuții de grup. Rămânem în speranța că ele vor contribui la conștientizarea dinamicii proceselor de implementare a reformelor economico-sociale și a rezultatelor lor reflectate în modul de viață și de percepere a realității de către cetățenii statului Republica Moldova, vor servi raționalizării activităților decizionale, redirecționării acțiunilor de reformare a societății moldovenești în contextul globalizării și manifestărilor locale a intereselor geopolitice.

- Reformele economice au produs transformări în structura socială, au împărțit oamenii în funcție de capitalul de care dispun în: bogați (circa 2%), care își permit luxul și libertatea vieții, și săraci (75%), care au venituri ce le permit doar existența.

- Reformele economice și sociale au la baza lor numeroase concepții, politici, strategii și programe de dezvoltare macro și micro economică la elaborarea cărora a fost investit atât capital uman cât și financiar. Eficacitatea socială a implementării reformelor bazată pe raportul efecte sociale – investiții economice/financiare este slab studiată sau deloc.

- Estimarea calitativă aleatorie a strategiilor de dezvoltare sectorială dovedește că în marea lor parte acestea sunt documente destinate unor rapoarte statistice, fiind lipsite de finalități ancorate în procesele transformărilor sociale.

- Strategiile și programele transformărilor economico-sociale elaborate de guvernele schimbate continuu în urma luptelor politice nu sunt coezive și exprimă interesele unor grupuri politice, a unor indivizi, a ministerelor, agențiilor, departamentelor. Ele au caracter fragmentar, iar luate în ansamblu dovedesc imposibilitate de implementare eficientă, căci denotă lipsă de comunicare și colaborare intersectorială și intraministerială.

- Ineficiența reformelor poate fi măsurată prin poziționarea populației față de rezultatele reformelor exprimată în temeiul de îngrijorare a cetățenilor. Astfel, pe primul loc în preocupările oamenilor din Republica Moldova este sărăcia, urmată de creșterea prețurilor, de corupție și șomaj, iar pe ultimul loc este criza politică și calitatea guvernării. Fapt ce ne dovedește disperare și apatie la nivel de mediu social.

- Mai mult de jumătate dintre cetățenii republicii sunt convinși că reformele efectuate nu contribuie la dezvoltarea democrației. Astfel, pe fundalul crizei politice, în condițiile disperării și apatiei sociale, se constituie premise pentru instaurarea unei dictaturi pe cale democratică.

- Transformările economice au condus bulversarea structurilor sociale anterioare lor. Noile straturi sociale create atestă mobilitatea continuă a indivizilor și lipsa solidarității, a coeziunii de grup.

- În lipsa unor nuclee de coagulare și solidificare a clasei mijlocii, cetățenii au imagini vagi referitor la conceperea și constituirea clasei mijlocii. Ei consideră că cei mai mulți reprezentanți ai „clasei mijlocii” se află printre slujbași, lucrătorii din instituțiile de învățământ, din cultură. De fapt, este o percepere a structurilor sociale ce reflectă o moștenire a unui mod de gândire sovietică, socialistă. Astfel, este dificil să vorbim de existența unor percepere de conștiința de clasă.

- Rolul determinant în formarea clasei mijlocii îl dețin factorii economici, sociali, politici, culturali, profesionali, juridici, psihologici, demografici.

În condițiile Republicii Moldova, factorii economici au condus la divizarea extremă a societății, au suprimat dezvoltarea agriculturii, a industriei și a producției de bunuri. Nu au creat condiții pentru dezvoltarea businessului și a creșterii nivelului de trai al populației. Factorii sociali ne demonstrează insuficiența locurilor de muncă, escaladarea corupției și neputința justiției, confirmată de factorii juridici prin incompetența organelor de drept în apărarea drepturilor și libertăților cetățenilor.

Factorii psihologici ne indică nesiguranța populației în ziua de mâine, însoțită de o gândire individualistă ostilă coeziunii de clasă și a solidarității sociale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Larionescu M. Mărginean I. Neagu G. Construirea clasei mijlocii în România. București: Editura Enciclopedică, 2007.
2. <http://www.maia.gov.md/public/files/Proiecte/ProiectStrategiaAgriculturaDezvRur.pdf>
3. <http://www.timpul.md/articol/agricultura-strategia-laptelui-pentru-urmatorii-15-ani-34222.html>
4. <http://www.slideshare.net/ghenador/strategia-de-dezvoltare-a-turismului-turism-2020>
5. Volovei V., Mocanu V., Ciocanu M. Sănătatea populației Republicii Moldova: aspecte medico-sociale (realizări, opinii, perspective). Chilinău: Tipografia Prag-3, SRL, 2008.
6. Mocanu V. Autoidentificarea socială în condițiile transformării societății moldovenești. Chișinău: Editura Sirius, 2012.

**РОССИЙСКИЙ СРЕДНИЙ КЛАСС:
РЕАЛИИ И ТЕНДЕНЦИИ**
**RUSSIAN MIDDLE CLASS:
REALITIES AND TENDENCIES**

**Татьяна СПАТАРЬ, доктор хабилитат социологических наук,
Институт Юридических и Политических Исследований АНМ**

Summary

The paper studies the evolution of the research of the Russian middle class. The middle class is considered as part of the social structure, providing its effective functioning. It reveals the most significant characteristics of the formation and development of the Russian middle class. Also, there is shown the special role of the middle class as the main factor ensuring the stable development of society. The analysis allowed to generalize the scientific experience of studying the Russian middle class, and draw some conclusions related to the realities of the Moldovan middle class.

Keywords: social structure, class structure, middle class, Russia's middle class, methodology of the study of the middle class.

Актуальность исследования. Отдел социологии и социальной психологии Института права и политических исследований Академии Наук Молдовы впервые проводит углубленное социологическое исследование социальной стратификации молдавского общества. В данном исследовании особое внимание уделяется среднему классу. Знание научного опыта сопредельных стран является объективной необходимостью для понимания изучаемого процесса на региональном и глобальном уровнях. Исходя из этого, актуальность исследования обусловлена необходимостью синтезировать накопленный исследовательский опыт по проблеме российского среднего класса. Новые экономические, политические и социальные преобразования после распада СССР потребовали от российской науки более углубленных знаний процессов стратификации и структуры общества. Таким образом, интерес к исследованию среднего класса в российской науке исходит из необходимости изучить и понять социальную структуру общества. Именно формирование и развитие среднего класса стало выступать индикатором эффективности последующих структурных преобразований.

Развитие Российской Федерации, начиная с 2000 года до внедрения санкционных мер и падение мировых цен на нефть, характеризовалось устойчивым экономическим ростом. В данный период, повышение экономической активности и снижение уровня безработицы на рынке труда, рост реальных доходов населения, заработной платы, пенсий, снижения уровня бедности, увеличения объемов финансирования социальных отраслей, децентрализация социальных программ, модернизационные сдвиги в потребительском поведении населения – все это способствовало количественному и качественному росту среднего класса. В соответствии со Стратегией долгосрочного социально-экономического развития России

до 2020 года, доля среднего класса к общему числу населения к концу прогнозируемого периода должна была превысить 50%. Соответственно, такая постановка вопроса способствовала необходимости изучить и дать научное разъяснение феномену среднего класса.

Цель исследования является анализ теоретического и эмпирического исследования российского среднего класса, что позволит обобщить опыт формирования среднего класса в стране с некоторыми схожими условиями с нашей страной, выявить специфику эволюции и сделать сопоставляющие выводы.

Теоретическая и методологическая база исследования среднего класса. Сегодня теоретическая и методологическая база социологического исследования российского среднего класса состоит из социологических, экономических и статистических анализов, критериев идентификации среднего класса, эконометрике и моделированию, количественно-качественных методов, использования компьютерных пакетов прикладных программ для обработки эмпирических данных. В профильной научной литературе можно выделить несколько основных традиций исследования среднего класса: классическую теорию, функциональную и стратификационную. Классическая теория предполагает анализ конфликта различных социальных групп. Функциональная и стратификационная стремятся упорядочить членов общества с помощью специальных критериев. В качестве инструментария для исследования среднего класса используются статистические методы корреляционного, регрессионного и компонентного анализа, анализа временных рядов и прогнозирования, а также табличные и графические методы представления статистических данных. [1] При определении численности современного российского среднего класса применялась методика, предполагающая одновременный учёт следующих критериев: образование, ежемесячный доход на душу населения, нефизический труд, самоидентификацию. По оценкам Всемирного Банка [2, с.16], российское население, относящееся к среднему классу, бедным и уязвимым слоям, можно разделить на следующие основные категорий по уровню потребления домохозяйств. Первая категория включает бедные домохозяйства с уровнем потребления ниже национальной шкалы бедности. Ко второй категории относятся домохозяйства, чей уровень потребления выше национальной шкалы бедности, но не превышает 150% от этой шкалы. К третьей категории относится российский средний класс, чей уровень потребления в полтора раза превышает уровень национальной шкалы бедности, но ниже минимального уровня потребления так называемого «среднего класса мирового уровня». И четвёртая категория включает в себя средний класс и богатое население мирового уровня.

Определение среднего класса мирового уровня использовалось в отчете Всемирного Банка о перспективах мировой экономики за 2007 г. В данном документе средний класс мирового уровня определяется, как группа населения способная

покупать импортные товары высокого качества, импортные машины, осуществлять международные путешествия, а также имеет доступ и возможности пользоваться услугами международного уровня, включая высшее образование. Это определение основано на реальной покупательской способности домохозяйств, которая варьирует между средним уровнем потребления в Бразилии и Италии, скорректированном на паритет покупательской способности. В соответствии с этим определением почти 8% мирового населения может классифицироваться как мировой средний класс. [2, с.16]

Институтом Социологии Российской Академии Наук при проведении социологических исследований для отнесения индивидов к среднему классу были выбраны следующие критерии и их пороговые значения: *уровень образования* (наличие как минимум среднего специального образования); *профессиональный статус*, означающий нефизический характер труда; *уровень благосостояния* (показатели среднемесячных душевых доходов не ниже их медианных значений для данного типа поселения или количество имеющихся товаров длительного пользования не ниже медианного значения по населению в целом); *самоидентификация* (интегральная самооценка индивидом своего статуса в обществе по десятибалльной шкале не ниже 4 баллов включительно). [3, с. 9]

При выявлении среднего класса в последнем масштабном социологическом исследовании Российское общество: год в условиях кризиса и санкций [4] была использована методология, широко распространённая как в российской, так и в западной социологии – многомерная стратификация. Для отнесения индивидов к среднему классу использовались следующие критерии: образование (наличие как минимум среднего специального образования); профессиональный статус (нефизический характер труда); уровень благосостояния (показатели среднемесячных душевых доходов не ниже их медианных значений для данного типа поселения или количество имеющихся товаров длительного пользования не ниже медианного значения по населению в целом); самоидентификация (интегральная самооценка индивидом своего статуса в обществе по десятибалльной шкале не ниже 4 баллов включительно). При этом, поскольку средний класс не является однородным, в нем было выделено ядро среднего класса и периферия этого ядра. К ядру были отнесены имеющие высшее образование и навыки работы на компьютере руководители, предприниматели и специалисты. В периферии ядра оказались другие представители среднего класса (само занятые, рядовые служащие и работники торговли со средним специальным образованием, люди с нетипичным сочетанием профессиональной позиции и уровня образования, а также неработающие представители среднего класса). Среди остальных россиян, не вошедших в средний класс, также были выявлены две группы - потенциальный средний класс и остальное население - в принципе не имеющее шансов попасть в его состав.

Степень изученности темы среднего класса. В российской науке проблемы формирования, развития и прогнозирования среднего класса изучаются с точки зрения социологии, экономики, философии, политологии, истории, психологии и педагогики. Российская традиция исследований среднего класса возникла в СССР с отдельных исследований с позиций экономического детерминизма (Старииков Е.Н., Кустарев А.С., Наумова Н.Ф.). В российской социологии представлены практически все парадигмальные кластеры, интегрировавшие в себя концепцию среднего класса. Выделяются неовеберрианское (Заславская Т.И., Голенкова З.Т., Радаев В.В., Шкаратан И.О.), неофункционалистское (Тихонова Н.Е., Дилигенский Г.Г., Авраамова Е.М.), структуралистское (Ильин В.И.) и неомарксистское (Калимуллин Т.Р., в имплицитной форме Ильин В.И.) направления. Также осуществлены попытки нормативного (Бакштановский В.И., Согомов Ю.В.) и даже феноменологического изучения (Сидоров Н.И., Авилов А.И.) данного феномена. [5]

В начале 2000 года среди российских ученых еще не сложилось единого мнения относительно составляющих характеристик среднего класса, и даже чёткой позиции по самому факту его существования в России. Одна часть исследователей активно использует термин средний класс, другая говорит о среднем слое. Это находит выражение в существовании двух основных позиций. Первая состоит в том, что средний класс в России существует, но в количественном выражении он еще мал для того, чтобы служить гарантом социальной стабильности. Вторая позиция заключается в том, что уже существуют социальные страты, которые потенциально могут войти в российский средний класс, но пока ещё в совокупности не образуют его. [6] Существование различных подходов к изучению проблемы среднего класса в России, дискуссии и последующие публикации способствовали высокому уровню научной разработанности данной проблемы. Базисом для этого стало степень изученности проблем социальной стратификации российского общества и динамики социальной структуры.

Первым уровнем изучения проблемы среднего класса является диссертационные работы. Это теоретико-эмпирический пласт, который позволяет сделать вывод о традициях мышления и объёме охвата исследования среднего класса. Если в начале 2000 годов пытались в диссертационных работах выявить проблемы формирования и развития среднего класса, то уже к 2015 году подходят более дифференцированно к исследованию данного социального класса в стратификационной модели современного российского общества, становятся более определёнными критерии идентификации среднего класса. Если в первой волне диссертационных работ преобладало философское обоснование, выявление экономических закономерностей, то в последующих трактовках доминирует социологическая интерпретация. По мере разработанности темы выделяется тенденция к точечным анализам, на эмпирическом социологическом материале регионов Российской Федерации.

Таблица 1. Диссертационные работы, защищённые в Российской Федерации по проблематике среднего класса

№	Автор	Название
1	Степанова О.К.	Средний класс как модель социальной идентификации в постсоветской России. Диссертация кандидата социологических наук. Институт социально-политических исследований. 1999 г., 171 стр.
2	Семенов К.И.	Оценка потребительских предпочтений в системе российского предпринимательства (на примере среднего класса). Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов. Диссертация кандидата экономических наук. 1999 г., 170 стр.
3	Рыбалов Д.Е.	Управление развитием автономной активности населения в процессе формирования среднего класса. Диссертация кандидата экономических наук. Российская академия экономических наук имени Г.В. Плеханова. 1999 г. 151 стр.
4	Бодров А.Л.	Российский средний класс: проблемы формирования, развития и изучения. Диссертация кандидата социологических наук. Нижегородский коммерческий институт 2000 г., 166 стр.
5	Калимуллин Т.Р.	Формирование среднего класса в российском обществе (теоретико-методологический анализ). Диссертация кандидата социологических наук. Казанский государственный технический университет имени А.Н. Туполева. 2000 г., 226 стр.
6	Абрамова С.В.	Предпринимательство как основа формирования среднего класса в Республике Саха (Якутия). Диссертация кандидата социологических наук. Академия наук Республики Саха (Якутия). 2001 г., 204 стр.
7	Шинкевич А.И.	Экономические закономерности и региональные особенности формирования среднего класса (на примере Республики Татарстан). Диссертация кандидата экономических наук. Казанский государственный технологический университет. 2001 г., 190 стр.
8	Зайцев Р.В.	Решение жилищной проблемы для среднего класса (региональный аспект). Диссертация кандидата экономических наук. Российская академия государственной службы при президенте Российской Федерации. 2001 г., 162 стр.
9	Александрова О.А.	Социально-экономические интересы и ориентации формирующегося среднего класса. Диссертация кандидата экономических наук. Институт социально-экономических проблем народонаселения. 2001 г., 179 стр.
10	Чуприна Ю.В.	Человеческий капитал как основа доходов среднего класса. Диссертация кандидата экономических наук. Санкт-Петербургский государственный инженерно-экономический университет. 2001 г., 148 стр.
11	Фарниев В.В.	Процесс становления и развития российского среднего класса (социально-философский анализ). Диссертация кандидата философских наук. Северо-Кавказский технологический университет. 2002 г., 134 стр.
12	Казанцев А.В.	Динамика потребительского поведения среднего класса. Диссертация кандидата социологических наук. Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. 2002 г., 131стр.
13	Калинин А.В.	Анализ уровня доходов населения как фактор формирования среднего класса в России. Диссертация кандидата экономических наук. Государственный университет управления. 2002 г., 147 стр.
14	Хисматулина Н.Р.	Налоговая политика как фактор формирования среднего класса в регионе (на примере малого бизнеса). Диссертация кандидата экономических наук. Казанский государственный технический университет. 2002 г., 214 стр.
15	Ежова Н.Н.	Рентоориентированное присвоение как фактор развития среднего класса в России. Диссертация кандидата экономических наук. Российский государственный гуманитарный университет. 2002 г., 170 стр.

16	Кирпичников В.С.	Социокультурные основания дифференциации среднего слоя в современной России. Диссертация кандидата социологических наук. Ростовский государственный педагогический университет. 2002 г., 152 стр.
17	Лунёв В.В.	Средние слои и средний класс: соотношения и тенденции развития. Диссертация кандидата социологических наук. Красноярская государственная академия цветных металлов и золота. 2003 г., 182 стр.
18	Тарасов А.Н.	Закономерности формирования экономических интересов среднего класса в транзитивной экономике России. Диссертация кандидата экономических наук. Саратовский государственный социально-экономический университет. 2003 г., 193 стр.
19	Галицкая И.В.	Средний класс в политических процессах современной России (региональный и местный уровень). Диссертация кандидата политических наук. Северо-Кавказская академия государственной службы. 2004 г., 138 стр.
20	Предводителева, М.Д.	Потребление бытовых услуг российским средним классом. Диссертация кандидата экономических наук. Институт социально-экономических проблем народонаселения. 2004 г., 170 стр.
21	Долгих Т.В.	Потребление среднего класса: постиндустриальные тенденции и российские особенности. Диссертация кандидата экономических наук. Кубанский технический университет. 2004 г., 156 стр.
22	Греков С.Г.	Использование природной ренты в формировании российского среднего класса. Диссертация кандидата экономических наук. Гуманитарный институт. 2004 г., 166 стр.
23	Колесникова Е.А.	Развитие частной собственности в процессе становления среднего класса. Диссертация кандидата экономических наук. Военный университет. 2004 г., 177 стр.
24	Николаевский Д.А.	Социокультурные трансформации российского общества: формирование и субъективные характеристики среднего класса. Диссертация кандидата социологических наук. Южно-Российский государственный технический университет. 2004 г., 177 стр.
25	Руссу О.Д.	Становление среднего класса в современной России. Диссертация кандидата философских наук. Волгоградский государственный университет. 2005 г., 164 стр.
26	Лескина О.Н.	Средний класс как фактор устойчивости социально-экономической системы. Диссертация кандидата экономических наук. Тамбовский государственный университет имени Г.Р.Державина. 2005 г., 184 стр.
27	Белогруд И.Н.	Средний класс как предмет социально-философского анализа. Диссертация доктора философских наук. Военный университет. 2005 г., 360 стр.
28	Гончарова О.А.	Место и роль среднего класса в формирование гражданского общества в России. Диссертация кандидата политических наук. Московский государственный педагогический университет имени М.В.Шолохова. 2005 г., 177 стр.
29	Тихонов В.В.	Условия реализации экономического потенциала среднего класса в процессе рыночных преобразований в России. Диссертация кандидата экономических наук. Нижегородский государственный университет имени Н.И. Лобачевского. 2005 г., 148 стр.
30	Воскобойников В.А.	Особенности формирования доходов среднего класса в современной России и пути повышения его платёжеспособности спроса. Диссертация кандидата экономических наук. Московский педагогический государственный университет. 2005 г., 137 стр.
31	Евтюкова М.В.	Муниципальная собственность как фактор формирования среднего класса. Диссертация кандидата экономических наук. Московский гуманитарно-экономический институт. 2006 г., 161 стр.

32	Алимбеков М.М.	Политическая институализация среднего класса в условиях модернизации российского общества. Диссертация кандидата политических наук. Башкирская академия государственной службы и управления при президенте Республике Башкортостан. 2006 г., 158 стр.
33	Будюк Т.А.	Влияние государственной собственности на формирование среднего класса в условиях рыночной экономики. Диссертация кандидата экономических наук. Российский государственный социальный университет. 2006 г., 175 стр.
34	Кучканов В.И.	Становление среднего класса в постсоветской России. Диссертация кандидата социологических наук. Мордовский Государственный Университет имени Н.П. Огарева. 2006 г., 167 стр.
35	Моржаков В.С.	Конструирование образов среднего класса в российских информационно-аналитических СМИ как способ формирования социального мифа. Диссертация кандидата социологических наук. Нижегородский государственный университет имени Н.И. Лобачевского. 2007 г., 178 стр.
36	Пашинина Е.И.	Стратификационное пространство занятости в контексте формирования среднего класса. Диссертация кандидата социологических наук. 2007 г., 217 стр.
37	Панина Е.А.	Ценностно-ориентационный потенциал среднего класса как фактор современных социокультурных изменений (на материалах Республики Адыгея). Диссертация кандидата социологических наук. Адыгейский государственный университет. 2007 г., 174 стр.
38	Мкртычева К.Б.	Становление среднего класса и его восприятие в общественном сознании россиян. Диссертация кандидата социологических наук. Институт экономики и внешнеэкономических связей Южного федерального университета. 2008 г., 174 стр.
39	Комардина О.Н.	Статистический анализ формирования и развития среднего класса России. Диссертация кандидата экономических наук. Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. 2008 г., 220 стр.
40	Ефимова Е.Ш.	Изменение положения и социокультурного статуса женщин среднего класса Великобритании 1870-1920-х гг. Диссертация кандидата исторических наук. Омский государственный университет. 2008 г., 226 стр.
41	Цимбалист А.В.	Социальное расслоение общества и его воздействие на становление среднего класса в России (на примере Омской области). Диссертация доктора экономических наук. Российская академия экономических наук имени Г.В. Плеханова. 2009 г., 396 стр.
42	Мареева С.В.	Средний класс в современном российском обществе: специфика становления (2003-2009 гг.). Диссертация кандидата социологических наук. Институт социологии Российской академии наук. 2009 г., 191 стр.
43	Галкин М.Н.	Поведение потребителей из среднего класса на рынке жилья крупного города европейской части России. Диссертация кандидата социологических наук. Южный федеральный университет. 2009 г., 180 стр.
44	Ковальчук А.И.	Социально-экономические факторы формирования среднего класса в современных условиях. Диссертация кандидата социологических наук. Тюменский государственный университет. 2010 г., 156 стр.
45	Дычко, Н.В.	Совершенствование механизма формирования среднего класса в условиях трансформационной экономики (на примере Республики Казахстан). Диссертация кандидата социологических наук. Современная гуманитарная академия. 2010 г., 166 стр.
46	Кыдырбаева Э.О.	Формирование среднего класса и его влияние на социально-экономическое развитие страны. Диссертация кандидата социологических наук. Кыргызско-Российский славянский университет. 2010 г., 245 стр.

47	Добринская Д.Е.	Социальное неравенство и теории классов: концепции Томаса Х. Маршалла, Ральфа Дарендорфа, Эрика О. Райтатема. Диссертация кандидата социологических наук. Социологический факультет. Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. 2010 г., 148 стр.
48	Истомин, В.Ю.	Образ жизни среднего класса в условиях модернизации российского общества (на выборке московского региона). Диссертация кандидата социологических наук. Волгоградский государственный университет. 2011 г., 171 стр.
49	Моисеев А.С.	Психологические типы социального самоопределения российского среднего класса. Диссертация кандидата психологических наук. Институт психологии Российской академии наук. 2011 г., 161 стр.
50	Хуснуллова А.Р.	Формирование среднего класса в информационной экономике. Диссертация кандидата экономических наук. Казанский государственный финансово-экономический институт. 2011 г., 157 стр.
51	Аглиуллова А.Х.	Критерии идентификации среднего класса в России. Диссертация кандидата социологических наук. Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. Социологический факультет. 2011 г., 184 стр.
52	Чаплыгин А.Э.	Средний класс как новый элемент в социальной стратификации современного российского общества (на примере г. Саратова). Диссертация кандидата социологических наук. Саратовский государственный технический университет имени Гагарина Ю.А. 2012 г., 132 стр.
53	Власова Е.М.	Средний класс в структуре регионального социума. Диссертация кандидата социологических наук. Ульяновский государственный технический университет. 2012 г., 183 стр.
54	Соболев А.Е.	Дифференциация подходов к исследованию среднего класса в стратификационной модели современного российского общества. Диссертация кандидата социологических наук. Институт социально-политических исследований Российской академии наук. 2013 г., 135 стр.
55	Лошкарева-Имгрунт С.И.	Правовое поведение среднего класса в России. Диссертация кандидата социологических наук. Адыгейский государственный университет. 2013 г., 137 стр.
56	Талаш Хасан	Трансформация институтов среднего класса в современной российской экономике. Диссертация кандидата экономических наук. Казанский (Приволжский) федеральный университет. 2013 г., 218 стр.
57	Яцур А.В.	Организационно-методический инструментарий обеспечения экономической безопасности территории через призму идентификации и развития среднего класса. Автореферат диссертации кандидата экономических наук. Тамбовский государственный университет имени Г.И. Державина. 2013 г., 25 стр.
58	Одинцова Е.В.	Социально-экономические основы выявления среднего класса среди работающих по найму. Автореферат диссертации кандидата экономических наук. Всероссийский центр уровня жизни. 2013 г., 23 стр.
59	Лунева Е.А.	Обеспечение устойчивого сбалансированного экономического развития региона на основе формирования среднего класса. Диссертация кандидата экономических наук. Мурманский государственный технический университет. 2013 г., 186 стр.
60	Прохоров Д.В.	Средний класс в российском обществе: социальная идентичность и субъективные смыслы (на примере Самарской области). Диссертация кандидата социологических наук. Мордовский государственный университет имени Н.П. Огарёва. 2014 г., 189 стр.

61	Вырупаева А.П.	Средний класс в Веймарской Германии: проблемы общественно-политической и социокультурной адаптации (1918-1933 гг.). Диссертация кандидата исторических наук. Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н.Ельцина. 2014 г., 238 стр.
62	Анплеев А.А.	Корпоративная культура гостиничных предприятий среднего класса как управленческий ресурс. Автореферат диссертации кандидата социологических наук. Нижегородский государственный университет имени Н.И. Лобачевского. 2014 г., 16 стр.

Источник: Таблица была составлена на основе базы данных Российской Государственной Библиотеке. Электронная библиотека диссертаций. [<http://diss.rsl.ru/?lang=ru>]

Анализ библиографических источников выявил, что после 2000 года печатаются всё больше научных статей и монографических изданий. Большой вклад в теоретическо-методологической базе исследования внесли ведущие социологические центры Российской Федерации. Институт Социологии Российской Академии Наук. Первую попытку изучить средний класс корнями уходит в далёкую осень дефолта 1998 года. В контексте исследуемой проблематики, интересовал вопрос о том, выжил ли в кризис неокрепший средний класс новой России. Проведенное весной 1999 года общероссийское социологическое исследование показало, что он выжил, хотя и сузил свои ряды.[7] Вторая попытка анализа была предпринята летом 2003 года. В ходе общенационального исследования, в котором использовалась не только общероссийская репрезентативная выборка, но и специальная под выборка наиболее благополучных слоёв российского общества, усиливших представительность полученных данных о среднем классе. Исследовательскую группу интересовали вопросы, связанные с состоянием среднего класса в новых политических условиях, динамикой изменений качественно-количественных характеристик за пост дефолтный период. [8] И третье масштабное эмпирическое исследование было проведено спустя десять лет. Социологический опрос был проведён в феврале 2014 года и состоял в том чтобы оценить масштабы, состав, особенности, роль в обществе и перспективы развития российского среднего класса, сложившегося за более чем 20 лет реформ. [3, с. 4-5] Весомый вклад в объяснение сути среднего класса имеет профильные журналы, издаваемые под эгидой Института Социологии Российской Академии Наук, как Социологические исследования, Социологический журнал, Вестник Института социологии и другие издания.

Институт Современного Развития (ИСР) является объединением экспертов для подготовки предложений и выработки документов по важнейшим направлениям государственной политики Российской Федерации. В мае 2008 года ИСР развития начал масштабный исследовательский проект по изучению феномена российского среднего класса. В результате проведённых исследований под эгидой ИСР были изданы ряд монографических работ: Российские средние классы накануне и на пике экономического роста (2008) [9] и Российский средний класс: анализ структуры и финансового поведения (2009) [10], а также была проведена конференция «Средний класс: проблемы формирования и перспективы роста»

(2008). [11] Авторы данных изданиях, опираясь на многолетний опыт исследования этой проблемы, рассматривают вопрос о месте, роли и функциях среднего класса на различных этапах социально-экономического развития. Исследование позволило определить масштабы, границы и структуру как российского среднего класса, так и других социальных групп, которые обладают определённым потенциалом для перемещения в данную группу.

В понимании российских исследователей средний класс – это предсказуемость жизненного пути. Человек, находясь в той или иной социальной иерархии, должен чётко видеть и понимать, что его ждёт в будущем. Средний класс хочет предсказуемости, ясных и чётких правил игры. Россия на протяжении многих лет (с 1990- до 2000) «экспортировала» свой средний класс. Исходя из синтеза научных работ, средний класс не самоцель для России, а реальные социальные группы, ориентированные на модернизацию России. [11]

В противостоянии государственным институтам по изучению среднего класса довольно категорично высказываются частные научные центры. ЛЕВАДА-Центр (Аналитический Центр Юрия Левады) утверждает на своём сайте: «Беспокоиться о судьбе среднего класса в России – дело безнадежное: нельзя потерять то, что так и не сформировалось. Среднего класса в России нет, никогда не было, а теперь он станет ещё меньше.» Из процитированных выводов Марины Красильниковой, руководителя отдела изучения потребления и уровня жизни «Левада-Центр», выделяем следующее высказывание: «Средний класс выхолостили практически до работников госпредприятий. Поэтому и говорить о том, что у нас средний класс сокращается, бессмысленно. Что у нас сокращается, так это доля населения, у которого есть свободный потребительский выбор».[12]

По опросам «ЛЕВАДА-Центр» в постсанкционной России, у 70% россиян доходы недостаточно высоки, чтобы позволить себе траты, кроме текущих нужд вроде оплаты жилья, покупки еды, обуви или одежды. Россиян, которые могут позволить себе выбрать между различными потребностями остаётся меньше 30%. [12]

Валерий Фёдоров, генеральный директор Всероссийского Центра Изучения Общественного Мнения (ВЦИОМ), [13] конкретизировал, что во ВЦИОМе под средним классом понимают группу людей, ориентирующиеся в своём потреблении на нормы современной массовой культуры и обладающую достаточными средствами, чтобы эту ориентацию реализовать. Принадлежность к среднему классу во ВЦИОМе определяется по трём показателям: материальному положению, профессиональному статусу и самоидентификации. По состоянию на 2012 год, Валерий Фёдоров считал, что порядка 20-25% населения России и 55-60% населения Москвы можно отнести к среднему классу. При этом сердцевина среднего класса (людей, проходящих в эту страту по всем трём показателям) среди них составляет не более четверти (по России - 5% от всего населения, в столицах 10-15 %). За исключением мелких предпринимателей, образующих особую страту внутри среднего класса, его представители рассеяны по различным профессиональным группам. В России средний класс – социальное меньшинство, поэтому

его представители ставят во главу угла обеспечение стабильности собственного положения, политическая ориентация у него скорее консервативная, чем модернизаторская. [13]

Падение мировых цен на нефть, санкционные меры введенные против России, незамедлительно сказались на состоянии общественного мнения. По данным исследования Фонда общественного мнения (ФОМ) за декабрь 2015, 49% россиян сообщили, что в 2015 их материальное положение ухудшилось; 53%, что за последний год их земляки стали беднее; а 14 % уверены, что в 2016 году социальное неравенство вырастет. Результаты опроса за начало года 2016 по сравнению с опросом, проходившим в самом конце 2015-го, доля негативных оценок нынешней ситуацией в экономике повысилась с 11 п.п. на 17 п.п. за месяц выросла доля констатирующих ухудшения дел в экономике в последнее время. Измеряя в кризис уровень жизни россиян, ФОМ установил, что 31% россиян признают, что за последний год стали питаться хуже. Среди малообеспеченных говорят об этом 64%, среди относительно обеспеченных 10-12 %. 23% опрошенных сообщили, что питаются плохо.[14]

Из изданных за последние годы монографических работ выделяется книга Восстание среднего класса, с левоцентристской трактовкой, автором которой является Кагарлицкий Б.Ю., социолог и левый публицист с диссидентским прошлым.[15] Автор анализирует антиобщественный характер сегодняшней «глобализации сверху», выгодной элитам, и противопоставляет ей проект «глобализации снизу», выгодной большинству населения планеты. Автор пытается ответить на вопрос: Почему центром бунта происходящего в наши дни, являются не голодающие массы, а средний класс. На улицы городов, на митинги и демонстрации выходят теперь достаточно обеспеченные люди, которым, казалось бы, есть что терять. Главным субъектом позитивных изменений, автор считает средний класс. Хотя средний класс, который всегда считался гарантом стабильности общества и опорой демократии, больше таковым не является. Отчего это произошло и к чему это приведет пытается разобраться автор в данной книге.

Обобщая анализы подходов к изучению среднего класса в российской науке, можем выделить две крайности: от постулата, что средний класс существует и последовательно растёт и развивается, до утверждения, что его не было и нет. Промежуточные постулаты представлены следующими двумя подходами. Первый - средний класс в России существует, но он не такой как в развитых странах и не имеет необходимого объёма имущества, сбережений, доходов, поэтому весьма уязвим для разного рода потрясений; и второй - средний класс в России есть, но он отличается от западного аналога по главному критерию – материальному.

Портрет российского среднего класса. Для выделения портрета среднего класса использовались результаты последнего социологического исследования Средний класс в современной России: 10 лет спустя. Аналитический доклад был подготовлен в сотрудничестве с представительством Фонда имени Фридриха Эберта в Российской Федерации. Синтез данного исследования позволил выде-

лить наиболее значимые характеристики российского среднего класса. Общероссийское исследование, проведенное Институтом Социологии Российской Академии Наук (опрос состоялся в феврале 2014 г.), состоял в том, чтобы оценить масштабы, состав, особенности, роль в обществе и перспективы развития российского среднего класса, сложившегося за более чем 20 лет реформ.

По результатам цитируемого исследования, в 2014 год численность среднего класса в российском обществе составило 40-42% населения в целом. Оценка численности среднего класса в динамике показывает его рост в период 2003-2008 гг., сокращение его численности во время экономического кризиса 2008-2009 гг. и восстановление рядов среднего класса в 2010г., после чего последовал новый этап его роста, при котором он «перешагнул» рубеж 40%. [3, с.210] При том что доля среднего класса достаточно велика для страны в процессе глубоких реформ, необходимо учитывать и то что по своему составу он не является гомогенным. Во внутренней структуре среднего класса можно выделить устойчивое ядро, которое наиболее ярко выражает его качественные характеристики, и менее стабильную периферию этого ядра. К моменту проведения социологического исследования, к ядру среднего класса могут быть отнесены 16% россиян, и прежде всего имеющие высшее образование руководители, предприниматели и специалисты. В ближнюю периферию ядра среднего класса, составляющую 26%, попадают работники средней квалификации, имеющие не только высшее, но и среднее специальное образование. [3, с. 210]

Профессиональный портрет российского среднего класса отражает особенности исторического периода развития России и модели экономики, сложившейся в ней за годы реформ. Современный этап развития, на котором находится российская экономика - это этап позднего индустриального развития, который ведущие западные страны проходили в 60-80 годах XX века. По мнению авторов анализа, нет ничего удивительного в том, что российский средний класс с точки зрения его профессионального портрета в большей степени похож на средний класс развитых стран прежней эпохи, чем на сегодняшний средний класс. [3, с. 211] В российском среднем классе в большей степени сосредоточены женщины и представители молодых и средних возрастов. Вероятность оказаться в его составе выше у потомственных горожан, однако даже в ядре среднего класса большинство его представителей являются пока выходцами из «малой России». Вероятность попадания в средний класс превышает 50% только для тех россиян, у кого хотя бы один из родителей обладает высшим образованием. Собственное высшее образование также более чем в половине случаев обеспечивает имеющим его россиянам попадание в состав среднего класса. [3, с. 210]

Данная социальная группа представляет собой симбиоз двух достаточно сильно отличающихся друг от друга групп – его ядра и его периферии. Ядро среднего класса – это, прежде всего, профессионалы, занятые преимущественно в отраслях четвертичного сектора экономики с высокими показателями человеческого капитала. Периферия ядра – работники нефизического труда, для которых выс-

шее образование является все менее характерным. Средний класс (и особенно его ядро) характеризуется ярко выраженными возможностями что-то изменить к лучшему в своей жизни в целом. [3, 212 с.] Среднедушевые ежемесячные доходы в российской семье, принадлежавшей к ядру среднего класса, достаточно скромны. Они составляли в начале 2014 г. около 16,5 тыс. долларов США в год без учета паритета покупательной способности (ППС). Для периферии ядра среднего класса этот показатель составлял примерно 11,5 тыс. долларов США (без учета ППС). [3, с.212] Наиболее заметные, качественные отличия характеризуют в настоящее время потребительский стандарт среднего класса в сравнении с остальным населением в отношении товаров длительного пользования (ТДП). Главными отличиями стандарта жизни среднего класса в отношении оснащенности домашним имуществом является огромный отрыв от остальных россиян в обеспеченности его автомобилями (особенно иномарками), цифровой видеотехникой, айпадами, планшетами, айфонами и т. п. Такой разрыв отражает не только качественную разницу в степени вовлеченности в информационные технологии среднего класса и не входящих в его состав россиян, но и степень доступности для них стилевого потребления, разные возможности выбирать себе определенный образ жизни. [3, с. 213] По доле разделяющих ценности общества модерна (внутренний локус- контроль, нонконформизм, инициативность и др.) представители среднего класса, а в особенности его ядра, заметно отличаются от других россиян: поддержка таких ценностей среди них оказывается выше. [3, с. 214]

В российском обществе в настоящий период существует консенсус относительно неприменимости западной модели развития и необходимости «особого пути», которым должна идти страна. Причем в этом средний класс солидарен с остальным населением. Таким образом, для большинства российского среднего класса речь идет не о прямом копировании западного пути, а об использовании в современных российских условиях определенных элементов, подходящих для России, из богатого исторического опыта западных стран. [3, с.215] Представители российского среднего класса, несмотря на имеющийся дефицит свободного времени, чаще других россиян удовлетворены своим досугом, причем уровень их удовлетворенности досуговыми возможностями в последнее десятилетие стабильно растет.

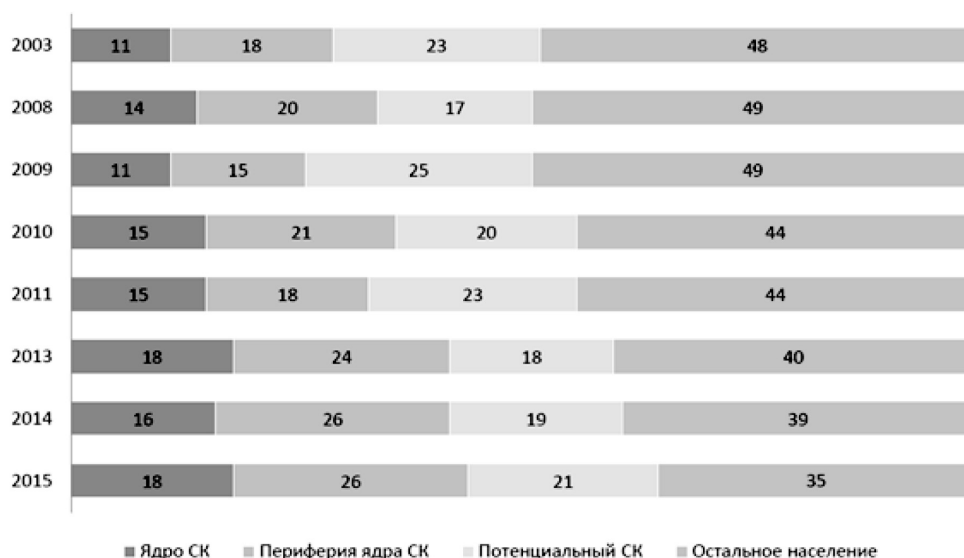
Ядро среднего класса фокусирует в себе все эти отличия и является своеобразной «витриной продвинутого досуга» – его представители чаще других групп реализуют активный, высоко насыщенный тип досуга с акцентом на культуру и саморазвитие. [3, с.217] Проведенное исследование позволило зафиксировать связь между досуговыми практиками представителей среднего класса и их социально-психологическим состоянием. Так, удовлетворенность жизнью повышается с ростом показателей качества досуга. При этом наиболее значимым является даже не столько сам факт наличия свободного времени как пространства досуга, сколько именно его качество – видовое разнообразие и особенно содержательная направленность. [3, с.217] Анализ отношения представителей среднего класса к

морали показывает, что в целом моральное состояние этой социальной группы не противостоит морали остального населения. Представители среднего класса, как и остальные россияне, разделяют беспокойство положением дел в сфере морали, ратуют за возвращение России к национальным традициям, нравственным ценностям, проверенным временем, и выступают в большинстве своем за «честные доходы» против «любых доходов», за «спокойную совесть» против безудержного «стремления к власти». [3, с. 218]

Анализ миграционных установок населения России показывает, что самая высокая готовность переезжать ради получения желаемой работы наблюдается у представителей ядра среднего класса (среди них готов мигрировать почти каждый второй). Несколько ниже подобная готовность отмечается у представителей периферии среднего класса, еще ниже – у остального населения. Это позволяет утверждать, что средний класс является социальной группой повышенной потенциальной миграционной активности. Готовность переезжать в целях обретения лучшей работы в составе среднего класса наиболее велика у молодых людей и у живущих в селах и поселках городского типа. [3, с.219]

Несмотря на некоторое улучшение положения среднего класса за последние годы, его представители ощущают неуверенность в завтрашнем дне и испытывают ряд опасений, большинство из которых традиционно компенсируется в развитых странах мерами социальной политики: потеря средств к существованию, утрата здоровья, отсутствие перспектив для детей и т. д. [3, с. 219] Средний класс России, несмотря на его активность в решении своих социальных проблем, предъявляет сегодня высокий запрос на рост государственного участия в жизни общества. [3, с. 220] В социальной структуре современного российского общества средний класс занимает относительно благоприятные позиции. Однако в целом он может быть охарактеризован как класс с ощущением некоторой приниженности своего социального статуса. Это связано с численным доминированием в его составе периферии среднего класса, самооценки представителей которой своего статуса в обществе заметно ниже, чем в его ядре. [3, с. 220] Определяя свой статус в обществе, россияне вообще и представители среднего класса в частности, ориентируются, прежде всего на свое материальное положение. Именно поэтому, хотя российское общество было и остается обществом смещенных вниз статусных позиций, с годами, по мере роста уровня благосостояния населения, самооценку россиянами своего статуса в обществе постепенно улучшает. Однако это не означает удовлетворенности населения сложившейся в стране ситуацией в области стратификации: все годы реформ россияне воспринимают социальную структуру российского общества как такую, где основная часть населения само зачисляет себя в социальные слои ниже среднего. [3, с.220]

Средний класс в условиях кризиса и санкций. Последнее исследование Института Социологии Российской Академии Наук Российское общество: год в условиях кризиса и санкций [4] позволяет понять, что происходило в условиях кризиса в составе российского среднего класса.

Рис. 1. Динамика численности среднего класса в России в 2003-2015 гг., %

Источник: Институт Социологии РАН. Информационно-аналитический материал по итогам общероссийского социологического исследования. Российское общество: год в условиях кризиса и санкций. Москва, 2015. 48 с.

Результаты цитируемого исследования показывает, что средний класс под влиянием кризиса стал жить хуже, но не настолько, чтобы перестать быть при этом средним классом или сократиться в своей численности. И, учитывая, что средний класс, в отличие от бедных, должен иметь «запас прочности», это вполне естественно. Наиболее устойчивая группа среднего класса - его ядро - составила в октябре 2015 года, как и в предыдущие годы, менее половины его численности (40% в состав среднего класса и 18% в составе населения в целом). Для населения, не входящего в состав среднего класса, основным «блокирующим» признаком для попадания в него стал критерий социально-профессиональной принадлежности. При этом в условиях кризиса состав населения, не попадающего в средний класс, стал более гомогенным – осенью 2015 г. свыше двух третей его образовывали рабочие. Возрастной и гендерный состав среднего класса не претерпел изменений под влиянием кризиса – основную долю в нем продолжают составлять представители младших и средних возрастов, а также женщины. Высшее образование обеспечивает попадание в состав среднего класса более чем в половине случаев, в то время как среднее специальное образование приводит к занятию позиций чаще не в составе среднего класса, а вне его. И в стабильных экономических условиях, и в условиях кризиса, большинство в российском среднем классе составляют работники предприятий и учреждений государственной формы собственности. В ядре среднего класса данный показатель фиксировался осенью 2015 г. на уровне 65%, а в начале 2014 г. доходил даже до 68%. На этой особенности российского среднего класса кризис сказался, как видим, незначительно, но симптоматично – при первых же сложностях с бюджетом пострадали именно работники госсектора. Однако еще симптоматичнее то, что с начала 2014 г. до октября 2015 г.

в составе ядра среднего класса с 13% до 19% выросла доля работающих на приватизированных предприятиях. Видимо, реализация задач импорт замещения и оживление предприятий военно промышленного комплекса помогли этой части российского среднего класса более уверенно чувствовать себя даже в условиях кризиса. Таким образом, и в данном отношении средний класс неоднороден – чьё-то положение кризис ухудшил, а чьё-то, напротив, улучшил, что оказалось связано с особенностями занятости представляющих его людей.

Что же касается доходов представителей российского среднего класса, то их динамика свидетельствует, что *именно средний класс, который в последнее десятилетие в наименьшей степени демонстрировал тенденцию своего улучшения, в кризисных условиях пострадал сильнее всего в относительном выражении. В результате, отрыв среднего класса от остальных россиян сохраняется только за счёт той значительной дистанции, которая сформировалась между ними в 1990х – начале 2000х годов. Хотя средний класс по-прежнему заметно опережает по размеру своих среднедушевых доходов остальных россиян, в условиях кризиса этот разрыв сократился, а в составе ядра среднего класса наблюдается даже падение среднедушевых доходов в абсолютном выражении. Это означает, что не входящее в средний класс население России и жило, и продолжает жить достаточно плохо, хотя доходы его представителей в «тучные» 2000е годы повысились даже в реальном выражении. В то же время средний класс страны, оказавшийся по итогам 2000х годов в весьма благополучном положении, постепенно утрачивает в 2010е гг. завоеванные им позиции, хотя и сохраняет пока в этом отношении значительный отрыв от остальных россиян. При этом каждый следующий кризис все больше ухудшает положение российского среднего класса относительно остальных россиян.* [4]

* * *

Проведенный анализ позволил обобщить опыт изучения процесса формирования и развития российского среднего класса. Актуальность проведенного исследования в данной статье следует из необходимости решения практических задач при проведении масштабного социологического исследования социальной структуры молдавского общества, включая специфику среднего класса. Проведение данного анализа позволило составить представление об уровне разработанности темы среднего класса в современной научной российской среде и наметить те практические задачи, которые связаны с созданием условий для формирования и развития среднего класса в Республике Молдова. Первые попытки изучения среднего класса предприняты российскими учеными ещё в последние годы существования СССР. В начале 2000 года были реализованы ряд социологических исследований среднего класса на общенациональной выборке. Данные научные работы вытекают из необходимости осмысления той конкретной роли, которую играет средний класс в развитых обществах и определиться с функциональной значимостью данного социального феномена в условиях российской действительности.

Для определения слоёв составляющий средний класс были разработаны и адаптированы специальные комплексные методологии. Изучение функциональных характеристик среднего класса, как стабилизация общественной жизни и

снятие социальной напряженности, инициатор социальных преобразований, активное участие в инновационной деятельности позволило выявить специфику социального потенциала данного строя в обществе. Российский средний класс гетерогенен. К среднему классу относятся разные социальные слои.

Модернизация России требует наличия широкой и постоянно увеличивающейся прослойки среднего класса. Понимание самочувствия среднего класса в данных экономических условий позволяет определить реальный вектор государственного развития. В силу исторических условий, для Республики Молдова средний класс не смог формироваться по образцу западных стран. Также как и в России, в большой степени предпосылки формирования молдавского среднего появились благодаря переходу к рыночной системе хозяйствования и миграционным процессам, а другая её часть перешла из советского среднего класса. Эти обстоятельства определили специфику среднего класса, интересы которого складываются в двух направлениях: в стремлении к накоплению материальных благ и ресурсов и в повышении человеческого капитала, образования, квалификации. В результате средний класс оказался весьма малочисленным и неспособным выполнять функции, традиционно предписываемые среднему классу.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Комардина О. Н. Статистический анализ формирования и развития среднего класса России. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Московский Государственный Университет Экономики, Статистики и Информатики. Москва, 2008. 220 с.
2. Доклад об экономике России. Всемирный Банк. № 19, Июнь, 2009. 34 с.
3. Средний класс в современной России: 10 лет спустя. Аналитический доклад. Институт Социологии Российской Академии Наук. Москва, 2014. 221с.
4. Информационно-аналитический материал по итогам общероссийского социологического исследования. Российское общество: год в условиях кризиса и санкций. Институт социологии Российской Академии Наук. Москва, 2015. 48 с.
5. Кучканов В.И. Становление среднего класса в постсоветской России. Диссертация кандидата социологических наук. Мордовский Государственный Университет имени Н.П. Огарева, 2006. 167 с.
6. Бодров А.Л. Российский средний класс: проблемы формирования, развития и изучения. Диссертация кандидата социологических наук. Нижегородский коммерческий институт. Нижний Новгород, 2000. 166 с.
7. Средний класс в современном российском обществе. Под общ. ред. Горшкова М.К., Тихоновой Н.Е., Чепуренко А. Ю. Российский независимый институт социальных и национальных проблем (РНИСиНП). Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1999. 304 с.
8. Россия – новая социальная реальность. Богатые. Бедные. Средний класс. Под ред. Горшкова М. К., Тихоновой Н. Е.. Москва: Наука, 2004. 259 с.
9. Шаститко А.Е., Авдашева С.Б., Овчинников М.А., Малева Т.М., Овчарова Л.Н. Российские средние классы накануне и на пике экономического роста. Институт современного развития. Москва: Экон-Информ, 2008. 200 с. ISBN 978-5-9506-0370-9.
10. Григорьев Л., Салмина Ф., Кузина О. Российский средний класс: анализ структуры и финансового поведения. Институт современного развития. Москва: Экон-Информ, 2009. 148 с.
11. Дискуссия о среднем классе. Материалы конференции «Средний класс: проблемы формирования и перспективы роста». Институт современного развития. Москва, 24 апреля 2008 г., 38 с.
12. Разговоры в пользу средних. <http://www.levada.ru/2015/12/14/razgovory-v-polzu-srednih/> Опубликовано: 14.12.2015. (посетил 20 февраля 2016)
13. Фёдоров В. Средний класс в России: вчера, сегодня ... завтра? <http://oko-planet.su/politik/politikrus/157466-valeriy-fedorov-sredniy-klass-v-rossii-vchera-segodnya-zavtra.html>. Опубликовано: 29.12.2012, 11:35. (посетил 20 февраля 2016).
14. Спецпроект: 10 цифр месяца. Фонд Общественное Мнение (ФОМ) <http://fom.ru/special/10-cifr-mesjaca.html>(посетил 1 марта 2016).
15. Кагарлицкий, Б.Ю. Восстание среднего класса. Москва: Ультра Культура, 2003. 320 с.

ASPECTE SOCIALE ALE VULNERABILITĂȚII
FAMILIILOR MONOPARENTALE. CAZUL JUDEȚULUI ARAD

SOCIAL ASPECTS OF THE VULNERABILITY
OF SINGLE PARENT FAMILIES. ARAD COUNTRY CASE

Martian IOVAN, *doctor, profesor,*
Universitatea „Vasile Goldiș”, Arad, România

Maria OPREA, *doctor, lector,*
Universitatea „Vasile Goldiș”, Arad, România

Summary

In this article, based on empiric investigations and the study of documents from specialized public institutions, the authors analyze the extent, manifestations, causes and consequences of single-parent families in Arad County. As social entities with a high risk of social exclusion, the authors identify practical measures for intervention by public authorities in the sense of optimizing socialization, social work and balancing these families, especially their children, by taking into account both Romanian and European legislation in this field. Preventing the reproduction/increase in the number of single-parent families must rely on the complete knowledge of this social phenomenon, with the need to establish databases and map the dispersion of single-parent families within administrative-territorial units. The decrease in the number of families with a high social risk over time is the result of correlated and harmonized public policies, aimed at fighting poverty, discrimination, unemployment, lack of access to education, while ensuring the general background for economic development and prosperity. The study is determined by the fact that many times the parents and the children of single parent families find themselves in the situation of not being able to make ends meet, the lack of finances, education and proper housing making it impossible for them to live a decent life. By identifying, through specific scientific methods such as document analysis, interviews, case studies, the particular types of problems facing single parent families, we consider we will succeed in offering a strong basis to motivate decision makers to establish additional social protection measures that will contribute to the reduction of the causes that maintain this social category among vulnerable groups.

Keywords: *single-parent family, social marginalization, socialization, education, socio-professional integration, Arad County.*

Familia, ca principalul factor socializator, grupul social cu cea mai mare influență în ceea ce privește reproducerea valorilor și normelor sociale, mediul firesc de creștere și educare a copilului, indiferent de tipul acesteia, a reprezentat dintotdeauna principala preocupare a oricărui sistem și regim politic. Astăzi, trăim într-o lume care nu mai poate să se exprime numai sub incidența vechilor pattern-uri, care își creează astfel noile modele acționale, dar și de gândire, de manifestare individuală și socială. În fiecare zi ceva se schimbă, ceva se descoperă. În acest iureș, familia, cel mai stabil reper social, cele mai trainice relații interumane, a fost cuprinsă de valul modernizării. Tot mai mult, fenomenele de implicare a femeilor în spațiul economic, dar și politic, în activitățile de management, în cultură, în toate sferile socialului, au determinat ample modificări în ceea ce privește statutul social al femeii, repartiția rolurilor în societate, au modificat raportarea societății înseși la condiția femeii. Femeia încetează să mai fie doar soție și mamă, devine independentă economic, este activă în toate sferile societății. Acestea, alături de alți factori,

au condus la mutații în structura și funcțiile familiei, în stilurile educative ale familiei, au influențat definitiv relațiile dintre părinți, dintre părinți și copii. S-au produs modificări esențiale în ceea ce privește tipurile de familie, astfel încât, treptat, familia constituită prin căsătorie nu mai reprezintă singura formă de familie general acceptată. Astfel, uniunea consensuală, concubinajul sau monoparentalitatea, sunt câteva forme de familii alternative, care au toate drepturile și toate funcțiile oricărei familii de tip clasic.

Dar, dincolo de acceptabilitatea formală a multitudinii de tipuri familiale, trebuie subliniate și consecințele, efectele, atât pozitive, cât și cele negative, care se pot manifesta, mai mult sau mai puțin, la nivelul unor tipuri familiale. Familiile monoparentale, considerate asimetrice, indiferent de modul în care s-a instituit monoparentalitatea, presupun existența unui singur părinte care are în grija sa unul sau mai mulți copii, ca urmare, venituri mai mici, aspect la care se adaugă o serie de implicații cu caracter social, emoțional-afective, comportamentale.

Motivația realizării studiului privind monoparentalitatea este determinată tocmai de caracteristicile specifice familiilor monoparentale, de vulnerabilitatea acestui grup social, cu risc ridicat de marginalizare, iar scopul cercetării constă în identificarea principalelor tipuri de probleme cu care se confruntă această categorie socială, pe baza analizei documentelor existente la nivelul instituțiilor de profil din județ, a interviului, a studiului de caz, precum și a informațiilor rezultate din baza de date complexe constituită, la nivelul județului Arad, România. Ca urmare, considerăm că vom putea oferi argumente solide în sprijinul elaborării unor măsuri pentru protecția socială a familiilor monoparentale și diminuarea fenomenelor negative specifice acestui grup vulnerabil.

Articolul vizează unele abordări teoretice relevante din domeniu, o prezentare a metodologiei cercetării, axându-se în special pe aspectele definitorii pentru familiile monoparentale din județul Arad, precum și pe formularea unor concluzii și posibile direcții acționale, în vederea diminuării caracteristicilor de marginalitate socială a acestor familii.

Unele considerații teoretice privind familia monoparentală

Familia poate fi definită ca „unitatea socială constituită din adulți și copii, între care există relații de filiație-naturală (de sânge) sau socială, indiferent de orice alte considerente” [1, p. 26]. Dar, perioada contemporană aduce cu sine mutații și în ceea ce privește familia, tipurile de familie, se exprimă tot mai frecvent modelele de familii alternative, precum cel de familie monoparentală. Conceptual, familia monoparentală reprezintă „un tip de familie format dintr-un părinte și copilul sau copiii săi, grup de persoane aflate în relație de rudenie, rezultată prin filiație directă sau adopție” [2, p. 6].

Mutațiile survenite în societatea actuală, fie că este vorba despre familie, componența și funcțiile sale, fie că se are în vedere creșterea divortialității, a numărului de familii cu un singur părinte, constituie o realitate de interes pentru instituțiile cu rol de decizie în stat, pentru că, în funcție de mediul familial, de condițiile economice, sociale și culturale ale familiilor depinde însăși esența tipului de societate, depinde tipul uman promovat și calitatea vieții. Pornind de la aceste considerente, se impune ca familia să beneficieze de toate pârghiile economice, sociale, culturale și educaționale pentru a-și putea îndeplini funcțiile [3]. Lipsa locurilor de muncă, rata șomajului ridicată în ultimele decenii,

nu reprezintă indicatori ai unui nivel de trai decent, pentru o bună parte din populație. Dacă am adăuga și dificultățile din sistemul educațional, de sănătate și protecție socială, tabloul este complet. În aceste condiții, familia riscă să se afunde în sărăcie, în lipsuri, să nu reușească să-și exercite rolul său social esențial.

Delimitări conceptuale ale monoparentalității, ale cauzelor și condițiilor diminuării/extinderii fenomenului, a consecințelor și modalităților de sprijin din partea autorităților publice pentru aceste familii au fost conturate în literatura de specialitate din ultimele decenii [4; 5; 6 etc.]. De asemenea, pe plan internațional, problematica monoparentalității a fost abordată dintr-o perspectivă multidisciplinară: istorică [7], sociologică [8; 9; 10 etc.], psihologică [11; 12; 13], a sociologiei educației [14], asistenței sociale [15; 16], a sociologiei religiei [17]. Semnificative, din punct de vedere sociologic, pentru familia monoparentală sunt „lipsa de modele de rol adulte pentru ambele genuri, potențialul de solicitare la care este expus părintele rezident și tendința spre sărăcie, îndeosebi când capul familiei este femeia” [18, p. 159].

Familia monoparentală este privită astăzi ca un întreg, din care, deși „lipsește un element, nu încetează să funcționeze ca un sistem, în care întregul este mult mai mult decât suma părților” [19, p. 14]. Această nouă concepție se integrează în continuitatea unor transformări și modificări, familia cu un singur părinte devenind astăzi o familie normală, pe măsură ce devine o conduită familiară pentru membrii societății actuale și pe măsură ce înregistrează o creștere a frecvenței [20]. Cu privire la familiile monoparentale, E. Stănculescu afirmă că „numit familie, grupul copil (copii)- părinte (și nu părinți) este privit ca o alternativă în (și nu ca o deviație de la) familia „clasică” (21, p. 137].

Familia monoparentală poate rezulta ca urmare a unor experiențe diferite: nașterea unui copil în urma unei experiențe sexuale juvenile, care nu se finalizează printr-o căsătorie „de reparație”, decizia unor femei de a avea copii în afara unei căsătorii legale sau uniuni libere, divorțul unor cupluri cu copii necăsătoriți, decesul unuia dintre parteneri [22].

Factorii favorizanți în schimbarea modelelor familiale [23] sunt, în esență: diminuarea funcțiilor familiei prin preluarea unora de către societate; creșterea gradului de ocupare a femeilor și dorința femeilor de promovare socială; creșterea independenței economice a tinerilor; creșterea veniturilor prin care s-a asigurat unor persoane posibilitatea de a trăi singure și s-a redus mult frecvența căsătoriilor pe motivul constrângerii economice; creșterea diversității politice, culturale și spirituale; schimbări de moravuri și creșterea permisivității sociale la noi forme de comportament; efectele de contagiune, de împrumut a unor modele comportamentale de la un grup la altul, și chiar de existență la o societate la alta.

Printre consecințele proliferării noilor alternative familiale [24] pot fi considerate: redefinirea rolurilor masculine și feminine: ambii parteneri doresc ca rolurile să fie construite și nu preluate, adaptate la cerințele societății moderne; lipsa comunicării dintre parteneri diferențe de comunicare între bărbați și femei, de multe ori partenerii doar vorbesc fără a comunica, aspecte care pot conduce la acumularea de frustrări, la conflicte sau ruptură; divergențele motivaționale: pot fi generate de neînțelegerea faptului că în cuplul funcțional fiecare dintre parteneri contribuie la satisfacerea atât a propriilor trebuințe, cât și ale celuilalt; discrepanța dintre dorințe și așteptări: poate influența gradul de satisfacție al soților în viața familială, crește probabilitatea apariției unor conflicte

și tensiuni conjugale; insatisfacția sexuală: poate provoca stări de nemulțumire cu manifestare acută; relațiile tensive cu familia de origine: modelele diferite de rol conjugal pot determina condiții propice unei interacționări conjugale deficitare, favorizând fenomene disfuncționale.

În funcție de prezența sau absența părinților din interiorul familiilor, din punct de vedere psihologic și interacțional, se poate vorbi despre tipurile de familii monoparentale:

- tipul prezență (psihologic) - prezență (interacțional): ambii părinți, deși separați sau divorțați, păstrează legături intense cu copiii și sunt implicați în viața acestora atât psihologic, cât și interacțional;

- tipul prezență-absență: unul dintre părinți încetează să interacționeze cu familia, dar rămâne atașat de ea din punct de vedere psihologic;

- tipul absență-prezență: se referă la un părinte separat de familie în mod formal, absent psihologic, dar care are totuși contacte, interacționează cu membrii;

- tipul absență-absență: tipul clasic de familie monoparentală, acea familie în care numai unul dintre părinți se ocupă de copii și este implicat atât psihologic, cât și interacțional în viața acestora [25, p. 319].

M. Spânu [26, p. 10] a identificat patru factori care diferențiază familia cu dificultăți de familie funcțională: nivelul încrederii în sine a membrilor familiei; structurile de comunicare; tipuri de reguli din familie; structura relațiilor cu societatea.

Tipul de familie monoparentală este considerată ca o abatere de la familia nucleară, formată din soț, soție și copiii lor minori. Familia monoparentală întâmpină dificultăți de ordin material, fiind una din familiile cu risc mare de sărăcie (dat fiind un singur venit și necesități de consum sporite prin prezența mai multor persoane, dintre care și a copiilor în creștere), disfuncționalități de factură biologică (probleme legate de sexualitate și restrângerea descendenței), deficiențe afective (implicate de absența partenerului adult, a dragostei conjugale și a apariției unor frustrări legate de rolurile extinse în neconcordanță cu resursele, inclusiv cele sufletești).

Copiii din familiile monoparentale conduse de mame cunosc o maturizare timpurie, sunt investiți la vârste mai mici cu sarcini domestice, le este atribuit adesea rolul de parteneri, cu care se împart poverile traiului de fiecare zi, se derulează conflicte după modelul conjugal. „Copilul îndeplinește și rolul de suport emoțional, de substitut al soțului absent. Mamele singure sunt frecvent nemulțumite de viața pe care o duc, se declară suprasolicitate, stresate de grijile pe care le au, devin mai autoritare” [27, p. 162]. Bărbații, părinți singuri, implică mai puțin copiii în treburile casei, dar fac apel la ajutor din afară. Rolul parental este mai bine articulat dacă tatăl s-a aflat împreună cu copilul său în permanență, iar interacțiunea cu copilul a fost timpurie. Un alt factor care contribuie mult la optimizarea relațiilor părinte-copil se referă la asumarea voită a paternității, spre deosebire de cea stabilită prin intermediul hotărârilor judecătorești. Tații se declară satisfăcuți de viața lor, devin mai puțin autoritari, mai grijulii și mai protectori; copiii îi resimt calzi și afectuoși, comparativ cu modul în care își percep tații copiii din familiile biparentale. La tații singuri se observă o scădere a interesului pentru performanță profesională, accentul mutându-se pe familie [28].

Famiiliile monoparentale se adaptează mai greu modelului cultural consumatorist actual, fiind victime ale „noii sărăcii”; ele au tendința de a se autoreproduce (copiii proveniți din astfel de familii au „șanse” mari de a repeta experiența în calitate de adulți), reproducând și extinzând astfel un lanț întreg de probleme sociale. „Monoparentalitatea, în special cea rezultată din divorț, este corelată cu o diminuare a activității educative: rolul matern este caracterizat în termenii suprasolicității (materiale, emoționale, relaționale), ai unui dezinteres relativ sau ai unui conflict de rol (dominate de problemele create de separare și de propriile stări afective, mamele sunt mai puțin disponibile pentru copil exact în momentele în care acesta ar avea nevoie de atenție și eforturi sporite), în timp ce rolul patern este analizat în termenii „absenței paterne”, „deprivării paterne”, „deresponsabilității paterne” [29, p. 45].

Considerarea separării părinților ca și echivalentă cu o condamnare educativă a copiilor este criticată de către o mulțime de cercetători [30; 31]. Cercetările pun în evidență faptul că efectele monoparentalității sunt relative și se exercită prin ceea ce sociologii numesc un „efect de compunere” a mai multor variabile intermediare [32, p. 144].

Se poate vorbi despre profilul mamelor părinți-singuri [33, p. 42]: majoritatea familiilor monoparentale conduse de femei sunt formate din mamă și copilul ei; mama asigură mai curând custodia fetelor decât a băieților (ca urmare a unui divorț); vârsta mamei-se observă o scădere a vârstei atribuită creșterii numărului de tinere femei care dau naștere unor copii ilegitalimi ca și creșterii ratei divorțurilor la tinerele femei care s-au căsătorit timpuriu; statutul social-divorțată sau necăsătorită.

Imaginea simbol a mamei singure și sărace a fost consacrată drept chintesență a dependenței de tip „welfare” [34]. Dependența de asistența publică (mai ales prin alocația pentru copiii aflați în îngrijire) este frecvent conotată negativ, iar beneficiarii unei astfel de susțineri din partea statului sunt purtători ai unui stigmat social. Dependența familiei de un bărbat, furnizor de venit, este o posibilitate social dezirabilă și preferată dependenței față de stat [35]. De cele mai multe ori, mama se dedică în exclusivitate creșterii și îngrijirii copiilor, dar, când este părinte singur, este nevoită (din lipsa unei susțineri consistente din partea familiei de origine) să desfășoare o activitate aducătoare de venit.

Printre principiile care pot fundamenta politicile de protecție a familiilor monoparentale [36, p. 64] se pot enumera: responsabilitatea individuală și socială față de fiecare copil, solidaritatea comunitară cu părintele care-și crește copilul, ajutorul punctual, integrarea socială, promovarea valorilor familiei, ale muncii și echității sociale, respectul pentru decizia individuală și pentru viața de familie, prevenirea fenomenelor deviate, a neglijenței, abuzului, exploatării copiilor, prevenirea instituționalizării copiilor.

Prin urmare, există un cadru teoretic și metodologic solid care poate orienta cercetările empirice în domeniu.

În studiul nostru privind monoparentalitatea din județul Arad, a fost constatat faptul că rata sărăciei este mult mai mare la nivelul acestui tip de familie, cu consecințe grave asupra situației copilului. Mamele sunt, de regulă, părintele unic; ca urmare, veniturile lor sunt mult mai mici decât în cazul veniturilor la care pot avea acces bărbații. Pe de altă parte, nivelul de educație scăzut nu favorizează accesul pe piața muncii și obținerea unor sluj-

be bine plătite. Au existat situații din mediul rural în care nicio mamă nu era școlarizată sau, în cel mai bun caz, mamele aveau studii primare, pregătire cu totul insuficientă pentru a avea un loc de muncă, mai ales unul bine recompensat financiar.

Monoparentalitatea este însoțită, din perspectivă economică, și de lipsa unei locuințe stabile, majoritatea familiilor monoparentale nu posedă locuință în proprietate, fiind tolerate în spațiu, locuind la rude sau în chirie, ceea ce înseamnă sume de bani suplimentare, plătite dintr-un venit oricum mult prea modest. Accesul la o locuință în proprietate personală devine doar o aspirație, greu de realizat cu un venit aproape inexistent, familiile monoparentale depinzând, în marea lor majoritate, de sistemul de protecție socială, de alocația pentru susținerea familiei, alocația de stat pentru creșterea copilului sau alocația de handicap. Ponderea familiilor monoparentale din totalul familiilor beneficiare de alocația de susținere a familiei este semnificativă (18,4% la nivel național și peste 20% la nivelul județului Arad), astfel încât problemele generate de aceste familii ar trebui să devină de mult mai mare interes pentru instituțiile de stat responsabile cu alocarea de fonduri sau servicii de suport social pentru categoriile defavorizate, cu risc social ridicat, așa după cum pot fi considerate familiile monoparentale. Măsurile de protecție socială ar putea avea implicații cu caracter compensatoriu pentru dificultățile emoțional-afective sau de statut social ale părintelui unic [37].

Metodologia cercetării

Scopul activității de cercetare a grupurilor sociale vulnerabile, respectiv a parametrilor sociologici ai familiilor monoparentale din județul Arad, a fost realizarea unei diagnoze a fenomenului, pornind de la constituirea unei baze de date privind extensia și dimensiunile calitative ale monoparentalității. Printre obiectivele principale ale cercetării ne-am propus să oferim informații relevante factorilor de decizie cu privire la problemele pe care le implică, la nivelul comunității locale, dar și în plan național, existența acestui tip de familie, evidențierea unor fenomene cu rol favorizator pentru instalarea monoparentalității, pentru ca, pe această bază, să fie identificate modalități adecvate de intervenție din partea autorităților publice locale, de profil, în vederea stopării/diminuării acestui fenomen.

Ca ipoteze de lucru, am considerat următoarele:

a) Datorită nivelului scăzut de educație a părinților din familiile monoparentale, devine dificilă găsirea unui loc de muncă aducător de venit, ceea ce generează sărăcie, este un tip de familie vulnerabilă;

b) Monoparentalitatea poate conduce la reproducerea modelului parental, cu toate consecințele negative pe care acesta le presupune.

Metodele și tehnicile de cercetare utilizate: cercetare calitativă - interviu semistructurat; analiza documentelor unor instituții de profil; observația; analiza comparativă; vizita la fața locului. Interviul a fost aplicat unui număr de 30 părinți singuri din județul Arad. Datele obținute în acest fel au servit analizei calitative și cantitative, integrate într-o perspectivă monografică asupra fenomenului monoparentalității.

Baza de date a fost realizată cu sprijinul reprezentanților instituțiilor locale, la sfârșitul anului 2013.

Familia monoparentală din județul Arad

Dacă realizăm o analiză succintă a nivelului de educație a populației din județul Arad, se reliefează faptul că majoritatea acestora, conform datelor statistice din 2013, se încadrează la nivelul de pregătire primar (13,95%), ponderea celor cu studii secundare a înregistrat o creștere semnificativă față de anii precedenți, reprezentând 66,87%, o bună parte a populației are pregătire de nivel liceal. Procentul celor care nu au absolvit nicio formă de învățământ este relativ mic, de 2,19%, față de 5,26 %, în anul 2008, în timp ce numărul absolvenților de studii superioare a continuat să crească, mai ales în ultimii ani, ca urmare a dezvoltării învățământului universitar în județul Arad. Astfel, într-un deceniu, numărul celor cu studii superioare, a crescut de la 24.953 persoane, la 53.019 (13,69%), aspect care exprimă un nivel de educație ridicat al populației județului (www.statistici.ro).

Tabelul 1. Populația județului Arad după nivelul de instruire, 2012

Total Populație	Studii superioare Total	Din care universitare Licență	Postliceal	Total studii secundare	Din care liceale	Profesionale și de ucenici	Studii gimnaziale	Studii primare	Fără școală Total	Din care analfabeți
387074	53019	44910	12652	258874	90593	52437	115844	54017	8512	3920

Sursa: www.statistici.ro, 2012.

La nivelul județului Arad, instituțiile responsabile pentru asigurarea protecției sociale acționează, în conformitate cu prevederile legale din domeniu, pentru asigurarea protecției sociale a categoriilor considerate ca fiind cu risc social crescut, în mod deosebit a familiilor cu copii.

Tabelul 2. Prestații sociale în anul 2011 la nivelul județului Arad

Alocația de stat pentru copii 54.644.405 lei	Total beneficiari 80.895 copii	Urban 37.541	Rural 43.354
Indemnizația pentru creșterea copilului 41.955.152 lei Total prestații 4.700 Bărbați beneficiari	4.700	2.760	1.971
Alocația pentru susținerea familiei 2.222.133 lei Alocația de susținere a familiei cu doi părinți	2.252	275	1977
Alocația de susținere pentru familia monoparentală	678	119	559
Alocația lunară de plasament 135.249 lei	752	424	328
Cereri de ajutor social Număr mediu lunar de persoane beneficiare de ajutor social	3.620		
	7.639		
Ajutoare sociale pentru asigurarea VMG 7.310.388 lei	3.520		

Sursa: MMFPS, 2012.

Alocația de susținere pentru familiile monoparentale se impune mai ales datorită faptului că multe dintre ele sunt considerate ca fiind sărace, sursele de venit provenind, în aceste cazuri, doar din partea unui singur părinte, care, în majoritatea situațiilor, sunt mamele, ori, așa cum se cunoaște, veniturile acestora sunt mai mici decât ale bărbaților.

Tabelul 3. Rata sărăciei în funcție de tipul de gospodărie

Tipul de gospodărie	Rata sărăciei
Persoane singure	27,9%
Familii monoparentale	31,0%
Familii cu 3 și mai mulți copii	40,0%
Persoane singure peste 65 ani	33,4%

Sursa: MMFEȘ 2008.

Orientarea tot mai accentuată pentru prevenirea și combaterea marginalizării sociale a determinat aplicarea unor măsuri diversificate de protecție socială în conformitate cu prevederile Legii nr. 116/2002.

La nivelul județului, pe baza datelor furnizate de către Serviciul Conducerea Instituțiilor Publice Deconcentrate și Relații Internaționale, din cadrul Consiliilor locale ale municipiului, orașelor și comunelor din județ, au fost identificate, la sfârșitul anului 2013, un număr de 674 familii care beneficiază de serviciile de protecție socială destinate familiilor monoparentale (23,57%), dintre care, 112 în mediul urban și 562 în mediul rural. Numărul total de familii beneficiare de alocație de susținere a familiei a fost, la nivelul județului Arad, în anul 2012, de 2.859 [36].

Fenomenul monoparentalității în județul Arad se înscrie într-o dinamică similară celei naționale sau din țările europene și nord-americane. Numărul de divorțuri, rata nașterilor femeilor necăsătorite, procentajul familiilor conduse de un singur părinte sunt în creștere. În țări dezvoltate precum S.U.A., Danemarca, Suedia, s-au dublat în doar trei decenii, depășind 20% din totalul familiilor. Dar, serviciile de asistență socială din aceste state, au avut grijă ca familiile cu un singur părinte să nu ajungă în sărăcie, calitatea vieții lor evoluând în limitele normalității [39, pp. 168–172].

La Direcția Județeană de Dezvoltare și Asistență Comunitară, Serviciul prestații sociale din cadrul Consiliului Județean Arad, care își desfășoară activitatea de asistență socială sub incidența Legii nr. 277/2010, reactualizată în anul 2012, au fost depuse în perioada februarie/2011-iunie/2012 un număr de 351 cereri pentru acordarea alocației de susținere familială, din care au fost aprobate 127 rămase în plată, 52 dintre acestea fiind destinate pentru familiile monoparentale din municipiul Arad.

În conformitate cu legea în vigoare, pentru familiile monoparentale se alocă ajutor social în funcție de venitul părinților (sub 200 lei sau peste 200, dar nu mai mult de 370 lei), precum și în funcție de numărul de copii aflați în întreținere. Este greu de imaginat modul în care, într-o familie, pot fi satisfăcute trebuințele de bază cu un venit de aproximativ 80 lei/lună pe membru de familie. Există situații de familii monoparentale în care

venitul pe membru de familie/lună este de 20 lei. Ca urmare, acest tip de familie poate fi considerată ca având un nivel ridicat de sărăcie, cu riscul marginalizării sociale, un socio-grup vulnerabil.

Pentru a avea o situație cât mai exactă a cazurilor de familii monoparentale din municipiul Arad și a putea evidenția problemele cu care acestea se confruntă, am realizat analiza amănunțită a documentelor, a dosarelor prin care se solicita ajutorul social. Există oameni, mame și copii, familii întregi, care își pun întreaga speranță în ajutorul social acordat de către instituțiile de stat. În puținele cazuri în care mamele au un loc de muncă, veniturile sunt mici și foarte mici, situate între 200-850 lei, în condițiile în care în familie există unul sau mai mulți copii, în condițiile în care locuința este închiriată sau familia este doar tolerată în spațiu, de cele mai multe ori cu tată necunoscut, locuința este proprietatea rudelor.

În multe cazuri, mamele din familiile monoparentale au reprodus un model parental similar, inclusiv situațiile cu tatăl necunoscut. Aceste elemente pot fi un temei pentru a considera că, în multe cazuri, copiii proveniți din familiile monoparentale vor reproduce și ei modelul de familie. La astfel de familii se constată o situație economică uneori alarmantă, calitatea vieții atingând niveluri extrem de scăzute, atât din perspectiva veniturilor, cât și a tipului de locuire, la care se adaugă nivelul scăzut de școlarizare, lipsa acută a unui loc de muncă, astfel încât ajutorul social, respectiv alocația pentru susținerea familiei, apare aproape ca unică salvare.

Se evidențiază, pe de altă parte, numărul relativ restrâns de situații de familii monoparentale care au solicitat ajutor social, respectiv, în cazul cărora s-a considerat că se îndeplinesc toate cerințele legale pentru acordarea alocației pentru susținerea familiei, deși, la nivelul unei comunități atât de mari precum municipiul Arad, este cel puțin îndoielnic faptul că doar 52 de familii se încadrează cerințelor legii. Scoatem în evidență această constatare, având în vedere faptul că studiul nostru a fost extins la nivelul tuturor localităților din județul Arad și, făcând o comparație cu numărul de cazuri de familii monoparentale din diferitele localități mai mici, orașe sau comune din județ, unde numărul acestora este cel puțin comparabil cu cel din municipiul Arad, dacă nu chiar mai mare. Astfel, în comuna Buteni, există un număr de 36 familii monoparentale care primesc ajutor social, 20 de familii monoparentale în comuna Sinteia Mare, 19 familii în comuna Șepreuș, 23 de cazuri în comuna Târnova, 20 de cazuri în comuna Vladimirescu iar, pe de altă parte, în orașele din județ, numărul acestora este foarte mic: 8 cazuri în orașul Chișineu Criș, 2 în orașul Curtici, o singură situație în orașul Ineu, 5 în orașul Lipova, 9 la nivelul orașului Nădlac, 6 în orașul Pecica și doar în orașul Pâncota se înregistrează un număr mai semnificativ, 21 cazuri de familii monoparentale.

Putem considera că, în celelalte familii monoparentale, neincluse în actuala bază de date pe care am realizat-o la nivelul anului 2013, situația economico-socială este corespunzătoare, nu se impune asigurarea unui sprijin financiar suplimentar din partea instituțiilor statului. Prin realizarea bazei de date și prezentarea acestor situații de familii dependente, în mare măsură de serviciile de protecție socială, către instituțiile cu responsabilitate privind protecția socială și inițierea unor măsuri de prevenire și diminuare

a fenomenului, considerăm că este un important sprijin pentru familiile monoparentale care, astfel, vor intra, poate, mai intens în sfera preocupărilor autorităților de profil, cu atât mai mult cu cât au fost solicitate și date privind o parte a principalilor indicatori ai calității vieții acestor familii.

În ceea ce privește statutul social al părintelui unic din municipiul Arad, din cele 50 mame, o bunică și un singur tată, 9 mame sunt văduve (18%), 23 necăsătorite (46%) și 18 divorțate (36%). Așa după cum se poate observa, ponderea este reprezentată de mamele singure, care nu au fost căsătorite. S-a constatat, în urma analizelor realizate, că de cele mai multe ori, copiii sunt rezultatul unor relații întâmplătoare, de scurtă durată, care nu s-au putut finaliza prin realizarea unei familii. Aceste aspecte sunt evidențiate de numărul extrem de mare de mame necăsătorite ai căror copii figurează cu tată necunoscut sau, în cazul existenței mai multor copii, tatăl acestora este de fiecare dată altă persoană, tot necunoscută. Există și cazuri în care femeile respective au optat benevol pentru a avea un copil, indiferent de persoana cu care a ales realizarea acestui scop, fiind fără venituri, cu un nivel de educație scăzut, multe dintre acestea având, în cel mai bun caz, studii gimnaziale. Nu poate fi verosimilă o explicație care ar sugera absența responsabilității mamei în raport cu copilul, cu necesitatea de a-i asigura acestuia un trai decent, condiții de viață care să-i favorizeze o dezvoltare cât mai bună, precum și o anumită stabilitate familială. Cel mai grav este faptul că, de cele mai multe ori, atunci când în familia monoparentală există mai mulți copii, aceștia nu au același tată; mai mult, în majoritatea situațiilor în care mamele sunt necăsătorite, copiii nu sunt recunoscuți de tată. Riscul perpetuării acestui model familial există, cu atât mai mult cu cât, în multe situații, mamele însele provin dintr-o relație pasageră a părinților lor, nefiind, la rândul lor, recunoscute de către tați.

Un mare număr de mame din familiile monoparentale au avut părinții în relație de concubinaj. Deci, modelul parental, absența unei educații temeinice, condițiile social-economice sunt câțiva dintre factorii responsabili pentru existența familiilor monoparentale, aflate în situația de a avea nevoie stringentă de suport financiar din partea instituțiilor statului. Apare, în acest context, pledoaria pentru un sistem educațional integrator, astfel structurat încât să asigure accesul la educație a tuturor copiilor, o implicare a școlii în procesul de socializare și formare a personalității copiilor care, ajunși la maturitate, să fie capabili de a decide cu responsabilitate în privința întemeierii unei familii.

În ceea ce privește nivelul de școlarizare a mamelor din familiile monoparentale din municipiul Arad, cu o singură excepție, în care mama avea studii superioare, majoritatea se încadrează la nivelul studiilor gimnaziale.

Tabelulul 4. Nivelul de școlarizare a mamelor din familiile monoparentale din municipiul Arad

Nivel de școlarizare	Fără studii	Gimnaziale	Liceale	Superioare
Total 52	8	31	12	1

Sursa: DJAC, Arad, 2012.

Dacă luăm în considerare faptul că din cele 52 situații 8 sunt fără studii (15,38%) și 31 au studii gimnaziale (59,62%), 12 au studii liceale (23,08%), o persoană (1,92%) cu studii superioare, imaginea familiei monoparentale pare a nu se încadra unor modele dezirabile din perioada contemporană, în care chiar studiile de nivel mediu tind să fie insuficiente pentru a-ți asigura adaptarea flexibilă în societatea actuală. Ca urmare, lipsa oricărei educații poate fi o cauză a situației în care familiile monoparentale care solicită ajutor social au ajuns în acest impas, pentru că un loc de muncă, în absența oricărei pregătiri profesionale, este aproape imposibil de găsit. De altfel, chiar și mama cu studii superioare se află în situația de a nu mai avea un loc de muncă, ceea ce evidențiază faptul că asigurarea unui trai decent implică eforturi substanțiale, într-o societate marcată de sărăcie, șomaj și lipsă acută de locuri de muncă, chiar și atunci când este îndeplinită condiția unei bune pregătiri profesionale. O parte dintre solicitanții de alocație de susținere pentru familia monoparentală sunt persoane cu handicap, atât beneficiarul, cât și unul sau mai mulți dintre copii, ceea ce amplifică dificultățile familiei, putând conduce la mari probleme de asigurare a subzistenței, în absența unor măsuri suplimentare de protecție socială.

În ceea ce privește situația școlară a copiilor din familiile monoparentale care solicită ajutor de susținere familială, există atât cazuri de nefrecventare a cursurilor și note scăzute la purtare, cât și copii care nu absentează și au o activitate școlară firească. Aici are influență climatul familial, grija mamei pentru activitatea școlară a minorilor, modul în care stilul educativ corespunde nevoilor societății și așteptărilor din partea copilului, nivelul de motivație pe care familia reușește să-l determine pentru copii și, nu în ultimul rând, se exprimă rolul școlii în cadrul căreia copilul își desfășoară activitatea. Dar, în câteva situații, absențele de la ore, indisciplina și comportamentul deviant, tind să caracterizeze conduita acestor copii, dacă nu intervine chiar fenomenul abandonului școlar. Este imperios necesară implicarea consilierilor școlari și a asistenților sociali care, alături de școală și familie, să contribuie la motivarea copilului pentru frecvența normală a cursurilor școlare, singura alternativă viabilă pentru dobândirea unor abilități și cunoștințe necesare în procesul de formare profesională, mai ales în condițiile în care se acordă burse sociale și de merit.

Nivelul de școlarizare corelează direct cu accesul la un loc de muncă și, deci, la obținerea unor venituri necesare familiei ori, cum nivelul de școlarizare este redus, șansele unui loc de muncă sau, mai ales, ale unui loc de muncă bine plătit sunt minime.

La capitolul venituri, doar 30,73% din cazuri au o altă sursă de venit în afara ajutorului social, sursă de venit care este: salariul (11,53%); pensia, pensie de urmaș sau de invaliditate (5,76%) alocație de întreținere (5,76%) indemnizație pentru creșterea copilului sau indemnizație PH (5,76%) venituri din munci ocazionale (1,92%). Ca urmare, în 69,27% dintre cazuri, mama nu lucrează, nu are nicio sursă permanentă de venit, ceea ce exprimă nivelul de trai scăzut al acestei categorii de familii, sărăcia care este dominantă, condițiile de viață sub nivelul decenței și al nevoilor fundamentale ale familiei. Din analiza documentelor existente la Direcția de Dezvoltare și Asistență Comunitară și Serviciul prestații sociale din Arad am constatat că, în mare parte familiile

au între 21 lei/membru de familie până la 100 lei/membru de familie, cu excepția unor situații aproape singulare, în funcție și de numărul de copii, precum și de anumite munci ocazionale efectuate de părinți, aspecte care sunt relevante pentru nivelul de trai al acestor familii, pentru gradul de sărăcie în care se derulează viața lor. Apare astfel, în mod evident, întrebarea: ce se poate asigura unei persoane cu 21 lei/lună? Cum poate o astfel de familie să se integreze social, să mențină starea de sănătate pentru copii, să asigure cele necesare existenței, mai ales că, în unele cazuri, cheltuielile cu locuința depășesc, pe departe, veniturile. Se pune apoi, cu toată seriozitatea și îngrijorarea, problema asigurării necesarului pentru școală, de la îmbrăcăminte, la rechizite, respectiv, posibilitatea acestor familii de a asigura accesul la educație al copiilor lor. Sunt câteva elemente care subliniază vulnerabilitatea acestui tip de familie, care nu are decât o singură sursă de venit, cea a părintelui unic, iar în absența acesteia, doar ajutorul social, evident, cu totul insuficient.

La aceste aspecte se poate asocia și tipul de locuință, în sensul că în majoritatea cazurilor locuința este fie proprietatea părinților mamelor din familiile monoparentale, fie acestea locuiesc în chirie, ceea ce implică unele cheltuieli suplimentare; doar 32,70% posedă o locuință în proprietate personală. În multe situații, familia nu posedă documentele legale, ca urmare nu este instituit dreptul de proprietate, 9 locuiesc cu chirie (17,30%), iar celelalte fie locuiesc în casa părinților, fie la alte rude, fiind tolerate în spațiu (50%). Din analiza dosarelor am constatat faptul că marea majoritate a acestora, indiferent de numărul de copii, locuiesc într-o singură cameră, ceea ce (mai ales acolo unde există 3 sau 4 copii) pare chiar imposibil. Cu toate acestea, în astfel de condiții învață să trăiască și să-și asume viața o parte dintre noi. Pentru aceste familii, șansele unui trai civilizat rămân, deocamdată, un vis frumos.

Am prezentat câteva aspecte privind situația familiilor monoparentale aflate în plata alocației de susținere din municipiul Arad, toate informațiile și baza de date fiind realizate în conformitate cu bazele de date deținute de către instituțiile cu responsabilitate în domeniu și pe baza studierii documentelor în cazul tuturor celor 52 de dosare. Am considerat că aspectele urmărite evidențiază un tablou social al familiei monoparentale, familie aflată în dificultate, cu risc de sărăcie și marginalizare socială și că, luând în calcul aceste situații, instituțiile în drept vor putea face propuneri adecvate pentru ameliorarea condiției sociale a acestora.

În cazul admiterii la studiile de licență de la universități, în cadrul Fișei de înscriere, pe lângă datele care indică situația generală a candidatului, este inclus un capitol: Stare socială specială și Candidat în categoria persoanelor cu dizabilități, iar în cadrul situațiilor sociale speciale sunt incluse: proveniența din case de copii, din familii monoparentale și copil orfan, aspecte care vor putea influența și politicile universităților de acordare a unor burse sociale. Este de remarcat faptul că se ia în calcul separat situația candidaților din familiile monoparentale, ceea ce exprimă convingerea că acest tip de familie este vulnerabilă și impune acordarea de sprijin social.

Cercetarea am extins-o și la nivelul județului Arad, fiind vizate cele 78 localități (incluzând și municipiul Arad), urmărind aceleași aspecte sociale și economice specifice familiilor monoparentale. Nu există diferențe substanțiale în ceea ce privește carac-

teristicile generale ale familiilor monoparentale de la nivelul municipiului Arad și din celelalte localități, în sensul că, în toate cazurile, condiția economică și socială se caracterizează prin nivelul scăzut al veniturilor, riscul mare al marginalizării sociale și sărăcie, educație precară, deci caracterul vulnerabil al acestui tip de familie.

La sfârșitul anului 2013, la nivelul județului Arad conform datelor existente în cadrul serviciilor de specialitate ale primăriilor, erau înregistrate 674 cazuri de familii monoparentale care au solicitat alocația de susținere. Din totalul cazurilor de familii monoparentale, 389 erau familii cu un singur copil (57,12%), 199 cu doi copii (29,53%), 59 cu 3 copii (8,75%) și 31 de familii cu 4 sau mai mulți copii (4,60%).

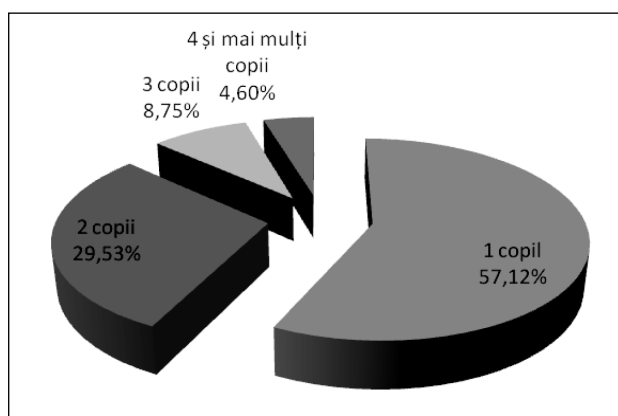
Tabelul 5. Număr copii aflați în întreținere la nivelul familiilor monoparentale din județul Arad

Nr. crt.	Familii cu 1 copil	Familii cu 2 copii	Familii cu 3 copii	Familii cu 4 sau peste 4 copii
1.	385	199	59	31

Situația familiilor monoparentale, conform bazei de date realizate la sfârșitul anului 2013, din cele 674 cazuri de familii monoparentale rămase în plată și existente în evidența serviciilor de specialitate de la nivelul celor 78 de primării, 112 (16,61%) sunt din mediul urban și 562 (83,39%) din mediul rural. Există câteva localități care au raportat că nu sunt situații de monoparentalitate în care să se solicite alocația pentru susținerea familiei monoparentale (comunele Dezna, Felnac, Secusigiu, Șistarovăț). Dacă luăm în calcul mediul de rezidență, este limpede faptul că familiile monoparentale, majoritare în mediul rural, sunt expuse în mai mare măsură sărăciei, condițiilor precare de existență, iar asigurarea necesarului zilnic pentru copii este pus sub semnul întrebării.

Din totalul situațiilor de familii monoparentale existente la sfârșitul anului 2013 în județul Arad, respectiv 674 cazuri, în majoritate, mama este cea care asigură suportul familiei, care se îngrijește de copii: 610 mame (90,52%), în 58 dintre cazuri (8,60%) acest lucru este realizat de către tată, doar izolat de către bunică (5 cazuri, 0,74%) sau mătușă (o situație, 0,14%). Aceste aspecte corespund situației existente la nivel național, cu toate consecințele care rezidă din faptul că, de regulă, mama este părintele unic.

După cum evidențiază toate studiile de specialitate, chiar și în cazul unui divorț, instanțele acordă mamei rolul de a se îngriji de copil, considerându-se că mama este cea

Fig. 1. Număr copii aflați în întreținere în familiile monoparentale

mai importantă persoană pentru copii, în special pentru copiii de vârstă mică, persoana capabilă să acorde nu doar grija materială, ci și toată disponibilitatea afectivă, atât de necesară și importantă în primii ani de viață ai copilului, în perioada socializării primare. Modelul matern este cel care asigură copilului securitate, suport emoțional, stabilitate și siguranță, condiții indispensabile în procesul de formare a personalității. Implicațiile negative ale acestui tip de familie asimetric vor putea apărea mai ales în perioada adolescenței, când viitorul adult are nevoie și de modelul patern. Modul în care părinții, în cazul unui divorț, vor reuși să asigure permanenta comunicare cu copilul, este esențial pentru ca viitorul adult să beneficieze de ambele modele parentale. Situația devine mai problematică atunci când, în cazul familiilor monoparentale, tatăl este nu doar absent, ci inexistent, în multe cazuri acești copii nu sunt recunoscuți de către tați, din varii motive. Aici, aspectele negative în procesul socializării, de multe ori, nu întârzie să apară, societatea se confruntă cu elevi cu risc de abandon școlar, comportament deviant sau chiar delinvent. Ca atare, este imperativă cooperarea interinstituțională, pentru ca acești copii să aibă o traiectorie existențială cât mai apropiată de normalitatea caracteristică tinerilor, iar școala, ca principal factor socializator, alături de familie, este deosebit de importantă.

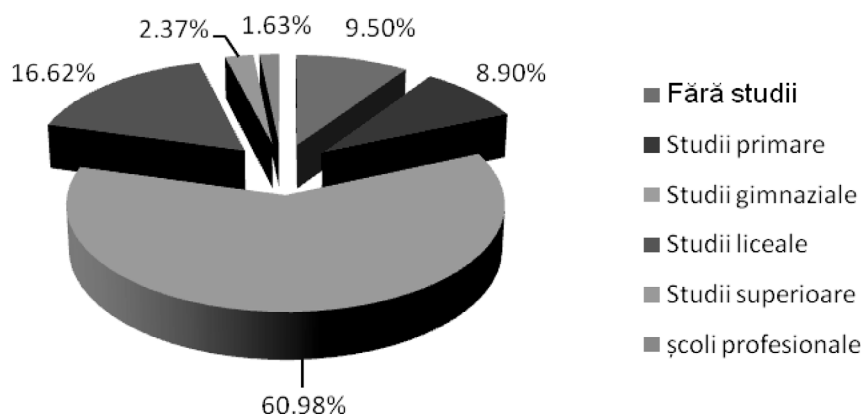
În județ, situația școlarizării părintelui unic, în majoritatea cazurilor mama, nu diferă semnificativ în raport cu cea existentă în municipiul Arad. Aceasta se prezintă astfel:

- fără studii - 64 cazuri (9,50%);
- studii primare - 60 cazuri (8,90%);
- studii gimnaziale - 411 cazuri (60,98%);
- școli profesionale - 11 cazuri (1,63%);
- studii liceale - 112 cazuri (16,62%);
- studii universitare - 16 cazuri (2,37%).

Tabelul 6. Nivelul școlarizării în familiile monoparentale din județul Arad

Nr. crt.	Fără studii	Studii primare	Studii gimnaziale	Studii liceale	Studii superioare	școli profesionale
1.	64	60	411	112	16	11

Sursa: Prefectura Arad, 2013.

Fig. 2. Nivelul de școlarizare în familiile monoparentale

Sunt localități din județ la nivelul cărora, aproape în totalitate, mamele din familiile monoparentale (sau tații) sunt fie fără studii, fie preponderent cu studii primare. Astfel, în orașul Lipova, din cele 5 familii monoparentale raportate de către primărie, în 4 familii mama este cu studii de nivel primar; în orașul Pâncota, din totalul de 21 familii monoparentale, în 10 cazuri se înregistrează studii de nivel primar; în orașul Sântana, în 6 familii constatăm existența părintelui unic fără studii, din 15 familii. Chiar și în municipiul Arad se constată 5 cazuri de părinte unic, fără studii. În comuna Covăsânt, 7 părinți sunt fără studii; din cele 3 familii monoparentale din comuna Hășmaș, în 2 familii nu se poate vorbi despre școlarizare; în comuna Mișca, în 6 familii monoparentale s-a înregistrat abandon școlar (din totalul de 13); în Sinteia Mare, din 20 de familii monoparentale, în 13 familii, părintele figurează fie fără studii, fie cu studii primare ș.a.m.d.

Faptul că mai există, în anul 2013, părinți ai unor copii minori, deci persoane relativ tinere care sunt neșcolarizate sau, în cel mai bun caz, au două-trei clase primare, exprimă nivelul foarte scăzut de educație, mai ales în mediul rural, lucru care nu poate decât să îngrijoreze în ceea ce privește viitorul copiilor, tipul de educație pe care părinții o pot asigura copiilor lor, posibilitățile de acces a acestora la instituțiile de învățământ, pentru a putea să-și asigure, în timp, un loc de muncă. De altfel, în mediul rural, rata abandonului școlar este mult mai ridicată decât în mediul urban, o parte a acestor copii care nu frecventează școala provine din categoriile cu risc social ridicat, printre care sunt și familiile monoparentale.

Nivelul de școlarizare corelează direct cu găsirea unui loc de muncă, cu caracter permanent sau, dimpotrivă, absența unei profesii și, deci, a unui loc de muncă aducător de venit. La nivelul județului Arad, în orașe și în comune, din cele 674 de familii monoparentale, doar un număr de 123 persoane sunt salariate și au un loc de muncă (18,24%). Un număr de 15 persoane (2,22%) beneficiază de pensie, dacă persoana care are copiii în îngrijire este bunica acestora, sau pensie de urmaș, pensie de handicap. Majoritatea părinților din cadrul familiilor monoparentale (536 cazuri - 79,54%) se încadrează la alte situații: ajutor social, VMG, indemnizație pentru creșterea copilului, munci ocazionale și o singură situație în care mama este lucrător pe cont propriu.

Luând în calcul nivelul de școlarizare, locul de muncă și venitul realizat, am considerat relevantă identificarea tipului de locuință, în condițiile în care aceasta reprezintă un indicator al calității vieții, din perspectiva modului de deținere a acesteia, precum și a spațiului destinat persoanelor care locuiesc în respectiva casă. Astfel, un număr de 332 persoane dețin locuința în proprietate personală (49,26%), 94 persoane locuiesc în chirie, chiar și în mediul rural (13,94%) și 248 familii nu dețin locuința în proprietate (36,80%).

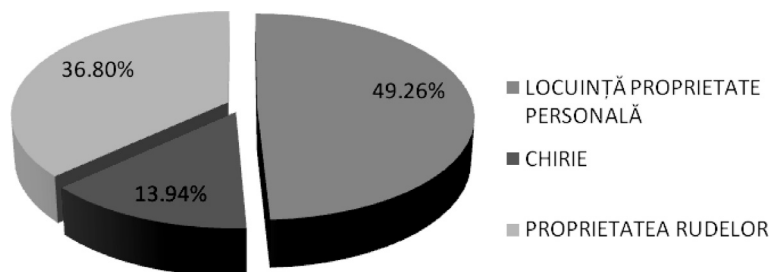

Fig. 3. Tipul de locuință a familiilor monoparentale la nivelul județului Arad

În special, acolo unde locuința este închiriată sau familia monoparentală este tolerată în spațiu sau locuiește împreună cu părinții sau rudele, spațiul destinat familiei este constituit, de regulă, dintr-o singură cameră, locuirea se realizează împreună cu mai multe persoane, ceea ce înseamnă că spațiul destinat fiecărui membru al familiei este extrem de limitat. Astfel, putem constata absența oricăror condiții decente de viață a acestor familii.

* * *

În perioada actuală, în România, cauzele sau condițiile generatoare ale fenomenului de marginalizare socială nu au fost înlăturate. Sărăcia, departe de a fi diminuată sau un fenomen temporar, se accentuează, la nivelul unor categorii sociale, putându-se semnală segmente ale populației aflate în sărăcie extremă. Aceasta trebuie înțeleasă nu doar din perspectiva lipsurilor de ordin financiar și material, ci ca un complex de factori care cronicizează în timp situația persoanelor afectate, ducând la excluziunea socială, economică sau culturală. Este vizată calitatea vieții, respectiv lipsa sau modestia locuinței, lipsa unui loc de muncă, determinată de condițiile economice concrete sau absența unei calificări profesionale adecvate, lipsa veniturilor, lipsa accesului la serviciile de sănătate, educație, viața socială a comunității. Excluziunea socială denotă și izolarea tipică de rețelele sociale, politice și civice, care îi ajută pe oameni să ducă o viață bună într-o societate modernă și să contribuie la desfășurarea activităților acesteia. Toate acestea confirmă corelația puternică între rata în creștere a nașterilor în afara căsătoriei și indicatorii de sărăcie, de lipsuri sociale [40, p. 169].

Familiile monoparentale, familiile cu mulți copii, familiile din mediul rural sau periurban, familiile care au copii cu dizabilități sau cu HIV/SIDA se numără printre categoriile de familii defavorizate, vulnerabile, iar mamele minore se înscriu și ele în categoria familiilor dezavantajate și vulnerabile. Astfel, datele recensământului populației relevă faptul că procentul copiilor născuți de mame adolescente necăsătorite este mult mai mare în rândul romilor decât în rândul populației majoritare. Din perspectiva statutului social, deși există și mame cu statut de onorabilitate, majoritatea covârșitoare a mamelor minore provine din familii disfuncționale sau chiar din instituții de ocrotire. Totodată, au drept caracteristici existența unor disfuncții în viața afectivă, în comunicare și, mai ales, un nivel scăzut de educație. Având astfel de dimensiuni, familiile monoparentale sunt “o alternativă la familia nucleară clasică, în condițiile în care înregistrează o creștere a frecvenței și devine o conduită comună în societățile actuale” [41, p. 5]. O problemă pe care o are România este recordul în cadrul Uniunii Europene la adolescente care nasc înainte de a avea 15 ani. Față de această situație, Comitetul ONU pentru drepturile economice, sociale și culturale a cerut României, în anul 2014, să revizuiască legile pentru asigurarea accesului la îngrijiri de sănătate sexuală, să adopte o strategie națională în domeniu.

Pornind de la aceste considerente, apreciem că sunt utile demersurile, atât instituționale, cât și a celor informale, pentru a fi realizată reinsertia socială a familiilor monoparentale, a mamelor adolescente sau singure. Reinsertia urmărește creșterea capacității de comunicare și circulație în societate, corelată cu activitatea de asistență și consiliere și poate viza găsirea unui loc de muncă, formarea profesională, medierea etc. În

acest context, sunt importante măsurile de îmbunătățire a echilibrului socioeconomic al familiei, acționându-se în principal prin asigurarea de alocații familiale, alocații de stat pentru copii, alocația complementară și alocația de susținere pentru familia monoparentală, alocația pentru copiii nou-născuți, alocația lunară de plasament, programul de acordare a trusoului pentru copiii nou-născuți, venitul minim garantat. Din această perspectivă, rezultă importanța punerii în practică a unor măsuri precum:

- realizarea, la nivelul județului Arad, respectiv, a Inspectoratului Școlar al Județului Arad și D.G.A.S.P.C. Arad, a serviciilor specializate de la nivelul primăriilor, DSP, AJMPS Arad, a celorlalte instituții specializate, a unei baze de date care să cuprindă întreaga populație a copiilor care se află în situație de risc, inclusiv copiii proveniți din familii dezorganizate sau copiii cu probleme comportamentale și înclinație spre absentism, bază de date care ar trebui să fie actualizată cel puțin anual;

- monitorizarea permanentă de către unitățile școlare a tuturor situațiilor de vulnerabilitate a minorilor, legătura permanentă a școlii cu familia, informarea adolescenților cu privire la riscurile unei maternități precoce;

- consilierea familiilor monoparentale, în special a mamelor adolescente care-și cresc singure copiii sau se află în situație de risc;

- administrația locală poate contribui la diminuarea lipsei locurilor de muncă, la lichidarea, într-un termen cât mai scurt, a lipsei de locuințe sau a locuințelor cu condiții improprii, iar prin serviciile specializate să se realizeze monitorizarea permanentă a familiilor care prezintă risc de sărăcie, lipsa locuinței sau se află în șomaj;

- ar fi de interes implicarea tuturor factorilor responsabili ai comunității locale pentru creșterea semnificației personale și sociale a școlii, pentru atragerea tuturor copiilor de vârstă școlară la școală și prevenirea abandonului sau a eșecului școlar;

- instituțiile specializate în protecția copilului trebuie să militeze pentru atragerea ONG-urilor, a altor instituții publice sau private pentru realizarea unor programe de suport pentru familiile cu copii provenite din categoriile cu risc ridicat de marginalizare socială;

- la nivelul instituțiilor responsabile se impune dezvoltarea unui sistem mai coerent de prevenire, sesizare și intervenție în cazurile de abuz, neglijare și exploatare a copilului, respectarea dreptului copilului la protecție, prin intervenție multidisciplinară și interinstituțională împotriva oricăror forme de abuz sau neglijare;

- în general, la nivelul localităților, trebuie să se insiste pe creșterea gradului de implicare a societății civile în rezolvarea problemelor grupurilor vulnerabile și desfășurarea de campanii de sensibilizare a opiniei publice privind prevenirea separării copilului de familia sa și strângere de fonduri pentru familiile aflate în situație de risc, precum și responsabilizarea comunității locale pentru prevenirea separării copilului de părinți și susținerea familiilor pentru creșterea, îngrijirea și educarea propriilor copii;

- nu în ultimul rând, se impune un cadru legislativ comprehensiv, modern și în concordanță cu standardele europene în domeniul protecției sociale a copilului, considerarea minorelor mame ca fiind un grup vulnerabil, care necesită sprijin prin aplicarea unui set de măsuri specifice, astfel încât protecția socială a familiei monoparentale și, în mod special, a mamelor adolescente, să fie corelată cu prevenirea fenomenului.

Efectele benefice ale politicilor publice de implementare a unor astfel de măsuri vor conduce, finalmente, la reducerea infrafracționalității, a abandonului școlar, a ratei analfabetismului, la diminuarea numărului de familii monoparentale, de mame adolescente, a șomajului voluntar, a diferitelor manifestări anomice în cadrul comunităților umane, iar familiile nucleare tradiționale urmând să-și realizeze cu o mai multă coerență și consecvență funcțiile sociale, educative și spirituale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Stănciulescu E. Sociologia educației familiale. vol. I-II. Iași: Polirom, 1997-1998.
2. Ștefan C. Familia monoparentală, ed. I. Iași: Polirom, 2001.
3. Iluț P. Familia monoparentală în România și fenomene conexe. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009.
4. Mitrofan I., Mitrofan, N. Familia cu un singur părinte, o nouă formă de familie. București: Alternative, 1992, nr. 1-2.
5. Ciupercă C. Familia monoparentală, o realitate a lumii contemporane, În: Psihologia, București, 1999, nr. 2.
6. Cojocaru Șt. Vulnerabilitatea socială și intervenție. În: G. Neamțu (ed.). Tratat de asistență socială. Iași: Polirom, 2004, pp. 533- 547.
7. Bourguire A. et. al. Histoire de la famille, vol. 3, Le choc des modernites. Paris: Armand Collin, 1986.
8. Sorokin P. Les Theories sociologiques contemporaines. Paris: Payot, 1934.
9. Giddens A. Sociologie. București: BIC ALL, 2000.
10. Segalen M. Sociologie de la famille. Paris: Armand Colin, 1996.
11. Mitrofan I., Mitrofan N. Elemente de psihologie a cuplului. București: Casa de Editură și Presă „Șansa“, 1994.
12. Voinea M. Psihosociologia familiei. București: Editura Universității din București, 1996.
13. Druță F. Psihosociologia familiei. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1998.
14. Stănciulescu E. Sociologia educației familiale, vol. I. Iasi: Polirom, 2002..
15. Scutaru A. Familia monoparentală, de la vulnerabilitate la autocontrol. Iași: Lumen, 2006.
16. Buzducea D. (coord.). Asistența socială a grupurilor de risc. Iași: Polirom, 2010.
17. Bădescu I. Familia în lumina sociologiei creștine. În : Sociologie românească. Vol. III, 2005, nr. 3, pp. 14-38.
18. Johnson Allan G. Dicționarul Blackwell de sociologie. Ghid de utilizare a limbajului sociologic. București: Humanitas, 1995.
19. Scutaru, A. Familia monoparentală, de la vulnerabilitate la autocontrol. Iași: Lumen, 2006.
20. Ibidem.
21. Stănciulescu E., 1997-1998. Op. cit.
22. Stănciulescu E., 2002. Op. cit.
23. Mihăilescu I. Familia în societățile europene. Editura Universității din București, 1999.
24. Ciupercă C. Cuplul modern-între emancipare și disoluție. Alexandria: Editura Tipoalex, 2000.
25. Preda M. Grupuri sociale ignorate/excluse de politicile sociale din România. În Zamfir, C., (coord.), Politici sociale în România, București: Editura Expert, 1999.
26. Spînu M. Introducere în asistența socială a familiei și protecția copilului. Chișinău: Editura Tehnică, 1998.
27. Mitrofan I., Ciupercă, C. Psihologia relațiilor dintre sexe. Mutații și alternative. București: Alternative, 1997.
28. Mitrofan I., Mitrofan, N. Elemente de psihologie a cuplului. București: Casa de Editură și Presă „Șansa“, 1994.
29. Miron I. La Cause des enfats,,sour divorce,, Le point de vue d' une psychologique clinicienne. În: R.B.-Dandurand (dir.), Couples et parents des annees quatrevingt. Institut Quebecois de la recherche sur la Culture, 1987.
30. Bawin-Legros, Bernadette. Familles, mariage, divorce, Liege-Bruxelles: Pierre Mardaga, 1988.
31. Pitrou A. Les Politiques familiales, Approches sociologiques. Paris, Syros, 1994.
32. Stănciulescu E., 1997-1998. Op. cit.
33. Mitrofan I., Ciupercă C. Op. cit.
34. Stănciulescu E., 2002. Op. cit.
35. Ibidem.
36. Stănciulescu E., 1997-1998. Op. cit.
37. Șerban E.-P. Asistența socială a mamelor adolescente. Iași: Lumen, 2005.
38. MMFEȘ. Buletin statistic trimestrial, 2008.
39. Giddens A. Sociology. Cambridge: Polity Press, 1997.
40. Giddens A. 2000. Op. cit.
41. Voinea M. Monoparentalitatea și statutul marital al femeii din România. În: Sociologie românească, 2005, Vol. III, nr. 3, pp. 5-13.

TEORIA PERCEPȚIEI LA A. SPIR ȘI E. HUSSERL: SIMILITUDINI ȘI DIFERENȚE

THE THEORY OF PERCEPTION IN A. SPIR AND E. HUSSERL: SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Alexandru COSMESCU, *doctor în filologie,*
Institutul de Istorie al AȘM

Summary

After a short presentation of fundamental aspects of the projective theory of perception, the author examines a series of key passages from the work of philosophers A. Spir and E. Husserl, that can be read as expressions of the projective theory of perception. In the final section, the author reflects on the possible meaning of the fact that the two authors, unaware of each other's work, but starting from similar methodological commitments, expound versions of the same theory.

Keywords: *perception, projective theory, transcendental idealism, A. Spir, E. Husserl*

Percepția este fenomenul central pentru orice teorie a mentalului. Dat fiind că suntem imediat conștienți de procesele perceptuale, orice expunere adecvată cu privire la percepție ține cont de experiența noastră în calitate de subiecți întrupați și poate fi criticată, dacă este cazul, anume în termeni experiențiali. Considerăm că metodologia adecvată pentru examinarea proceselor mentale trebuie să aibă cel puțin o asemănare de familie cu fenomenologia în varianta husserliană, pe care o considerăm cea mai bine articulată metodă de examinare a experienței și de formulare a unei expuneri cu privire la ea. Desigur, au existat mai mulți autori – și mai multe tradiții filosofice – care au anticipat cel puțin o parte din *ethosul* fenomenologiei sau din concluziile la care ajung fenomenologii. Un exemplu relevant este cel al lui Afrikan Spir (1837-1890), originar din actualul teritoriu al Ucrainei (pe atunci parte a Imperiului Țarist), un filosof relativ puțin cunoscut și citit în contextul actual, menționat, de obicei, ca una dintre influențele formatoare asupra lui Friedrich Nietzsche [1]. O comparație cel puțin la fel de productivă ar fi însă cea cu Edmund Husserl (1859-1938), cu toate că nu am întâlnit încă un studiu care să fi examinat posibilitatea ca Husserl să-l fi citit și adnotat atent, așa cum se știe că a făcut-o Nietzsche. Cu aproape trei decenii înainte de Husserl, Spir propunea o abordare specifică a mentalului, a cărei caracterizare, în linii generale, poate fi atribuită și lui Husserl. Ambii consideră că filosofia trebuie să fie o examinare descriptivă a trăirilor conștiinței, evitând explicațiile cauzale; în urma examinării structurii percepției, ambii ajung să susțină o formă de idealism transcendental; însuși modul în care abordează ei percepția are extrem de multe puncte comune; ambii sunt anti-reprezentationaliști și anti-psihologiști. Unul dintre straturile teoriei lor complexe asupra

percepției este format de ceea ce poate fi numit *teoria proiectivă* [cu referire la atribuirea teoriei proiective lui Husserl, cf. 2]. Acest strat formează tema articolului de față. După o scurtă trecere în revistă a aspectelor fundamentale ale teoriei proiective cu privire la percepție, examinăm, în două secțiuni separate mai extinse, o serie de pasaje-cheie din Spir și Husserl care pot fi citite ca expresii ale teoriei proiective și, în secțiunea finală a articolului, oferim câteva reflecții asupra sensului pe care îl poate avea faptul că cei doi autori, fiecare pe cont propriu, pornind de la angajamente metodologice similare, ajung să expună și să susțină variante apropiate ale aceleiași teorii.

I

Teoria proiectivă cu privire la percepție este o alternativă atât la realismul direct (conform căruia percepem nemijlocit obiecte „reale” externe), cât și la teoriile reprezentationaliste (conform cărora ceea ce percepem nu este decât o „reprezentare” sau o „imagine” a unei realități externe inaccesibile percepției, dar care ar „cauza” experiențele noastre perceptuale). Spre deosebire de realiști și reprezentationaliști, exponenții teoriei proiective asupra percepției (printre alții, E. Condillac și pe T. Reid) consideră că aspectul fundamental al percepției este aprehendarea anumitor impresii sau senzații (tactile, vizuale, auditive etc.), care nu sunt decât conținuturi ale fluxului vieții mentale a subiectului (și, prin urmare, non-spațiale), *drept* proprietăți ale unor obiecte externe și „proiectarea” lor în spațiu, în locul în care s-ar afla obiectul perceput.

Conform lui Thomas Baldwin, unul dintre cei mai convingători adepți contemporani ai teoriei proiective [3], putem identifica două aspecte definitorii ale ei:

1. experiența senzorială se referă la spațiul egocentric al subiectului întrupat – spațiul așa cum este prezent unui subiect situat care își ia propriul trup drept punct zero al unui sistem de coordonate – iar calitățile sensibile sunt „proiectate” în diferite regiuni ale acestui spațiu;

2. calitățile sensibile au o „viață dublă”, fiind atât „...calități intrinseci ale experienței, cât și calități aparente ale obiectelor experienței” [3, p. 185]: nemijlocit, ele sunt momente ale fluxului vieții mentale a subiectului, funcția lor fiind cea de a *prezenta* proprietăți ale obiectelor transcendente experienței. Această relație între „ceea ce face parte nemijlocit din experiență” și „obiectele percepute ca fiind în spațiu” ar fi o formă primitivă de intenționalitate, ancorată în experiența întrupată a subiectului percepător.

Ideea centrală este că elementele fundamentale ale trăirii de tip perceptual sunt experiența întrupată, al cărei material primar sunt senzațiile, și intuirea unui spațiu în care sunt proiectate aceste senzații, luate drept proprietăți ale corpurilor aflate în spațiul egocentric, dar care este privit ca uniform, *existând* independent de trupul subiectului și drept *conținător* al obiectelor, receptacol pentru ele. Mișcându-se sau rămânând nemișcat, subiectul își proiectează continuu în spațiu – al cărui centru este propriul trup – senzațiile care formează conținutul experienței sale, luându-le continuu drept proprietăți ale obiectelor cu care interacționează.

Este o teză centrală pentru teoria percepției pe care o propun atât Spir, cât și Husserl, ambii susținând-o pe baza unei descrieri atente a experienței trăite.

II

Afrikan Spir își prezintă teoria asupra percepției în două lucrări fundamentale – *Denken und Wirklichkeit: Versuch einer Erneuerung der kritischen Philosophie* (apărută în germană în 1873, iar în traducere franceză – în 1896, ca *Pensée et réalité: essai d'une réforme de la philosophie critique* [4]) și *Nouvelles esquisses de philosophie critique* (apărută direct în franceză în 1899 [5]). În ambele texte, Spir încearcă să-și urmeze principiile metodologice de inspirație empiristă – a descrie cât mai atent experiența („faptele” accesibile imediat conștiinței) și a nu formula, pe baza ei, concluzii care să nu fie evidente de la sine în urma examinării a ceea ce ne este prezent nemijlocit. Ceea ce propune Spir aici este un *ethos* similar cu cel fenomenologic, exprimat, de exemplu, în *principiul tuturor principiilor* al lui Husserl: „tot ceea ce ni se înfățișează în chip original în «intuiție» [...] trebuie luat pur și simplu drept ceea ce se dă, însă de asemenea doar în limitele în care se dă ca atare” [6, p. 100]. În continuare, vom urma expunerea pe care o face Spir în primul eseu din *Nouvelles esquisses...*, completând-o cu pasaje din *Pensée et réalité...* Ambele texte se coagulează în jurul tezei că subiectul își distinge senzațiile de sine însuși și le privește drept altceva decât el – deși nu sunt decât conținutul conștiinței lui – și, în baza a ceea ce Spir numește „legea înnăscută a gândirii”, le ia drept obiecte exterioare, identice cu ele însele, reale, existente.

Spir își începe prezentarea percepției în *Nouvelles esquisses...* de la ideea că analiza unor fenomene fundamentale poate arunca lumină asupra altora. Exemplul de la care pornește pentru analiza percepției în genere este cel al vederii: când privim cu ambii ochi, avem două impresii vizuale distincte, dar vedem obiecte unice. E ca și cum dualitatea senzațiilor vizuale ar fi anulată de convingerea – obținută prin atingere – că obiectul este unic [4, p. 3]. Pornind de la această constatare, Spir afirmă că în percepție avem de a face nu doar cu senzații, ci și cu o idee pe care ne-o facem cu privire la ele. Acestea două sunt distincte, ba chiar mai mult, între ele există un dezacord logic: senzațiile – modificări ale organelor noastre de simț, părți componente elementare și evanescente ale fluxului vieții noastre mentale, deci non-spațiale – ne apar drept obiect unic existent în afara noastră [4, p. 4]. Însă dezacordul logic e însoțit de un „acord organic”: cele două impresii vizuale nu se înregistrează separat dar, împreună, ele creează senzația de „relief” și corporeitate a obiectului văzut; tot așa, de la distanță, obiectele văzute ne apar drept mai mici, iar când ne apropiem – drept mai mari (avem, deci, impresii vizuale distincte), dar nu atribuim obiectului creștere sau diminuare, ci dimensiuni identice; cu ajutorul acestei variații, determinăm distanța obiectului față de trupul nostru și poziția sa în spațiu [4, p. 5]. După această serie de constatări, Spir își formulează succint teza pe care o interpretez drept expresie a teoriei proiective cu privire la percepție: „... în realitate, vedem nu corpuri, ci propriile noastre impresii, care ne apar drept corpuri în spațiu, și [...] în consecință există un dezacord logic între obiectele veritabile ale vederii noastre și maniera noastră de a le vedea” [4, p. 5]. Anticipând puțin, cu scopul de a evita interpretările pripite, trebuie să menționăm că Spir operează cu două concepte de corp: unul dintre ele este analog cu cel de „substanță”, „obiect existent în realitate”, „ceva existent autonom și necondiționat”, și anume în acest sens afirmă că nu am vedea

corpuri – pentru că, în principiu, așa ceva ar fi inaccesibil experienței noastre nemijlocite. Al doilea concept de corp este cel experiențial / fenomenalist – orice discuție despre corpuri se reduce, de fapt, la o discuție cu privire la senzații – dar acest al doilea concept este ceea ce încearcă Spir să stabilească *tocmai* pe baza analizei atente a experienței trăite. În *Pensée et réalité...* citim că „...ceea ce cunoaștem drept corpuri nu este, în realitate, nimic altceva decât propriile noastre senzații – ale văzului, auzului, mirosului, gustului, simțului muscular etc.” [5, p. 81].

Suștinând că ceea ce ne apare drept corpuri în spațiu sunt, de fapt, senzațiile noastre, care nu au cum să fie „corpuri” în sensul de substanțe, Spir se opune atât realismului direct, cât și reprezentationalismului. După el, ceea ce percepem noi în mod direct nu sunt nici „obiectele așa cum sunt ele în realitate, independent de subiect”, dar nici „semne / imagini ale obiectelor așa cum sunt ele în realitate, independent de subiect”. Un experiment simplu care confirmă că ceea ce vedem nu sunt „lucrurile așa cum sunt ele în realitate” e să ne apăsăm un pic ochiul în timp ce privim la ceva; ceea ce vedem se mișcă – dar nu avem nicio bază pentru a afirma că „lucrurile însele” s-ar mișca din simplul motiv că ne apăsăm ochiul [4, p. 5-6]. Pe de altă parte, Spir consideră falsă și ideea că senzațiile ar fi „semne” ale corpurilor, prin interpretarea cărora ajungem la „cunoștințe adevărate”: dacă corpul perceput ne-ar fi inaccesibil „în sine”, orice interpretare a „efectelor” lui, luate drept semne, ar fi incapabilă să ne conducă la el. Dacă nu am ști deja despre obiectele exterioare, nu am putea ști nimic despre o eventuală relație de „semnificare” sau de „reprezentare” între obiecte și senzații. În acest caz, ar fi imposibil să ne interpretăm senzațiile drept semne ale ceva ce nu cunoaștem și, în cel mai bun caz, „existența lumii” ar rămâne o ipoteză nesigură, fără a deveni o convingere intimă [4, p. 6].

Astfel, conform lui Spir, singurul mod de a evita ambele teorii – derivate din examinarea pripită a fenomenelor – este o variantă a teoriei proiective: „...senzațiile noastre sunt organizate în așa fel încât putem recunoaște în ele o lume a corpurilor, aceeași pentru toți subiecții cunoscători, și invariabilă în elementele ei primordiale [...] Această organizare implică un acord între senzațiile diferitelor simțuri, astfel încât senzațiile unui simț ne servesc drept semne ale experiențelor pe care le-am făcut cu un alt simț; în primul rând, senzațiile văzului sunt semne ale experiențelor făcute cu ajutorul atingerii” [4, p. 8]. După Spir, anume atingerea este simțul fundamental care confirmă realitatea a ceva – a ceea ce se prezintă ca „tangibil”; ceea ce vedem e confirmat de atingere – „simțul solidului” [4, p. 8]. Dar chiar și în cazul atingerii nu avem de a face decât cu senzații ale noastre: proprietățile corpului nu pot să părăsească corpul experimentat și să înceapă să se plimbe prin părți ale trupului nostru cu care atingem ceva. Senzațiile sunt ceea ce în ce simțim corpurile și, respectiv, avem intuiția directă a „figurii, mărimii, consistenței, stării, suprafeței” [4, p. 9] acestora.

Dar, după Spir, nu e ca și cum senzațiile ar fi ceva diferit de corpurile însele: „În realitate, corpurile ne sunt imediat cunoscute prin intermediul percepției; ceea ce atingem și pipăim nu sunt semne ale corpurilor, ci corpurile însele, și acestea, departe de a ne fi necunoscute în sine, sunt exact ceea ce cunoaștem în percepție prin intermediul văzului și atingerii. Pentru că anume senzațiile noastre, cum am arătat mai sus prin mărturia

faptelor, senzațiile noastre vizuale, tactile și musculare, sunt cele care ne apar drept corpuri în spațiu, deși ele nu sunt corpuri într-adevăr, și par să fie, pentru reflecție, diferite de corpuri” [4, p. 10]. Văzul și atingerea sunt singurele simțuri organizate în așa fel încât să ne ofere o percepție imediată a lucrurilor. Gustul, mirosul și auzul nu ne pot da în ele însele ideea unei existențe materiale: ele sunt privite imediat drept efecte ale corpurilor, nu drept corpuri; prin asociere, ele ne apar drept proprietăți ale corpurilor [4, p. 12].

Formularea din *Pensée et réalité* este mai nuanțată: senzațiile fluctuează moment cu moment, și subiectul ia drept substanțe / corpuri nu senzațiile izolate, ci grupurile relativ constante de senzații, care nu fluctuează atât de tare și sunt privite ca accesibile mai multor simțuri în același timp, de exemplu ca fiind *același* lucru văzut și atins sau tangibil [5, p. 383]. Ajungem la conștientizarea că obiectul care ni se prezintă e stabil atunci când avem serii stabile de senzații care se schimbă regulat. De exemplu, când ne plimbăm degetele pe o suprafață de la stânga la dreapta, apoi de la dreapta la stânga, apoi din nou de la stânga la dreapta, nu suntem conștienți de o variație radicală, ci observăm elemente constante [5, p. 391]. Și, pentru că în aceleași condiții avem aceleași impresii vizuale / tactile, spunem că vedem / atingem același obiect [5, p. 392].

Ca și Condillac, mai devreme, sau Husserl, mai târziu, Spir atrage o atenție deosebită sentimentului rezistenței corpurilor la atingere și kinestezelor, pe care le numește „senzații musculare”. Senzația rezistenței corpurilor la mișcarea trupului nostru care le vizează în calitate de terminus conferă lumii o „realitate” care i-ar lipsi în cazul unei percepții strict vizuale, pentru care lumea nu ar avea decât o calitate onirică, asemănătoare unui miraj. Experiența rezistenței și a durerii dau lumii, după Spir, un fel de „seriozitate” și oferă mai multă energie convingerii că sursa lor este în afara noastră [5, p. 393]. Asocierea creată între sentimentul rezistenței, impresiile tactile și cele vizuale generează convingerea că anume ceea ce vedem / atingem ne rezistă, dar obiectele pe care le cunoaștem în acest mod sunt doar legături între senzații, pe care, schimbând circumstanțele – mișcându-ne în jurul lor, de exemplu – le recunoaștem drept obiecte identice [5, p. 394]. Cunoașterea lumii ca spațială este posibilă doar pe baza senzațiilor musculare – schimbării pozițiilor membrelor – în succesiune și corelate cu impresii vizuale și tactile; ele sunt experimentate, apoi „proiectate” în spațiu și localizate [5, p. 395]. Spir folosește el însuși acest termen: „noi nu concluzionăm pornind de la senzațiile noastre spre cauze exterioare, ci ne proiectăm senzațiile însele în spațiu, avem intuiția lor drept obiecte întinse” [5, p. 396].

Ca și Husserl, Spir leagă teoria proiectivă cu privire la percepție de o formă de idealism transcendențial. Obiectele nu sunt decât senzații, deci nu sunt *realmente* în afara a ceea ce putem numi conștiință. Totuși, pre-reflexiv, „...ne cunoaștem senzațiile nu drept senzații în noi, ci drept obiecte reale” [5, p. 396] – ca și cum senzația ar distrage atenția de la ea însăși, s-ar „șterge” ca senzație atunci când e experimentată, sugerând doar o proprietate a unui obiect privit ca esențialmente diferit de ea. „Lucrurile din spațiu și calitățile lor *semnifică* altceva decât impresiile din noi, dar nu *sunt* de fapt altceva [...] Corpurile nu sunt cauzele senzațiilor noastre, ci esența lor constă anume în senzații. Corpurile nu sunt decât un mod de a ne reprezenta senzațiile, ca o manieră a lor de a ne

apărea” [5, p. 396-397]. Unită cu intuiția spațiului, experimentarea senzațiilor ne face să le luăm drept obiecte localizabile în spațiu, privit ca existent independent de noi și extins nedefinit, deși e experimentat anume în raport cu trupul nostru ca punct zero al sistemului de coordonate spațiale.

III

E. Husserl susține o variantă a teoriei proiective atât în textele sale „canonice” (*Cercetări logice, Ideen I*), cât și în cele publicate postum. De exemplu, în *Ding und Raum* [7] teoria proiectivă este prezentată într-o formă în care trăsăturile acesteia, propuse de Baldwin și expuse în prima secțiune a articolului de față, pot fi identificate practic fără niciun efort interpretativ, așa cum l-ar solicita terminologia folosită în [6]. Sarcina pe care și-o propune Husserl încă de la începutul cercetării sale din *Ding und Raum* este examinarea actelor și pasivităților care fac posibil fenomenul „percepției externe” – acel act în care conștiința intuieste un obiect dat ei „în carne și oase” (*leiblich*) – și atrage o atenție specială stratului senzorial. Aici apare primul aspect definitoriu pentru teoria proiectivă cu privire la percepție: o anumită disociere între ceea ce putem numi conținutul percepției și conținutul obiectului. Astfel, avem, pe de o parte, culoarea *simțită*, parte imanentă a fluxului vieții mentale și, pe de altă parte, culoarea *percepută* și atribuită obiectului; pe de o parte, textura simțită, pe de alta – textura percepută; momentul simțit al formei și forma percepută a obiectului. În experiență, e ca și cum unul dintre aceste două momente l-ar acoperi pe celălalt. Diferența fundamentală dintre ele este că unul este imanent, iar celălalt transcendent: „simțitul este un moment real al percepției înseși” [7, p. 37].

În acest sens, senzația și percepția nu pot fi identificate: una este „a mea”, ca subiect percepător, cealaltă – „a obiectului”. Putem distinge între conținutul simțit și cel perceput, între fiecare conținut senzorial individual și trăsătura obiectului care-i corespunde. Însă între ele există o corelație atât de strânsă încât folosim aceleași cuvinte pentru a le numi – „culoare” atât pentru senzația de culoare, cât și pentru culoarea percepută, la fel și „sunet”, „structură” etc. [7, p. 37]. Însă conținutul sensibil și proprietățile lucrurilor nu sunt același lucru, doar numit de două ori: „ceea ce este imanent în percepție nu e același lucru cu ceea ce este poziționat transcendent drept lucru. Dacă ele ar fi complet identice, atunci am avea două lucruri, unul imanent iar celălalt transcendent” [7, p. 38] – dar ar fi absurd să numim „lucru” ceea ce este imanent, face parte din fluxul vieții mentale: lucrul ne este dat în mod perceptual ca fiind transcendent, ca nefăcând parte propriu-zis din conținutul fluxului nostru mental, și ca fiind unic chiar și în multiple percepții, care pot avea conținuturi senzoriale diverse. Husserl privește această constatare – care stă la baza teoriei proiective – drept o combatere a teoriei reprezentationaliste asupra percepției: „Senzația nu oferă o reduplicare a trăsăturii [obiectului perceput]. Deci percepția nu conține o imagine a obiectului, luând cuvântul «imagine» în sensul său obișnuit, drept un al doilea lucru, unul care să reprezinte originalul printr-o asemănare. Percepția nu conține nicio repetare a lucrului întreg sau a vreunor trăsături individuale ale lui.

Teoria imaginii [teoria conform căreia percepția ne-ar oferi imagini ale lucrurilor] este, privită din orice perspectivă, un nonsens” [7, p. 39]. Nefiind vorba de o reduplicare, putem vorbi de o corelație – și Husserl definește provizoriu senzația drept „conținut care rezidă în mod real în percepție” și căruia îi corespund conținuturi ale obiectului percept, care pot fi opuse senzațiilor [7, p. 39]. Astfel, avem, pe de o parte, un moment „real” al percepției, ceva imanent ei, dat ca parte a ei în conștiința ei imediată pe care o avem în calitate de subiecți, și un moment care aparține obiectului – care nu este dat altfel decât în percepție, dar este dat ca fiind un moment al „altui lucru”. Examinând datele imediate, nu avem nicio bază pentru a afirma că una ar fi o imagine a alteia sau, în limbaj empirist, o „urmă” a obiectului – ci modul obiectului de a ne fi prezent în percepție, ceva în absența căruia nu am putea vorbi în general despre prezența perceptuală a unui lucru.

Husserl nu se oprește aici, prezentând și a doua trăsătură fundamentală a teoriei proiective. Astfel, în percepție există un surplus față de complexul de senzații; acest surplus, ca și senzațiile, formează o parte imanentă a percepției și, fuzionând cu ele, naște percepția în sensul „plin” al cuvântului: conținuturile senzației, prin ele însele, nu au nimic din caracterul percepției – nu sunt o orientare intențională spre ceva, nu ne dau „lucrul” drept prezent în carne și oase. Astfel, lor li se adaugă ceea ce Husserl numește *aprehendere*: în percepție, senzațiile prezente imanent sunt aprehendate drept lucru prezent transcendent [7, p. 39]. Este, practic, teoria expusă și în *Ideen I*, numai că încă nefixată terminologic – în *Ding und Raum*, Husserl nu vorbește încă despre *hyle* și *morphe*, dar prezintă senzațiile în același mod în care, mai târziu, va prezenta și datele hyletice: „aceste conținuturi, luate în sine, ar fi, ca și cum, materie moartă, dar prin aprehendere ele capătă o semnificație care le animă, în așa fel încât ele devin capabile să ne prezinte un obiect. Sub acest aspect, numim conținuturile conținuturi prezentaționale, în contrast cu ceea ce este prezentat în ele, și anume determinațiile obiectului” [7, p. 39-40]. Astfel, datorită aprehendării, un conținut imanent ne prezintă ceva drept transcendent.

În *Ding und Raum* – să remarcăm fluctuația terminologică – Husserl numește conținuturile capabile să funcționeze în mod prezentațional, făcând posibilă percepția unui lucru, și „conținuturi sensibile” [7, p. 40], identificându-le cu „fenomenele fizice” despre care vorbește Brentano (culoarea-ca-văzută, sunetul-ca-auzit etc.), propunând, totuși, să le numim, în cele din urmă, „date fizice”: „...anumite tipuri de date fizice sunt legate, prin esența lor, de tipuri corespunzătoare de determinații obiective: data fizică de tip «sunet» nu ne poate prezenta o trăsătură obiectuală de tip «culoare» [...] Tipurile respective, care aparțin unul de altul în funcția prezentațională, sunt numite cu același nume” [7, p. 46]. Însă, de fiecare dată, în percepție, ceea ce vizăm este *obiectul* care ne apare – și pe care îl luăm ca fiind „mai mult” decât ceea ce ne este efectiv prezent senzorial; lucrurile ne sunt date ca având mai multe părți, donabile în diverse percepții – atunci când ne învârtim în jurul lucrului, de exemplu, având de fiecare dată prezent un alt aspect al lui – dar chiar și în cazul în care conținutul sensibil variază, ne este prezent *același* lucru transcendent, cu singura condiție să fim conștienți de continuitatea procesului perceptual. Aspectul – sau „apariția” – lucrului, care ne este prezent ca parte imanentă a fluxului vieții mentale, face posibilă percepția „lucrului” privit ca având multiple părți sau determinații, însă

avem, de fiecare dată, în fața ochilor, un aspect concret: „...apariția, această latură a lucrului, este acolo, desigur, dar numai în ea este dat lucrul. Lucrul nu poate fi găsit altfel drept «lucru»; adică apariția este apariție a lucrului, și nu este prezent nimic altceva. A avea în vedere lucrul și a avea în vedere părțile lui este identic” [7, p. 124].

Husserl este totuși acut conștient că, pe cont propriu, conținuturile sensibile nu sunt suficiente pentru a constitui obiectualitatea și spațialitatea. Un rol special îl au aici „senzațiile mișcării trupului propriu”, pe care, pentru a evita confuziile, Husserl le numește cu un termen tehnic, *kinesteze*. Avem conștientizarea imediată a mișcării trupului sau a diferitor părți ale lui – de exemplu ale ochilor, atunci când privim. Chiar dacă ochii se mișcă, și odată cu mișcarea lor se schimbă conținutul câmpului senzorial, obiectele ne apar drept stând pe loc; un anumit tip de schimbări ale conținuturilor vizuale, corelate cu kinestezele, ne apar drept prezentând un lucru neschimbat [7, p. 134]. Kinestezele fac posibilă apariția obiectului drept „unic” și „neschimbat”, „...dar nu sunt ele însele aprehendate de o asemenea manieră încât să facă reprezentabilă [...] o materie; ele nu aparțin «proiecției» lucrului. Nimic calitativ nu le corespunde în lucru, ele nu adumbresc corpuri și nu le prezintă prin proiecție. Și totuși, fără cooperarea lor, nu avem în față niciun corp, niciun lucru” [7, p. 136]. Având altă natură decât senzațiile vizuale, tactile, auditive, kinestezele sunt întrețesute cu senzațiile cu funcție prezentațională, fără a se confunda cu ele și fără a le prelua funcțiile [7, p. 143-144]. Prezența kinestezelor și a senzațiilor tactile face posibilă constituirea *corelativă, întrețesută, simultană* a trupului propriu și a obiectului perceput – dar acest aspect al teoriei percepției la Husserl trece dincolo de limitele teoriei proiective obișnuite și nu îl vom aborda aici.

Continuând să ia drept exemplu percepția vizuală, Husserl arată că fiecărei poziții în câmpul vizual îi corespunde o anumită senzație a poziției ochiului, iar fiecărei linii – o succesiune de kinesteze [7, p. 144]. Atunci când ne plimbăm privirea asupra a ceea ce ne apare, avem o corespondență între senzațiile vizuale și cele kinestetice. Prin această schimbare a poziției reciproce a elementelor câmpului nostru vizual, ele ne fac posibilă apariția unui „lucru” stabil. Ele nu ne apar drept lucruri dar, fiind conștienți de ele, nu suntem conștienți de altceva decât de lucrul „obiectiv” [7, p. 143].

IV

În urma unei lecturi „de aproape” a pasajelor despre percepție din textele lui Spir și Husserl, putem constata că ambii propun variante ale teoriei proiective cu privire la percepție, prezentând-o drept rezultat al examinării atente a percepției așa cum este ea trăită nemijlocit și drept alternativă, bazată pe experiență, la teoria reprezentationalistă asupra percepției.

Dar care este obiecția pe care o au ambii cu privire la această teorie? Prin ce nu oferă ea o expresie adecvată a felului în care experimentăm lucrurile? După cum a remarcat recent, într-o serie de articole consacrate criticii fenomenologice a reprezentationalismului, A. Perciun [8, 9, 10], ceea ce experimentăm în mod nemijlocit în percepție nu are în niciun caz caracteristicile unei „imagini” sau ale unui „semn” al altceva decât ceea ce percepem. Teoriile reprezentationaliste sunt ghidate de metafora percepției ca imagine

/ reprezentare, și interpun între „lucru” (pe care îl privesc drept inaccesibil „în esența lui”) și subiectul percepător o „imagine” a lucrului sau o „urmă” a lui. Astfel, pentru reprezentationaliști, lucrul este experimentat într-o manieră mediată: nu experimentăm lucrul însuși, ci o imagine a lui, pornind de la care, abstrăgându-ne de sensibil, putem judeca despre lucrul însuși – eventual cu mijloacele științei. Este o teorie care, prin interpretarea standard la Locke, Hume și Kant, a influențat paradigma dominantă în filosofie și în știință până în zilele noastre.

Atât Husserl, cât și Spir pornesc însă de la datele experienței imediate, încercând mai curând să le descrie decât să propună explicații neacoperite de experiență. Or, în experiența trăită așa cum este ea trăită, nu este – și nu poate fi dat – în principiu un lucru inaccesibil experienței (ar fi o absurditate să spunem că experimentăm ceva ce nu poate fi experimentat). Obiectele „percepției externe” sunt exact ceea ce este dat în experiență: nu putem spune că, atunci când atingem ceea ce ne apare vizual drept tăblia unei mese din sticlă, iar tactil – drept o întindere relativ netedă, am atinge sau am vedea altceva decât o masă. La acest nivel experiențial însă nu avem nicio bază pentru a judeca despre „existență” sau „realitate” altfel decât ca „apariție” sau „manifestare”. Atunci când facem filosofie menținându-ne în limitele experienței, excludem orice judecată cu privire la „existență” sau „realitatea” lucrurilor altfel decât ca percepute sau apte de a fi percepute de un subiect întrupat. Or, anume punctul de vedere al subiectului întrupat este cel pe care și-l asumă ambii autori. Din această perspectivă, nu putem spune că ceea ce ne apare ar fi altceva decât corpurile situate în spațiu. În același timp, reflectând, ne dăm seama că aceste corpuri ne apar în și *prin* senzațiile pe care le avem, iar senzațiile sunt *ale noastre*. Cu toate acestea, corpurile ne apar drept *altceva* decât noi înșine – drept ceva relativ stabil pe care îl vizăm în actele noastre perceptuale drept *existând separat de noi și independent de noi*. Corpurile percepute sunt corelatul intențional al unei priviri / atingeri orientate spre ele, în care datele sensibile variabile și fluctuante care formează moment cu moment conținutul experienței noastre se *șterg*, fiindu-ne prezentat explicit doar ceva ce luăm drept proprietăți tangibile / vizibile ale obiectelor. Modul în care aleg Spir și Husserl să caracterizeze această experiență face uz de o metaforă alternativă celei utilizate de reprezentationaliști: proiecția. Astfel, din acest conținut senzorial *propriu* noi construim – prin diferite orientări ale privirii sau mișcări ale trupului, dar și prin ceea ce am putea numi „acte mentale”, de tipul orientării atenției – o lume privită drept existentă autonom, spațio-temporală. Ne experimentăm, nemijlocit, senzațiile drept proprietăți ale lucrurilor, deși privirea reflexivă ne ajută să detașăm între momentul obiectual și cel care aparține senzației – în timp ce, în atitudinea obișnuită, ele sunt confundate. În același timp, nu putem spune că una ar fi o „reprezentare” sau o „urmă” a celeilalte pentru că nu avem acces la corpurile percepute *decât* în experiența senzorială a percepției, decât în prezența obiectului *pentru noi*, care îl vedem dintr-o anumită perspectivă, și nu-l putem vedea decât *având o anumită impresie vizuală* pe care o proiectăm în spațiu.

În acest mod, Spir și Husserl evită și tentația „realismului direct” sau „naiv”: strict pe baza experienței, nu putem spune nimic despre „obiecte așa cum există ele în realitate independent de posibilitatea percepției”. Singurul criteriu al realității este, pentru

ființele structurate ca noi, experiența în care ceva ne este prezent drept „dat în carne și oase” – drept nefiind altceva decât ceea ce experimentăm nemijlocit. Acesta este sensul celor două concepte de corp cu care operează Spir: la nivel experiențial – după cum confirmă și Husserl – ceea ce experimentăm drept corpuri este *exact* ceea ce simțim noi atunci când le vedem sau le atingem, doar că acest conținut senzorial – evanescent, mental și non-spațial – este proiectat într-un spațiu constituit pe baza intuiției nemijlocite a câmpurilor senzoriale primare, cel vizual și cel tactil. Acesta este sensul în care senzațiile noastre au o „viață dublă”: parte a fluxului nostru mental, ele ne prezintă ceva drept transcendent lui, în așa fel încât putem stabili o corelație punct cu punct între conținuturile senzoriale și proprietățile obiectelor prezente perceptual.

Ceea ce merită remarcat este corespondența aproape perfectă între expunerea lui Spir și cea a lui Husserl: ambii sunt conștienți de aparenta reduplicare a conținutului senzorial și de faptul că el formează „materia” vieții noastre mentale, care ne prezintă, însă, ceva privit *automat* drept diferit de senzațiile noastre *ca senzații* – ceva privit drept proprietate *stabilă ce aparține* unui obiect, obiect care, totuși, nu ne e accesibil *decât* în experiență. Ambii accentuează rolul kinestezelor și al senzațiilor tactile în constituirea acestei realități – întreteserea unor senzații care prezintă obiectul și, în același timp, constituie trupul propriu drept obiect cu statut special, drept ceva care nu e pur și simplu obiect al lumii, ci *dativ* al manifestării acesteia, drept *acel cineva* căruia i se prezintă lumea – acel cineva care ia ceea ce simte nemijlocit drept trup propriu, drept el însuși, în calitate de punct zero al spațialității / întinderii în care situează tot ceea ce percepe drept diferit de el însuși. Respectiv, pentru ambii, descrierea în detalii a acestui tip de experiență este primul pas ce conduce la o formă de idealism transcendențial.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Small Robin. Nietzsche and Ree: A Star Friendship. Oxford University Press. 2005, p. 67-69.
2. Philipse Herman. Transcendental Idealism, în: Barry Smith, David Woodruff Smith (coord.), The Cambridge Companion to Husserl. Cambridge University Press, 1995, pp. 239-322.
3. Baldwin Thomas. The Projective Theory of Sensory Content. În: Tim Crane (coord.), The Contents of Experience: Essays on Perception. Cambridge University Press, 1992, pp. 177-195.
4. Spir African. Pensée et réalité: essai d'une réforme de la philosophie critique. Lille, 1896.
5. Spir African. Nouvelles esquisses de philosophie critique. Paris: F. Alcan, 1899.
6. Husserl Edmund. Idei privitoare la o fenomenologie pură și la o filozofie fenomenologică. Cartea întâi: Introducere generală în fenomenologia pură. București: Humanitas, 2011.
7. Husserl Edmund. Thing and Space: Lectures of 1907. Dordrecht: Springer, 1997.
8. Perciun Andrei. Analiza reflexivă a obiectelor întâlnite indirect. În: Materialele Conferinței consacrate Zilei Mondiale a Filosofiei: Filosofia și perspectiva umană. Chișinău: UnAȘM, 2015, p. 88-96.
9. Perciun Andrei. Concepții fenomenologice în analiza imaginii. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2015, nr. 2, p. 145-159.
10. Perciun Andrei. Evoluția concepțiilor despre imagine în filosofia modernă și psihologia secolului XIX. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2016, nr. 1, pp. 174-186,

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЫ И СТУДЕНЧЕСТВО:
РАЗВИТИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ОТ ТЕОРИИ К ПРАКТИКЕ

INTELLECTUALS AND STUDENTS:
THE DEVELOPMENT OF THEIR RELATIONS FROM THEORY TO PRACTICE

Михаил БОЙЧЕНКО, доктор философских наук,
Киевский Национальный Университет имени Тараса Шевченко

Дмитрий МИРОШНИЧЕНКО, аспирант,
Институт Высшего Образования
Национальной Академии Педагогических Наук Украины, Киев

Summary

The article discusses the origins of the phenomenon of intellectuals at the university and their relationship with students in France. The communicational aspect ratio of professors and intellectuals as classes is reviewed. The author focused on the three historical episodes in his review: the Middle Ages, the Dreyfus affair and the May events in 1968. It is indicated on the special dualistic nature of the studentship – as pupils and disciples and potential intellectuals on the other hand. The phenomenon of academic resistance in its extreme form - student uprising is reviewed. It is shown by the example of the Situationist International how responsive to the student environment can be the avant-garde ideas of the contemporary intellectual elites. The special role of students in the evolution of the phenomenon of intellectuals is argued as a conclusion.

Keywords: University, students, intellectuals, professors, communication, rationality, social criticism, elite, academic resistance.

В центре внимания данной статьи вынесен вопрос о взаимоотношении интеллектуалов и студентов как участников политической жизни общества. Рассматривать эту тему следует как широко, так и в частном аспекте, сравнивая участие студентов в политической жизни в 60-х годах прошлого века (во Франции, США и некоторых других странах) с событиями в Украине 2004/2005 гг. («Оранжевая революция») и 2013/2014 гг. («Революция достоинства»). Главной целью работы будет вскрыть роль студенчества в становлении института интеллектуалов. Также будет предпринята попытка осмыслить феномен интеллектуала в рамках теории коммуникации, а именно – благодаря обоснованию необходимости преодоления элитаристских представлений об интеллектуалах через прояснение феномена расширения масштаба прилагаемых коллективных усилий, как средства достижения политических целей интеллектуалов.

Прежде всего, следует коротко очертить представление об «интеллектуале». В нашем анализе он рассматривается в общеизвестном смысле – как ангажированный, вовлеченный в общественно-политическую жизнь специалист в той или иной области, наделенный достаточной публичностью, имеющий влияние на общественное мнение. Так, одним из частных случаев публичности интеллектуала является его существование в академической среде. В ипостаси интеллектуалов профессора, университетские преподаватели, конечно, пребывают далеко не всегда и обретение такой социальной роли зачастую связано с кризисными, а то и предреволюционными

ми состояниями общества, сопровождающиеся, а то и вызванные кризисом старых политических элит. В такие моменты кризиса политической системы и дефицита собственно политических средств его преодоления умами широких слоев граждан нередко овладевают идеи, выдвигаемые моральными авторитетами из сферы культуры и образования.

В этих условиях «история интеллектуалов» и «социология интеллектуалов» эксплицитно проявили себя как самостоятельный предмет исследования лишь к концу прошлого века, тогда как ранее они рассматривались лишь как одна из проблем теории «элит» [1]. Зачастую, эти исследования были представлены рефлексивными разработками самих представителей исследуемой социальной группы. При этом предпринимались попытки выстраивать их объективно, подчеркнуто отстраненно и даже резко критично. Почти в каждой из таких работ, поднимается вопрос о роли интеллектуала в современном обществе, а у социологов – и вопрос о его месте в социальной стратификации. В книге Жерара Леклера «Социология интеллектуалов», например, автор в числе прочего рассуждает и об идентификации университетских преподавателей-ученых с группой интеллектуалов. Однако, он считает формальный статус лишь необходимым, а не достаточным условием для приобретения интеллектуальной или культурной известности. Следуя логике Пьера Бурдьё, он пишет: «Обладание званиями и престижными дипломами, которые свидетельствуют о принадлежности к университетской элите (прохождение через *École normale supérieure* на улице Ульм, конкурсы на замещение вакантных должностей в учебных заведениях, в некоторых случаях – и политических наук в *École nationale d'administration* и др.), является благоприятным условием для вхождения в сердцевину ядра или высших сфер французской интеллигенции» [2, с. 57].

Если судить строго, то в тематической литературе превалирует точка зрения, что интеллектуалы и профессура суть два отличных, если не сказать противоположных, социальных класса. Французские историки, выводя явление «интеллектуалов» не из начала XX века, а гораздо раньше – из Средневековья, утверждают, что как раз университет и был средой их зарождения. С этим сложно не согласиться, так как, даже не будучи в полной мере наделенным академическими свободами, которые нам даровало Просвещение, университет был местом встречи пытливых, ярких умов и известных философов. В ту пору сложно представить себе иное общество, где возможно было бы не просто транслировать знание, но культивировать критику. Вот как его характеризует в своей работе «Средневековое мышление» Ален де Либера: «Средневековый университет был исходным пунктом того разделения труда, реальность которого сегодня легко охарактеризовать: функция современного интеллектуала – критика, что и отличает его от современного университетского преподавателя. Интеллектуал является действующим лицом, актером социальных изменений, университетский профессор предстает как их безразличный наблюдатель. Пребывая в университете, средневековый интеллектуал предвосхищал это разделение функций, ибо сами условия его появления были в то же время и условиями его отрицания, его отступничества» [3, с.10].

Видный историк-медиевист Жак Ле Гофф говорит о предпосылках в этом вопросе еще шире, связывая рождение интеллектуалов с появлением городов, торговли, мастерских еще на век ранее – в XII веке: он считал, что писательство и преподавание суть основные черты интеллектуала. Ле Гофф, описывая такое явление, как голиарды (ваганты), был склонен считать и их группой интеллектуалов, которым была, следует сказать, присуща критичность по отношению к общественным институтам и публичность – что уже было обозначено выше, как основные характерные черты интеллектуалов. Ле Гофф выделяет еще одну важную черту вагантов, которая впоследствии ляжет в основу университетской корпорации, а именно – мобильность. «Уже бегство за пределы устоявшихся структур было скандалом для традиционно настроенных умов. Раннее средневековье старалось прикрепить каждого к своему месту, к своему делу, ордену, сословию. Голиарды были беглецами. Они бежали, не имея средств к существованию, а потому в городских школах сбивались в стаи бедных школяров, живших чем и как придется, нищенствовавших, становившихся слугами у своих более зажиточных соучеников» [4, с. 23]. Важным для нас тут является тот аспект оппозиционности, революционности, «легкости на подъем», который был присущ недоучившимся студентам, которые были лишь в малой мере приобщены к наукам. Это тот самый дух авантюризма студенческого братства и академической среды интеллектуалов, который еще не раз даст о себе знать в будущем, особенно во Франции. «Они пускались в интеллектуальные авантюры, следовали за приглянувшимся им учителем, сбегались к знаменитостям, переноса из города в город полученное образование» [4, с. 23]. В этом моменте следования за своим преподавателем либо другой публичной личностью, который впоследствии обнаруживался и во времена «Дела Дрейфуса», мы видим, что активное студенчество обладает двойственной природой – учеников, для которых естественно быть в состоянии академического подчинения по отношению к наставнику и системе образования в целом, находящихся в вечном поиске авторитета, но и уже обладающих достаточной критичностью, автономностью в своем мышлении, и полной ответственностью за свои поступки, таким образом, являясь прообразом интеллектуала в том его специфическом смысле, о котором скажем далее.

Появление понятия «интеллектуал» в современном смысле связывают с именем Эмиля Дюркгейма и «Делом Дрейфуса». В работе «Индивидуализм и интеллектуалы» Дюркгейм, обозревая кризисную ситуацию во французском обществе конца XIX века, обращается к индивидуализму, который вменяют в вину интеллектуалам, однако его не следует путать с утилитаризмом, более того, индивидуализм определяется им как руководящий принцип современного общества [5, с. 372]. Генерализируя индивидуальные интересы определенной социальной группы, интеллектуалы наделяются возможностью быть их представителями. Интеллектуал оставляет за собой право выносить суждения и принимать решения по своему усмотрению – разум возвышается выше авторитета, а индивидуальные права утверждаются неоспоримыми.

Современный французский историк, профессор университета Париж-I, Кристоф Шарль, в своей работе «Интеллектуалы во Франции» предоставляет очень любопытные сведения о роли и вовлеченности студенчества в события вокруг Дела Дрейфуса и сопутствующих петициях. Он констатирует, что именно студенты и интеллектуалы стали главными действующими лицами этого социально-политического кризиса, две эти общности дополняют друг друга. Изучение роли студенчества, которое обычно усложняется нехваткой социологических данных, в данном случае очень хорошо запечатлено и проанализировано по материалам подписанных петиций, где весомая часть подписавших идентифицировала свою позицию с позицией студенчества. По подсчетам, приблизительно 15% представителей студенчества заявило о своей позиции, благодаря чему студенты, наряду с преподавательским составом, занимали первое место по численности вовлеченных участников среди разных социальных групп. Это дает право говорить о целевой направленности кампании по формированию общественного мнения. Студенты обладают свободным временем, они молоды, активны, мобильны и таким образом, по словам Шарля, являются «массой, готовой к политическим действиям». Кроме того, студенты сосредотачиваются в крупных городах, где находятся их университеты и где общественные волнения особенно эффективны в достижении своих целей. «Студентов используют то как символ общественного мнения, то как массовку для митингов, то как актеров для выступления в залах суда, в университетских аудиториях (на лекциях профессоров, заявивших о своей позиции) и в уличных стычках» [6, с. 272].

В случае Дела Дрейфуса, что было очень уместно подмечено К. Шарлем, студенты уже отчетливо обретают двойственную природу – субъектов и объектов социально-политических процессов – свойственную и будущим интеллектуалам, и школярам. Более того, роль студенчества увеличивается еще и потому, что стремительно увеличивается его численность, этот социальный статус уже не является привилегированным, но становится скорее все более общедоступным. Тема студенчества и взаимосвязи его с преподавательским составом также широко развивалась в работах Пьера Бурдьё, в частности – «*Homo academicus*», что было связано в его социологической теории с понятием габитуса. «Мы не можем объяснить кризис или по крайней мере структурные условия его возникновения и распространения, не упомянув принципиальную роль увеличения числа учащихся, т. е. падение ценности академических дипломов, которое ведет к общему снижению классового состава... порождая структурный разрыв между официальными ожиданиями – соответствующими позициям и дипломам, которые при прежнем состоянии системы действительно предлагали соответствующие возможности, – и возможностями, реально предлагаемыми этими дипломами и позициями в рассматриваемый нами момент времени» [7, с. 162-163].

Тут хотелось бы остановиться подробнее на проблематике академического сопротивления и событиями 1968 года. Ей, в частности, на просторах СНГ уже была

посвящена конференция в 2008 году в Минске «Институциональная прагматика студенческого действия в университете: академическое сопротивление», по материалам которой впоследствии был издан сборник статей [8].

Протесты в университетской среде Франции конца шестидесятых годов, по мнению канадского исследователя Билла Ридингса и других критиков, были спровоцированы следующими факторами [9, с.180]:

1. ограничением доступа к профессиональному образованию;
2. необходимостью введения новых дисциплин и практико-ориентированных степеней;
3. вопросом о социальной дисциплине в университетской системе, связанным с сокращением набора и переполненностью университетских аудиторий и общежитий.

Таким образом, следует сказать, что молодежь Франции стала стремительно политизироваться, даже по сравнению с началом века. Зачастую, среди студентов, выступавших с протестами, преобладали левые настроения, особенно – троцкизма и маоизма. Но особое внимание следует уделить относительно новому движению – Ситуационистскому интернационалу. Как известно, основано оно было в Италии в 1957 году, будучи сформировано Леттристским интернационалом, Лондонской психогеографической ассоциацией и Международным движением за имажинистский баухаус – художественно-политическими движениями, члены которых решили выстроить новое движение, ставящее себе целью революцию в обществе и объединяющее их на основе схожих принципов, преимущественно – марксистских. Ситуационисты заявляли, что общество Запада достигло стадии развитого капитализма, а центральным для этой теории становится понятие «спектакля», описанное в книге Ги Дебора «Общество спектакля». «Спектакль, взятый в своей тотальности, есть одновременно и результат, и проект существующего способа производства. Он не является неким дополнением к реальному миру, его надстроенной декорацией. Он есть средоточие нереальности реального общества. Во всех своих частных формах, будь то информация или пропаганда, реклама или непосредственное потребление развлечений, спектакль конституирует наличную модель преобладающего в обществе образа жизни. Он есть повсеместное утверждение выбора, уже осуществленного в производстве, и его последующее применение. Аналогично этому, форма и содержание спектакля служат тотальным оправданием условий и целей существующей системы. Но спектакль является еще и перманентным присутствием этого оправдания, ибо он занимает основную часть времени, проживаемого вне рамок современного производства» [10, с. 24]. Так как ситуационизм был течением, берущим свои истоки в художественной теории, идеи сюрреализма и дадаизма, которые были близки ситуационизму, распространялись на сферу политической и общественной жизни.

Линия борьбы с университетом, как репрессивным институтом, в этом представлении виделась как борьба с бюрократической системой. Проводилась аналогия между производством, распределением и потреблением товаров, с одной стороны, и знаний – с другой. Применительно ко всем студенческим волнениям

60-х годов, как во Франции, так и в США будет, безусловно, справедливым то замечание, что движение сопротивления было разрозненным, ставившим перед собой разные цели, иногда противоречивые, а зачастую и вообще не артикулируя намерения [11]. Та единственная цель, которую стали удовлетворять университеты, была массовым производством специалистов, а не обучением обучаться и культивированием критического мышления.

Следуя идеям ситуационизма, университет не признавали независимым институтом, так как он был лишь продуктом общества. Таким образом, именно те взгляды движения ситуационизма, которые заключались в призыве к борьбе против ошибочных воззрений капиталистического общества, и лишь с помощью которых была возможна широкомасштабная реформа университета и сферы образования в целом, повлияли значительным образом на революционное студенчество. По словам Ридингса, восстание было обусловлено позицией студентов, способных воплощать тот смысл, в котором мы являемся и не являемся частью общества. Они столкнулись с одним из противоречий модерна, проблематизируя, вслед за этим, саму классическую идею университета как идеалистического института в обществе массового потребления [9].

Многие авторы говорят о 60-х годах XX века как о периоде конца эпохи интеллектуалов в ее специфическом, «дрейфусарском» смысле. Известно, что еще в первые десятилетия XX века само это социальное явление было подвергнуто обстоятельной критике по причине утраты связи с его идеалами, вечными ценностями. Идеальная ангажированность интеллектуалов переросла в их предубежденность, заидеологизированность. В работе Ж. Бенда обнаружено основное противоречие фигуры интеллектуала – а именно оторванность их философских дискуссий от их же участия в политической жизни общества. Несмотря на точно ставившиеся ими диагнозы относительно кризисного состояния общества и последующих драматических событий в истории Европы, практика зачастую не соответствовала теории, интеллектуал становился «предателем» [12]. Принадлежность к группе интеллектуалов в середине XX века утрачивает свой элитаризм. Однако, еще не становится массовым продуктом с откровенно релятивистскими позициями.

Дважды в крайне беспокойных эпизодах современной истории Франции, которым сопутствовали реформы в сфере образования, изменения учебных программ, преобразование структуры университетов, студенты становятся посредниками между интеллектуалами и общественным мнением. В этом, по нашему мнению, есть определенная закономерность, потому как студенты, возможно, сами того не осознавая, являются неким «барометром» настроений общества, являясь в добавок, одной из незащищенных его групп, при этом заявляют свою позицию всеми доступными способами. По этой же причине так актуализируется роль преподавателя-интеллектуала, когда он встречается со студенческой аудиторией и является подлинным моральным авторитетом и интеллектуальным образцом, даже если «предательство» рано или поздно опять состоится.

Следует также учесть ту специфику, которую тема интеллектуалов приобретает в США. Речь идет о работах Герберта Маркузе [13; 14] и Джона Серля [15; 16; 17]. В

этих работах прослеживаются опосредующие звенья, которые позволяют в конечном итоге выявить закономерную связь между осмыслением политической роли студенчества и интеллектуалов в современном обществе и конструированием социальной реальности (Серль) или радикальным ее обновлением через отрицание (Маркузе).

Маркузе решительно отбрасывает характерные для французских интеллектуалов претензии на менторство, подвергая критике саму элитарность как устаревший институт: «То, к чему мы должны стремиться, – это что-то вроде несколько рассеянной и далеко простирающейся дезинтеграции системы, в которой интересы, основные задачи и направления деятельности смещаются на локальный и региональный уровни [...] То, к чему мы можем стремиться, – это не большое, централизованное и организованное движение, а локальные и региональные политические действия, направленные против определенных нарушений...» [13]. При этом главным средством достижения этих целей Маркузе рассматривает изменение рациональности: «Мы должны постараться находить язык и организовывать акции, которые не составляют привычного репертуара политического поведения и которые могут продемонстрировать, что то, ради чего здесь всё делается, – это люди с различными потребностями и устремлениями, которые еще не позволили – и, надеюсь, никогда позволят – подчинить себя навязываемым извне интересам. Для истеблишмента и его рациональности подобное поведение скорее всего покажется дурацким, детским и иррациональным. Но именно это и может служить доказательством того, что здесь речь идет о попытке — попытке, по крайней мере, время от времени успешной — преступить и разрушить репрессивный контекст существующего политического поведения» [13]. Именно изменение рациональности, достижение нового качества социального разума и является для Маркузе подлинной сущностью социальной революции. Эти идеи оказались не столько теоретическим диагнозом эпохи позднего капитализма, сколько вдохновляющей силой для студенческих политических движений как практики изменения качества политической системы позднекапиталистического общества.

Такую практику исследует уже спустя три года Серль, обращаясь к анализу событий как в самих США, так и в других странах мира – а именно тех событий, которые связаны с новым качеством самоорганизации протестных студенческих движений и перерастанием их в движения политические [17]. В первую очередь в этой работе привлекает внимание интерес Серля к академическим ценностям и выявление им их неразрывной связи с политическими свободами. В последующем характерным является обратный по времени, но тождественный по сущности переход Серля от изучения студенческих движений к исследованию социальной рациональности [15; 16]. Серль приходит к выводу о ведущем значении коллективной интенциональности при определении целей и осуществлении механизма реализации такой рациональности. Хотя Серль значительное место отводит изучению роли языка и речевых актов как воплощению такой коллективной интенциональности, однако, поднимая проблему коллективности при формировании рациональности, он открывает гораздо более широкие перспективы изучения новых оснований для критического рационализма в современной политике.

В этом аспекте следует принимать во внимание также получившие мировую известность и широкое признание не только в научных, но и политических кругах идеи теории коммуникативного действия Юргена Хабермаса [18; 19; 20; 21; 22]. Продолжая линию критики репрессивной рациональности, которой придерживался Маркузе, Хабермас также начинает с анализа протестных движений, однако вскоре переходит к построению общей теории общества на коммуникативных основаниях. Хотя сам Хабермас не акцентирует внимание на интеллектуалах в своих политических работах, однако именно его теория дает нужные основания для переосмысления нового качества интеллектуалов благодаря их практическому сближению со студенчеством, а именно расширения их социальной базы и децентрализации их социальных заданий. Коммуникативная теория позволяет избежать превращения теории интеллектуалов в теорию элит, а их практик – в попытки манипуляции социальными массами. Сближаясь со студенческой социальной средой, интеллектуалы не просто наращивают свою демократическую риторику, но и проходят идейную трансформацию, утрачивая остатки буржуазной ангажированности, аристократической напыщенности и склонности к дистанцированию от проблем общества, что на практике неизбежно приводило ранее к социальной самоизоляции. Теперь интеллектуал должен не столько выдвигать идеи, спорадически обозначать некую социальную позицию с помощью деклараций, сколько рутинно, в режиме повседневной работы участвовать в функционировании коллективного разума, формировать коммуникативную рациональность повседневного жизненного мира. На первых порах, это, по преимуществу, жизненный мир академического сообщества, но с взрослением студентом, их выходом в сферу полноценной трудовой занятости, этос коммуникации на основаниях критической рациональности все более уверенно распространяется на все сферы жизни общества.

Особую роль в практическом развитии коммуникативной рациональности интеллектуалами совместно со студенчеством играют социальные сети, получившие гигантское распространение после их технологического обеспечения с помощью сети Интернет и других современных средств связи и массовой коммуникации. Однако, все же не следует рассматривать сами Интернет-сообщества приоритетными как средство для приобретения интеллектуалами подлинного демократизма, а тем более – для все более широкого приобщения студенчества к коммуникации интеллектуалов. Деятельность таких сообществ выполняет по преимуществу лишь подготовительную функцию наработки базовых компетенций для успешного участия в современной коммуникации. Основные же ценности такой коммуникации, как видно из первой части статьи, были выработаны и укоренились в университетской среде в течение предыдущих столетий. Впрочем, некоторые новые ценности все же получили в Интернет-сообществах новое развитие – это и исходная открытость преподавателя университета не только к профессиональному дискурсу, но и к формированию общего жизненного мира со студенчеством, а через него – и с множественными структурами жизненного мира того или иного общества.

Такая открытость вполне проявила себя во время революционных событий в Украине в 2014/2015 годах и, особенно, в 2013/2014 годах. Если вначале феномен

«майдана» имел преимущественно общегосударственные и политические цели, в первый революционный период стихийно, а во второй уже вполне осознано преподаватели на основе коммуникации для утверждения общих ценностей (протест против фальсификации выборов и других форм волеизъявления народа, противостояние политической коррупции, развитие ценностей прямой демократии, защита личного и гражданского достоинства) начинают инициировать различные формы институализации этой коммуникации – от народного «вече» на майдане и до создания Открытого Университета Майдана, и далее – до развития множественных локальных форм организации такой коммуникации, которая отстаивает и развивает классические ценности интеллектуалов.

Таким образом, можно сделать вывод о ключевом значении влияния студенчества на интеллектуалов: на формирование предпосылок возникновения феномена интеллектуалов, на создание благоприятной среды распространения их идей, на формирование «кадрового резерва» интеллектуалов и наконец, на обретение ими более высокой демократической культуры благодаря развитию коммуникативной рациональности во взаимосвязи с критическим мышлением.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Голиченко Т. Интеллектуалы в фокусе современных французских социологических, политологических и исторических исследований. Социология: теория, методы, маркетинг. Киев, 2004, № 2, с. 42-63.
2. Леклерк Ж. Соціологія інтелектуалів. Львів: Ахілл, 2009. 160 с.
3. Де Либера А. Средневековое мышление. Москва: Праксис, 2004. 368 с.
4. Ле Гофф Ж. Интеллектуалы в Средние века. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2003. 160 с.
5. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. Москва: Издательская группа «Прогресс» – «Политика», 1993. 608 с.
6. Шарль К. Интеллектуалы во Франции: Вторая половина XIX века. Москва: Новое издательство, 2005. 328 с.
7. Bourdieu P. Homo academicus. Stanford: SUP, 1988. 344 p.
8. Институциональная прагматика студенческого действия в университете: академическое сопротивление: сб. науч. ст. Минск: Изд. центр БГУ, 2008. 157 с.
9. Ридингс Б. Университет в руинах. Минск: БГУ, 2009. 248 с.
10. Дебор Г. Общество спектакля. Москва: Логос, 2000. 183 с.
11. Миллер Дж. Будьте жестокими! Интеллектуальная биография Мишеля Фуко. Логос. Москва, 2002. № 5–6, с. 331-381.
12. Бенда Ж. Предательство. Москва: ИРИСЭН, Мысль, Социум, 2009. 310 с.
13. Маркузе Г. К ситуации новых левых. http://scepisis.net/library/id_2570.html (дата обращения 20.09.2016)
14. Маркузе Г. Разум и революция: Гегель и становление социальной теории. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2000. 541 с.
15. Сёрль Дж. Рациональность в действии. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 336 с.
16. Searle J.R. Making the Social World: the Structure of Human Civilization. Oxford University Press, 2010. 208 с.
17. Searle J.R. The Campus War: A Sympathetic Look at the University in Agony. New York: World Pub. Co., 1971. 256 с.
18. Габермас Ю. До реконструкції історичного матеріалізму. Київ: Дух і Літера, 2014. 320 с.
19. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії. Київ: Дух і Літера, 2005. 416 с.
20. Габермас Ю. Структурні зміни у сфері відкритості. Львів: Літопис, 2000. 317 с.
21. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное. Москва: Наука, 2001. 384 с.
22. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма. Москва: Праксис, 2010. 264 с.

IMPACTUL GLOBALIZĂRII ASUPRA ACTIVITĂȚII MASS-MEDIEI

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE MEDIA ACTIVITY

**Victor MORARU, doctor habilitat în științe politice,
Institutul de Cercetări politice și Juridice al AȘM**

**Mihai LESCU, doctor în științe politice,
Universitatea de Stat din Moldova**

Summary

The article reveals the meaning of „globalization”, as well as the importance of this process for the media activity, for the peculiarities of the national media coverage for events occurring abroad or relating to international relations. The paper highlights the main advantages and disadvantages of the impact of globalization on the media system. Particular attention is given to the authors as the impact of globalization on the Moldovan media, and lighting features of this theme in them. At the same time it analyzed the difficult assertion of the media system in the market economy and in the globalization circumstances.

Keywords: globalization, international relations, influence of globalization, media-globalization, Moldovan mass media.

In societatea contemporană, proliferarea discursului mediatic, mai mult ca în cazul altor tipuri de discursuri, se datorează impactului provenit din dezvoltarea tehnologiei și comunicațiilor. Din această perspectivă, discursul respectiv poate fi privit și ca un discurs general, care descrie și specifică la timpul prezent cunoștințele și credințele care au fost, sunt și ar trebui să fie, axate pe trecutul și viitorul societății [1]. Discursul mediatic, în ansamblu, se referă la o serie de fenomene, generate de însăși funcția esențială a mass-mediei, „integratoare și principală” [2, p. 35]: medierea. Aceste fenomene se manifestă, tradițional, prin:

- operațiile lingvistice de „transpunere” (schematizare, selectare, determinare, modalizare);
- existența unei instanțe mediatore (martorul, expertul, moderatorul);
- prezența unui suport de mediatizare;
- intenționalitatea comunicativă (argumentare, precizare, explicare, narare) [3].

Prin intermediul discursurilor transmise publicului, mass-media fixează agenda opiniei publice, iar presiunea pe care aceasta o exercită asupra diferitor actori sociali face ca ea să fie cea care dictează atât subiectele ce intră în dezbateri, cât și omiterea lor. Avem aici în calcul întregul diapazon tematic vehiculat în presa scrisă și în audiovizual, subiectele impuse dezbaterilor publice, aflate, în mod firesc, într-o strânsă relație cu celelalte tipuri de discursuri, cel mai activ fiind, în acest context, discursul politic. În epoca noilor tehnologii, a super-vitezei difuzării informației și a proporțiilor de amploare ale proceselor de mediatizare, relația pe care sfera politică o stabilește cu sfera mediatică este determinată de influența pe care o are una asupra celeilalte. Aflată la intersecția

spațiului politic cu cel public și, implicit, comunicațional, comunicarea politică devine un câmp de studiu interdisciplinar, revendicat de semiologi, antropologi, lingviști, consilieri de imagine și comunicare, analiști politici, care își propun să realizeze, gestioneze și distribuie „realitatea politică” [4, p. 140].

În orice caz, realitatea nu poate fi definită ca un melanj de sectoare izolate: totul se află în interdependență, în orice moment o problemă de ordin social, cultural, economic poate deveni una marcată politic. Iar problematica politică pune în prim-plan conceptul de comunicare, deoarece la orice problemă pot fi găsite soluții ori, cel puțin, tratate căi pentru eventuale soluții, în urma discuțiilor și negocierilor. Dacă discursul mediatic pierde teren în fața celui politic, din cauza lipsei unui jurnalism de calitate, cel din urmă va reacționa prin manifestarea imediată a poziției în legătură cu tema în discuție.

Activitatea mediatică este cea care creează evenimentele, deoarece însuși rostul întrunirii politice constă în aducerea informației spre cunoștința publicului. Practica demonstrează că discursul politic, parte componentă a activității mediatică, se află la intersecția a trei tipuri diferite de relații, stabilite între jurnaliști, politicieni și public. Scopul său este reprezentat de formularea unei anumite interpretări a realității, care este mereu dependentă de câștigarea puterii sau de exercitarea ei, fie că evenimentele se derulează într-un stat, regiune interstatală sau intercontinentală. În opinia noastră, interacțiunea polivalentă dintre discursul mediatic, discursul politic (dar și dintre celelalte tipuri de discursuri) și opinia publică obține un ritm accelerat în contextul comunicării politice/geopolitice, dinamica căreia este modificată sub impactul globalizării.

Conceptul de globalizare este unul multiaspectual. Literatura de specialitate oferă conceptului respectiv o paletă largă de definiții. Dovadă este faptul că disciplinele economice tratează globalizarea din punctul de vedere al relațiilor financiare, dictate de cerere și ofertă; antropologia o examinează în raporturile ei cu individul; geografia și alte discipline înrudite ale acesteia o cercetează la nivelul cunoașterii particulare, iar științele politice și cele sociologice studiază teoriile gestionării problematicii globalizării ca pe un proces de interconectare a subiecților, structurilor și culturilor în context internațional.

Cu toate acestea, cel mai des fenomenele legate de procesul de globalizare sunt explicate și definite ca reprezentând preponderent produsul revoluției contemporane a tehnologiilor informației și comunicării. Paradigma în cauză, după cum remarcă specialiștii, deseori trece cu vederea rolul fundamental jucat în producerea globalizării de către factorul uman. Afirmarea, dezvoltarea/extinderea fenomenelor globalizării nu ar fi fost sortite izbânzii fără aportul deciziei politice, care a pus bazele unei infrastructuri politice în domeniu. Tocmai pe această cale a fost posibilă globalizarea comunicațional-mediatică, care, împreună cu cea economică, se află acum în serviciul transformărilor globale din celelalte domenii, precum cel cultural sau social.

Activitatea mediatică, pe care o înțelegem drept ocupație multidimensională privind elaborarea materialelor publicistice de diferite genuri și specii, a fost periclitată, de-a lungul anilor, de diverse evenimente/procese de ordin politic și social, care și-au lăsat amprentele atât asupra tematicii și calității materialelor, cât și asupra mesajului lor. În ultimele decenii, activitatea mediatică a devenit și mai vulnerabilă/schimbătoare/receptivă la presiunile factorilor politici și decizionali, dar și a celor tehnologici și social-economici, factorii respectivi determinând procesul globalizării, inclusiv, mediatic.

Fenomenul de globalizare contemporană a apărut după cel de-al Doilea Război Mondial, când:

- ✓ s-au creat condițiile polarizării lumii în două tabere diametral opuse;
- ✓ a apărut o nouă ordine politică mondială prin crearea Organizației Națiunilor Unite, care prin instituțiile și agențiile sale trebuia să asigure cadrul legal și instituțional al menținerii păcii și securității mondiale;
- ✓ procesul de decolonizare a condus la formarea unor state noi și independente în Africa, Orientul Mijlociu și Asia [5, p. 79-80].

Sfârșitul Războiului Rece a determinat încheierea primei etape a globalizării contemporane, iar manifestarea globalizării în perioada ulterioară Războiului Rece s-a deosebit printr-un puternic grad de instituționalizare, înlocuind diviziunea rigidă și bipolară a lumii cu multipolaritatea / regionalizarea.

Actualmente, globalizarea imprimă trăsături noi epocii, statele încetând de a mai fi entități plasate în afara mecanismului relațional mondial, fiind obligate să interacționeze pentru a-și asigura supraviețuirea/existența fizică și națională sau pentru a-și manifesta tentația spre supremație internațională. Practica demonstrează că aceste acțiuni ale globalizării contemporane sunt tot mai mult planificate și ordonate prin instrumente instituționale, articulate plenar la nivel interstatal și regional. Din această perspectivă, suntem în drept să afirmăm că, altădată globală prin aspirațiile ei fenomenologice, globalizarea contemporană a ajuns la momentul din care urmează a fi privită și examinată ca proces social-politic.

Globalizarea ca proces social-politic, în viziunea mai multor autori, se identifică prin faptul că:

- ✓ se manifestă prioritar la nivelul stabilirii anumitor caracteristici globale în domeniul politicii și guvernării statelor;
- ✓ în permanență ține în raza sa de acțiune/influență toate sectoarele vieții sociale, de la economie la cultură și sport;
- ✓ contribuie activ la schimbarea raportului de forțe în lume din bipolar în multipolar, puterea națională nemaiavând resurse pentru a-și impune propriile obiective de reglementare;
- ✓ stabilește o nouă ordine mondială în care conducătorii corporațiilor transnaționale și a celor interstatale, prin acțiunile și puterea pe care le exercită asupra proceselor regionale și intercontinentale sunt recunoscuți ca actori politici, capabili să se implice/participe la mecanismul decizional mondial;
- ✓ explică problemele ținând cont de situația internațională și de condițiile de care dispune fiecare națiune, preponderent prin comunicarea politică mediatică și prin *noile media*, adoptând o atitudine activă, care pornește de la valori și principii ce decurg din interesele și nevoile cu care se confruntă oamenii și națiunile.

În definitiv, caracteristicile globalizării contemporane „prezintă o certă continuitate: globalizarea contemporană este rezultatul unor transformări tehnologice și economice (ordine economică mondială mult mai liberală), al unor evoluții politice și mediatice; este indisolubil legată de modernizare (de aceea fiind văzută, deseori, ca expresie a intereselor statelor dezvoltate, capabile să susțină, financiar modernizarea); pentru prima dată, subiectul globalizării devine comunitatea internațională; globalizarea contempo-

rană se clădește pe o extinsă democratizare politică, ceea ce înseamnă că este asociată și cu libertatea cuvântului, libertatea de credință, presă liberă, dreptul de asociere liber consimțit; globalizarea presupune și dreptul de contestare, ceea ce în plan practic se traduce prin acceptarea sau neacceptarea ei” [6, p. 82].

Specialiștii disting două etape în evoluția globalizării, care este considerată un fenomen specific al ultimelor decenii. Prima etapă a avut loc în anii '50, '60 și '70 ai secolului al XX-lea. Caracteristicile ei esențiale constau în faptul că a fost condusă de guverne și a fost ghidată de decizii politice. Substanța procesului era asigurată de aranjamente comerciale, menite să diminueze taxele și, deci, și costurile produselor [7, p. 369].

Cel de-al doilea val al globalizării, afirmat cu putere în anii '90, se deosebește prin câteva caracteristici. El are la bază afirmarea unor tehnologii (microelectronica, computerele, robotica, telecomunicațiile). Este rezultatul „unei transformări tehnologice“, care a și generat un nou tip de economie bazată pe cunoaștere. În această ordine de idei, actorii noului val nu mai sunt guvernele, ci corporațiile, care acționează la nivel global. Anume corporațiile au perceput forța noilor tehnologii, ele le-au și promovat, impunând noii vectori ai progresului. Deja procesul globalizării „este scăpat de sub controlul guvernelor” [8, p. 369]. Se consideră că țările dezvoltate nu pot nici măcar opta pentru o altă perspectivă. Ele au trecut deja de punctul din care s-ar mai putea întoarce.

În această ordine de idei, prezintă interes examinarea legăturii dintre comunicare, mass-media și globalizare. Abordările în acest domeniu sunt diferite: unii autori afirmă că evoluțiile din sistemul mass-media sunt rodul prefacerilor radicale intervenite în baza tehnologică a acestei activități, iar alții susțin că avem de-a face cu tendințe deja existente, care intră într-un nou stadiu de afirmare. Cert rămâne faptul că există o mare preocupare de a surprinde corelațiile și influențele reciproce dintre aceste procese și globalizarea. Actualmente globalizarea este văzută în două ipostaze: ca proces și ca scop, având menirea să ducă omenirea spre crearea unui *tot întreg* și la conștientizarea faptului că avem cu toții o soartă comună [9, p. 119].

Printre trăsăturile fundamentale ale globalizării experții disting următoarele:

- ✓ dinamizarea unor schimbări generale și complexe de proporții în procesul trecerii la o nouă etapă de nivel mondial. Însăși variabilitatea în acest sens devine principala latură pozitivă și valorizantă;

- ✓ dominarea valorilor și orientărilor globale asupra valorilor locale, inclusiv, asupra factorului etnic; se produce hibridizarea culturii sau procedeul de asamblare rapidă (de multe ori artificială) a unor fenomene culturale din elemente, în trecut incompatibile între ele, în special în domeniul culturii de masă;

- ✓ accentuarea „aprofundată” a fenomenelor (pre-culturale, pre-civilizaționale și arhaice), care au posibilitatea să se manifeste liber;

- ✓ recunoașterea societății civile ca singura formă de ordine socială într-o societate globală. Un set mozaical de „tipuri” sociale și de modele, uneori văduvit de principii raționale, care acreditează o imagine globalistico-modernistă asupra lumii [10].

Totuși, în viziunea noastră, componenta esențială a proceselor de globalizare - tehnologiile comunicaționale și informaționale - de multe ori este oarecum neglijată, pe când în competiția pentru stăpânirea de teritorii și pentru posedarea și exploatarea ma-

teriiilor prime și a forței de muncă ieftine se face tot mai pronunțată o nouă confruntare, și anume, lupta pentru stăpânirea informațiilor [11, p. 21]. Astfel, caracteristicile globalizării expuse mai sus devin completate de altele noi, imprimând fenomenului vast fațete suplimentare, definindu-l drept „operă” a două „motoare” principale: „inovația tehnologică și ideologia neoliberală” [12, p. 21], în conformitate cu care se manifestă:

- ✓ globalizarea culturală, dată de generalizarea schimburilor interculturale și apariția culturii globale de consum;

- ✓ globalizarea economico-financiară, ce constă în transnaționalizarea tehnologiei și difuzia rapidă a know-how, centralizarea excesivă a structurii financiare, creșterea importanței unor organizații supranaționale care au diminuat rolul statelor;

- ✓ globalizarea politică, reflectată în integrarea statelor în organizații politico-militare, de tipul NATO, ANZUS etc.;

- ✓ globalizarea ideologică, dată de prăbușirea „Cortinei de Fier” și a sistemului ideologic bipolar;

- ✓ globalizarea etnică, rezultată din migrațiile internaționale definitive și apariția națiunilor multietnice;

- ✓ globalizarea mediatică, produsă de generalizarea rețelelor de telecomunicații, internet și mass-media, ca și de folosirea pe scară globală a limbii engleze [13].

În cadrul globalizării mediatică, datorită implementării inovațiilor tehnologice, alături de mass-media tradiționale apar instrumente noi de comunicație și informație: internetul, rețelele sociale, multimedia, telefoanele. Drept urmare, piețele de capital și comerțul exterior sunt conectate la nivel global și operează permanent în timp real. Evenimentele care au loc într-o parte a globului, datorită televiziunii asistată de sateliți devin cunoscute imediat spectatorilor de pe întreg globul, or, „grație mijloacelor electronice de comunicare, contactul dintre indivizi cunoaște aceeași rapiditate și eficiență cu care acesta se produce în micile comunități rurale” [14], și creează audiențelor sentimentul de încadrare plenară într-o anumită comuniune globală. În fond, se profilează oportunitatea reală pentru constituirea unei rețele mediatică globale, în special, la nivelul de producție mediatică și la cel de difuzare a informației.

Noile realități survenite în peisajul media, privind dinamica tensiunii dintre global și local, determină necesitatea analizei globalizării în sfera mediatică din mai multe perspective, ținând cont de: globalizarea formelor mediatică (răspândirea sistemelor de recepție media, care din varii motive diferă mult de la o țară la alta); globalizarea instituțiilor media (o parte din ele obțin dimensiuni gigantice și impulsionează omogenizarea programelor de televiziune); globalizarea fluxurilor media; globalizarea efectelor media în ambianța internațională [15, p. 105].

În aceste condiții, examinarea consecințelor sociale ale globalizării sferei mediatică implică, pe de o parte, analiza bazei politico-economice a fenomenului, pornind de la percepția globalizării culturale drept sector dominat preponderent de modele culturale contemporane, globalizarea fiind percepută ca *occidentalizare* sau *imperialism cultural*, sugerându-se că „globalizarea are un efect de uniformizare culturală” [16, p. 117], în cadrul căreia valorile culturale ale vest-ului, expresie a „modului de viață occidental/american”, exprimate prin intermediul mass-mediei, sunt „exportate” și substituie valo-

rile culturii tradiționale din țările în curs de dezvoltare. Acest concept datează din prima jumătate a anilor '60 ai secolului trecut, dar unele din ideile lui de bază își păstrează actualitatea și influența și în zilele noastre.

O altă direcție de examinare, o alternativă a primei, accentuează inconsistența tezelor vizând consecințele negative ale globalizării, în baza justificării particularităților de percepție a produselor mediei de către public și elucidării modului de interpretare a lor de către receptori din diferite medii culturale. Prin urmare, este pusă sub semnul întrebării ideea despre impactul unilateral al mass-mediei globalizate. Logica argumentelor se dovedește a fi, în acest caz, următoarea: pe de o parte, este dificil de a nega rolul companiilor transnaționale în elaborarea și distribuirea de produse mediatice globale; pe de altă parte, accentul pe probleme de proprietate și distribuție de putere și de resurse nu permite de a da un răspuns adecvat la întrebarea cu privire la efectele sociale ale percepției textelor mediatice. În acest context, sunt lansate propuneri de a explora în detalii modul de receptare și interpretare a produselor mediatice de către public. Așa a apărut noțiunea de *rezistență culturală* în baza căreia sunt făcute încercări de a demonstra că procesul consumului media este complex și că el nu este de natură unidirecțională, iar tradițiile culturale locale, trecutul specific fiecărui popor sau fiecărei comunități își spune cuvântul, și cu cât valorile locale sunt mai trainice, cu atât și conștiința apartenenței la acestea este mai puternică, favorizând exacerbarea unor tendințe antiglobaliste [17, p. 31].

În opinia noastră, ideea perceperii globalizării drept doar occidentalizare este o tratare greșită, deoarece conceptul de occidentalizare se referă la o gamă mai largă de fenomene și, astfel, presupune o suprapunere a valorilor și tradițiilor direcționate din vest către alte țări ale lumii. Dezacordul autorilor în ce privește stabilitatea unei paralele între globalizare și occidentalizare este alimentat și de faptul că schimbul de informații în acest context este văzut exclusiv ca unidirecțional.

Direcțiile și intensitățile fluxurilor globalizante se concretizează în ceea ce specialiștii numesc vectori ai globalizării. Configurația lor este legată strâns de cea a nucleelor și ariilor de globalizare, dar și de caracterul proceselor de globalizare. Astfel, dacă în faza inițială a globalizării, caracteristica dominantă era cea marcată de expansiune și relocalizare, odată cu dezvoltarea tehnologiilor s-au impus tot mai mult fluxurile de „globalizare difuză” [18, p. 29], prin intermediul telecomunicațiilor și a mass-mediei.

Așa cum globalizarea nu poate fi imaginată în afara activității mijloacelor de comunicare în masă (este pe larg răspândită convingerea că însăși activitatea mijloacelor de comunicare de masă în prezent este cea mai elocventă manifestare a globalizării), trebuie de menționat că există o mare varietate de manifestare a acestui fenomen în activitatea mass-mediei. Acest lucru se face resimțit și în activitatea mediatică în Republica Moldova. Problemele sectorului mediatic autohton sunt derivate de la cele legate de globalizare. Mare parte din evenimentele care au influențat simțitor viața social-politică și activitatea mediatică au fost de sorginte geopolitică, dar și generate de schimbările aduse de fenomenul globalizării. În fond, „s-au suprapus” două tendințe: transformarea economiei postsovietice, cu desfășurarea reformelor de piață, dar și manifestările radical-liberale. Developarea simultană a acestor două tendințe a inspirat și accelerat o serie de schimbări cardinale la nivel economic și social-politic/geopolitic în Republica Moldova, afectând substanțial și sistemul mass-mediei.

Putem vorbi aici despre două aspecte interconectate: atât influența relațiilor economiei de piață și a politicului asupra activității mediatic, cât și manifestarea mediei ca mijloc de diseminare a relațiilor economiei de piață și de reflectare a vieții social-politice.

În acest context, subliniem faptul că inițial relațiile economiei de piață cu greu și-au făcut loc în sectorul mass-mediei de la noi, instituțiile mediatic fiind păstrate sub tutela statului, dar fără a li se acorda suportul financiar necesar pentru a-și putea desfășura activitatea. Puterea a adoptat mai multe concepții de susținere a presei, dar acestea nu au fost implementate [19].

Printre consecințele devenirii anevoioase a sistemului mediatic în condițiile economiei de piață și ale globalizării pot fi evidențiate următoarele:

- ✓ colapsul economic și financiar în care s-a pomenit în primii ani de democratizare mass-media națională. Acesta a comportat sistarea activității mai multor publicații periodice de tradiție, lăsând pentru o perioadă de timp un vid informațional pe piața media din Republica Moldova;

- ✓ invadarea pieței informaționale de publicații periodice rusești, care și-au fondat subredacții la Chișinău, fapt ce a înclinat, pentru un timp, balanța în favoarea presei de limbă rusă editată la noi;

- ✓ prezența modestă a presei românești în spațiul informațional al Republicii Moldova;

- ✓ acapararea spațiului informațional al țării de audiovizualul rusesc, fapt ce a determinat necesitatea elaborării unei noi Concepții de securitate națională și amendării Codului audiovizualului;

- ✓ folosirea de către Federația Rusă a posturilor tv în calitate de instrumente de propagandă și de manipulare a opiniei publice;

- ✓ apariția fenomenului „cenzurii economice”, dar, parțial, și a cenzurii politice în activitatea instituțiilor mediatic, care s-a soldat chiar cu sistarea activității unor posturi TV și radio.

Rezultă clar de aici că atât presa scrisă, cât și audiovizualul național se confruntă cu probleme serioase de ordin economic și politic. În prezent, canalele tv sunt dominate de seriale de producție americană/braziliană/italiană și rusească. Din grila de emisie sunt omise programele cu caracter economic, educativ, instructiv, de învățământ și de cultură. Concurența de pe piața publicității generează deseori o anumită autocenzură, subordonată intereselor particulare. Programele posturilor TV private manifestă goana după publicitate, are loc omogenizarea conținuturilor, lent, dar sigur mecanismele funcționării media capătă un caracter determinat de factorul global. Influența globalizării comportă aplicarea unor metodici de producție a mesajelor mediatic orientate global, adaptarea în mijloacele de comunicare de masă a celor mai eficiente formate, orientate global, promovarea unor forme optimizate de organizare a muncii în sectorul mediatic, inocularea standardelor comune ale culturii jurnalistice.

Actualmente, capacitatea și importanța mass-mediei în contextul globalizării se manifestă pregnant în modul de informare/reflectare asupra evenimentelor și faptelor ce au loc pe mapamond. Mass-media globală tot mai mult devine un instrument de mobilizare, care poate fi pus în aplicare indiferent de granițele statelor naționale, influențând opinia publică și comportamentul social și politic al indivizilor: în mare parte acțiunile acestora sunt dependente de politica simbolică a mass-mediei.

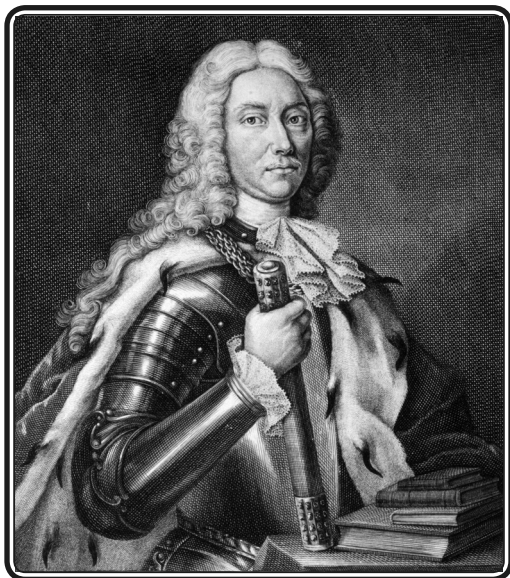
În ultimul timp, mass-media, tot mai activ, fortifică potențialul său în calitate de mijloc de legitimare externă de intervenție în afacerile interne ale unor state, de motivare a confruntărilor, de implicare în anumite conflicte militare, făcând ca acțiunile întreprinse de părțile beligerante să fie justificate de „comunitatea internațională». Or, în atare circumstanțe, mass-media poate să devină percepută de audiență drept garant al legitimității acțiunilor respective întreprinse de actorii internaționali. Mass-media participă, astfel, la internaționalizarea/globalizarea crizelor. Chiar dacă progresul tehnologic accelerează schimbul de informații și amplifică nivelul de interdependență a populației planetei, formele de manifestare a tendințelor de globalizare (inclusiv, în domeniul mediatic) reflectă configurația existentă în prezent în lume, legată de puterea politică și economică. Mass-media multinaționale dețin o influență decisivă privind producția și distribuția fluxurilor informaționale pe plan mondial. Liberalizarea economiei, reducerea rolului statului la nivel global se resimte și în domeniul activității mediatică. Chiar dacă sistemul media a devenit, în sens pozitiv, un puternic instrument de promovare a valorilor societății în context mondial, există multiple vulnerabilități în funcționarea lui, făcându-ne să constatăm că globalizarea mediatică anunță noi provocări de ordin practic, dar și științific.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Soulages Jean Claude. Les mises en scène visuelles de l'information. Paris: Nathan / INA, 1999.
2. Moraru Victor. Mass media vs politica. Chișinău: CEP al USM, 2001.
3. Roventza-Frumușani Daniela. Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze. București: Tritonic, 2012.
4. Ibidem.
5. Dinicu Anca. Globalizarea contemporană și formele sale de manifestare. În: Revista Academiei Forțelor Terestre (Sibiu), 2004, nr. 4, pp. 79-86.
6. Ibidem.
7. Dobrescu Paul. Geopolitica. București: Editura Comunicare.ro, 2003.
8. Ibidem.
9. Сергеев Евгений. Средства массовой коммуникации в условиях глобализации. În: Terra Humana (Общество. Среда. Развитие), 2009, №1, pp. 117-126.
10. Мельник Галина, Тепляшина Алла. Актуальные проблемы современности и журналистика. În: Масс медиа в условиях глобализации: Взаимосвязь глобализации, глобализма и трансформации. Санкт-Петербург, 2005.
11. Lyotard Jean-François. Condiția postmodernă. București: Editura Europa Nova, 1995.
12. Bari Ioan. Globalizare și probleme globale. București: Editura Economică, 2001.
13. McLuhan Marshall. Să înțelegem media. Extensiile omului. București: Editura Curtea Veche, 2011.
14. Săgeată Radu. Globalizare culturală și cultura globală. Global și local în geografia culturală. București: Editura Universitară, 2009.
15. Sreberny Annabelle. The Global and the Local in International Communications. În: James Curran, Michael Gurevitch (eds). Mass Media and Society. New York: Oxford University Press, 2000.
16. Bădescu Ilie, Dumitrescu Lucian ș.a. Geopolitica noului imperialism. București: Editura Mica Valahie, 2010.
17. Săgeată Radu. Op. cit.
18. Ibidem.
19. Вартанова Елена. Глобализация СМИ и масс-медиа России. În: Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика, 2005, № 4, pp. 9–25.
20. Moraru Victor. Mass media între incertitudini și aspirații. Republica Moldova, anul 2001. Chișinău: CEP USM, 2002.

O LUCRARE A LUI DIMITRIE CANTEMIR ÎN COLECȚIA BIBLIOTECII NAȚIONALE A REPUBLICII BELARUS*

A WORK OF DIMITRIE CANTEMIR IN THE COLLECTION OF NATIONAL LIBRARY OF REPUBLIC OF BELARUS

”Filozof între regi, dar și rege între filozofi”... Preafericitul și preaițeleptul Dimitrie Cantemir... printr-o pildă pre cât de rară pre atât de lăudabilă și-a legat numele de cel al cercetătorilor științelor, și prin alăturarea sa la societatea noastră i-a adus acesteia cea mai aleasă podoabă și strălucire. Ne bucurăm pe drept cuvânt pentru noul success și recunoaștem cu venerație înclinarea demnă de cea mai mare laudă a principelui față de noi și de cercetările noastre”.**

Summary

The article focuses on one of the remarkable works of Dimitrie Cantemir - part of the cultural heritage of the Romanian people. The central segment is the engraving realized by A. Zubov, placed in the beginning of the work.

Keywords: *Dimitrie Cantemir, Alexei Zubov, Moldova, The Ottoman Empire, Koran.*

Transformările sociale și culturale din ultimii ani au readus în prim-plan problema moștenirii culturale - parte a patrimoniului istoric și cultural al țării. Într-o societate modernă, multiculturală, implicată în procesele de globalizare, problema menținerii și păstrării moștenirii culturale și științifice are o deosebită semnificație științifică și socială. Vorbind despre noțiunile *moștenire culturală* sau *patrimoniu cultural*, cercetătorii susțin că esența lor se manifestă în valorile trecutului, păstrate și transmise generațiilor viitoare ca fundamente ale dezvoltării societății, fiind demonstrată esența axiologică a patrimoniului cultural, bază a consolidării etico-morale și etnică în lumea modernă. [1] Conceptul de moștenire culturală poate fi asociată cu nivelul axiologic al imaginii lumii. [2]

În acest context de idei, de o valoare majoră sunt lucrările domnitorului Țării Moldovei, savantului enciclopedist Dimitrie Cantemir[3]. Lucrările sale îmbină mai multe domenii: filosofie, istorie, lingvistică, teologie etc. Vorbind despre una din lucrările majore ale savantului, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea*, Dan Bădărău menționa că „problemele filosofice generale au fost cele dintâi care l-au atras pe învățatul moldovean”,

fiind scrise „pe pozițiile eticii creștine și stoice în scopuri educativ-morale în cadrul societății...” [4]. Părintele Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, într-o elogiare adusă savantului remarcă: „Dimitrie Cantemir depășește deopotrivă atitudinea filosofilor din Antichitate care elogiau puterea rațiunii în domeniul cunoașterii, precum și poziția filosofiei empirice a modernității care exacerbează rolul „simțurilor” în epistemologie. Totodată, el critică teoria dublului adevăr, dezvoltată de gândirea scolastică, sintetizează și exprimă duhul Tradiției, exprimat în evlavia și ethosul Bisericii, într-o manieră lipsită de complexe în fața diferitelor teorii filosofice”. [5] Prin opera sa filosofică, în opinia cercetătorului Gheorghe Bobâna, „Dimitrie Cantemir se încadrează... în spiritul tradițiilor bizantinismului, prin opera sa filosofică în acest bizantinism cuprins de efervescență barocă prin apelul la surse eterogene de sorginte diferită, menținându-se totuși în albia umanismului”. [6]

Lucrarea *Sistemul sau întocmirea religiei mahometane*[7], una dintre cele mai cunoscute lucrări ale lui Dimitrie Cantemir, este o dovadă incontestabilă a enciclopedismului savantului: cunoașterea istoriei religiilor, a principiilor teologice, istoria universală, abordări filosofice ale existenței, probleme de etică sunt doar câteva dintre subiectele reflectate în această lucrare. În acest context, de importanță aparte sunt exemplarele edițiilor princeps păstrate inclusiv în colecții de peste hotare.

În Biblioteca Națională a Republicii Belarus, în secția carte rară, sub cota 09/6777 se află depozitat un exemplar al lucrării lui Dimitrie Cantemir *Книга свѣтима или состояніе мухаммеданскія религіи* [8]. Cartea a apărut la 22 decembrie 1722 „în tipografia din Sankt-Petersburg [9]”, cu mențiunea că e tipărită „la ordinul Majestății Sale Petru cel Mare, împărat și autocrat al întregii Rusiei” [10]. Tirajul cărții a fost de 1050 exemplare [11], iar deja în 1886, după cum susține I. Dubasov, această lucrare era considerată a fi o raritate bibliografică [12]. Virgiliu Cândea remarcă faptul că în România această lucrare se află în câteva exemplare, iar însemnările de pe paginile acestora sunt dovadă a „circulației cărții în Rusia” [13], deși a fost, în opinia Domniei Sale, uitată curând după moartea lui Dimitrie Cantemir[14].

Inscripțiile și ștampilele aplicate pe paginile cărții din fondul Bibliotecii Naționale a Republicii Belarus indică itinerarul parcurs de acest exemplar. Pe paginile 1 și 379 găsim ștampila Bibliotecii Seminarului Teologic din Pskov, iar pe forzațul exemplarului, cu cerneală de culoare cafenie, este inscripția Muzeului din Pskov, în care era înregistrată sub numărul 523, III-280.

Exemplarul din Belarus al operei lui Dimitrie Cantemir *Sistemul sau întocmirea religiei mahometane* are coperta originală, din secolul al XVIII-lea, într-o stare foarte bună, fiind excutată din carton căptușit cu piele de culoare maro. Cotorul are imprimeu cu foliu. Forzațul este excutat din hârtie de proveniență turcească, având margine de aur și culorile verde, roșu, galben, alb și albastru.

În colecțiile bibliotecilor din Republica Moldova avem câteva exemplare ale operei *Sistemul sau întocmirea religiei mahometane*[15], însă din ele lipsește gravura din frontispiciul lucrării, prezentă în exemplarul din Biblioteca Națională a Republicii Belarus,

un element deosebit de important al lucrării, care reflectă atât percepțiile și viziunile despre lume ale lui Dimitrie Cantemir, cât și ale gravorului.

În colțul de jos din dreapta al gravurii plasată la începutul lucrării se citește ușor semnătura lui Alexei Zubov, vestit gravor rus [16]. Cercetătorii susțin că creația lui Alexei Zubov a determinat în mare măsură imaginea/forma gravurii în primul trimestru al sec. al XVIII-lea. Fiind cel mai talentat elev al lui A. Shhonebek, a devenit cel mai mare gravor al epocii lui Petru I al Rusiei. Deși este cunoscut în special drept gravor al scenelor laice, s-a remarcat și ca un bun gravor al scenelor biblice. În gravura din lucrarea lui Dimitrie Cantemir a reușit să folosească tehnica care îi este caracteristică, îmbinând canoanele medievale de reprezentare a spațiului și legile de reprezentare grafică a imaginii din Epoca Modernă. Vom remarca, în lista gravurilor lui A. Zubov gravura din *Sistemul sau întocmirea religiei mahometane* nu este pomenită [17]. Pentru executarea gravurii A. Zubov a utilizat tehnica gravurii în metal (în aramă), considerată gravură „spirituală” („slavonă bisericească”) din timpul lui Petru I al Rusiei – un fenomen deosebit în artă [18]. Nu se știe cu precizie dacă a folosit gravura în metal [19] sau tehnica de corodare [20].

Gravura din frontispiciul ediției din Sankt-Petersburg este o alegorie [21]. Imaginea prezentată în gravură este destul de simbolistică. În centrul gravurii este reprezentat un copac, rădăcinile, tulpina și coroana căruia sunt constituite dintr-o mulțime de șerpi. Rădăcinile acestui copac izvorăsc din corpul unui bărbat. În opinia lui V. Cândea, copacul înfățișează „geneza și avântul Imperiului Otoman potrivit visului profetic intrat în legenda lui Osman I Gazi (c. 1281- 1320), întemeietorul dinastiei sultanilor turci” [22]. În opinia cercetătorului, această scenă repetă subiectul *Arborelui lui Iesei*^{***} din iconografia bizantină [23].

Copacul este considerat simbol al vieții „în continuă evoluție, în ascensiune, arborile evocă verticalitatea. El înlesnește comunicarea între cele trei niveluri ale cosmosului: cel subteran, prin rădăcinile ce răscolesc adâncurile în care se împlântă; suprafața pământului, prin trunchi și crengile de jos; înaltul, prin ramurile dinspre vârf, atrase de lumina cerului” [24]. Totodată copacul simbolizează centrul lumii. Deoarece în Biblie „copacul simbolizează adesea o persoană evlavioasă, care urmează „să crească”, „să înflorească” și „să deie rod”, presupunem că reprezentarea copacului format din șerpi demonstrează contrariul – păcatul ispitei de a trece la islam și însuși islamul, care otrăvește comunitatea umană creștină și care în urma cuceririlor s-a răspândit în toate cele trei părți ale lumii, opinie împărtășită atât de A. Zubov, cât și de D. Cantemir, ambii fiind creștini ortodocși.

Unul dintre cele mai impresionante simboluri este cel al șarpelui [25]. În creștinism șarpele este simbolul ispitei, păcatului, sufletelor condamnaților [26]. În Biblie șarpele este prezentat drept cel care a provocat păcatul primordial [27]. Într-o publicație Irina Manea menționează: „Creștinătatea a reținut în mare (parte - *n.n.*) doar aspectul blestemat al reptilei, simbol al viciilor aducătoare de moarte”, deși în simbolistică șarpele este simbolul salvatorului, care creează cunoașterea de sine și face distincția dintre bine și rău, iar P. Constantinescu-Iași susține că „șarpele, simbol al înțelepciunii sau vicleniei după Biblie...pare să fi fost personificarea întunericului”, în creștinism se regăsește în

potirul Sf. Ioan Evanghelistul, iar la fel ca și în *Geneza ebraică* apare reprezentat în jurul arborelui în Templul Tigrilor de la Chichen-Itza (Jucantan), demonstrându-se răspândirea pe întregul glob. [28]. Bun cunoscător al Bibliei, cu siguranță, Dimitrie Cantemir a discutat asupra reprezentării anumitor elemente ale gravurii, deoarece chiar în *Precuvântare. Dimitrie Cantemir preaiubitului cititor sănătate* remarcă acest simbol: „...și n-au lipsit bărbații erudiți, nici dintre creștini, nici dintre păgâni, care au învins dificultățile cumplite și tari ale limbii arabe și au scos la iveală șarpele ce se ascundea sub verdeța ei” [29].

Gravura, în planul central, mai reprezintă trei ființe feminine de origine împărătească, origine simbolizată prin coroane, de asupra cărora este scris Asia, Africa și Europa, ceea ce clar indică faptul că ele ar simboliza trei părți ale lumii. În opinia lui Virgil Cândea, „cele trei personaje feminine reprezentând continentele dominate de Imperiul Otoman, Asia centrul acestui stat își ține sceptrul pe umăr și atrage atenția, prin indexul mâinii stângi, asupra mărimii, vicleniei puterii Semilunei, gest asemănător celui al tânărului înțelept din gravura care ilustrează Divanul” [30]. Deși nu negăm această versiune, analizând poziția și imaginea Europei, presupunem că prin indexul mâinii stângi Asia atenționează Europa asupra viitoarei soarte, în condițiile expansiunii Imperiului Otoman și a poziției geopolitice a acestuia la începutul sec. al XVIII-lea, fapt perfect cunoscut de către Dimitrie Cantemir, reieșind în special din realitățile istorice contemporane lui și a politicii antiotomane a fostului domn al Țării Moldovei, dar și a politicii externe a lui Petru I. În ceea ce privește Europa, care „ține sceptrul ridicat cu stânga, face un semn de refuz și apărare” [31], considerăm că este simbolistic reprezentată conștiința monarhilor europeni creștini în fața pericolului atât a cuceririi de către Imperiul Otoman, cât și a răspândirii islamului. Europa pare că vrea să se distanțeze de acest păcat, exprimându-și dorința prin mimică. În *Precuvântare. Dimitrie Cantemir preaiubitului cititor sănătate* Dimitrie Cantemir subliniază: „... trebuie să ne păzim să fim cu deosebire precauți și față de religia muhammedană, legea Curanului [Coranului], care, deși chiar prin ea însăși se vedește lipsită de orice teme al conținutului său, totuși împreună cu însuși imperiul muhammedan atât a crescut în scurtă vreme, încât a molipsit cu veninul său cel aducător de moarte aproape toată Asia, o mare parte a Africii și o parte nu mai mică a Europei. Iar apoi, cu timpul, s-a răspândit atât de mult, încât acum râurile Indus, Volga, Donul, Nistrul, Dunărea, Sava (prin armele Cezarului Ungaria e curățită deja), Marea Mediterană, Nilul, Arabia pustie, Petrea gurile Eufratului cinstesc reaua credință a Curanului.” [32]. Este argumentată astfel opinia potrivit căreia „Dimitrie Cantemir identifică Europa cu creștinătatea, spiritul european începe astfel să se formeze pe baza unui proiect religios, atestând astfel înțelegerea întregului context problematic care genera acest fenomen numit mai târziu unitatea spirituală a Europei” [33], reieșind din aceasta, fiind clară reprezentarea Europei în gravură.

În ceea ce privește reprezentarea Africii, este ilustrată rezemată „de trunchiul Imperiului” cu „trupul, sceptrul și avuțiile („*Cornul abundenței*”****), într-o atitudine de totală supunere” [34]. La o examinare atentă a gravurii constatăm că, probabil, Virgiliu Cândea a confundat capul șarpelui cu un corn. Atragem atenția asupra unui detaliu: Africa este redată cu o mână încolăcită de șerpi, deci este deja „mușcată” de viciu (vezi imaginea de la p. 173).

Pe planul doi se vede imaginea Istanbulului (Constantinopolul), capitala Imperiului Otoman, oraș, cucerirea căruia simboliza totodată și înfrângerea creștinătății în Răsărit.

Opera *Sistemul sau întocmirea religiei mahometane* prin întregul său conținut, dar și prin gravura reprezentativă din frontispiciul lucrării, reflectă atât importante probleme filosofice și etico-morale ale lumii creștine în perioada contemporană savantului Dimitrie Cantemir, cât și viziunea proprie a autorului asupra răspândirii islamului și cuceririlor Imperiului Otoman, reieșind și din situația Țării Moldovei la acel moment. Cunoașterea operelor înaintașilor noștri, care se înscriu în moștenirea culturală a poporului, reprezintă una dintre temeliile evoluției unei societăți armonioase.

NOTE ȘI REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- * Lucrarea a fost remarcată în Biblioteca Națională a Republicii Belarus în 2009, în cadrul unei stagieri a autorului în Minsk.
- ** Extras din Diploma de membru al Academiei din Berlin, care i s-a oferit lui Dimitrie Cantemir la 11 iulie 1714. Nehoianu V. Dimitrie Cantemir – “Filozof între regi, dar și rege între filozofi”. În: Revista „EUROPA”, nr. 47 din octombrie 1991.
- *** *Arborele lui Iesei* — „este o reprezentare simbolică a genealogiei lui Iisus, atât în iconografia apuseană, cât și în cea răsăriteană, ortodoxă. Tema apare în sec. XI, într-o miniatură, pe un Evangheliar din Praga, unde e reprezentat Iesei și Isaia Proorocul, din textul căruia — „O mlădiță va ieși din tulpina lui Iesei și un lăstar din rădăcinile lui va da” (Isaia 11,1) — se inspiră pictura. Din sec. XII, reprezentarea acestei teme e confirmată de Erminiile athonite. La noi, în sec. XVI, e ilustrată în pictura exterioară, în mari panouri, la Voroneț, Humor, Vatra Moldoviței, Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, pe suprafața zidului de miazăzi, în dreptul naosului. Scena înfățișează pe *Iesei, tatăl lui David*, culcat, dormind. Din pieptul lui răsare tulpina unei vițe, din care se desfac trei ramuri principale, pornind fiecare în direcții diferite, încolăcindu-se din loc în loc în rotocoale (medalioane) cu frunziș sărac sau în corole de flori, în care sunt zugrăvite miniatural chipurile câtorva dintre principalii strămoși după trup ai Mântuitorului, enumerați în cartea genealogiei Sale — până la David, fiul lui Iesei, și Iesei, „rădăcina” (Matei 1, 1-17 și Luca 3, 23-38); sunt zugrăvite și chipuri de prooroci care au prezis întruparea și Nașterea Domnului din Fecioară. Cel mai bine s-a păstrat pictura acestei teme la Voroneț, unde ocupă aproape toată suprafața exterioară a peretelui sudic și e zugrăvită pe fond verde; în alte biserici această pictură se află în pronaos, pe peretele de apus, sus, deasupra ușii. Tema o găsim și în cântările Bisericii (Catavasiile Crăciunului, peasna a IV-a), unde Iesei e comparat cu rădăcina sau tulpina unei vițe din care a odrăslit, ca o mlădiță tânără, Hristos-Mântuitorul prin Sf. Fecioară: „toiag din rădăcina lui Iesei și floare dintr-însul, Hristoase, din fecioară ai odrăslit” (*Minea pe decembrie*). Inspirându-se din această cântare, zugravii au ilustrat-o cu ajutorul motivului viței-de-vie, motiv foarte răspândit în Asia”. Vezi <http://www.derwent.ro/dictionar.php?dTitle=YXJib3JlbGUgbHVpIEllc2Vp&dL=A>. Se presupune că de la reprezentarea *Arborelui lui Iesei* a provenit arborele genealogic.
- **** *Cornul abundenței* — în mitologie este simbolul belșugului, prosperității și bogăției, fiind reprezentat printr-un corn umplut cu fructe și flori.
1. Копсергенова Анна Адемировна. Культурное наследие: философские аспекты анализа. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. Ставрополь, 2008.
  2. Аязбекова Сабина. Культурное наследие и картина мира в контексте взаимодействия культур Европы и Азии. În: Открытое Европейско-Азиатское первенство по научной аналитике <http://gisap.eu/ru/node/27821>
  3. Vezi Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII. Coordonator și redactor științific acad. Andrei Eșanu. Chișinău: Știința, 2008, p.254-442.
  4. Bădărău Dan. Filosofia lui Dimitrie Cantemir. București: Editura Academiei Române, 1964, p. 125.
  5. Părintele DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Dimensiunea Religioasă a operei lui Dimitrie Cantemir. Prelegere cu ocazia decernării titlului de *Doctor Honoris Causa* din partea Universității Creștine, „Dimitrie Cantemir” din București (22 martie 2016). Pe: <http://patriarhia.ro/dimensiunea-religioasa-a-operei-lui-dimitrie-cantemir-8709.html>
  6. Bobână Gheorghe. Dimitrie Cantemir și filosofia timpului său. În: Gheorghe Bobână – Explorator neobosit al patrimoniului neamului românesc: Volum omagial. Coord. șt.: Victor Moraru, Aurelia Hanganu. Chișinău, 2011, pp.44, 47.

7. Cantemir Dimitrie. Sistemul sau întocmirea religiei mahometane. În: Dimitrie Cantemir. Opere complete. Vol. VIII. Tomul II. Ediție critică publicată sub îngrijirea lui Virgil Cândea. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987.
8. „Sistemul sau întocmirea religiei mahomedane”, elaborată inițial în limba latină. A. Eșanu și V. Eșanu susțin că originalul latin a fost tradus în limba rusă de către Ivan Ilinsky, secretarul lui Dimitrie Cantemir. În: Eșanu A., Eșanu V. Moștenirea culturală a Cantemireștilor, Chișinău, 2010, pp.7, 10, 66-67; Slutu-Grama C. Studiul lui Dimitrie Cantemir despre religia mahometană. În: „BiblioScientia”, 2009, nr.1-2, p.6; Virgiliu Cândea consideră că se vede clar implicarea lui Dimitrie Cantemir în traducere. Vezi Cândea V. Studiu introductiv. În: D. Cantemir. Opere complete, vol. I. Divanul. București, 1974, p. XL; Idem. Studiu introductiv. În: Cantemir D. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane. Ediție îngr. și trad. de V. Cândea. București: Minerva, 1977, p.VII-LXX; Cantemir D. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane. În: Opere complete. Vol. VIII. Tomul II. Ediție critică publicată sub îngrijirea lui Virgil Cândea. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987; Ciobanu Șt. Dimitrie Cantemir în Rusia. București, 1925, p. 15, iar T. Bâkova și M. Gurevici susțin că traducerea este opera lui Ivan Ilinsky în cooperare cu Dmitrii Grozin. Быкова Т.А., Гуревич М.М. Описание изданий гражданской печати. 1708 - январь 1725 г. Сост. Т.А. Быкова, М.М. Гуревич ; ред. и вступ. ст. П.Н. Беркова. Москва- Ленинград : Изд-во АН СССР, 1955, p.394.
9. Tipografia din Sankt-Peterburg, înființată de Petru I în 1711, a fost condusă de Mihail Avramov. În ea se tipăreau ucazurile, primele cărți civile etc. Din 1721 tipografia a trecut sub controlul Sinodului Bisericii Ruse.
10. Bibliografia cu referire la această lucrare este expusă în Neamul Cantemireștilor. Bibliografie. Coordonator acad. Andrei Eșanu. Chișinău, 2010.
11. Nu este clar de ce V. Cândea în studiul introductiv susține că „nu avem informații despre tirajul cărții”, deoarece pe pagina de titlu este indicat clar tirajul acestei cărți.
12. Дубасов И.И. Реферат о книге Кантемира. În: Труды Тамбовской губернской ученой архивной комиссии, 1886, вып.Х, р.14.
13. Despre exemplare, rare, printre care cel de la Biblioteca Academiei R. S. România și cel care ar fi aparținut lui B. P. Hasdeu, precum și inscripțiile marginale de pe acestea, care indică circulația cărții vezi Cândea V. Studiu introductiv. În: D. Cantemir. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane.
14. Ibidem.
15. Slutu-Grama C., Op.cit., p.6-9.
16. Zubov Alexei Fiodorovici (1682 sau 1683 - 1 iunie 1751), fiul pictorului iconar Fiodor Evtihievici Zubov (decedat în1689) și fratele pictorului Ivan Zubov. Alexei Zubov a studiat iconografia în Sala cu Arme. În 1699 a fost trimis la A. Shhonebek să studieze gravura. A lucrat în atelierul de gravură din Sala cu Arme. În 1711 a fost transferat la Sankt-Petersburg și din 1711 până în 1727 a condus atelierul de gravură la tipografia din Sankt-Petersburg. În 1728-1729 a colaborat cu Academia de Științe a Rusiei. Vezi Лебедевский М. С., Гравер Петровской эпохи Алексей Зубов. Москва, 1973; Популярная художественная энциклопедия. Москва: Советская Энциклопедия, 1986, p.254.
17. Лебедевский М. С., Op.cit.
18. <http://www.raruss.ru/slavonic/slav5/3979-peter-is-slavonic-engravings.html>
19. „Gravura în metal a apărut în secolul al XV-lea, la câteva decenii după gravura în lemn, utilizat fiind inițial zincul și fierul, ulterior însă arama s-a impus rapid ca cel mai indicat metal. Gravura în aramă, spre deosebire de cea în lemn, care se tipărește cu o placă în relief, se realizează cu o planșă săpată. Liniile desenate sunt săpate pe placa de aramă cu o daltă ascuțită. La gravura în lemn ele, dimpotrivă, erau păstrate, rămânând ca o muchie, spre deosebire de gravura în aramă, unde acestea formează un șanț. Șanțul se acoperă în momentul tipăririi cu un strat de cerneală tipografică, care este imprimată, prin presare, pe bucata de hârtie..... Plăcile din aramă asigurau o reproducere fidelă de 3000 - 4000 de exemplare”. Moțoc Radu. O inițiere în istoria gravurii. Pe: http://libruniv.usarb.md/confbib/articole/2009_3-4/14.pdf
20. Corodarea este o altă procedură de gravare care constă în corodarea cu acid azotic a unei plăci de cupru, vernisată în prealabil (acoperită cu o soluție formată din rășini naturale sau artificiale amestecate cu un solvent care, după uscare, formează o peliculă protectoare, netedă și lucioasă) și pe care s-a trasat un desen. Pentru realizarea desenului sunt utilizate ace”. Vezi Moțoc Radu. Op. cit.; *Реставрация произведений графики. ВХНРЦ им. И.Э.Грбаря, Москва*, 1995. Corodare (în poligrafie) – operație de pregătire a formei de tipar prin gravare chimică cu ajutorul unei soluții corozive. În: Dicționar Enciclopedic, vol.I. București: Editura Enciclopedică, 1993, p.462.
21. Cândea V. Studiu introductiv. În: D. Cantemir. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane.

22. Ibidem.
23. Ibidem.
24. <http://dictionardemotive.blogspot.md/2015/03/dictionar-de-motive-si-simboluri.html>
25. Chevalier J., Gheerbrant A. Dicționar de simboluri. București, 1994, p. 36.; vezi și Ciobanu M. Dicționar de motive și simboluri literare. Editura: [s. n.], 2010.
26. Chevalier J., Gheerbrant A. Op. cit.; Mason R. The Divine Serpent in Myth and Legend, 1999.
27. Chevalier J., Gheerbrant A. Op. cit.
28. Manea Irina-Maria. Șarpele mitic, de la zeu cosmic la antierou. Pe http://www.historia.ro/exclusiv_web/portret/articol/sarpele-mitic-zeu-cosmic-antierou; Constantinescu- Iași P. Un monument megalithic puțin cunoscut. În: Arta și arheologia, 2, fasc. 3, 1929, p.11.
29. Cantemir D. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane, p. 29
30. Cândea V. Studiu introductiv. În: D. Cantemir. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane, p. XXX.
31. Ibidem.
32. Cantemir D. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane, p. 29.
33. Dimitrie Cantemir: punte a cunoașterii între Orient și Occident: studii și articole. Coord.: Mihail Țăpârlea, Viorel Ciobanu. București : Pro Universitaria, 2016.
34. Cândea V. Studiu introductiv. În: D. Cantemir. Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane.

**Alina FELEA, *doctor în istorie,*
conferențiar cercetător,
*Institutul de Istorie al AȘM***

ASPECTE GENERALE PRIVIND CULTURA ORGANIZAȚIONALĂ ÎN CADRUL ADMINISTRAȚIEI PUBLICE

GENERAL ASPECTS OF ORGANIZATION CULTURE IN THE FRAMEWORK OF PUBLIC ADMINISTRATION

Irina NISTIRIUC, *doctorandă,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM

Summary

In this article is defined the concept of public administration and is marked out the place of organization culture like a strong factor for realization of the aim and the mission of a public institution. In the same time is marked out the interaction between the organization culture and political culture in the framework of public authorities, placing the accent on the change period through Republic of Moldova is passing now. The impact of organization culture is measuring by satisfaction of the citizens, this issue need the edification of a modern and efficient local public administration system, made on the principles of local autonomy and administrative decentralization.

Keywords: *public administration, organization culture, local autonomy, administrative decentralization, political culture, democracy.*

Administrația publică, fiind abordată ca un concept și ca o activitate, reprezintă un demers eminent interdisciplinar, iar tentativa de a oferi o definiție completă într-o singură frază este aproape sigur sortită eșecului. Dificultatea încercării de a cuprinde întreaga sferă a administrației într-o definiție universal valabilă provine din complexitatea conceptului la nivel abstract, dar și datorită multitudinii de activități care pot fi incluse în sfera acestui concept. Totuși, orice intenție de cercetare a domeniului pornește de la stabilirea unor limite în care acesta se circumscrie, iar tentativa de a elabora definiții de alternativă, care să ofere o imagine generală asupra subiectului, nu poate fi tratată altfel decât ca fiind binevenită. Această încercare de definire ne ajută să plasăm conceptul într-un context politic, economic și social, ne permite să identificăm trei mari abordări privind studiul administrației publice. Iată câteva definiții ale administrației publice: administrația publică este componenta executivă a statului, mijloacele prin care scopurile și obiectivele statului sunt puse în practică; administrația publică este preocupată, în principal, cu mijloacele necesare implementării valorilor politice; administrația publică se identifică cel mai bine cu componenta executivă a guvernământului; administrația publică este un efort concertat de grup într-un context public, acoperă toate cele trei ramuri ale puterii în stat - executivă, legislativă, judiciară, deține un rol important în formularea proiectelor de politică publică și astfel face parte din procesul politic; administrația publică diferă de sectorul privat, însă dispune de relații strânse cu grupuri și indivizi privați pentru oferirea serviciilor către comunitate; administrația publică reprezintă arta și Știința managementului aplicată afacerilor de stat [1].

Cercetările efectuate în domeniul administrării publice și evoluției universale a sistemelor de administrare în ansamblu cunosc o istorie destul de bogată, susține A. Roman. Istoricii științei consideră începutul conștientizării acestui domeniu de investigație anul 1887, când W. Wilson a publicat articolul *The Study of Administration* în „Political Science Quarterly”. Pe parcursul a mai mult de o sută de ani s-a cristalizat și s-a consolidat domeniul de cercetare al acestei științe, diferit și independent de domeniile altor științe limitrofe. Istoriografia problemei demonstrează că cei trei piloni pe care este fundamentată știința administrației publice sunt: comportamentul organizațional și comportamentul indivizilor în organizațiile publice; interesul public și relația sa cu alegerea individuală și afacerile publice; tehnologia managementului. Evaluările principale ale acestei științe în istoriografia universală denotă că administrația publică diferă semnificativ atât de științele politice, cât și de științele manageriale. Sub aspect calitativ specialiștii în materie au determinat următoarele cauze principale: deosebirea de științele politice constă în accentul pe care îl pune în procesul investigațiilor pe structurile birocratice și cercetarea comportamentului uman în cadrul organizației; deosebirea de științele manageriale prevede că tehnicile evaluative de organizațiile nonprofit sunt principial diferite de tehnicile utilizate în organizațiile orientate spre obținerea profitului, de aceea ultimele sunt mult mai puțin supuse diferitelor restricții în procesul de luare a deciziilor decât organizațiile publice, ale căror scop este interesul public și nu obținerea de profit; administrarea publică nu se reduce doar la științele juridice, deși, desigur se bazează în mare măsură pe aceasta. Spectrul ei conceptual este cu mult mai larg [2, p.37].

Această idee se regăsește în parte și în elaborarea lui M. Platon, care în cursul universitar *Administrația publică* definește administrarea publică drept o activitate de organizare și de executare concretă a legii, un caracter dispozitiv și prestator realizat în mare măsură de organele administrației publice și în subsidiar și de celelalte organe ale statului, precum și de organizații particulare de interes public. Administrarea publică contemporană, în opinia autorului, citîndu-l pe H. Nicolas, este instrumentul fundamental cu ajutorul căruia guvernele înțeleg de ce beneficii sau politici noi ori revizuite are nevoie societatea, pentru a furniza acele beneficii publice și a determina efectele politicilor de guvernare [3,p.73]. Suntem de acord cu această definiție în totalitate, fiindcă doar o legislație fără lacune stă la baza unei organizări eficiente a autorităților administrației publice, în general, și a administrației publice locale, în special. Astfel, conchidem necesară reforma administrației publice în Republica Moldova, care trebuie să reprezinte un pas esențial spre o guvernare democratică, orientată spre cetățean și spre valori europene.

În acest context, menționăm supoziția lui A. Roman din lucrarea *Evoluția universală a sistemelor de administrare publică*, prin care se susține că derularea cu succes a actualei reforme administrative din Republica Moldova presupune oportunitatea renașterii valorilor autentice ale istoriei administrației publice naționale și universale, evidențierii proceselor principale din cadrul istoriei constituirii și evoluției formelor de administrare umană anterioară. În edificarea unei societăți moderne rolul primordial revine fenomenului universal, conform căruia cele mai progresiste modele de administrare din lume rezidă în experiența bogată verificată de istorie, bazată pe suportul trainic al tradițiilor istorice ale fiecărui popor. Din această cauză, extrem de actual se dovedește a

fi obiectivul de a renaște valori autentice ale trecutului în domeniul istoriei organizării statale și administrative. În scopul afirmării Republicii Moldova ca stat suveran și independent, modernizării sistemului ei politic și de administrare este necesară analiza formelor administrative eficiente aplicate pe larg în viața politică din Republica Moldova și din străinătate, care ar permite transformarea direcțiilor prioritare ale sistemului contemporan al administrației publice [4, p.9]. Deși vine din vechime, democrația are în fiecare țară vârsta ei, subliniază V. Didenco în lucrarea *Democrație și administrație public locală*. În Republica Moldova, după jumătate de secol de dictatură, oamenii învață să practice democrația. Evenimentele ce s-au desfășurat, începînd cu anii '90 ai secolului XX, au deschis perspectiva renașterii și prosperării țării prin instaurarea unei democrații autentice, în care să se exercite pe deplin drepturile și libertățile cetățeanului, prin trecerea spre economia de piață care să asigure libera inițiativă și competiția în promovarea reală a valorilor. Între statornicirea democrației și dezvoltarea economiei de piață există o strînsă interdependență și numai în cadrul democrației veritabile se poate dezvolta și o economie sănătoasă și eficientă [5, p.160]. După cel de-al Doilea Război Mondial, cînd drepturile și libertățile omului devin valori supreme ale statelor, fac obiect al reglementărilor internaționale și se iau sub ocrotirea comunității internaționale, administrația publică locală capătă o nouă dezvoltare, este recunoscută ca fiind cea mai apropiată de cetățean, capabilă să rezolve în modul cel mai eficient problemele cu care se confruntă acesta, susține I. Creangă în lucrarea *Curs de drept administrativ*. Astfel, sistemele administrației publice locale constituie obiectul reglementărilor internaționale în privința cărora se instituie principii și reguli care le asigură autonomia în raport cu statul și cu alte autorități publice. Asemenea principii au fost implementate cu succes în sistemele administrației publice locale din majoritatea țărilor europene. Odată cu proclamarea și obținerea independenței față de URSS, Republica Moldova pornește pe calea construcției statale pe principii noi, avînd ca exemplu țările Europei Centrale și de Sud-Est, inițind reforme în diverse sfere ale vieții sociale, în politică și economie, în cadrul legislativ, inclusiv în domeniul administrației publice locale. Necesitatea reformării sistemului administrației publice locale pornește de la oportunitatea de a depăși stagnarea sistemului de tip sovietic, care a avut la bază schelele statului-partid, pîrghiile administrative caracteristice unui sistem totalitar, în care autoritățile locale erau subordonate ierarhic centrului și aveau menirea să protejeze nu individul sau colectivitatea, ci sistemul. Însă odată cu primii pași de democratizare, în Republica Moldova au început să fie promovate reformele politice, juridice și administrative, care au influențat, inclusiv, sistemul administrației publice locale [6,p.59-60].

Cu certitudine, reforme au fost și sunt promovate, însă rezultatele, efectele lor pozitive se dovedesc a fi puțin sesizabile pentru marea majoritate a oamenilor. Dacă ar fi să sistematizăm cele mai importante principii ale administrației publice comune Europei, necesare administrației publice din Republica Moldova, ne-am axa nemijlocit pe încredere și previzibilitate (certitudinea legală), deschidere și transparență, responsabilitate, eficiență și eficacitate. În studiul *Principiile europene în administrația publică* se subliniază că încercarea de a defini tot ceea ce presupune administrația publică, în mod clar, poate părea inutil și chiar contraproductiv uneori. În termeni legali, încercările făcute

pînă acum, de obicei sub forma unor distincții cazuale foarte detaliate, au condus la un rezultat care a creat mai multă confuzie. Confuzia în acest domeniu poate cu ușurință degenera în injustiție. Încercările exacerbate de a asigura detaliul în reglementarea unor aspecte tind să conducă la inconsistență și contradicție. Contradicția și discrepanța cauzează de asemenea dificultăți în actualizarea principiilor, prin afectarea influențelor legale. Din perspectiva legală, apelarea la „principiile oarbe” pare potrivită, datorită maleabilității lor în situații disparate. Prin urmare, din punctul de vedere al comportamentului funcționarilor publici și al autorităților publice, bazîndu-ne pe bunul simț și căutînd inspirație în modelele consacrate, apare necesitatea unei doctrine specifice [7]. Aceeași părere o vedem și la V. Mazur în publicația *Principiile autonomiei locale și ale descentralizării serviciilor publice în administrația publică locală: între teorie și realitate*, care afirmă că în Uniunea Europeană nu există un model unic al administrației publice locale sau al componentelor sale și deci, nu ne va oferi un plan complet în acest sens. Republica Moldova trebuie să demonstreze perspicacitate și capacitate în realizarea reformei administrației publice locale și să exploateze maximal suportul oferit de comunitatea europeană. Sarcina principală în edificarea statului democratic în domeniul administrației publice locale pentru guvernele postcomuniste din statele Europei de Est a fost descentralizarea puterii prin crearea autonomiei locale. Reforma administrației publice locale în statele est-europene s-a produs în două etape: prima a fost dominată și direcționată de ideea demontării și democratizării sistemului politic și administrativ totalitar comunist, iar cea de-a doua – ghidată de necesitatea integrării europene. Acordarea priorității administrației publice locale în reforma administrativă poate fi explicată prin cîteva raționamente. Conform primului, nivelul local este privit ca nivelul fundamental, de masă al democrației, fiind cel mai apropiat de cetățean. Introducerea autogovernării la nivel regional ar fi limitat autonomia locală, deoarece comunitățile locale ar fi trebuit să concureze cu regiunile pentru resurse. Un alt raționament este că în perioada comunistă nivelul regional reprezenta un important fundament al partidului comunist. Din acest considerent unele state, precum Cehia și Slovacia, ar fi anulat nivelul regional din sistemul său administrativ, instituțiile nivelului regional fiind asociate cu regimul comunist. Al treilea argument se referă la așteptările euforice privind restabilirea sistemului de guvernare local. În acest context, multe din comunitățile care în perioada socialistă erau componente ale unor unități administrative mai mari primesc statute separate [8].

Aceleași ipoteze le exprimă și V. Furdui, care în lucrarea *Ghidul juridic al alesului local* evidențiază faptul că edificarea unui sistem de administrație publică locală modern și efectiv întemeiat pe principiile autonomiei locale și descentralizării administrative reprezintă o condiție necesară a unui stat democratic. Cu toate acestea, procesul decurge anevoios, fiind dominat de ambiții politice și mai puțin de raționamente și calcule economico-sociale [9, p.3]. Estimare de conținut aproximativ identic este conceptualizată foarte minuțios în lucrarea lui A. Simboteanu *Reforma administrației publice în Republica Moldova*, unde se menționează că edificarea unui sistem nou de administrație este de neconceput fără elaborarea și implementarea unor principii noi de organizare și funcționare a administrației publice. Aceste principii reflectă o stare calitativ nouă a societății, fiind bazate pe democrație, pluralism și diversitate. În totalitatea lor, principiile

generale ale administrației publice care stau la baza întregii activități administrative a statului și a colectivităților locale, precum și cele speciale, inclusiv principiile administrației publice locale, formează baza metodologică de reformare a administrației publice și de edificare a unui sistem modern de administrație [10, p.58]. Aceeași părere este exprimată de I. Creangă și O. Uțică, care în lucrarea *Organizarea administrativă a teritoriului* acreditează supoziția că buna administrare a colectivităților locale depinde de principiile puse la baza organizării teritoriului, iar acestea, la rândul lor, consituie obiectul discuțiilor canalizate pe formele și structurile de realizare eficientă a administrării teritoriului, rațiunea reorganizării sale constând în eficiența realizării intereselor locale [11, p.6].

Vom menționa că, deși anevoios, totuși, reformele au demarat și se produc, încercându-se prin preluarea principiilor de baza de la statele europene și fără a pregăti temeinic terenul să fie implementate în mediul din Republica Moldova, un mecanism dovedindu-se a fi Acordul de Asociere cu Uniunea Europeană, dar și alte instrumente foarte importante, derivate din participarea în cadrul Congresului puterilor locale și regionale al Consiliului Europei. Astfel, principiul autonomiei administrației publice locale sau a liberei administrări elucidează faptul că autoritățile publice locale vor exercita acest drept în raport cu alte autorități publice, care trebuie să-l respecte și să se abțină de la a-i aduce atingere prin norme juridice inferioare legii, dar și în raport cu colectivitatea locală, care nu poate lua în propriile mâini decizia la nivel local, ci trebuie să respecte principiul democrației reprezentative [12]. Igor Munteanu în studiul *Dezvoltări regionale în Republica Moldova* subliniază că autonomia administrației publice locale constă în dreptul autorităților publice locale, reprezentative, de a dispune de toate atribuțiile pentru realizarea, în plan local, a sarcinilor puterii executive – satisfacerea intereselor generale ale locuitorilor din unitatea administrativ-teritorială în cadrul căreia funcționează organul administrației publice locale. Alături de voința autorităților publice locale de a reclama o cât mai largă autonomie administrativă, se manifestă și voința organelor de specialitate ale administrației publice centrale de a păstra o influență cât mai mare asupra aplicării puterii executive la nivel teritorial. Ambele tendințe sunt utile pentru realizarea unui anumit echilibru de interese, care să permită populației de a simți beneficiile ambelor puteri executive: ale celei centrale, preocupate, în special, de apărarea țării, paza frontierelor, siguranța statului, politica externă și relansarea economiei naționale și ale celei locale, de exprimare a intereselor comunităților teritoriale într-o serie de domenii, considerate a fi de interes local [13, p.24]. Acest echilibru de interese trebuie să fie eficient anume pentru cetățean, pentru că orice cetățean este conștient de faptul că dispune de anumite drepturi, libertăți, îndatoriri și interese care sunt protejate și asigurate de către stat, după cum explică M. Postolache în lucrarea *Serviciul public*, printr-un mecanism bine structurat și organizat, numit serviciu public, care este materializat prin intermediul funcționarilor publici. Vom puncta lapidar că în accepția unor autori, pentru cetățeni funcționarul reprezintă fenomenul birocratic, iar M. Weber a afirmat că birocrăția este un mod depersonalizat de guvernământ, care prezintă o organizație ce aplică în mod automat un ansamblu de reguli impersonale [14, p.7]. Alt aspect important pentru administrația publică locală în Republica Moldova ține de dezvoltarea locală și regională echilibrată: potrivit lui A. Simboteanu, cercetătorul fiind

deplin în acord cu I. Bucataru și V. Cujbă, pentru sistemul politico-administrativ procesul de dezvoltare regională atât la nivel conceptual cât și la nivel practic de implementare se află într-o situație incipientă. În pofida faptului că anumite elemente ale dezvoltării regionale, cum ar fi cooperarea transfrontalieră, au început să fie implementate încă la sfârșitul anilor '90 ai secolului XX, despre o implementare a politicilor de dezvoltare regională în mod centralizat și consecvent nu putea fi vorba. În fond, dezvoltarea regională în calitate de principiu, politici și instrumente operaționale practic reprezintă o realitate relativ nouă și insuficient elaborată pentru sistemul administrativ al Republicii Moldova [15, p.18-19]. V. Mocanu, citîndu-l pe M. Crozier, afirmă că descentralizarea este un remediu al relelor de care suferă administrația publică: actualmente această administrație constituie un sistem blocat, a cărui schimbare nu se poate opera decît prin crize brutale care zguduie ansamblul organizației. Există, totuși, un alt mod de schimbare posibilă, care ar permite evitarea blocajului și crizelor, acesta ar consta într-o transformare profundă a sistemului în sensul unei mai mari descentralizări. Centralizarea se dovedește a fi factorul fundamental al blocajului, dar nu centralizarea în sensul obișnuit de concentrare a puterii în folosul unui agent administrativ aflat în vârful piramidei, cu toate că și acest aspect poate fi reținut. Există altă semnificație, mai importantă: agenții administrativi decidenți dețin uneori competența de decizie în mod formal, deoarece sunt ruși de realitatea administrativă, deciziile nu concordă cu această realitate. Există o ruptură între cei care decid și cei care sunt chemați să realizeze decizia administrativă. Cei care decid nu au cunoștințe și informație necesare, iar cei care au asemenea cunoștințe și informații nu au putere de decizie, astfel că datorită distribuției competențelor, cei care decid sunt străini de problemele administrației și își face loc arbitrarul. Iată de ce pentru a exista descentralizarea ca realitate administrativă, este necesară schimbarea conceptuală, deci a sistemului administrativ în ansamblu, pentru a asigura distribuția rațională a competențelor la niveluri de decizie cât mai apropiate de locul unde acestea se execută [16, p.54-55].

Activitatea puterii administrative se exprimă prin continuitatea politicilor administrației și serviciilor prestate, permanenței, tehnicității, competenței și funcționalității datorită existenței unei caste formate din personalul politic și administrativ. Administrația exercită influență asupra guvernului, sugerîndu-i unele atitudini, deține putere pentru că este o forță, o putere. Într-o formă generală permanența funcționarilor și continuitatea administrației estompează amploarea schimbărilor politice care rezultă din deplasări în majoritatea parlamentară, ascensiunea la putere a unor partide aflate în opoziție sau chiar necunoscute. În cadrul administrației, menționează I. Alexandru, anumite organe sau, mai ales, persoane pot genera mai multe dificultăți în formarea unei culturi organizaționale puternice datorită faptului că pot avea un cuvînt greu asupra voinței oamenilor politici. Deși există o tendință a administrației de a deveni independentă în raport cu puterea politică, de a nesocoti autoritatea lor, cultura politică poate predomina asupra culturii organizaționale, deoarece guvernul este preocupat de a gestiona și de a controla administrația, de a se proteja împotriva nesupunerii și a forței excesive a funcționarilor [17, p.22]

Tipurile de administrare dezvoltate în perioada industrială, cu administrațiile centralizate și inerte, preocupate de reguli, regulamente și ierarhiile lineare de conducere, actualmente nu mai sunt eficace. Într-o anumită perioadă s-au obținut rezultate importante, dar pe parcurs serviciul public a devenit risipitor și ineficient, fiind necesar de adoptat o nouă perspectivă. În opinia lui J. Keynes, citat de D. Osborne și T. Gaebler, problema nu constă în elaborarea ideilor noi, ci constă în evadarea de la cele vechi [18, p.459].

Axiomatică este asumția că misiunea de bază a guvernelor și instituțiilor publice rezidă în a servi interesul public, cetățenii dorind ca funcționarii publici să-și facă datoria în mod cinstit, corect și imparțial. Tendințele actuale în management reclamă întreprinderea măsurilor necesare pentru ca funcționarii publici să nu permită compromiterea procesului de adoptare a deciziilor în funcție de interesele și relațiile personale, dat fiind că în condițiile când cresc cerințele societății, nerespectarea integrității în administrația publică poate slăbi încrederea cetățenilor în activitatea corectă a instituțiilor publice în ansamblu. Integritatea administrației publice și profesionalismul reprezintă elementele-cheie în consolidarea democrației și statului de drept, această situație fiind valabilă și în cazul administrației publice locale de prim nivel cu care cetățeanul intră în contact, deoarece populația percepe eficiența administrației în dependență de contactul direct cu aleșii și funcționarii locali [19, p.246-248]. La rândul lor, autoritățile administrației locale trebuie să fie imparțiale și oneste, să rezolve prioritar problemele cetățenilor, important fiind ca politicul să nu denatureze calitatea serviciilor prestate către cetățeni. Dat fiind faptul că în linii mari cultura politică se exprimă prin acțiunile agenților politici, care adesea sunt funcționarii și aleșii locali, este important de a respecta valorile și aspirațiile culturii organizaționale din instituția în care activează, făcând abstracție de cerințele partidului, care aplică diferite stiluri de acțiune politică infiltrată prin indivizi în cadrul instituției. Stilul politic exercitat de alesul local și de funcționarii care sunt membri ai unui partid exteriorizează idealurile, valorile, proiectele și normele pe care le respectă, imprimându-i personalitate și putere de influență, stilul agenților politici reprezentând cultura lor în acțiune [20].

Cultura politică exercită influență reală asupra procesului politic, dinamicii reformelor din sfera puterii guvernamentale. Însă, întrucât elemental dominant al tabloului cultural-politic constituit nu se dovedește a fi decât „paralizia voinței” poporului, procesul politic, dezvoltându-se sub influența fenomenului semnalat, este instabil, contradictoriu, imprevizibil. Bilanțul general îl constituie o formă imitativă de regim democratic, lipsit de pivotul său substantial în persoana participării politice a maselor, conceput ca o combinație de acțiuni întreprinse direct sau indirect de indivizi în scopul de a exercita presiuni asupra statului pentru a-și realiza cerințele proprii și pentru a soluționa problemele vitale [21, p. 96-97], subliniază L. Braga.

Cultura organizațională reprezintă factorul de succes sau unul de eșec pentru autoritățile administrației publice locale și centrale, poate asigura succesul, deoarece contribuie la supraviețuirea autorității și a grupurilor de funcționari, adaptarea instituției contextului spațial și temporal al mediului, precum și la realizarea integrării interne a salariaților. Fiecare cultură organizațională este unică, fiind construită și se dezvoltă pentru a rezolva problemele proprii ale instituțiilor, o cultură puternică implică întot-

deauna succesul structurii, dar și existența normelor de comportament larg răspândite și respectate. Modul în care cultura influențează performanțele instituției depinde de asemănarea cu mediul exogen în care aceasta acționează, stabilitatea sau instabilitatea mediului induc astfel elemente particulare de tipul reacțiilor imediate sau pe termen mediu pe care trebuie să le manifeste autoritatea administrației publice [22].

În conținutul culturii organizaționale, în afară de valori și idei provenite din teorii, abordări, curente și coordonate ale politicii statului în sectorul public, identificăm și modele de gândire și manifestări procurate de angajații din organizațiile publice pe parcursul activității lor, remarcăm în acest sens de idei două categorii de elemente care influențează conținutul culturii organizaționale din sectorul public: cele teoretice cu statut de variabile – ele se modifică precum o doctrină de la o perioadă istorică la alta, conferind și culturii organizaționale un grad de flexibilitate avansat, elemente ce țin de natura umană, pe care sistemul, organizația publică le moștenește prin angajații săi, purtători reprezentativi ai valorilor culturale naționale specifice contextului în care s-au născut, au fost educați și lucrează. Prin cultura organizațională funcționarii autorităților administrației publice locale dezvoltă o identitate internă colectivă, deoarece valorile de bază ale culturii le orientează activitatea cotidiană și le determină modul în care oamenii comunică între ei, comportamentele lor acceptabile sau inacceptabile, distribuția puterii și implicațiile statului în activitatea lor [23].

Prin urmare, cultura organizațională împărtășită de majoritatea membrilor colectivului reprezintă un factor puternic integrator și motivațional în vederea realizării scopului și misiunii unei instituții publice. O cultură slabă, adică o structură în care valorile și convingerile nu sunt clare, nu realizează un consens, nu poate avea succese durabile. Așadar, o teorie universală de formare a culturii organizaționale nu a fost fundamentată, în teoriile actuale evidențiindu-se abordările care poartă un caracter contingent. În decursul activității desfășurate în timp, în raport cu noile exigențe impuse de situația internă și de mediul înconjurător, este nevoie de a forma, dezvolta și schimba cultura instituției publice, deoarece în administrațiile care reușesc cultura contribuie la buna lor funcționare, creează un sentiment de realizare personală, favorizează comunicarea, socializarea membrilor noi [24].

Studierea culturii organizaționale a administrației publice locale reprezintă un obiectiv imperativ al timpului, datorită schimbărilor și reformelor care au loc în acest sector odată cu modernizarea sectorului public și prin racordarea acestuia la valorile europene. Este important de a se tinde mereu spre schimbare, spre înlăturarea neajunsurilor și implementarea unor strategii inovatoare pe plan local. P. Drucker, citat de M. Manea, scrie că toate instituțiile își desfășoară activitatea în două perioade de timp: cea de astăzi și cea de mâine. Viitorul se pregătește azi, în majoritatea cazurilor în mod irevocabil. Din această cauză totul trebuie să se organizeze atât pentru prezent, cât și pentru viitor. În perioade de schimbare este inefficient de a presupune că viitorul va prezenta o continuare a prezentului, ci trebuie de orientat către schimbare, care poate fi o șansă sau o amenințare [25,p.109].

Cultura organizațională reprezintă mai mult decât valorile unui grup, ea fiind rezultatul ultim la care s-a ajuns prin succes repetat și prin procesul gradual de considerare a anumitor acțiuni abordate ca adevăr lipsit de îndoială. Ceea ce este cultural, afirmă E.

Schein, este de la sine înțeles, există, în mod continuu, un tip de învățare sau schimbare în optica asupra problemelor autorității, dar acest proces nu atinge anumite lucruri bine știute, care asigură stabilitatea grupului.

Cultura organizațională a autorităților publice locale depinde foarte mult de scopurile și obiectivele instituțiilor publice. În cazul în care factorul politic influențează cu precădere domeniul public, atunci cultura organizațională nu-și va putea înrădăcina valorile atîta timp cît acest factor va predomina asupra sectoarelor vieții sociale, administrative și economice. O cultură puternică are nevoie de valori unanim acceptate de personalul instituției, fără implicații politice și indicații de la centru, noul set de valori trebuie să prevadă misiunea instituției, adică satisfacerea interesului general al societății, și nu a obiectivelor personale sau de partid.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Hințea Cristina. Introducere în administrația publică. În: <http://file:///C:/Users/irina.nistiriuc/Downloads/IAP.pdf> (vizitat 28.09.15)
2. Roman Alexandru. Evoluția universală a sistemelor de administrare publică. Chișinău: AAP, 1998. 291 p.
3. Platon Mihail. Administrația publică. Curs universitar. Chișinău: Universul, 2007. 928 p.
4. Roman Alexandru. Op. cit.
5. Didenco Valeriu. Democrație și administrație public locală. Chișinău: AAP, 1998. 186 p.
6. Creangă Ion. Curs de drept administrativ. Chișinău: Epigraf, 2005, 325 p.
7. Principiile europene în administrația publică. <http://www.sigmaweb.org/publications/documents/39560474.pdf> (vizitat 01.08.2015)
8. Principiile autonomiei locale și ale descentralizării serviciilor publice în administrația public locală: între teorie și realitate. <http://legeasiviata.in.ua/archive/2012/12-md/9.pdf> (vizitat 01.08. 2015)
9. Furdui Viorel. Ghidul juridic al alesului local. Chișinău: TISH, 2004. 240 p.
10. Simboteanu Aurel. Reforma administrației publice în Republica Moldova. Chișinău: Museum, 2001. 174 p.
11. Creangă Ion, Uțică Oleg. Organizarea administrativă a teritoriului. Chișinău: F.E.-P. Tipografia Centrală, 2001. 160 p.
12. Administrația publică locală. În: <http://www.apubb.ro/wp-content/uploads/2011/02/B-Administratia-publica-locala.pdf>. (vizitat 01.08.2015)
13. Munteanu Igor. Dezvoltări regionale în Republica Moldova. Chișinău: Cartier, 2000. 261 p.
14. Postolache Marina. Serviciul public. Chișinău: Editura Tehnica-Info, 2005. 118 p.
15. Simboteanu Aurel. Reflecții asupra programului de guvernare pentru perioada 2011-2014 din perspective modernizării administrației publice. În: Teorii și practici ale guvernării democratice. Materiale ale sesiunii de comunicări științifice, 23-24 octombrie 2010. Chișinău: Tipografia Elena-V.I. SRL, 2011. 424 p.
16. Mocanu Victor. Descentralizarea serviciilor publice. Concepte și practici. Chișinău: TISH, 2001. 215 p.
17. Alexandru Ioan. Criza administrației. București: All Beck, 2001. 216 p.
18. Osborne David, Gaebler Ted. Reinventarea administrației publice. p.459 În: Probleme actuale de administrație publică. Chișinău: Epigraf, 2006. 559 p.
19. Bănărescu Maia. Integritatea în administrația publică și ombudsmanul. În: Integritatea în serviciul public: repere etice. Materialele Conferinței internaționale științifico-practice. Chișinău: Transparency International Moldova, 2006. 288 p.
20. Cultura politică. În: <http://ru.scribd.com/doc/2979784/cultura-politic> (vizitat 13. 12.2012)
21. Braga Lilia. Aspecte cultural-politice ale modernizării sistemului politic. În: Puterea politică și coeziunea socială în Republica Moldova din perspectiva integrării europene. Chișinău: Tipografia Print-Caro, 2010. p. 71-98.
22. Cultura și influența acesteia asupra managementului. În: http://www.ase.md/~cmg/ase_bucuresti/pagina1.pdf. (vizitat 12.12.2012)
23. Cultura organizațională în instituțiile din sectorul public. În: <http://www.biblioteca-digitala.ase.ro/biblioteca/pagina2.asp?id=cap5>. (vizitat 25.11.2012)
24. Cultura organizațională. În: <http://andreivocila.wordpress.com/2010/02/15/cultura-organizati-onala/>. (vizitat 12.12.2012)
25. Manea Mihai. Metode administrative moderne. Chișinău: AAP, 2002. 216 p.

REFLECTAREA RADIOFONICĂ A REALITĂȚII POLITICE: CONDIȚII DE PRINCIPIU

THE RADIO REPRESENTATION OF THE POLITICAL REALITY: BASIC CONDITIONS

Mariana MARCU, *lector universitar,*
Universitatea de Stat din Moldova

Summary

Exaggerated sometimes and diminished other times, the role of the radio in covering the political life remains an important one, especially if we refer to the technical possibilities of the majority of globe's population. Even very specific, the radio message, and here we mean that it is fleeting one, it involves a narrower approach to the topics, themes, issues, but in no case can be considered superficial one. The defining factor in determining the role of radio in covering political events is the media consumer. The interest for the political, informational needs, political option, social position, expectations etc. influences the level of transformation of potential information into the real one, determining, finally, the radio effects. Therefore, the political journalists should consider that usually the interested public for the political life and foreign policy is active and critical with the received information.

Keywords: *mass media, radio, radio broadcast, radio journalist, political information, political event, editorial policy, political journalists.*

Politicul face parte din viața de zi cu zi a fiecărui individ social, indiferent de măsura în care el agreează sau detestă acest domeniu. Implicați în actul de guvernare sau aflați de partea cealaltă a baricadei, toți cetățenii unei societăți devin, *volens nolens*, consumatori de informație politică, datorită faptului că ei sunt conectați, prin intermediul surselor de comunicare, la o rețea social-politică comună națională și internațională.

În calitate de verigă de legătură între guvernanți și cei care sunt conduși, instituțiile mass-mediei asigură circuitul informației politice. Jurnalismului îi revine sarcina să asigure dialogul dintre cetățeni și funcționarii publici și să contribuie la crearea unor relații bazate pe respectarea principiilor demnității umane, libertății de gândire și de exprimare. Totodată, el nu trebuie să se transforme în serviciu de presă al instituțiilor statului sau în purtător de cuvânt al liderilor politici.

Promovând o politică editorială aliniată la standardele democrației, mass-media, inclusiv radioul, încearcă să asigure un spațiu al informării corecte și al dialogului liber, or, numai „o opinie publică informată și echilibrată este rezultatul intersecției diverselor atitudini și concepții, iar asigurarea unui acces egal pentru toate punctele de vedere în mass-media este vitală pentru bunul mers al vieții politice într-un stat de drept, bazat pe principii democratice” [1, p. 136]. Informarea corectă și operativă a auditoriului, precum și asigurarea dialogului sociopolitic constituie obiectivul fundamental al tuturor elementelor mediatice care activează într-o societate democratică, inclusiv al radioului.

Din primele zile ale independenței Republicii Moldova, radiodifuziunea națională, care la acel moment se afla în plin proces de democratizare, s-a încadrat activ în realizarea acestui deziderat. Fenomenul care a modificat fundamental conceptul jurnalismului radiofonic de la sfârșitul anilor '80 - începutul anilor '90 ai sec. XX a fost pluralismul de

opinii. În scurt timp, pe piața informațională autohtonă au apărut mai multe cicluri de emisiuni în care erau prezentate și chiar confruntate diferite opinii privind realitatea înconjurătoare. Postul de radio național, care la acel moment era unicul producător și distribuitor autohton cu acoperire națională, a pus în circuitul informațional mai multe emisiuni dedicate realității politice din țară, așa precum: *Dialog în direct cu ascultătorii*, *Panorama globului*, *Sinteza zilei* etc. Valoarea acestora este incontestabilă, or, ele au stat la baza apariției ulterioare a emisiunilor radiotelevizate de dezbateri și a talk-showurilor autohtone din și despre domeniul politic.

Astfel, după 1993, postul de radio național, precum și posturile de radio private care au apărut între timp pe piața mediatică din Republica Moldova, au început să producă emisiuni specializate pe domeniul politic, concepute și realizate pe principii noi, pluralismul de opinie fiind una dintre condițiile de principiu ale acestora. Din acel moment, piața mediatică radiofonică încetează să mai fie câmpul de acțiune doar al postului de radio național, peisajul autohton completându-se cu noi tipuri de posturi de radio. Într-o măsură mai mare sau mai mică, majoritatea posturilor de radio nou-formate, alături de postul de radio național, s-au încadrat activ în procesul de reflectare a vieții social-politice și economice autohtone, deși edițiile informative, pe care ele le difuzau, erau, din punct de vedere cantitativ, dar mai cu seamă din cel calitativ, destul de modeste. Mai mult, majoritatea posturilor private/comerciale de radio au ținut cont de principiile democratice de a face radio atât timp cât au existat fonduri din donații sau sponsorizări, după care au început să se afilieze, deschis sau camuflat, unor forțe politice, puținele lor ediții informative făcând dovada dependenței de anumiți politicieni sau partide politice.

Cel mai important furnizor de informație radiofonică politică pe piața mediatică autohtonă rămâne a fi postul public de radio. Or, produsul radiofonic politic realizat și pus în circuit de către postul public, atât din punctul de vedere al numărului de emisiuni specializate pe domeniul politic, cât și din punctul de vedere al frecvenței difuzării, timpului de emisie, volumului și ponderii informațiilor politice în buletinele de știri și jurnalele radiofonice este net superior celui difuzat de către posturile private. Actualmente, postul public *Radio Moldova Actualități* produce și difuzează zilnic 15 buletine de știri, 8 radiojurnale cu durata de 10 și 15 minute, unul cu durata de 30 de minute și 3 emisiuni informative, în care evenimentele politice ocupă circa jumătate din timpul de emisie, umbrind celelalte tipuri de evenimente. De asemenea, din grila de emisie a acestui post de radio nu lipsesc nici edițiile speciale, consacrate evenimentelor politice. Cea mai relevantă emisiune în care este reflectată realitatea politică din țară este emisiunea *Loc de dialog*. Difuzată de luni până vineri, cu începere de la ora 18 și 10 minute, emisiunea reușește să pună în discuție informațiile politice difuzate pe parcursul zilei. Totodată, postul produce și emisiunile sociopolitice *Spațiul public* și *Duplexuri Radiofonice*, în edițiile cărora sunt abordate și dezbătute pe larg teme și probleme politice precum: actualitatea politică curentă, necesitatea revizuirii Codului Electoral al Republicii Moldova, organizarea referendumului privind modificarea Constituției, activitatea opoziției politice, proteste și negocieri, funcționalitatea sistemului politic din Republica Moldova, oportunitățile de modernizare a vieții politice, Acordul de Asociere cu UE, criza politică

și dezvoltarea economică a Republicii Moldova și Ucrainei în contextul geopolitic ș.a. Astfel, ajungem la concluzia că domeniul politic, care include instituțiile politice, ideile generatoare și procesele politice, este reflectat suficient în cadrul produsului radiofonic difuzat de *Radio Moldova Actualități*.

O implicare majoră în reflectarea realității politice a avut-o și postul de radio *Antena C*, fondat în anul 1998 de către Primăria municipiului Chișinău. Volumul de emisie al acestui post de radio era de 24 de ore zilnic, inclusiv ediții informative la fiecare oră și circa 50 de cicluri de emisiuni săptămânal. De mare popularitate se bucurau emisiunile cu un caracter pronunțat public, ca mesaj, și interactiv, ca formă: *Din prima sursă* (cu participarea autorităților publice municipale) și *Candidat și alegător: față în față* (în campaniile electorale). În anul 2002, *Antena C* a inaugurat un program nocturn interactiv – *Hyde Park*, în cadrul căruia radioascultătorii deseori criticau (uneori foarte dur) mai ales autoritățile centrale. După mai multe presiuni din partea CCA și SIS, emisiunea a fost sistată în anul 2003.

Altfel se prezintă situația la posturile de radio private/comerciale care au activat și activează de-a lungul timpului. Majoritatea posturilor de acest tip se limitează la buletine de știri difuzate la ore fixe. Excepție face postul *Radio Chișinău*, care reflectă evenimentele politice din țară și de peste hotare atât în buletinele de știri, cât și în jurnalele radiofonice difuzate la orele 8:00, 14:00 și 19:00. Tot tematicii, problematicii politice, este dedicată și emisiunea *Ora de vârf*, realizată de Corneliu Rusnac, în cadrul căreia invitații răspund la întrebările acordate de ascultători.

Postul *Radio Noroc*, pe lângă buletinele de știri de la ore fixe, mai mult timp a avut în grila sa de emisie emisiunea politică *Ochiul Public*.

O altă situație se atestă în cazul postului de radio *Vocea Basarabiei*. Este un post de radio privat care acordă mare atenție vieții politice atât din țară, cât și de peste hotare. Astfel, evenimentele politice sunt oglindite în buletinele de știri de la orele fixe, dar și în jurnalul orei 18.00, care este reluat a doua zi la ora 6 dimineața. Pe lângă emisiunile informative acest post difuzează și emisiuni de dezbateri, precum și singurul talk-show radiofonic din țară. Sunt remarcabile emisiunile: *Puncte de reflecție*, *Rostul zilei*, *Săptămâna politică* și *Istoria în mișcare*. Prin urmare, acest post este unul dintre cei mai activi producători de emisiuni specializate pe domeniul politic.

Realitatea politică din Republica Moldova, dar și din străinătate, este reflectată și în emisiunile postului *Radio Europa Liberă*, care sunt retransmise pe frecvențele posturilor *Radio Moldova Actualități*, *Vocea Basarabiei*, *Jurnal FM*, *Retro FM*.

Pentru un post de radio este esențială încrederea pe care i-o acordă ascultătorii. În această ordine de idei, informarea obiectivă a opiniei publice, prezentarea faptelor cu acuratețe, prompt, dar mai ales în mod echilibrat, complet și complex din punct de vedere editorial, garantează un produs mediatic calitativ, dar și o imagine corespunzătoare unei instituții publice de radiodifuziune. Singura cale de a înregistra o atare performanță este instituirea „unei tradiții de independență și integritate, prin punerea constantă în practică a principiilor și a standardelor care definesc un jurnalism de înaltă calitate în conformitate cu misiunea asumată de serviciul public de interes național” [2].

Calitatea produsului radiofonic depinde atât de factorul uman, cât și de cel tehnic. Dotarea tehnică este factorul de care, în mare parte, depinde munca jurnalistului de radio, rolul acestuia fiind esențial în crearea, dar mai cu seamă, în distribuirea produsului radiofonic. Totuși, determinant este factorul uman, or, anume el concepe politica editorială și realizează produs jurnalistic propriu-zis. Calitatea și credibilitatea produsului radiofonic depind de deciziile pe care le iau, pe de o parte, managerii, iar pe de altă parte, jurnaliștii. Acești doi actori decid care evenimente vor fi scoase din anonim, mediatizate și făcute publice, care va fi unghiul de abordare și forma de expresie a construcției mediatice a acestora, cine va opina asupra evenimentelor reflectate, ce aspecte ale evenimentelor vor fi accentuate și care dintre ele vor fi lăsate în umbră etc. Anume acești doi actori, în numele ascultătorilor, decid ce este important și util pentru ei, ce trebuie să ajungă la ei, în ce volum și în ce formă să ajungă la ei informația.

Pentru a obține cote înalte ale audienței, pentru a deveni un punct de atracție pentru ascultători, pentru a-și justifica existența pe piața mediatică, orice post de radio trebuie să-și evalueze permanent produsul finit în scopul diversificării continue și ajustării lui la așteptările și nevoile publicului. Managerii posturilor de radio, responsabilii de politica editorială a acestora, trebuie să conștientizeze faptul că valoarea de interes public a informației este dată de impactul acesteia asupra unei majorități a publicului și de relevanța relatării evenimentului în sine, pentru colectivitate. De aici, posturile de radio trebuie să reflecte în programele lor: idei, experiențe, puncte de vedere cât mai diverse, iar jurnaliștii, atunci când încearcă să găsească unitatea în diversitate, să urmărească ceea ce este relevant pentru agenda publică și pentru diversitatea politică a lumii, dar fără a dăuna opiniilor sau curentelor minoritare, grupurilor sau tendințelor exclusiviste.

Prin urmare, ghidat de aceste cerințe, „jurnalistul de radio trebuie să păstreze independența editorială față de orice interese, fie ele ale instituțiilor statului, ale partidelor, formațiunilor social-politice sau ale oricăror grupuri de presiune” [2]. Totodată, el trebuie să-și asume responsabilitatea de a transmite cu rapiditate un eveniment politic deosebit atunci când se justifică relatarea în direct, cu informație verificată, fără să dea curs zvonurilor și speculațiilor. În situația în care deține informații contradictorii din surse credibile, jurnalistul de radiodifuziune poate relata acest fapt, prin precizarea circumstanțelor și citarea cel puțin a două surse, făcând concomitent eforturi de a obține noi informații, capabile să descrie cât mai convingător situația reală de pe teren. Conform normelor deontologice ce stau la baza activității mass-mediei, într-un stat democratic „Jurnalistul de radiodifuziune respectă principiul concurenței democratice între partide și mișcări politice, și tratează cu echilibru și echidistanță declarațiile, prezentările evenimentelor politice, în întreaga sferă a programului difuzat” [2].

Pentru a-și justifica statutul său, orice post de radio trebuie să selecteze foarte minuțios subiectele și să pună în circuit, prioritar, informație de interes public. G. Stepanov afirmă că este foarte important ca jurnalistul să distingă între două concepte aliatorii - „informație ce interesează publicul” și „informație de interes public”, deoarece nu întotdeauna informația care interesează publicul este și informație de interes public. „Prin „informație ce interesează publicul” înțelegem informația care suscită interesul

personal al oamenilor pentru faptele relatate în materialul jurnalistic și care influențează doar viața privată a acelor care o citesc, în timp ce prin „informație de interes public” se are în vedere orice chestiune care afectează viața și relațiile sociale ale individului cu semenii săi, cu comunitatea din care face parte și cu societatea, în general” [3, p. 210-211].

Codul Deontologic al jurnaliștilor din Republica Moldova stabilește în mod expres că jurnalistul este persoana care își câștigă mijloacele de trai prin colectarea, redactarea și publicarea de informații referitoare la fapte și evenimente de interes public. Conform principiului 1.2, „jurnalistul își exercită profesia în scopul servirii interesului public...”, iar conform principiului 1.3, „...interesul public este interesul societății (și nu simpla curiozitate a indivizilor) față de evenimentele ce țin de exercitarea puterii publice sau față de alte probleme care trezesc interesul societății sau al unei părți a ei” [3]. De menționat faptul că prevederi asemănătoare se conțin în codurile deontologice ale tuturor țărilor cu regim democratic. Având în vedere cotele înalte pe care le-a atins produsul radiofonic emis de către serviciul public de radiodifuziune din România, o raliere la standardele respectate de către această instituție ar însemna o apropiere de standardele europene, atât de des invocate de către factorii de decizie de la noi din țară.

La cele expuse mai sus, amintim că și alte aspecte accentuate în literatura de specialitate precum: descrierea tehnicilor, delimitarea zonelor de: informare, comunicare, persuadare și manipulare, ca și definirea suporturilor volitive și afective uzitate pentru conceperea și emiterea emisiunilor radiofonice sunt sarcini editoriale necesare procesului de producție pentru o comunicare eficientă și profesională.

Cu privire la reflectarea vieții politice, elementele-cheie în determinarea activității editoriale a unui post de radio rezultă din:

- selectarea evenimentelor;
- identificarea genului jurnalistic potrivit pentru reflectarea unui sau altui eveniment;
- reflectarea echidistantă a evenimentelor;
- abordarea surselor;
- selectarea unghiului de abordare a evenimentului, problemei;
- redactarea textului în registrul oralității;
- ierarhizarea materialelor;
- difuzarea.

În opinia cercetătoarei Georgeta Stepanov, caracterul produsului radiofonic este determinat de efectele pragmatice pe care acesta le generează, fapt care condiționează procesul de creație: alegerea subiectelor, colectarea informației factologice, selectarea unghiului de abordare, structurarea textului și selectarea mijloacelor de expresie. „Forma de expresie a produsului mediatic despre evenimentele politice este la fel de importantă ca mesajul și conținutul acestuia. Alegerea formei de expresie corespunzătoare se face în funcție de: tipul de eveniment, caracterul, amploarea, consistența, gravitatea, impactul și efectele pe care el le generează etc. Evenimentele și situațiile cu caracter de noutate, care sunt în plină desfășurare ori s-au produs recent, solicită acele forme de expresie, prin care se realizează procesul de informare: știrea, interviul, reportajul, relatarea etc.” [4, p. 168].

Calitatea produsului radiofonic depinde și de modul în care sunt ierarhizate și poziționate în cadrul buletinelor și jurnalelor radiofonice materialele care reflectă evenimentele politice. Pentru toate tipurile de produse radiofonice se aplică anumite condiții structurale de bază, deși asamblarea și prezentarea materialelor în buletinele și/sau în jurnalele radiofonice pot să difere de la un post la altul, de la un jurnal la altul, chiar de la un buletin la altul. De-a lungul timpului, a devenit un obicei deja ca materialele pe teme politice să fie plasate la începutul buletinului/jurnalului, chiar dacă e vorba uneori de evenimente „soft”, ce ar putea lesne ceda locul materialelor din domeniul economic, social sau cultural. Un post de radio public, deși nu-și propune să concureze cu posturile comerciale, trebuie să lupte pentru audiență, propunând materiale informative de calitate. Astfel, produsul radiofonic trebuie să atragă atenția publicului prin diversitate și echidistanță, prin corectitudine în realizare și în modul de prezentare.

Factorul definitoriu în determinarea rolului radioului în mediatizarea evenimentelor politice este ascultătorul. Interesul pentru politică, necesitățile informaționale, opțiunea politică, poziția socială, așteptările acestuia etc. influențează gradul de transformare a informației potențiale în informație reală, determinând, astfel, efectele produsului radiofonic. Deși specificul mesajului radiofonic, și aici ne referim la faptul că este efemer, presupune o abordare a subiectelor, temelor, problemelor mai restrânsă, în nici un caz nu poate fi vorba de tratarea superficială a acestora. Din contra, reflectarea mediatică a realității politice trebuie să fie multiaspectuală, suficient de argumentată și să fie făcută în profunzime, iar realizatorii de materiale radiofonice, din și despre domeniul politic, trebuie să țină cont de faptul că, de obicei, publicul interesat de viața politică internă și externă este activ și critic cu informațiile receptate.

În concluzie putem spune că uneori exagerat, alteori diminuat, rolul radioului în reflectarea vieții politice rămâne a fi unul important, mai cu seamă dacă facem referire la condițiile tehnice accesibile. Or, într-o societate ca a noastră, aflată în transformare democratică, radioul, îndeosebi cel public, rămâne și în continuare a fi una dintre sursele cele mai importante și mai la îndemână de formare a culturii informării și a informației.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Parfentiev B. Politicile editoriale ale audiovizualului public. În: Creșterea impactului cercetării și dezvoltarea capacității de inovare: Chișinău: CEP USM, 2011.
2. Statutul jurnalistului de radiodifuziune. [On-line]: <http://www.srr.ro/files/CY1923/CA%20-%20CD/decembrie/StatutulJurnalistuluiideradiodifuziune23.12.2011-1.pdf>. (Accesat 6.02.2016)
3. Codul deontologic al jurnalistului din Republica Moldova. [On-line]: http://consiliuldepresa.md/fileadmin/fisiere/documente/cod_d_rom.pdf. (Accesat 11.02.2016).
4. Stepanov G. Jurnalismul social: aspecte definitorii. Chișinău: CEP USM, 2015.

ОПЫТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ СТРАН ЕВРОПЫ В РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

THE EXPERIENCE OF NONGUVERNAMENTAL ORGANIZATIONS FROM THE EUROPEAN COUNTRIES IN REALIZATIONS OF SOCIAL POLICIES

Сергей Хорозов, докторант,
Институт Юридических и Политических Исследований АНМ

Summary

The article deals with the effective social practices realized by nongovernmental organizations in the European states. These include legislative base, exact forms of activity in the field of services, financing, as well as interactions between the nongovernmental organizations and government institutions. The output is the necessity to study the European experience and to adapt it to the Moldovan environment.

Keywords: *progressive European experience, nongovernmental organizations, social politics, legislative base, services, financial activity, social enterprises.*

Для Республики Молдова, определившей вектор своих национальных интересов как интеграцию в ЕС, вхождение в европейское социальное и экономическое пространство предполагает сближение социальных политик, целей экономического развития и решение гуманитарных проблем. Европейские подходы, изложенные в Социальной Хартии ЕС, Маастрихтском (1992), Амстердамском (1997) договорах, Социальном протоколе (Ницца, 2000) придают актуальность социальной компоненте развития этих стран, увеличивает их весомость, определяет ориентиры усилий [6] и расширяет возможности упрочения роли неправительственных организаций в реализации социальной политики Молдовы.

За период независимости Республики Молдова отечественные неправительственные организации прошли достаточно сложный путь становления, как актора социальной политики, но не достигли функциональной зрелости. Они находятся в сложной ситуации с многих точек зрения: предоставления услуг, финансовой, организационной, правовой и даже имиджа. И сейчас, после более двух десятилетий формирования и развития, неправительственные организации развиваются больше количественно, чем качественно [5]. В настоящее время перед неправительственными организациями Молдовы стоят задачи по совершенствованию их структуры и правильному выбору сфер деятельности, как условия обеспечения эффективности в реализации актуальных задач общества. Значительную помощь, на наш взгляд, в этом процессе может оказать изучение и адаптация опыта европейских стран.

Организации «третьего сектора» стран Европы расширяются как по численности, так и по социальному пространству деятельности. Для них характерны организованность и внутрисистемная способность к самостоятельному развитию, способность эффективно реализовывать социально значимые проекты во многих областях в различных странах. И сегодня годовой бюджет некоторых европейских международных НПО больше общего внутреннего дохода некоторых малых стран.

Странами Евросоюза приняты ряд нормативно-правовых актов, направленные на регулирование деятельности НПО в сфере социальной политики. У этих документов, как следует из их содержания, две основных цели. Во-первых, они направлены на активизацию участия граждан в жизни общества, а во-вторых, на создание механизмов сотрудничества, которые частично освободили бы государство от бремени оказания некоторых услуг населению. Данные документы, как правило, являются результатом совместных усилий и переговоров обеих сторон: государственных структур и социальных институтов-представителей гражданского общества.

Нередко тонкости законодательства Европейских стран определяющих деятельность неправительственных организаций заключаются не только в оформлении регистрации организации, которая может быть упрощенной или вообще отсутствовать в ряде случаев. А например, в получении особого статуса организации, который предполагают льготы при налогообложении, или оформлении финансовых отчетов (в зависимости от типа организации, ее финансового оборота и т.д.). Отдельные позиции регулирования деятельности организаций раскрываются не в законах, а в других правовых актах. Возможность присвоения такого статуса организациям зависит от их уровня, репрезентативности, общих целей деятельности, согласованных с требованиями Еврокомиссий.

Молдавское государство делает позитивные шаги по совершенствованию законодательной базы неправительственных организаций, что подтверждают и зарубежные эксперты. Они отмечают, что Молдова добилась наибольшего прогресса из всех стран Восточного партнёрства на пути принятия европейских стандартов, несмотря на некоторую критику медленного осуществления реформ, в частности тех, которые касаются судебной системы и борьбы с коррупцией. [8]. В рамках евроинтеграционной политики Молдова приняла ряд стандартов в области регулирования и поддержки сектора НПО. Одной из таких мер явилось принятие и реализация «Стратегии развития гражданского общества Молдовы на 2012-2015 годы» [2]. Стратегия развития гражданского общества – часть комплексных мер для консолидации и развития гражданского общества Молдовы, успешной реализации задач социальной политики.

В странах Евросоюза упрочивается сотрудничество государственной власти и третьего сектора, роль общественных организаций публично признается государством. Как правило, общественные организации расцениваются как партнеры в решении многих социальных проблем общества, а зачастую играют ключевую роль в этом процессе. Европейские государства рассматривают третий сектор как поставщика общественно значимых услуг, причем значительная часть их финансируется из государственных источников. К примеру, в Великобритании в 2007 году вклад местных властей и центрального правительства в экономику третьего сектора составил 2 миллиарда 340 миллионов фунтов стерлингов. Общественные организации успешно конкурируют с другими социальными институтами в определенных сегментах рынка предоставления социальных услуг в здравоохранении, науке и образовании, культуре, самоуправлении, защите окружающей среды. В та-

ких сферах как защита прав человека, международная помощь, религия их активность существенно выше, чем в других секторах, и финансирование поступает из разных источников [9].

В Молдове отношения между государством и неправительственными организациями отличаются от их аналогов в развитых странах Запада. Для стран либеральной демократии характерен союзнический тип отношений. В Молдове неправительственные организации пока ещё не находят должной поддержки у государства. Что способствовало бы их активному вовлечению в сферу управления социальными процессами.

В Европе во взаимоотношениях государственных структур и НПО широко распространён принцип субсидиарности, то есть особое значение придается сотрудничеству на местном уровне. Субсидиарность является общепризнанным принципом Евросоюза, цель которого – обеспечить принятие решений на уровне, наиболее близком к рядовому гражданину. Местные формы сотрудничества, как правило, являются отражением форм и практики сотрудничества на национальном уровне.

Иногда при местном совете существует комитет или подкомитет, занимающийся неправительственными организациями; иногда за эту работу отвечает специальный отдел мэрии или один сотрудник в отделе по связям с общественностью. Используются и другие варианты. Проблемой тут является то, что многие небольшие НПО местного уровня не очень хорошо знакомы с содержанием и целями подобных документов и недооценивают их важность, так что часто требуется большая работа по их подготовке, согласованию и разъяснению. Поэтому необходимо с самого начала вовлекать в процесс составления и принятия документа представителей местных НПО и органов управления. Кроме того, это может служить подготовительным этапом, помогающим инициировать и успешно принимать подобные документы на уровне местной власти и местных НПО. Примеры реализации подобных инициатив имеются и в Молдове: в различных регионах страны разработаны свои стратегии регионального развития (в АТО Гагаузия, Тараклии, Кагуле и т.д.) на основе «Стратегии развития гражданского общества республики Молдова [2].

Интересную форму взаимодействия органов государственной власти местного уровня и НПО в реализации социальной политики практикуют в Германии, когда бюджеты районов, получаемые из центральных источников, обсуждаются с группой активно работающих в районе НПО и прочих общественных объединений. Путем совместных дискуссий определяются приоритеты, формируются проекты, НПО объединяются в группы для реализации проектов. Контроль за осуществлением проектов, финансируемых из местного бюджета, также ведется со стороны общественных объединений [10]. Молдавские НПО могли бы использовать этот ценный опыт.

Типичной формой сотрудничества госструктур и НПО является создание официального консультативного органа. Обычно такие советы или совместные комитеты формируются на уровне министерства, но существуют также примеры советов при правительстве. Они есть в Чешской Республике, Словакии, Хорватии и др. В Молдове также в 2008 году был создан Национальный Совет НПО, представляю-

щих интересы более 100 НПО в различных государственных инстанциях, а в 2013 при Министерстве труда, социальной защиты и семьи был создан Национальный совет по аккредитации поставщиков социальных услуг для разработки механизма реализации закона Молдовы «Об аккредитации поставщиков социальных услуг» [3].

В Европе и Молдове функционируют «ГОНГО», или «квази-НПО», созданные или финансируемые государством. Отличительной чертой таких организаций является то, что, несмотря на «принадлежность» государству, они независимы от политической воли с точки зрения руководства организацией и, по крайней мере, в принципе, с профессиональной точки зрения. Они принимают разнообразные формы и играют различные роли: от фондов, занимающихся сбором средств и выдачей грантов (государственные фонды в Венгрии или Франции), до продвижения определенных общественных интересов (ассоциации муниципалитетов в Швеции) и оказания услуг населению (Центр по правам человека в Молдове) или некоммерческой проектной деятельности (общественно-полезные компании в Венгрии).

В Молдове, по примеру Евросоюза, начинает осознаваться значение активизации работы НПО на низовом уровне, в развитии местного самоуправления, когда жители сознательно и активно вносят свой вклад в общее дело. Интересная модель нетрадиционного и взаимовыгодного сотрудничества между местной властью и НПО в деле информирования и поддержки граждан в их повседневной жизни в местных сообществах имеется у европейских стран: бюро консультаций для граждан. Они предоставляют бесплатные, конфиденциальные, объективные и независимые консультации гражданам через неправительственные организации по любому вопросу, касающемуся различных аспектов их жизни. Каждое такое бюро является неправительственной организацией, получающей финансирование от государства в виде грантов, от местных органов власти и бизнес структур, а также от благотворительных фондов и частных жертвователей. Бюро используют главным образом труд волонтеров [10]. Бюро консультаций для граждан, построенные по британской модели, действуют в Чешской Республике, Польше и Литве и могут быть использованы и в Молдове.

Новаторством во взаимодействии европейских НПО и государства является использование телекоттеджей. Телекоттедж — специально оборудованное помещение, как правило, в сельской местности, созданное для решения задачи обеспечения жителей удаленных сел и поселков высокими технологиями. Как правило, телекоттедж оборудован компьютерами, качественным цветным принтером, копировальным аппаратом, предоставляет доступ в Интернет, возможность конференц-связи и т. д. Телекоттеджи задействованы в местных образовательных программах и процессах, помогают решать производственные задачи и т. п., а также могут служить рабочими местами для ряда внештатных сотрудников, работающих удаленно. Возникнув в Скандинавии, телекоттеджи постепенно распространились в Ирландии, Франции, Венгрии, Англии, Уэльсе и Шотландии [10]. Идея телекоттеджей может реализовываться и в условиях Молдовы, если учесть тот факт, что в Молдове преимущественно проживает сельское население, у которого, меньший доступ к информационным технологиям.

В европейской практике взаимодействие государства и НПО в области социальной политики, равно как и формы государственной поддержки НПО, принимают самые разные формы: от консультаций до совместной проектной работы и прямого финансирования. Одна из наиболее успешных форм реализации программ сотрудничества – разработка и осуществление совместных проектов. Тут государство и НПО выступают партнерами и/или заказчиками и исполнителями. Совместная работа осуществляется как на условиях субсидирования, так и на условиях софинансирования. Кроме того, проектная работа включает в себя как реализацию уже разработанных государственных программ, так и разработку и внедрение новых идей и проектов, где инициаторами создания являются НПО, опирающиеся на собственное экспертное мнение и опыт.

Не менее важным, чем опыт в области законодательных инициатив, представляется опыт, накопленный Европейскими странами в области финансирования НПО, где наиболее распространенной формой, в отличие от Молдовы (здесь основной формой являются зарубежные гранты), остается государственное финансирование, предоставляемое в различных формах и путем различных механизмов. По данным 2006г. доля государственного финансирования НПО в Западной Европе колеблется между относительно низкими цифрами в Швеции и Норвегии (около 20%) и более высокими в Нидерландах, Бельгии и Ирландии (около 70%). В странах ЦВЕ (Центральной и Восточной Европы) доля государственного финансирования составляет в среднем 20-30% всех доходов НПО [10]. При этом используются две основные формы: прямое финансирование и косвенная поддержка. Прямое финансирование – предполагает выделение финансовых средств из госбюджета центрального или местного уровня организациям третьего сектора (субсидии, гранты, государственные конкурсные закупки, нормативная поддержка, ваучеры, налоговые льготы). Косвенная поддержка - представляет собой льготу, которая позволяет НПО использовать свои средства на достижение уставных целей, а не на оплату других финансовых обязательств (пользование государственным имуществом бесплатно либо по сниженным ставкам; механизм процентных отчислений).

Однако финансовая помощь предоставляется не всем организациям, а лишь тем, которые соответствуют критерию общественной пользы, (т.е. организации общественной пользы – организации, занимающиеся филантропией, то есть деятельностью, посредством которой частные ресурсы добровольно распределяются их обладателями в целях содействия нуждающимся (в широком смысле слова), для решения общественных проблем, а также усовершенствования условий общественной жизни). От данного критерия также зависят размер и сроки финансирования [7].

В Молдове, как и в странах ЕС, организациями общественной пользы являются организации, занимающиеся филантропией. Они подразделяются на два типа: общественно полезные организации и организации взаимопомощи («взаимной пользы»). В отдельных случаях в странах Евросоюза государственное финансирование получают даже организации самопомощи. В Молдове, на наш взгляд, также целесообразно перенять данный опыт.

Ценен опыт, накопленный в Евросоюзе в области оказания услуг. В большинстве европейских стран существует законодательно оформленная политика, по которой государство берет на себя обязательство финансировать такие услуги независимо от того, оказывает их государственное или частное учреждение. В Молдове подобная форма финансирования НПО отсутствует.

В Евросоюзе такая форма финансовой поддержки, как субсидирование, сейчас используется все реже, считается пережитком прошлого. Она чаще встречается в некоторых странах Восточной Европы в том числе и в Молдове. Субсидии – это государственное финансирование, направленное на поддержку деятельности НПО в целом и не связанное с конкретным проектом (Красный Крест, Общество слепых и др.). Средства, выделяемые в форме субсидий, могут поступать и из других источников, помимо бюджета – например, из фондов приватизации (Чешская Республика – но этот источник существует лишь ограниченное время) или сборов от проведения лотерей (Хорватия). Общие решения о субсидиях обычно принимают централизованно, но выделять и распределять их могут конкретные министерства (Румыния, Болгария, Хорватия, Венгрия). Орган, распределяющий субсидии, как правило, является и надзорным органом [10]. С учетом постоянного дефицита финансовых средств государственного бюджета в Молдове, использование данного опыта целесообразно.

Еще одним источником финансирования НПО в Евросоюзе являются гранты. Они используются тогда, когда необходимо перечисление денег, передача имущества, оказание услуг или предоставление любых других имеющих ценность объектов получателю для реализации государственной цели поддержки или стимулирования в соответствии с законом, когда не ожидается существенного участия государства. В Евросоюзе существуют ограничения в отношении права НПО на участие в грантовых конкурсах – например, в некоторых случаях подавать заявки на финансирование могут только НПО со статусом общественно полезных. Подобные ограничения в Молдове не практикуются.

В Молдове целесообразно использование такой формы поддержки НПО государством, как государственные конкурсные закупки. В Евросоюзе часто практикуется приобретение государством товаров и услуг, производимых (оказываемых) неправительственными организациями.

Показателем уровня развития западного общества является использование вучеров в качестве рыночных механизмов, когда населению предоставляется возможность выбирать, у кого им получать социальные услуги: у государства, НПО или у коммерческих организаций. Однако гражданское общество Молдовы еще не готово к этим перспективным инновациям, нашедшим применение в скандинавских странах.

В Молдове, как и в Евросоюзе, используется такая форма поддержки НПО, как предоставление налоговых льгот или освобождение от налогов. Это поощряет и стимулирует деятельность НПО.

Общественно полезные организации пользуются более широкими правами в плане освобождения от налогов и налоговых льгот. Им предоставляется:

- освобождение от налога на прибыль (Эстония, Словения, Венгрия, Словакия);
- льгота по налогу на доходы от коммерческой деятельности (Словакия – если доход ниже определенной суммы, Польша – если доход направляется на общественно полезную деятельность, Венгрия – если деятельность соответствует уставным целям организации);
- освобождение от налогообложения грантов и членских взносов, инвестиций, недвижимости, освобождение от таможенных сборов, судебной пошлины и др. [10].

Все НПО Молдовы также освобождаются от налога на прибыль. Частные лица и предприятия имеют право на вычет до 10% своих доходов для пожертвований неправительственным организациям. НПО Молдовы пока еще незначительно заинтересованы в получении общественно полезного статуса, потому что они в настоящее время не получают конкретных выгод от него, а процедура получения статуса остается сложной, поскольку изменения, внесенные в налоговый кодекс и позволяющие проводить 2-х% отчисления от прибыли, приняты только в 2014г. [1].

Форма косвенной поддержки НПО, как использование государственного имущества, широко используется в странах Евросоюза. К примеру, в Хорватии практикуется бесплатная аренда государственного или муниципального помещения, если НПО намерена использовать его для оказания социальных услуг населению. Принятие подобного положения в Молдове способствовало бы повышению операционных возможностей НПО с целью реализации задач социальной политики. Отдельные случаи подобной практики оказания помощи НПО в Республике Молдова имеют место, но они носят лишь эпизодический и ситуативный характер.

«Процентный механизм» был внедрен в Центральной Европе главным образом с целью поддержки гражданского общества, т. е. НПО. Первый закон, устанавливающий такой механизм, был принят в Венгрии в 1996 г. и позволял налогоплательщикам перечислять 1% причитающегося налога в пользу организации гражданского общества по их выбору. Примеру Венгрии последовали Словакия (2001 г.), Литва (2002), Польша и Румыния (2003), принявшие аналогичное законодательство [10]. В Республике Молдова в 2014г. были приняты изменения в Налоговый кодекс РМ, которые позволяют налогоплательщикам отчислять 2% от уплаты налога на прибыль в НПО [1]. Приоритет отдается общественно полезным организациям. Это позитивный момент, особенно с учетом того, что процентная ставка, установленная в Молдове, выше, чем в Евросоюзе. Однако важно, чтобы в Молдове учли и негативный опыт отдельных европейских стран, которые ошибочно решили, что законы о процентных отчислениях удовлетворяют потребность, как в государственной, так и в частной поддержке третьего сектора и начали отмену других налоговых льгот для НПО. К примеру, в Литве и Словакии отменили налоговые вычеты за пожертвования. Такие налоговые реформы оказались крайне неблагоприятными для НПО, так как в итоге это привело к ухудшению финансирования, что и отмечали местные НПО.

Европейская практика очень многообразна, там используются два способа финансирования социально значимых благ (через распределение бюджетных средств) и второй способ, когда НПО самостоятельно изыскивают деньги, дополняя бюджетные ассигнования. Эти два способа используются совместно, переплетаются друг с другом, но при этом сохраняется общая тенденция – это децентрализация и делегирование функций. Даже в рамках первого способа роль государства как непосредственного поставщика услуг неуклонно снижается. Государственные агентства как поставщики услуг не продемонстрировали высокой эффективности, поэтому в экономике их доля сокращается. Так, к примеру, в Германии сегодня более 35% всех детских садов являются негосударственными учреждениями, более 60% интернатов для инвалидов находятся вне ведения государства, приблизительно 50% домов престарелых и 40% больниц - негосударственные. Задачей государства остается быть заказчиком общественных услуг, аккумулируя соответствующие ресурсы через налоговую систему и выбирая наиболее эффективного поставщика [9].

Кроме получения государственной помощи европейские НПО финансируют свою деятельность за счет собственных доходов и частных пожертвований. Собственные доходы (взносы и платежи частных лиц) поступают от продажи услуг или продуктов непосредственно клиентам. Частные (благотворительные) пожертвования включают дары и пожертвования от отдельных лиц, компаний и фондов, передаваемых непосредственно или в рамках кампаний по сбору средств.

В Молдове наличие множества нерешенных социальных проблем также побуждает людей к социальному предпринимательству. Однако недостаток опыта в организации пока тормозит его развитие. В странах Евросоюза проблема социального бизнеса решается успешнее, нежели в Молдове. Там получили широкое распространение социальные предприятия, НПО, имеющие доходную деятельность, социально-ответственный бизнес, компании, ведущие какие-либо социальные программы.

Европейские социальные предприятия считают своей миссией «общественное благо» – помощь людям с трудоустройством, жильем, образованием и пр. Они способствуют благосостоянию граждан самыми разными способами: как непосредственно, так и косвенно. Они оказывают огромный комплекс услуг, как своим членам, так и более значительному кругу людей в каком-то населенном пункте или обществу в целом. Оказывают различные услуги: от профилактики и услуг в местном масштабе до институциональной помощи; от организации культурных и развлекательных мероприятий до социального обеспечения и медицинской помощи; от услуг, предоставляемых волонтерами, до услуг, оказываемых высококвалифицированными специалистами; от бесплатных услуг - до платных. Они вовлечены в социальное обеспечение, здравоохранение, образование, профессиональное обучение, защиту окружающей среды, заботу об историческом наследии, науку, культуру. Одно из требований к социальным предприятиям в Европе – участие в их работе адресатов их деятельности. Во многих социальных кооперативах не менее трети занятых – «неблагополучные» люди, которые долго были без работы или имеют низкие доходы.

С нашей точки зрения, стратегия самостоятельного поиска средств финансирования, в том числе и через создание социальных предприятий, активно реализуемая на Западе должна активнее изучаться и внедряться молдавскими НПО. Поскольку она предусматривает диверсификацию источников дохода, что позволит молдавским НПО свести к минимуму зависимость от какого-то одного источника, у которого может не оказаться средств или у донора изменятся предпочтения.

В странах Европы накоплен передовой опыт деятельности третьего сектора в реализации социальной политики. Дальнейшее развитие неправительственных организаций Молдовы и успешная реализация ими задач социальной политики невозможны без изучения этого опыта и адаптации его к молдавским условиям с целью ухода от «культуры правления бедности» и социальной политики выживания.

ПРИМЕЧАНИЯ

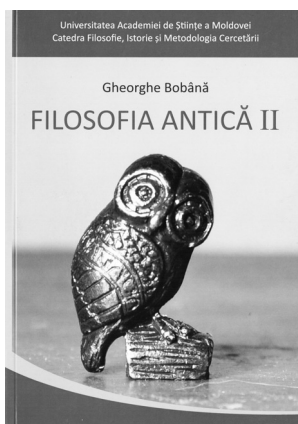
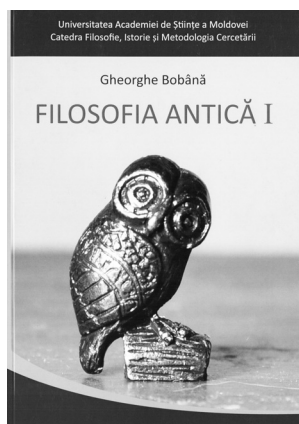
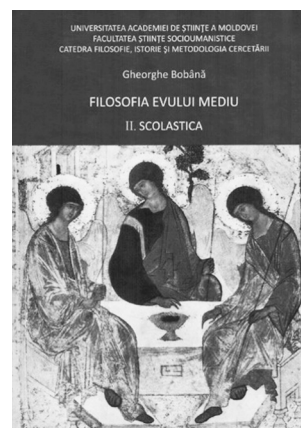
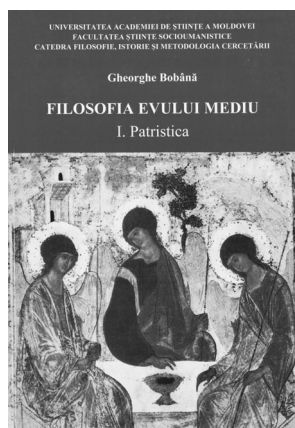
1. Налоговый кодекс Республики Молдова. Утвержден Законами Республики Молдова от 24 апреля 1997 года. В: Monitorul Oficial №1163-XIII; от 17 декабря 1997 года. В: Monitorul Oficial, nr. 1415-XIII от 16 июня 2000 года.
2. Закон № 205 от 28.09.2012 «Об утверждении Стратегии развития гражданского общества на 2012–2015 годы и Плана действий по внедрению Стратегии». В: Monitorul Oficial, nr. 1-50 4.01.2013.
3. Закон Республики Молдова от 8 июня 2012 года № 129 «Об аккредитации поставщиков социальных услуг». В: Monitorul Oficial, nr. 181-184.
4. Segal E.A. Social welfare policy, programs, and practice. Itasca, Ill. In.: F. E. Peacock Publishers, 1998. P. 46
5. Блажко В. А., Мындру В. И. Неправительственные организации Молдовы: проблемы и тенденции развития. Режим доступа URL: http://tbsx.ru/portal/Soc_Gum/Vonu_sip/2011_10/pdf/str_013-020.pdf [посещение 05.10. 2014].
6. Теоса В. Европейская перспектива Республики Молдова в аспекте социальной интеграции новых и будущих членов ЕС. (Из опыта сближения социальной политики Румынии и Европейского союза) In.: MOLDOSCOPIE (Probleme de anali-ză politică). Chişinău: USM, 2007. Режим доступа URL: <http://uspee.md/images/reviste/moldoscopia/M36.pdf> [посещение 05.10. 2014].
7. Comparative Nonprofit Sector Project, the Center for Civil Society at the John Hopkins University, <http://www.jhu.edu/~cnp/pdf/comptable4.pdf>. Режим доступа URL: [Http://www.ngonet.ee/cfpbaltic/civilsociety/estonia.html](http://www.ngonet.ee/cfpbaltic/civilsociety/estonia.html) [посещение 05.10. 2014]
8. The 2013 NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia. Режим доступа URL: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2012/complete_document.pdf[посещение 05.10. 2014]
9. Европейская политика и практика в области сотрудничества между государством и НПО: сравнительный анализ Международного центра некоммерческого права при содействии Европейского центра некоммерческого права и Филиала «Международного центра некоммерческого права» в РФ, 2010. Режим доступа URL: http://www.infoipi.ru/news/news_arhiv/news_1066_09_04_2010/analysis_03_2010.pdf [посещение 05.10. 2014]
10. Обзор европейского опыта государственной поддержки НПО. Автор: А. Шорн, А. Давыдова. Немецко-Русский Обмен. Режим доступа URL: <http://www.ecoinfo.spb.ru/news/index.php?id=957> [посещение 05.10. 2014]

VALOROASE ELABORĂRI ÎN DOMENIUL FILOSOFIEI ANTICE ȘI MEDIEVALE

VALUABLE ELABORATIONS IN ANCIENT AND MEDIEVAL PHILOSOPHY

Gheorghe Bobână. *Filosofia antică*. Curs de prelegeri. Partea I. – Chișinău: UAȘM, 2012. 126 p.; Gheorghe Bobână. *Filosofia antică*. Curs de prelegeri. Partea II-a. – Chișinău: UAȘM, 2013. 150 p.; Gheorghe Bobână. *Filosofia Evului Mediu*. I Patristica. Curs de prelegeri. – Chișinău: UAȘM, 2014. 199 p.; Gheorghe Bobână. *Filosofia Evului Mediu*. II. Scolastica. Curs de prelegeri. – Chișinău: UAȘM, 2015. 198 p.

Preocupările filosofico-științifice ale doctorului habilitat, profesor universitar Gheorghe Bobână însumează o bogată experiență. Aceasta cuprinde realizări diverse: fie că e vorba de cercetarea concepțiilor unor gânditori ca Antioh Cantemir, Constantin Stamati-Ciurea, Petru Movilă, Dimitrie Cantemir ș.a., fie că e vorba de studierea izvoarelor gândirii filosofice și ale chintesenței umanist-religioase ale acestora din Antichitate și până în contemporaneitate. Istoria, îndeosebi a filosofiei, este, pentru autorul care ne preocupă, o extinsă lecție de umanism. Lecție pe care profesorul Gheorghe Bobână o prezintă cu măiestrie studenților și masteranzilor săi, iar prin cele patru volume editate va depăși cadrul Universității AȘM și va fi accesibilă tuturor celor interesați, dar și insistenți la maximum, ținând cont de tirajul extrem de limitat.

Prezentarea aparițiilor editoriale sus-numite o consider onorabilă pentru mine, dar și o misiune plăcută prin faptul de a participa indirect la lansarea unor valori general umane autentice, ce mi-au devenit familiare încă de la etapa recenzării lucrărilor pentru editare. În același timp e și o provocare grea și complicată cât privește selectarea ideilor dintr-un volum imens de informații cu referire la un spațiu și timp istoric pe măsură.

În *Introducere* la prima parte a *Filosofiei antice* profesorul Gheorghe Bobâna pune în discuție „datarea” începuturilor filosofiei antice, originalității filosofiei antice grecești, specificului filosofilor occidentale comparativ cu cele orientale etc. (p.4-5). Spre exemplu, autorul vede specificul confucianismului, daoismului și budismului în predominarea elementului religios în viziunea asupra lumii, deși componenta spirituală rămâne, în viziunea sa, „un fel de dat absolut al oricărei culturi” neideologizate(p.5).

În primul volum al *Filosofiei antice* autorul acordă o importanță privilegiată expunerii preistoriei culturii universale – circa jumătate din materialul cărții – ce a anticipat și a favorizat apariția filosofiei Greciei antice. Prima temă – *Gândirea filosofică în Orientul antic* – cuprinde bogate relatări despre aportul sumero-akkadian din mileniiile 4-3 î. Hr. la îmbogățirea tezaurului cultural mondial cu veritabile capodopere ale științei dreptului – *Codul lui Hammurabi*, religiei și mitologiei – *Poemul lui Ghilgamesh*, protofilosofiei – *Poemul Creației* – scris pentru cinstirea lui Marduk – zeu suprem al Babilonului. Spiritualitatea Egiptului antic e analizată pe durata celor trei perioade. Perioada veche prin *Textele piramidelor* (2500-2300 î. Hr.), perioada mijlocie prin *Textele sarcofagelor* (2300-2000 î. Hr.) și ultima etapă a Egiptului antic – *Inscripția regelui Shabake* (după 1500 î.Hr.). Spiritualitatea persană e cercetată prin analiza religiei monoteiste întemeiată de Zarathustra – mijlocul anului 500 î. Hr., aproximativ contemporană cu budismul și confucianismul – alte zone culturale orientale cercetate în continuare.

Gândirea filosofică în China antică, care își are începutul în mileniul întâi înaintea lui Hristos, e depistată în opere anonime ce utilizează noțiunile *yan* și *yang*. Perioada preconfucianistă autorul o expune prin prisma cărților: *Cartea Schimbărilor*, *Cartea Poemelor*, *Cartea Istoriei*, *Cartea Ritualurilor* ș.a. Apogeul spiritualității clasice chineze e redată în tema a doua prin analiza confucianismului și daoismului.

Bogata cultură spirituală a Indiei antice e redată în tema a treia. Începe autorul cu geneza acesteia, scoțând în vileag mesaje filosofice ale Vedelor și Upanișadelor. Apogeul gândirii antice indiene fiind ilustrat prin filosofii jainismului și budismului.

După aceste prolegomene la cultura spirituală ale principalelor regiuni ale civilizației umane, autorul „revine” în Europa, pentru a ne dezvălui izvoarele culturii noastre multimilenare în interacțiunile firești ale filosofiei cu știința, arta și religiozitatea în geneză și funcționare. Astfel, autorul, cu cea de-a patra temă – *Filosofia Greciei antice* – încheie primul volum cu prima subtemă *Filosofia greacă în epoca preclasică* și continuă cu altele, unite în cadrul celui de-al doilea volum.

Voi puncta doar preocupările din perioada preclasică a filosofiei grecești, expusă atenției cititorului detaliat și argumentat de către autor. Nu este ușor să expui stadiul incipient al oricărei filosofii, inclusiv al celei grecești, urmele căreia se pierd în trecutul arhaic. Și totuși, autorul, de rând cu alți valoroși cercetători ai istoriei filosofiei, crede cu certitudine că „societatea greacă și-a făcut codul ei ideatic, mai întâi în modalitățile poeziei – epice sau lirice, mitice ori a epeilor homerice, a poemelor hesiodice, sentințelor religioase, lirica incipientă sau maximele înțelepților al căror nume trebuia să poarte emblema solemnă a cifrei șapte” (p.61). În aceeași perioadă autorul, conform tradiției, include filosofii ioniană, eleată, pitagorică și, în mod special, cele ale unor gânditori faimoși ca Pitagora, Empedocle, Anaxagoras, Democrit ș.a.

Profesorul universitar Gheorghe Bobâna își începe volumul doi cu tema *Filosofia greacă în epoca clasică*, având ca reper cronologic „secolul lui Pericle”, supranumit și secolul de aur al filosofiei grecești. Caracteristic pentru ea, ne demonstrează autorul, e faptul că filosofia acestei perioade, începând cu Socrate, continuând cu Platon și încheind cu Aristotel, puternic va influența toate filozofiile Antichității prin capacitatea de a lega organic discursul filosofic și modul de viață privat și comunitar. Gândirea greacă din această perioadă prezintă un model bazat pe armonia cosmosului ordonat de legi raționale și valabile și pentru lumea morală. Adevărul, binele și armonia (frumosul) sunt principii ale existenței universale.

Reieșind din importanța valorică a filosofiei din această perioadă, autorul o va aborda cu respectul ce-l merită, împărțind-o în trei secvențe: *Filosofia lui Socrate* în dinamica ei, începând cu polemica acestuia cu sofștii și finisând cu școlile socratice: cinică, cirenaică și megarică. Dar cel mai ilustru elev, formator de proprie școală cu o influență pentru întreaga filosofie ulterioară, a fost Platon. A doua componentă a filosofiei clasice o constituie *Filosofia lui Platon* și a elevului său – *Filosofia lui Aristotel* – cea de a treia componentă ce a înălțat filosofia la nivel clasic. Clasic în sens că marile sisteme filosofice ulterioare sau reprezentanți de vază ale acestora nu-și vor putea fonda propriile abordări filosofice fără a se referi măcar la unul din cei doi - Platon și Aristotel. Și reprezentanții unor științe ca logica, etica, estetica, retorica, dreptul, psihologia, biologia ș.a. vor găsi temeuri ontologice, epistemologice sau metodologice referindu-se la opera lui Aristotel. Relatând despre concepțiile filosofilor sus-numiți, descrie nu doar concepțiile acestora, ci și viața lor. S-a menționat mai sus despre faptul că aceștia nu doar vorbesc despre ideile și principiile filosofilor elaborate, ci și le trăiesc în modul cel mai consecvent. Pentru filosoful grec din perioada antică **a ști, a vrea și a putea** sunt identice nu doar în aspect moral, ci și ontologic.

Accentul practic al filosofiei iese în evidență mai pronunțat în perioada declinului filosofiei antice grecești și preluarea acesteia de *Filosofia epocii eleniste și Filosofia Romei antice*. Autorul menționează că anume schimbările sociale au dus la decăderea valorilor tradiționale ce stăteau la temelia existenței oamenilor. Cu referire la filosofia din Roma antică, autorul se ridică în apărarea originalității acesteia, pe care o vede în largă deschidere către filosofia greacă de la care-și trage originea, „dar și către tipuri de spiritualitate specifice altor zone geografice, ceea ce a generat un pluralism filosofic conținând experiențe variate..., care au influențat profund nu numai istoria filosofiei, ci și toată istoria culturală a Europei. E vorba, în primul rând, de neoplatonismul reprezentat de Școala alexandrină-romană, Școala neoplatonică siriană și Școala din Atena, dar și de gnosticism și maniheism, cu care se încheie cursul de prelegeri al *Filosofiei antice*.

Ultimele două volume din cele 4 prezentate de noi sunt consacrate *Filosofiei medievale*, despre care autorul scrie cu deplină dreptate că „s-a scris mereu în contradictoriu” (v.3, p.5). Apare impresia firească că anume astăzi, îndeosebi în Occidentul scufundat în crize religioase sfâșietoare, e actuală ca niciodată cercetarea genezei, constituirii și dezvoltării ulterioare a valorilor filosofico-religioase de nuanță creștină în Evul Mediu. Proces de cercetare ce înprospătează în memoria cititorului, cu ajutorul autorului, tragismul și complexitatea acelei perioade ale apariției și afirmării creștinismului. Nevoia de expansiune a creștinismului – esență culturală inedită, relevantă – era impusă cu necesitate, în mod paradoxal, să ia contact cu fondul cultural de înaltă probă a lumii păgâne: „Primii oratori

ai creștinismului se aflau într-o situație delicată: pe de o parte, se temeau să nu degradeze credința întemeiată pe revelație prin apelul la filosofie, pe de altă, erau conștienți că nu pot converti elitele păgâne cultivate la creștinism, decât prin elementele aflate în interiorul culturii lor. Încet, încet... a devenit un fapt evident că filosofia poate avea un rol important în însăși apărarea creștinismului” (p.7). Apariția creștinismului i-a dat filosofiei noi direcții de dezvoltare în ceea ce privește metodele de cercetare a simbolurilor creștine. Nimeni nu poate nega cu temei că apariția metodei hermeneutice i-o datorăm interpretării textelor religioase, spre exemplu. Raportului de îmbogățire reciprocă între filosofie, religie, filosofia religiei, teologie autorul acorda mai multe pagini de analiză captivantă din *Filosofia patristică* – primul volum din *Filosofia Evului Mediu*.

Filosofia patristică, adică filosofia sfinților părinți, autorul o împarte, conform tradiției, în trei etape: 1) Începuturile (sfârșitul secolului întâi – începutul secolului al patrulea) patristicii, bogată în orientări și nume reprezentative. Cel mai renumit e filosoful neoplatonicean creștin Origene (185-254), cărui tradiția îi atribuie o operă literară imensă – 6 mii de volume (p.17). Etapa înfloririi patristicii (313 – mijlocul secolului al cincilea) și Etapa declinului filosofiei patristice, care începe cu a doua jumătate a secolului 5 și finisează cu 749 – moartea Sfântului Ioan Damaschin.

Printre numele cele mai fascinante ale patristicii, părinții latini ai Bisericii Aureliu Augustin (300-363) și Boethius (480-524), vor provoca un viu interes nu doar din partea specialiștilor, interesați de studierea spiritualității filosofico-religioase a perioadei respective, ci și de cititorul neavizat. Se încheie primul volum cu o bogată *Addendă* ce include *Ereziile secolelor I-VIII*.

Volumul 2 din cadrul *Filosofiei Evului Mediu* e consacrat scolasticii. Aceasta include gândirea filosofico-religioasă ce s-a constituit și propagat în învățământul școlar din țările Europei medievale dominate de catolicism. De regulă, se disting trei etape ale scolasticii: timpurie (sec. 9-12), clasică (sec. 13) și târzie (începând cu sec. 14). Scopul gândirii filosofico-religioase, după cum e bine cunoscut, era de a împăca înțelegerea laică, rațională ce își trăgea originile din lumea antică greacă, întruchipată de filosofia dualistă a lui Aristotel, cu dogma revelației creștine. Scopul ei era de a pune capăt prigonirii savanților de către inchiziție și obținerii unei sinteze a științei și credinței în baza supremației credinței. Filosofiei în acest proces i se oferea funcția onorabilă. Ea purta responsabilitatea în asigurarea bazei metodologice cât privește conținutul categoriilor generale (universalilor) și metodelor de operare cu informațiile obținute în cunoaștere (dialectică, adică logica discursului, etc.).

Materialele analizate mai sus, pe lângă valoarea lor cognitivă, constituie și un model teoretico-metodologic de organizare a investigației în domeniul științelor socioumane. Mă refer nu doar la precizarea conținutului semantic al concepțiilor utilizate, la documentarea riguroasă în logica expunerii ideilor, ci și la analiza condițiilor și chiar precondițiilor în care a generat fenomenul cercetat de autor.

Altă concluzie ne induce la depistarea funcției, valorii terapeutice a lucrărilor în cauză. Autorul încearcă să deprindă cititorul cu depistarea valorilor, făcând abstracție de apartenență de partid: materialism vs idealism. Ca rezultat a reușit să descopere anumite merite ale filosofiei, îndeosebi metafizicii în dezvoltarea teologiei creștine și invers. Teologia creștină a actualizat nu puține probleme pentru așa domenii ale filosofiei ca: antropologia

filosofică, etica creștină etc. Chiar și relațiile religiei cu știința se dovedesc mult mai complicate decât ne sugerează cazul cu inchiziția. Absența condamnării religiei în relația ei cu știința, atât de frecvente în istoria recentă a filosofiei, vorbește despre cunoașterea profundă de către autor a fenomenului cercetat. Nu stau la îndoială, că doar lipsa contextului istoric nu i-a permis autorului să apeleze la descrierea conlucrării fructuoase dintre știință – filozofie - religie, menționate de filosoful german G. Leibniz (1646-1716) și istoricul științelor Al. Koyre (1892-1964). Ultimul, în lucrarea *Galilei și Platon*, susținea, în cunoștința de cauză, că „știința, filosofia și chiar teologia au deopotrivă un interes legitim pentru chestiunile privind natura spațiului, structura materiei, tiparele acțiunii, rolul cauzalității, ca și pentru cele care se referă la natura, structura și valoarea gândirii și științei omenești”. Tot Al. Koyre demonstrează cum savantul și filosoful german, e vorba de G.F. Leibniz, demonstrează inconsistența învinuirii lui Dumnezeu de cele ce se petrec în lume. Citez: ”Fapt e că Dumnezeu nu făcea ceea ce voia sau i-ar fi plăcut să facă. Existau legi și reguli pe care El nu le putea schimba, nici nu le putea sustrage. Lucrurile aveau o natură pe care El n-o putea modifica. El construise un mecanism perfect, în a cărui funcționare nu putea să intervină. Nu putea, nici nu trebuia să intervină, pentru că această lume era cea mai bună dintre lumile posibile pe care le-ar fi putut crea. În consecință Dumnezeu nu era răspunzător de relele pe care nu le putea nici preveni, nici îndepărta. În definitiv, această lume nu era decât cea mai bună dintre lumile *posibile*, iar nu o lume perfect de bună; o lume perfect de bună tocmai că nu era posibilă”. Și are perfectă dreptate, dacă ținem cont de „materialul” din care a fost creată această lume și de scopurile ei.

Din conținutul lucrărilor profesorului Gheorghe Bobână se evidențiază promovarea implicită, dar consecventă, a principiilor umanismului. Conștientizând limitele umanismului laic, cercetătorul în cauză, prin logica ideilor lansate, demonstrează că doar umanismul religios – creștin, adică bazat pe dragoste, toleranță, compasiune – omul și comunitatea umană poate rezista în fața fanatismelor de tot felul, inclusiv religios, ideologizat.

Lecturarea reflexivă a lucrărilor menționate pun în fața cititorului și probleme ce provoacă interesul pentru cercetări suplimentare cât privește criteriile: datării apariției filosofiei; constituirii filosofiei în forme naționale autonome etc. Cel care se va decide să folosească lucrările profesorului universitar Gheorghe Bobână pentru efectuarea propriilor cercetări va beneficia de o impresionant de bogată sursă bibliografică întocmită de autor, care însumează, pe lângă bibliografia generală și sursele din referințele bibliografice la cele circa 30 de compartimente/prelegeri, câteva sute de titluri de lucrări. Am atenționat asupra importanței acestui moment și din cauza că la utilizatorii menționați mai sus pot adera și masteranzii și doctoranzii de la forma de învățământ la distanță.

Acestea fiind spuse, nu mă îndoiesc că fiecare cititor, în dependență de interesele sale individuale, se va alege și cu alte beneficii în urma lecturării acestor lucrări scrise cu sinceritate, dăruire de sine și înalt profesionalism.

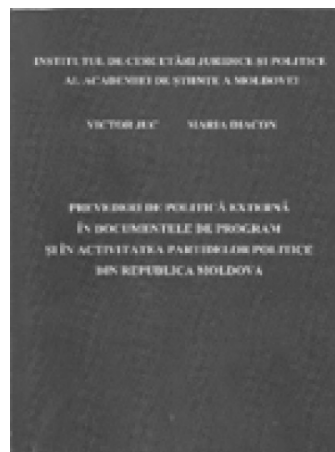
**Vasile ȚAPOC, doctor habilitat în filosofie,
Universitatea de Stat din Moldova**

VICTOR JUC • MARIA DIACON.

**PREVEDERI DE POLITICĂ EXTERNĂ ÎN DOCUMENTELE PROGRAMATICE
ȘI ACTIVITATEA PARTIDELOR POLITICE DIN REPUBLICA MOLDOVA.**

Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2016. 256 p.

 Analiza prevederilor de politică externă în documentele programatice și activitatea partidelor politice din Republica Moldova este un subiect deosebit de actual și important pentru perceperea esenței și dinamicii proceselor politice din Republica Moldova, subiectul orientării și conținutul politicii externe este unul de maximă importanță, ce pe alocuri depășește agenda internă a partidelor politice aflate la guvernare. Această constatare este una regretabilă, în condițiile în care, declararea unor orientări geopolitice nu scutește partidele politice implicate în actul guvernării de necesitatea de a dezvolta, reforma și moderniza statul și societatea din interior. Vectorul politic extern nu poate fi utilizat pe post de paravan ce ar acoperi nereușitele în materie de politică internă. El trebuie completat cu acțiuni concrete pe plan intern, racordate la angajamentele asumate față de partenerii externi.

Actualitatea subiectelor cercetate este indubitabilă. După cum se exprimă încă la începutul anilor 2000 Oleg Serebreanu, în Republica Moldova sunt mai degrabă partide geopolitice decât politice. Poziționarea partidelor pe eșichierul politic în baza orientărilor de politică externă declarate este întâlnită și în alte societăți aflate în tranziție, însă cel mai pregnant se manifestă în Republica Moldova. De aici și importanța cercetării prevederilor de politică în documentele programatice și activitatea partidelor politice din Republica Moldova. Calitatea și conținutul relațiilor dintre prevederile programului partidului ajuns la guvernare și activitatea de facto a acestuia reprezintă un indicator al gradului de instituționalizare și consolidare a sistemului de partide. Considerăm reușită abordarea problemei științifice a corespunderii prevederilor statutare și a programelor electorale cu agenda politică internă și externă a guvernării, în contextul proceselor democratice din societatea Republicii Moldova. La douăzeci și cinci de ani de independență, Republica Moldova este în drept de a dispune de un sistem politic instituționalizat, cu o politică externă consecventă și concludentă.

O relevanță științifică deosebită prezintă faptul că monografia constituie o modalitate complexă și autentică de abordare a relațiilor dintre partidele politice, în calitate de instituții politice decisiv pentru un sistem politic democratic și politica externă a statului, în calitate de instrument ce determină relațiile acestuia cu mediul extern, prin prisma mai multor optici științifice, ce formează un tablou logic plenar: studiu bibliografic, abordarea legal instituțională, perspectiva comportamentală. În acest sens, s-a efectuat o tratare metodologică complexă sub aspect pluridisciplinar al relațiilor social-politice din Republica Moldova și al procesului de afirmare internațională prin prisma activităților partidelor politice, s-a înfăptuit o sinteză a materialului bibliografic în domeniu; sunt identificate

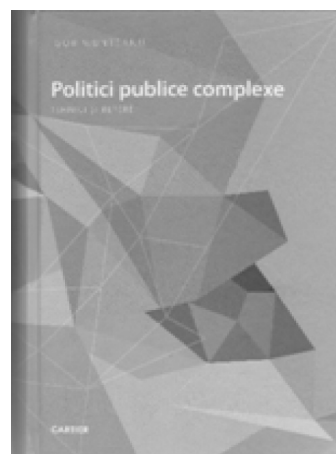
conceptele de bază ale cercetării precum și rolul partidelor politice în formarea opțiunii externe a statului; este importantă și utilă investigarea factorilor politico-legali ce determină dinamica și calitatea proceselor analizate în lucrare, atât prioritare, cât și colaterale obiectului supus investigației. Monografia respectă structura logică, fiind desfășurată de la istoriografie și repere teoretico-metodologice la exerciții euristico-științifice axate pe cazul proceselor politice din Republica Moldova.

Considerăm că monografia reprezintă un studiu fundamental, de o semnificație teoretico-metodologică deosebită, iar valențele aplicative, în special la interferențele dintre partidele politice și politica externă, n-au întârziat să se exprime. Această lucrare demonstrează că cercetătorii științifici din Republica Moldova dețin competența să abordeze problemele de factură politologică, elucidând procesele structural-sistemice la nivel local, regional și internațional, contribuind astfel la o mai bună cunoaștere și înțelegere a transformărilor din societatea Republicii Moldova.

**Victor SACA, *doctor habilitat în științe politice,*
*Universitatea de Stat din Moldova***

IGOR MUNTEANU.
POLITICI PUBLICE COMPLEXE. TEHNICI ȘI REPERE.
Chișinău: Editura Cartier. 2016. 716 p.

Domeniul politicilor publice reprezintă o sferă de interes deosebit pentru un șir întreg de specialiști din diverse științe: sociologie, filosofie, științele comunicării, asistență socială, științele politice, științele administrative, studiile de securitate, științe ale educației, psihologie socială etc. Cu alte cuvinte, acest domeniu al politicilor publice reprezintă unul sintetic și pluridisciplinar. Cu toate acestea, în epoca globalizării și a dominației paradigmei democratismului și a individualismului, domeniul în cauză indică asupra faptului că toate disciplinele care participă la fundamentarea teoretico-metodologică a acestuia sunt subordonate în totalitate și exclusiv logicii utilității și practicității elaborărilor în perspectiva implementării aplicative armonioase a diverselor aspecte ale politicilor publice cu scopul final de îmbunătățire calitativă a vieții comunității și cetățeanului, printr-o administrare publică mai eficientă, transparentă și bazată pe satisfacerea nevoilor individului uman.

În această ordine de idei, lucrarea *Politici publice complexe. Tehnici și repere*, apărută la Editura Cartier, semnată în calitate de autor de Igor Munteanu, subliniază caracterul pluridisciplinar și profund aplicativ al domeniului politicilor publice, menit să sprijine administrația publică în vederea eficientizării activității sale în totalitatea de domenii sociale în care este implicată. Scopul lucrării, după cum a fost formulat de către autor în Introducere, constă în a stimula un exercițiu al reflecției critice în sectorul politicilor publice, cuprinzând teorii și tehnici esențial importante pentru o mai bună conceptualizare a domeniului politicilor publice din dublă perspectivă: ca disciplină teoretică de studiu, dar și ca domeniu aplicativ de soluționare a problemelor stringente ale sectorului politicilor publice. Motivația publicației în cauză, după cum a remarcat în Prefața lucrării prof. abilitat Marian Zulean, a constat în elaborarea unei lucrări ce ar fi capabilă să facă conexiunea dintre spațiul academic occidental matur și spațiul practic al administrării publice în contextul provocărilor locale specifice Republicii Moldova.

Un detaliu important care merită a fi remarcat se referă la structura adoptată de autor pentru a-și atinge obiectivul trasat, astfel că această lucrare este structurată în mod logic și bine chibzuit, în cinci compartimente, tematica fiecăruia tinzând să completeze capitolul precedent. Pentru orice cititor prima impresie poate fi influențată de structurarea neobișnuit de detaliată a cuprinsului acestei lucrări. În primul rând, impresionează segmentarea conținutului în subiecte specifice ca și subcompartimente în volum restrâns de 1-5 pagini fiecare, ceea ce a permis, în mod ingenios, autorului să cuprindă în lucrare analiza unei multitudini de aspecte direct sau circumstanțial legate de tema aleasă care să o elucideze mai complet și mai profund.

Referindu-ne la conținutul lucrării, autorul porcede la începutul discursului său la analiza pertinentă a precursorilor și paradigmatelor politicilor publice, unde se pune accentul firesc pe multitudinea de teorii și concepte consacrate în domeniul de referință, subliniind etapele ciclului procesului decizional și alternativele posibile. În acest compartiment sunt analizate diverse aspecte metodologice și raționale ale procesului decizional, detalizându-se cu lux de amănunte referitor la diverse componente ale algoritmului procesului decizional, cu referință la actorii și participanții la procesului de elaborare, adoptare și de implementare a deciziilor. Un al treilea compartiment al lucrării vine să completeze studiul cu valoroase detalii și perspective asupra problematicei utilizării setului complex de metode și tehnici de analiză la care se recurge în cadrul procesului decizional. Sunt analizate profund criteriile de bază, metodele și procedeele care sunt folosite pe larg la elaborarea, adoptarea deciziilor, dar și în exercitarea controlului asupra implementării deciziilor publice. Aspecte statistice și cele ce țin de managementul datelor și informațiilor în activitatea administrației publice, care sunt menite să raționalizeze procesele decizionale, să le optimizeze și să le eficientizeze, sunt analizate în mod pertinent în contextul completării compartimentului destinat studiului metodologiei de analiză în cadrul procesului decizional. În contextul dat, devine relevantă remarca potrivit căreia datele statistice veridice, procedeele de colectare a datelor primare, de procesare și de combinare a evidențelor, precum și cele mai accesibile metode cantitative și calitative nu pot lipsi din arsenalul metodologic obligatoriu al diverselor structuri ale administrației publice centrale și locale în procesul de elaborare a unor decizii viabile, corecte și benefice societății. Analiza problematicei tipologiilor și modelelor politicilor sectoriale vine să încheie acest studiu de excepție prin a diferenția specificul instituțional, funcțional și structural al politicilor din cadrul multitudinii de domenii ale vieții sociale, autorul concentrându-se mai cu seamă pe analiza politicilor din sectoarele sănătății și a prestării serviciilor medicale, a protecției sociale și combaterii sărăciei în Republica Moldova, educației publice și culturii.

Lucrarea *Politici publice complexe. Tehnici și repere* reprezintă o operă deosebită cu caracter cumulativ și de sinteză, pe de o parte, a unui vast material teoretic și factologic, iar pe de alta, a unei experiențe unice a autorului în domeniul politicilor publice și administrației. Este o lucrare ce combină o serie de metode de facilitare a prezentării și însușirii conținutului, precum multiple studii de caz, tabelarea informației, grafice, scheme și ilustrații, o bibliografie bogată, completă, atât cu literatură clasică de specialitate, opere științifice de referință din domeniu, cât și cu surse bibliografice de ultimă oră și de o actualitate sporită. În acest context, se poate concluziona că lucrarea constituie o elaborare științifico-aplicativă și didactică de excepție ce are menirea să completeze fondul de carte și de cunoștințe din Republica Moldova în domeniul managementului politicilor publice, prezintă un vădit interes științific, fiind extrem de utilă studenților, masteranzilor și doctoranzilor, funcționarilor din cadrul instituțiilor și autorităților publice centrale și locale, și, nu în ultimul rând, cercetătorilor științifici și analiștilor fenomenelor și proceselor sociopolitice publice din Republica Moldova.

**Serghei SPRINCEAN, doctor în științe politice,
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM**

DOCTORUL HABILITAT PANTELIMON VARZARI LA 70 DE ANI

La 14 iulie 2016, doctorul habilitat în științe politice, profesorul cercetător Pantelimon Varzari, politolog și elitolog, specialist în domeniul științelor politice și filosofiei sociale, cercetător științific principal în cadrul Institutului de Cercetări Juridice și Politice al AȘM, a împlinit respectabila vîrstă de 70 de ani.

Doctorul habilitat P. Varzari a parcurs toate treptele ierarhice în cadrul acestei structuri academice, începînd cu cercetător științific inferior și încheind cu funcția de cercetător științific principal. Eforturile depuse pe parcursul a 42 de ani pe tărîmul științei s-au materializat în 240 de publicații științifice și metodicodidactice în volum de cca 300 coli de autor, inclusiv 5 monografii, 4 manuale și 8 lucrări metodicodidactice. În ultimii cinci ani a publicat 50 de lucrări științifice, inclusiv 1 monografie și 2 manuale. În curs de apariție editorială se află și alte lucrări științifice fundamentale și științificodidactice.

Interesele științifice ale doctorului habilitat P. Varzari se axează pe următoarea tematică de cercetare: puterea politică și elita politică; fenomenul birocrăției și tranziția democratică; modernizarea politică și sfidările democrației contemporane; statul și societatea civilă; doctrine politice și ideologii politice; concepte și teorii social-politice etc.

Rezultatele principial noi care au fost obținute în urma realizării investigațiilor de către profesorul P. Varzari au contribuit, în primul rînd, la crearea în Republica Moldova a unei direcții științifice noi în domeniul științelor politice – *studii elitologice*. În al doilea rînd, s-a argumentat că cercetările elitologice trebuie tratate nu numai ca „discurs epistemic” despre studiul elitelor, perceput ca o componentă a problematicei politologice contemporane, ci și ca o disciplină de sine stătătoare în sistemul științelor politice, anume – *Elitologia (Teoria elitelor)*, curs normativ inițiat și predat de autor în trei instituții de învățămînt superior (Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere” și Institutul de Relații Internaționale din Moldova). În al treilea rînd, autorul a introdus în limbajul politologic național noțiunea de *dificultate aporetică* (probleme greu de rezolvat), care l-a ajutat să examineze problematica clivajelor sociopolitice, provocărilor la adresa democrației și blocajelor instituționale în contextul modernizării politice a Republicii Moldova.

Caracterul inovator și original al rezultatelor științifice rezidă în modul de abordare a subiectului investigat prin identificarea și elucidarea tridimensionalei elită politice – democratizare – birocrăție în cîteva lucrări de pionierat cu acest conținut în literatura politologică autohtonă, demers științific ce a permis să se analizeze într-o nouă manieră operațional-aplicativă relația elită politică – birocrăție în contextul modernizării social-politice a Republicii Moldova.

Fiind preocupat de un deceniu și jumătate îndeosebi de tematica elitologică, profesorul P. Varzari a publicat în domeniu 3 monografii (în 2003, 2008 și în 2013), 1 lucrare metodică-didactică (2000), 1 programă analitică (2001) și 1 ghid metodic (2003), precum și o serie de articole în diverse ediții științifice în țară și în străinătate (Minsk, Belarus; Kiev, Ucraina; Iași și Cluj-Napoca, România). Demersul analitico-științific pe care îl întreprinde în acest cadru are drept scop regândirea diferitelor aprecieri teoretico-metodologice asupra problematicii elitologice, operarea unor clarificări extrem de utile pentru dobândirea de noi cunoștințe veridice cu privire la structurile de putere ale statului Republica Moldova, la valorile și normele politice necesare formării convingerilor, atitudinilor și culturii politice democratice și responsabile a cetățenilor țării noastre.

A fost director la trei proiecte științifice naționale și internaționale: proiectul instituțional „Resursele, mecanismele și efectele realizării puterii politice în Republica Moldova” (2009–2010), finalizat cu editarea, în 2010, a unei lucrări fundamentale cu genericul „Puterea politică și coeziunea socială în Republica Moldova din perspectiva integrării europene”; proiectul instituțional „Interacțiunea dintre stat și societatea civilă în Republica Moldova în contextul aprofundării reformelor democratice” (2011–2014), finalizat cu editarea, în 2014, a altei lucrări fundamentale cu titlul „Raporturile dintre stat și societatea civilă în Republica Moldova în contextul realizării reformelor democratice” și proiectul de cercetare bilateral moldo-ucrainean „Funcționalitatea și impactul organizațiilor neguvernamentale din Ucraina și Republica Moldova asupra factorului decizional” (2010–2011) din cadrul concursului comun al cercetărilor științifice fundamentale „Ministerul Educației și Științei al Ucrainei – Academia de Științe a Moldovei – 2009–2010”.

Doctorul habilitat P. Varzari este conducător de doctorat la specialitatea 561.01 – Teoria, metodologia și istoria politologiei; instituții și procese politice. A pregătit 3 doctori în științe politice, elaborările lor fiind consacrate stratificării sociale, fenomenului partidismului politic și a grupurilor de presiune în societatea contemporană.

Fiind un cercetător științific consacrat, care și-a adus contribuția la valorificarea mai multor probleme importante din sfera științei și inovării, doctorul habilitat P. Varzari manifestă interes sporit și pentru activitatea didactică. Este titular al unor cursuri universitare (*Metodologia cercetării, Sociologie generală, Politica comparată: teorie și metodă, Istoria gândirii politice, Elitologie și Sociologie politică*, ultimele trei cursuri fiind publicate) la Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere” și a două cursuri academice (*Instituții și procese politice și Concepții politologice contemporane*) destinate doctoranzilor din cadrul Universității AȘM.

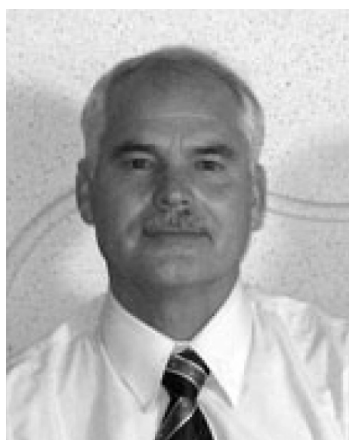
În 2016 i s-a conferit titlul onorific „Om Emerit”. Pentru rezultate performante precum și cu prilejul aniversării a 70-a de la crearea primelor instituții de cercetare și a 55-a de la fondarea AȘM doctorului habilitat P. Varzari i s-a înmănat medalia *Dimitrie Cantemir*. În anul 2010 a fost desemnat Laureat al Concursului Academiiilor de științe ale Ucrainei, Belarusiei și Moldovei pentru lucrări științifice de valoare. De asemenea, i s-a acordat Diploma Ministerului Educației (2012) și Certificat de Aprecieri al CID NATO din Republica Moldova (2012).

**Victor JUC, doctor habilitat, profesor cercetător,
Institutul de Cercetări Politice și Juridice al AȘM**

**Ion RUSANDU, doctor în filosofie, conferențiar cercetător,
Institutul de Cercetări Politice și Juridice al AȘM**

DOCTORUL HABILITAT GHEORGHE BOBÂNĂ

LA 70 DE ANI

Doctorul habilitat, profesorul universitar Gheorghe Bobână este un cercetător de marcă al patrimoniului cultural al neamului românesc, activitatea de cercetare științifică fiindu-i canalizată pe valorificarea moștenirii filosofice, fapt pentru care este înalt apreciat de comunitatea științifică din țară și de peste hotare.

Născut la 16 iulie 1946 în comuna Ciocâlteni, Orhei, în 1965 absolvă Școala medie din localitatea natală, în 1970 Facultatea de Filologie a Universității de Stat din Moldova, iar în perioada 1974-1977 urmează doctorantura la Institutul de Filosofie al Academiei de Științe a Uniunii Sovietice (Moscova), la specialitatea istoria filosofiei. Teza de doctor –

Философские концепции Антиоха Кантемира - a fost susținută în 1978, iar cea de doctor habilitat - *Umanismul în gândirea filosofică românească (secolul al XVII-lea - începutul secolului al XVIII-lea)* - în 2005. Din 1977 își desfășoară activitatea la Secția de Filosofie și Drept al AȘM, în care a parcurs toate treptele științifice și administrative – de la cu cercetător științific stagiar și culminând cu director al institutului (2001-2005).

Opera științifică a doctorului habilitat Gheorghe BOBÂNĂ cuprinde spectrul întreg al istoriei filosofiei românești, începând cu secolul al XV-lea și finalizând cu prima jumătate a secolului al XX-lea, însă cea mai mare parte a elaborărilor științifice este consacrată gândirii filosofice din secolele XVII-XVIII. Prima carte publicată a fost *Философские воззрения Антиоха Кантемира*, apărută în 1981, lucrare care reprezintă o deschidere atât pentru specialiști, cât și pentru opinia publică, demonstrând înalta prezență a cărturarului și poetului în mediul cultural și politic din Rusia și Europa primei jumătăți a secolului al XVIII-lea. Ulterior, revizuită și completată, cartea a fost publicată în anul 2006 sub denumirea *Antioh Cantemir - poet, gânditor și om politic*, fiind înalt apreciată de comunitatea academică. Profesorul Gheorghe Bobână a participat activ la elaborarea colecției *Gânditori moldoveni*, alături de punerea în lumină a creației lui Antioh Cantemir au mai fost publicate lucrările *Constantin Stamati-Ciurea* (1986), *Grigore Ureche* (1991), iar mai târziu, în 1996, *Petru Movilă. Profilul unui destin*. În 2003 editează volumul *Димитрие Кантемир. Избранные философские произведения*, în care a perfectat studiul introductiv, notele și comentariile. Profesorul Gheorghe Bobână a participat la alcătuirea unor dicționare consacrate gândirii filosofice românești, cum ar fi articolul *Dezvoltarea gândirii filosofice și sociale în Moldova* (în colaborare cu A.Babii) din *Dicționarul de filosofie* (1985) și volumul *Prezențe basarabene în spiritualitatea românească (secolul al XIX-lea - prima jumătate a secolului XX)* (în colaborare cu L.Troianowski). Opera distinsului profesor este întregită de participarea la elaborarea manualului *Filosofie. Manual pentru clasa a XII-a* (2001) și a altor titluri de cărți

metodico-didactice: *Filosofia antică*. Curs de prelegeri. Partea I (2012), *Filosofia antică*. Curs de prelegeri. Partea II-a (2013), *Filosofia Evului Mediu*. I Patristica. Curs de prelegeri (2014), *Filosofia Evului Mediu*. II. Scolastica. Curs de prelegeri (2015).

Prin punerea în valoare a creației filosofice a înaintașilor neamului, profesorul Gheorghe Bobână și-a căpătat faima unui cercetător notoriu, nepărtinitor în atitudini, critic în luări de poziții, deschizător al documentelor de arhivă din țară și din străinătate. Doctorul habilitat Gheorghe Bobână perseverează prin înalta poziție civică, manifestându-și patriotismul, pe lângă activitatea sa de cercetător, și ca un luptător pentru realizarea vocației europene a Republicii Moldova, totdeauna aflându-se în primele rânduri ale acțiunilor pentru legiferarea limbii române ca limbă de stat și afirmarea identității naționale. Lucrările științifice sunt elaborate într-un limbaj academic, dar totodată accesibil publicului larg de cititori, abundă în noțiuni de specialitate, dar care sunt bogate în context și vin să completeze materialul abordat, concluziile se disting prin claritate și exhaustivitate, iar suportul bibliografic de obicei pune în circuitul științific surse necunoscute sau puțin valorificate. Nu este trecut cu vederea nici contextul concret-istoric în care și-au desfășurat activitatea gânditorii, acest exercițiu intelectual fiind îndreptat spre o familiarizare mai bună cu stările lor de spirit și cu mediul în cadrul căruia au creat înaintașii noștri. Cercetările realizate sunt ancorate pe probleme de ontologie și epistemologie, etică, filosofie a culturii și filosofie socială, un loc aparte revenind problemelor de filosofie și metodologie a științei. Profesorul Gheorghe Bobână participă activ la manifestări științifice naționale și din străinătate (România, Polonia, Rusia, Franța), iar în 1997-1998 a fost organizator al Conferințelor internaționale „Constantin Noica”, cu participarea unor personalități notorii ale culturii românești, foruri la care prezența a fost foarte mare și care au provocat un interes deosebit nu numai din partea specialiștilor în materie, dar și a opiniei publice.

Sub conducerea profesorului Gheorghe Bobână și-au susținut tezele cinci doctori în filosofie, elaborările lor fiind consacrate valorificării gândirii filosofice a unor gânditori europeni și români de prestigiu, precum Friedrich Nietzsche, Dumitru Stăniloae, Constantin Noica, Constantin Stere.

Profesorul Gheorghe Bobână a fost distins cu mențiuni și distincții pentru activitatea prodigioasă: Premiul de Stat al Republicii Moldova în domeniul științei (1994) pentru cartea *Антология педагогической мысли Молдовы*; Premiul Academiei de Științe a Moldovei (1979, 2006); Medalia *Dimitrie Cantemir* a Academiei de Științe a Moldovei (2006); Premiul *Clio* la Salonul Internațional de Carte (Chișinău, 1997), pentru monografia *Petru Movilă. Profilul unui destin*; Premiul *Gheorghe Asachi* la Salonul Internațional de Carte (Iași, 2005) pentru studiul *Umanismul în cultura românească din secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*; Premiul *Clio* la Salonul Internațional de Carte (Chișinău, 2006) pentru cartea *Antioh Cantemir – poet, gânditor și om politic*. Deținător al medaliei *Nicolae Milescu Spătaru* a Academiei de Științe a Moldovei (2016).

**Victor JUC, doctor habilitat, profesor cercetător,
Institutul de Cercetări Politice și Juridice al AȘM**

АКАДЕМИКУ АРКАДИЮ УРСУЛ - 80 ЛЕТ

Урсул Аркадий Дмитриевич (родился 28 июля 1936 г.) – советский, молдавский и российский крупный ученый в области философии и методологии науки и техники. Выпускник средней школы г. Кишинева, МССР. Окончил Московский авиационный институт им. С. Орджоникидзе (1959 г.), доктор философских наук (1969 г.), профессор (1971 г.), заслуженный деятель науки РФ (1997 г.), почетный работник высшего профессионального образования (2001 г.), академик Академии наук Республики Молдова (1984 г.). А.Д. Урсул – автор и соавтор более 1200 научных публикаций, объемом около 3000 п.л., в том числе более 200 монографий, книг и брошюр, ответственный редактор более 250 научных сборников и коллективных трудов. Свыше 450 его публикаций переведены на несколько десятков иностранных языков, на его книги опубликовано несколько сотен положительных рецензий. Только за последние десять лет им опубликовано около 400 научных работ, в том числе десятки монографий. Он выдвинул ряд новых важных и оригинальных концепций и обосновал становление новых областей научного знания: философии освоения космоса, философии информации, социальной информатики, информационной культурологии, ноосферных исследований, эволюционной и информационной глобалистики, образовательной глобалистики, космоглобалистики, ноосферно-ориентированной теории устойчивого развития, глобального образования для устойчивого развития, футурологии. Является лидером ряда этих научных направлений.

А.Д. Урсул в начале своей научной деятельности (в 1959-1964 г.г.) работал в области ракетной техники и космонавтики (в том числе в группе под руководством академика М.В. Келдыша в Отделении прикладной математики Математического института им. В.А.Стеклова АН СССР), доцентом МГПИ им. Ленина (1964-1970гг.), зав. сектором и отделом философских вопросов естествознания Института философии АН СССР (1970-1982 гг.), директором Отдела философии

и права АН Молдавской ССР, академиком-секретарем Отделения общественных наук, вице-президентом АН МССР (1984-1988 гг.). В 1989 г. организовал кафедру социальной информатики и был ее руководителем, а спустя год создал Институт социальной информатики в Академии общественных наук (г. Москва) и был его директором. В 1991 г. сформировал в Российской Академии управления Ноосферно-экологический институт, в 1994 г. кафедру социальной экологии, затем кафедру экологии и управления природопользованием в Российской Академии государственной службы при Президенте РФ (1994-2008 гг.). В 1997 г. в Московском государственном университете коммерции создал институт безопасности и устойчивого развития, в котором работал по совместительству, а в 2008 г. после перехода в РГТЭУ – Центр исследований глобальных процессов и устойчивого развития. С 2008 по 2013 гг. работал директором этого Центра и по совместительству – профессором факультета глобальных процессов МГУ им. М.В. Ломоносова. С сентября 2013 г. полностью перешёл на основную работу на ФГП МГУ им. М.В. Ломоносова в качестве профессора и директора Центра глобальных исследований. А.Д. Урсул создал свои научные школы в ряде научных направлений, подготовил значительное число научных и педагогических кадров – он является научным руководителем более 100 кандидатов наук и научным консультантом 32 докторов философских наук (за последние десять лет под его руководством были защищены пять кандидатских и две докторские диссертации). В течение многих лет был членом Экспертного совета ВАК РФ по философии, социологии и культурологии, в течение двух десятков лет возглавлял докторский диссертационный совет по философии науки и техники. В настоящее время читает лекционные авторские курсы для студентов и аспирантов на факультете глобальных процессов, МГУ им. М.В. Ломоносова.

А.Д. Урсул ведет большую научно-общественную работу и в настоящее время является членом редколлегии и редсоветов ряда журналов и периодических изданий: *Вестник МГУ. Серия 27: глобалистика и геополитика*, *Век глобализации*, *Вестник Кемеровской академии культуры и искусств*, *Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств*, *Научно-техническая информация*, *Партнерство цивилизаций*, *Мудрость*, *Философия и космология*, *E&M euroeducation*, *Revista de Filosofie*, *Sociologie și Științe Politice (AȘM)*. А.Д. Урсул является активным организатором и участником многих международных форумов по актуальным проблемам науки и техники, особенно в области глобальных исследований, международных конгрессов «Глобалистика», организуемых МГУ.

А.Д. Урсул – член ряда крупных международных академий - Международной академии астронавтики (1991г., г. Париж), Международной академии наук (Мюнхен, 1994г.), Международной академии философии (2010 г.). Является действительным членом ряда научно-общественных академий – Российской академии естественных наук (1995г.), Академии социальных наук (1995г.), Российской академии космонавтики им. К.Э. Циолковского (1991 г.), Российской экологической академии (1992 г.), Международной академии информатизации (1992 г.), Международной академии ноосферы (устойчивого развития) (1991г.), Петровской академии наук и искусств (1997 г.), почетным членом Международной академии информационных процессов

и технологий (1993 г.). В 2015 г. избран в Международную академию глобальных исследований и является одним из основателей. Был избран членом Международного общества «Человек и космос» (1975 г.), почетный президент и основатель Российской академии космонавтики им. К.Э. Циолковского. Был также основателем и президентом Международной академии устойчивого развития (ноосферы).

А.Д. Урсул – лауреат Государственной премии МССР в области науки и техники, лауреат премии Всероссийского конкурса на разработку проекта Концепции перехода Российской Федерации на модель устойчивого развития, Национальной премии им. П.А.Столыпина, Национальной экологической премии, ряда премий президиумов академий наук СССР и МССР и медали В.И.Вернадского «За вклад в устойчивое развитие», награжден также почетными медалями – «Николай Коперник» Международного общества «Человек и космос».смонавтики».

А.Д. Урсул внес достойный вклад в различные области науки. Им заложены основы социально-философской концепции космической деятельности человечества, разработана методология развития космонавтики и перспектив ее эволюции в ракурсе устойчивого развития и глобального эволюционизма, впервые дан развернутый комплексный философский и социологический анализ проблемы внеземных цивилизаций. В ходе методологических поисков выдвинул и обосновал то направление глобальных исследований, которое позже получило наименование космоглобалистики. Создал концепцию антропогеокозмизма (социогеокозмизма), в которой обосновал идею приоритетной роли развития космонавтики для решения земных, общепланетарных проблем человечества и формирования единой суперсистемы «Человечество-Земля-Вселенная», ставшей методологической основой космоглобалистики. В области философских проблем интеграции науки А.Д. Урсулом обстоятельно исследовано развитие связи философии и естествознания, его распространение на другие области науки, предложена оригинальная концепция взаимодействия общественных, естественных и технических наук и изучены пути усиления их взаимосвязи, выдвинута и обоснована концепция выделения, наряду с философским и частнонаучным знанием, нового-общенаучного знания, исследовано соотношение этого вида знания с философией, обстоятельно изучен общенаучный характер процесса математизации научного знания, а также интегративные процессы в техническом и сельскохозяйственном знании. Выдвинул и обосновал неизбежность становления междисциплинарных исследований нового вида и уровня знания – интегративно-общенаучного знания. Впервые в философской литературе им был проведен философско-методологический анализ проблемы интенсификации и эффективности социальной деятельности (и в частности аграрного производства), роли науки в интенсификационных процессах. Им также была установлена взаимосвязь безопасности и устойчивого развития, предложена новая концепция экологически безопасного устойчивого развития и становления ноосферы, связанная с проблемой гуманизации и информатизации общества, выходом из экологического, продовольственного и демографического кризисов и освоением космоса, выявлены закономерности ноосферного ряда устойчивого развития и перспектив созидания информационной, экологической и космической ступеней ноосферы.

Среди широкого спектра научных исследований А.Д. Урсула внимание привлекают его работы в области социально-экологической проблематики и перехода цивилизации на путь устойчивого развития. В последние годы им опубликован ряд работ по проблемам экологической и экономической безопасности, их взаимосвязи, высказаны оригинальные идеи в области экологического образования и экогуманистической ориентации науки, техники, производства, всей социальной деятельности. Особое внимание А.Д. Урсул уделяет социоприродным глобальным процессам, в частности, их информационным и социоэкологическим аспектам, применяя к их исследованию эволюционный и ноосферно-футурологический подходы, акцентируя внимание на особенностях экоразвития в аспекте перехода к устойчивому будущему. Им была предложена модель образования XXI века – опережающего образования для устойчивого развития, тесно связанная с экологизацией и информатизацией общества и переходом к ноосфере через устойчивое развитие.

Он впервые предложил и разработал концепцию обеспечения безопасности через устойчивое развитие. С начала 60-ых годов занимается исследованиями глобальной (универсальной) эволюции, выдвинул оригинальную концепцию этой теории. Раскрыл общие и социоестественные принципы глобальной эволюции, дал информационно-синергетическую интерпретацию антропоного космологического принципа, ввел принципы темпоральной целостности и футуризации для исследования социоприродной эволюции, исследовал возможности и перспективы социального бессмертия и постсоциального сценария продолжения глобальной эволюции. Обосновал необходимость введения принципа темпоральной целостности и феномена футуризации в любые научные исследования. Принцип темпоральной целостности предложил рассматривать как системно-синергетическую взаимосвязь прошлого, настоящего и будущего (взаимодействие темпомиров), как специфический «закон сохранения времени», ориентирующий на футуризацию многих форм социальной деятельности и особенно науки и образования.

А.Д. Урсул предложил и разработал концепцию права устойчивого развития как наиболее вероятного варианта перехода от современного международного права к будущему глобальному праву, имеющему инновационно-опережающий характер. Обосновал становление образовательной и педагогической глобалистики и разработал проблемы глобального образования как вида образования, акцентирующем внимание на глобальных проблемах, процессах и системах, установил, что закономерности и тенденции этих процессов будут изучать новые области глобальных исследований – образовательная глобалистика и педагогическая глобалистика. Предложил и разработал концепцию права устойчивого развития как наиболее вероятного варианта перехода от современного национального и международного права к будущему глобальному праву, имеющему принципиально инновационно-опережающий характер.

**Теодор Н. ЦЫРДЯ, доктор хабилитат философских наук,
Государственный Университет Медицины и Фармации им. Николая Тестемицану**

DOCTORUL ELENA BALAN

LA 75 DE ANI

Elena Balan, doctor în științe politice, pe data de 10 iulie a anului curent a atins onorabila vîrsta de 75 de ani.

Absolventă a Facultății de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Moldova (1964), Elena Balan vine în știință din învățămîntul public, desfășurînd activitatea, o anumită perioadă, în calitate de profesor de istorie, limbă și literatură. Și-a continuat activitatea la Editura „Cartea Moldovenească” și la Redacția Principală a Enciclopediei din Moldova. În februarie 1973 începe cariera științifică în Secția de Filosofie și Drept a Academiei de Științe a RSS Moldovenești (actualmente Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM) prin suplinirea funcțiilor de laborant superior, cercetător științific inferior, iar după susținerea tezei de doctor în politologie – *Probleme ale relațiilor interetnice în mediul tineretului rural* (conducător științific academicianul Dumitru T. Ursul – activează în calitate de cercetător științific superior.

Domeniul de cercetare științifică a doctorului Elena Balan cuprinde științele politice și filosofia socială. Fiind angajată în calitate de cercetător științific superior la Centrul de Cercetări Politice și Relații Internaționale al Institutului Cercetări Juridice și Politice al AȘM, se include activ în investigarea tematicilor instituționale ale subdiviziunii. În ultimii ani a participat la realizarea proiectelor instituționale pe marginea problemelor ce țin de dezvoltarea politică și socială a Republicii Moldova: *Conștiința socială în perioada de tranziție* (2000-2005); *Eficiențizarea sistemului politic și asigurarea coeziunii sociale din perspectiva integrării europene a Republicii Moldova* (2006-2009); *Resursele, mecanismele și efectele realizării puterii politice în Republica Moldova* (2009-2010); *Raporturile dintre stat și societatea civilă în Republica Moldova în contextul realizării reformelor democratice* (2010-2014); *Modernizarea social-politică a Republicii Moldova în contextul extinderii procesului integraționist european* (2015-2018).

În cadrul ultimului proiect instituțional, interesul investigațional al doctorului E. Balan se centrează asupra problemelor legate de starea actuală și perspectiva evoluției relațiilor interetnice în Republica Moldova. Tema în cauză a fost tratată într-o serie de articole: *Aportul societății civile în promovarea toleranței și corectitudinii în relațiile interetnice și internaționale* (2013); *Conexiunea dintre identitatea civică, identitatea etnică și societatea civilă în contextul realizării parcursului democratic al Republicii Moldova* (2014); *Societatea civilă și diversitatea identitară în condițiile aprofundării reformelor democratice* (2014); *Dialogul interetnic și cooperarea regională în contextul modernizării democratice a Republicii Moldova* (2015) și altele.

Doctorul Elena Balan este autor a peste o sută de publicații științifice, inclusiv 1 monografie, 3 broșururi și mai multe articole publicate în diferite reviste științifice și culegeri tematice. A participat la mai multe foruri științifice naționale și internaționale (circa 80). E. Balan este activă la discuțiile desfășurate în cadrul Seminarului Științific de Profil la specialitatea 561.01 – Teoria, metodologia și istoria politologiei.

Activitatea de investigare a Elenei Balan se bazează pe studierea profundă și sistematică a problemelor în cauză, are o înaltă ținută profesională, iar publicațiile științifice se bucură de înalte aprecieri din partea specialiștilor din domeniu.

**Lilia Braga, doctor în filosofie,
Institutul de Cercetări Juridice și Politice al AȘM**

Bun de tipar. Formatul 18,5 ×27,0
Hîrtie ofset nr. 1. Coli de tipar 13,75. Coli de autor 22,7
Tirajul 70 ex.

Î. S. Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală”,
MD-2068, Chişinău, str. Florilor, 1;
Tel.: 022 49-31-46